

В. М. Бойко, Ю. С. Брайчевський, Б. П. Яценко

ГЕОГРАФІЯ

Право для безоплатного розповсюдження підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України <http://mon.gov.ua/> та Інститут модернізації змісту освіти <https://imzo.gov.ua/>

**Бойко В. М.
Брайчевський Ю. С.
Яценко Б. П.**

ГЕОГРАФІЯ

10

**«Географія (рівень стандарту)»
підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти**

*Рекомендовано
Міністерством
освіти і науки
України*

 **ВИДАВНИЦТВО
ПЕРУН**
2018

УДК911*кл10(075.3)
Б77

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ МОН України від 31.05.2018 № 551)*

Бойко В. М., Брайчевський Ю. С., Яценко Б. П.

Б77 «Географія (рівень стандарту)» підручник для 10 класу закладів згальної середньої освіти/Бойко В. М., Брайчевський Ю. С., Яценко Б. П. — К.; Ірпінь: ТОВ «Видавництво «Перун», 2018 — 256 с.: іл.

ISBN 978-966-97783-9-0

УДК911*кл10(075.3)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО.

ISBN 978-966-97783-9-0

© ТОВ «Видавництво «Перун», 2018
© Бойко В. М., Брайчевський Ю. С.,
Яценко Б. П., 2018

ШАНОВНІ ДЕСЯТИКЛАСНИКИ ТА ДЕСЯТИКЛАСНИЦІ!

У 10 класі ви вивчатимете курс «Географія: регіони та країни», який допоможе вам краще усвідомити, яким різноманітним є світ навколо. Ви дізнаєтеся про загальні риси політичної карти, населення і господарства регіонів світу, докладніше вивчите особливості життя окремих країн. Завдяки цьому курсу ви зможете краще зрозуміти причини поділу країн на багаті й бідні, чому одні держави розвиваються швидше за інші, порівняти розселення, етнічну й економічну карти Європи, Азії, Африки, Америки та Океанії, розібратися з регіональною та локальною специфікою глобальних процесів і взаємодій.

Опановуючи знання з країнознавства, ви здобудете вміння бачити особливості й розуміти унікальний суспільно-географічний контекст кожної території на карті світу, і це допоможе вам краще орієнтуватися у складних процесах світової політики, економіки та культури.

Автори

§ 1. ЩО І ЯК ВИВЧАЄ КУРС «ГЕОГРАФІЯ: РЕГІОНИ І КРАЇНИ»

- Пригадайте, що вивчає суспільна географія.
- У чому виявляються процеси глобалізації у світі?

ЩО ВИВЧАЄ КУРС «ГЕОГРАФІЯ: РЕГІОНИ І КРАЇНИ». Курс «Географія: регіони і країни» вивчає суспільний розвиток територій та **географічних місць** у світі з позицій географічного країнознавства. **Географічне країнознавство** — це напрям суспільної географії, що комплексно вивчає території (країни і регіони), як середовища для життя і діяльності людини, особливості їх заселення й освоєння, соціальну і політичну організацію та економічний розвиток. Країнознавчі наукові дослідження спрямовані на систематизацію та узагальнення даних про природу, склад території, особливості населення і його культури, найважливіші риси господарства, суспільно-політичну організацію, зовнішні відносини. **Об'єктом дослідження** є країни як основні елементи будови економічного й політичного життя світу, а також їх регіональні угруповання. Кожна країна і територія унікальні внаслідок особливого поєднання компонентів природного та суспільно-географічного середовища. Виявлення, опис та пояснення регіональних особливостей територій – основне завдання країнознавчих досліджень.

Подорож у слово

Географічне місце – це територіально-господарська, територіально-політична або інша система (село, місто, район, область, країна, регіон) з її населенням, господарством, транспортними мережами, політичними рухами суспільства тощо.

Найважливішими тут є наявні економічні ресурси та чинники розвитку: забезпеченість земельними й мінеральними ресурсами, кількість та якість трудових ресурсів, рівень накопичення інтелектуального капіталу, ефективність державної системи управління та менеджменту на різних рівнях. Останні характеристики значною мірою залежать від стану культури країни або регіону: особливостей етнічної спільності людей, релігійної ситуації, ментальності народів, рівня розвитку їхньої літератури, мистецтва тощо. Водночас, стан середовища визначається також історичними особливостями економіки держави, внутрішніми політичними подіями, що відбуваються в ній, та співвідношенням політичних сил і геополітичною ситуацією в її відносинах із навколишнім світом.

РЕГІОНИ СВІТУ. Карта держав і народів світу така різноманітна, що одночасно охопити і систематизувати усю мозаїку форм соціокультурного, економічного та політичного життя практично не можливо. Тому виникає потреба виокремити регіони, що охоплюють групи країн зі спільними ознаками економічного розвитку, політичної і соціальної організації тощо. Так, розрізняють **суспільно-географічні регіони** за частинами світу (згідно з класифікацією ООН) – Європа, Азія, Америка, Африка та Океанія. У їхніх межах розрізняють менші **субрегіони**, що мають певну географічну єдність і спільність історичної долі. Як видно з табл. 1, найбільшим

Таблиця 1
Площа і населення
основних регіонів світу (2017 р.)

Регіон	Площа*		Населення	
	млн км ²	%	млн осіб	%
Увесь світ*	149,0	100	7600	100
Європа (з європейською територією Росії)	10	7	741	10
Азія	44,5	30	4463	59
Америка	42,5	28	1002	13
Африка	30,3	20	1225	16
Океанія	8,5	6	40	0,5

* Територія суходолу, купно з Антарктидою, яка становить ≈ 9% його площі.

Подорож у слово

Глобалізація – процес всесвітнього економічного, політичного та культурного об'єднання і взаємопроникнення, а також уніфікація – зведення до єдиної системи; перетворення певного явища на планетарне, — таке, що стосується всієї Землі.

Світ у просторі й часі

Як «працює» глобалізація?

Популярні смартфони iPhone виробляє американська корпорація Apple Inc. Проте реальна географія виробництва його компонентів охоплює США, Канаду, Мексику, Бразилію, Велику Британію, Францію, Німеччину, Фінляндію, Італію, Іспанію, Угорщину, Японію, Республіку Корею, Тайвань, Таїланд, В'єтнам, Малайзію, Філіппіни, Індію та ін. Подібним чином працюють майже усі виробники електроніки, комп'ютерної техніки, автомобіле-, судно- та авіабудування, програмного забезпечення тощо.

(ТНК), глобальна культура, загальнолюдські цінності тощо. Глобалізації сприяють такі процеси, як міжнародний рух капіталу, розвиток міжнародного транспорту, виникнення новітніх засобів зв'язку та мережевих технологій. Важливим її «рушієм» є міжнародний туризм, що спрощує спілкування між людьми, сприяє взаєморозумінню. Розвиваються бар'єри, обумовлені віддаленістю, різницею мов і культур. Глобалізація є чинником становлення постіндустріального суспільства. Неодмінним на-

регіоном світу і за площею території, і за кількістю населення є *Азія*. Цей регіон розташований на одному материка з *Європою*. Межа між ними, що визначена на фізичній карті, доволі умовно сприймається на політичній карті світу. *Америка* охоплює два материки – Північну Америку й Південну Америку. Їїго разом з *Океанією* – найменшим регіоном – називають *Новим Світом*, на відміну від *Старого Світу*, яким є Європа, Азія та Африка. *Африка* – регіон, межі якого співпадають з материком. Він охоплює молоді незалежні країни, здебільшого, що розвиваються.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ – ТЕНДЕНЦІЯ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СВІТУ.

Сучасний розвиток світової цивілізації нерозривно пов'язаний із поширенням капіталістичних відносин як основи суспільного виробництва. Поступ капіталізму привів до зростання обсягів виробництва, а отже, виникла потреба у розширених ринках збуту. Це обумовило бурхливе зростання міжнародної торгівлі і виникнення міжнародного географічного поділу праці, що об'єднали країни і континенти світу в єдиний господарський організм, поклавши початок глобалізації. У сучасному світі глобалізація охопила не лише торгівлю, а й культуру, політику, мистецтво, інші сфери життя. Її елементами є світове господарство і глобальний ринок, міжнародні організації та міжнародне право, транснаціональні корпорації

слідком глобалізації є поступове «зникнення» державних кордонів, втрата ролі урядів держав в управлінні потоками товарів, послуг, капіталів та інформації. Тому країнознавство також приділяє значну увагу проблемам глобалізації, зокрема впливу глобального середовища, основних трендів, міжнародних організацій та ТНК на розвиток країн і регіонів, формування сучасної економічної, політичної та соціокультурної карти світу.

ЗНАЧЕННЯ КРАЇНОЗНАВСТВА. У сучасному світі країнознавство — системна наука, яка відіграє пізнавальну та конструктивну роль. Школярі, опановуючи знання про особливості різних країн і життя народів, пізнають світ, формують для себе його географічну картину. Практичне значення географічного країнознавства полягає в тому, щоб виявити унікальні риси території або географічного місця, щоб краще зрозуміти контекст суспільного життя, для широкого кола спеціалістів. Наприклад, чому у США поширене негативне ставлення до державних програм соціального захисту, тоді як у більшості країн Європи соціальний захист громадян державою є суспільною нормою.

Географічне країнознавство, що водночас із різнобічними дослідженнями тієї чи іншої країни вивчає і її культуру, історію та мову, слугує мовознавству. У сфері міжнародних економічних та політичних зв'язків країнознавство є важливим інструментом забезпечення ефективності й компетентності в міжнародних відносинах. Інтенсивний розвиток туризму викликав потребу в туристичному країнознавстві. Військове країнознавство дає комплексну суспільно-географічну інформацію про стан економічної, мілітарної та іншої сили вірогідного противника.

ДЖЕРЕЛА ЗНАТЬ. Обсяг географічної інформації, зокрема й краєзнавчої, нагромадженої людством, величезний. Її неможливо зібрати в одному підручнику чи посібнику. Щоб досягти бажаних результатів у вивченні регіонів і країн світу, потрібно використовувати різні джерела знань. Із курсів географії, що вивчалися у попередніх класах, ви вже знаєте, що такими джерелами є географічні карти, наукові праці, науково-популярна література, довідники й енциклопедії, періодичні видання (газети, спеціалізовані журнали). Проте тут головною проблемою є свіжість і достовірність інформації. За час підготовки видань до друку встигають застаріти навіть найновіші відомості.

Нині найбільшим джерелом знань про навколишній світ є Інтернет. У мережі є багато сайтів, що містять різнопланову інформацію про країни. Одним із найбільш доступних є *Вікіпедія* — багатомовна універсальна онлайн-енциклопедія. Тема географії та місць світу в ній є однією з най-

Подорож у слово

Конструктивний творчий, той, що створює умови для подальшої роботи, може бути основою для якихось рішень (наприклад, *конструктивна* пропозиція).

Мал. 1. Друковані джерела

Мал. 2. Інтернет-джерела країнознавчої інформації

популярніших за кількістю відвідувань. Оперативним і достовірним джерелом, що містить відомості по всіх країнах світу, є *The World Factbook. CIA (Всесвітній довідник ЦРУ)*. Це авторитетний банк даних про історію, географію, демографію, державний лад, економіку, транспорт держав та світових організацій, інформація в якому оновлюється щотижня. Її доповнюють «Карти регіонів світу», «Прапори країн світу», «Політична карта світу» та ін. Матеріали сайту допоможуть підготувати грамотне повідомлення для заняття чи презентацію про будь-яку країну світу.

Робота з різноманітними джерелами знань сприятиме розширенню вашого кругозору, розвитку культури і мислення, виробленню навичок самостійної творчої роботи, які в майбутньому знадобляться у будь-якій сфері діяльності.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яких знань ви розраховуєте набути, опанувавши курс «Географія: регіони і країни»?
 2. Що є об'єктом дослідження географічного країнознавства?
 3. Що таке глобалізація? Якими є її наслідки?
 4. Назвіть і покажіть на карті регіони світу. В якому з них розміщена наша країна? Який найбільший за площею території та кількістю населення?
 5. Поясніть, у чому виявляється конструктивна роль країнознавства.
-
- 6*. Джерелами країнознавчих знань можуть бути й художні літературні твори. Наведіть приклади творів з-поміж тих, що їх ви вивчали на заняттях із зарубіжної літератури або які є у вашій домашній бібліотеці, які містили б певну географічну інформацію про ту чи іншу країну світу.

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

Користуючись інтернет-ресурсом «Всесвітній довідник ЦРУ», дізнайтеся, які відомості в ньому вміщено про нашу країну. Оцініть, чи справді інформація там є «свіжою».

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>

§ 2. СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА КАРТА СВІТУ

- Пригадайте, що відображає політична карта світу.
- Які країни світу належать до «Великої сімки» і «Великої двадцятки»?

ОБ'ЄКТИ ПОЛІТИЧНОЇ КАРТИ СВІТУ. Ви вже знаєте, що поняття «політична карта світу» в прямому розумінні означає географічну карту, на якій відображено кордони країн та їхні столиці, а в переносному значенні – це все розмаїття відомостей про політичні явища й процеси, що постійно відбуваються в різних точках планети. Основними об'єктами політичної карти світу є держави і залежні території. Окрему категорію об'єктів становлять води (акваторії) океанів і морів.

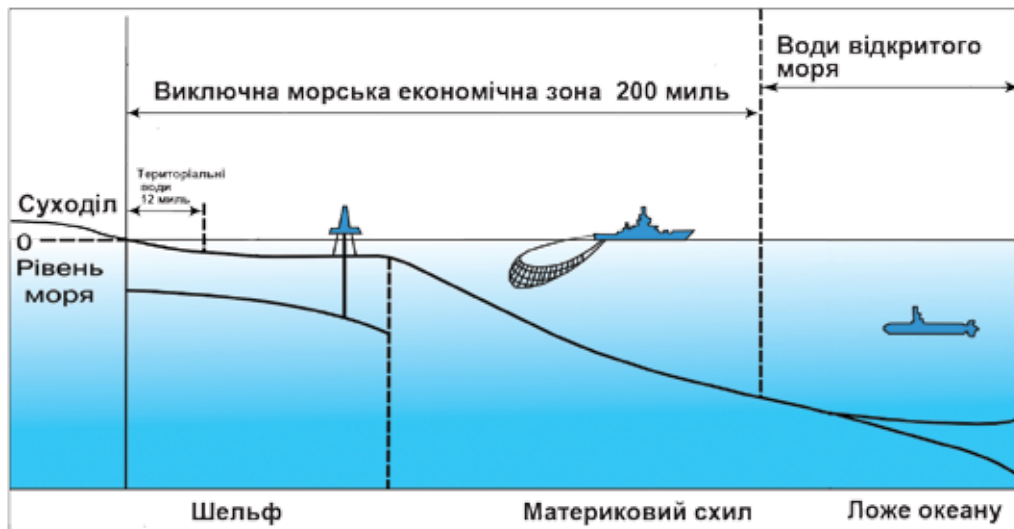
Територія – це частина поверхні суходолу на Землі з природними і створеними людською діяльністю ресурсами, що має певні просторові межі та географічне положення. **Країна** – територія з визначеними кордонами і населенням, що може бути державою (тобто мати суверенітет – незалежність) або залежною від іншої держави.

У повсякденному житті країна часто сприймається як синонім держави – суверенної території на політичній карті світу.

Держава – це незалежна країна з певною територією, господарством і політичною владою в ній. Вона є основним носієм прав і обов'язків у міжнародних відносинах. Головною політичною ознакою держави є її **суверенітет** – виключне право самостійно визначати свою внутрішню та зовнішню політику без втручання сторонніх сил. Для його забезпечення вона створює законодавчу, виконавчу, судову та валютно-грошову системи, митну службу, органи безпеки, національні збройні сили тощо. Кожна держава володіє територією, що обмежена суходільними та морськими кордонами. До території держави належать суходіл з його надрами, внутрішніми і територіальними водами, а також повітряний простір над усім суходолом і водами. **Територіальні води** – це смуга вод у морях, затоках і протоках завширшки 12 морських миль (приблизно 22,2 км) від берегової лінії материка і островів. Відповідно до законів міжнародного права території держав є недоторканими, а їхні кордони – непорушними.

Нині на політичній карті світу налічують 193 держави — члени ООН, що вважаються суверенними учасниками міжнародних відносин. Також державою із загальновизнаним суверенітетом, але у статусі спостерігача ООН є *Ватикан*. Низка країн і територій світу мають **обмежене визнання** (невизнані або частково визнані) – їхніх суверенітету або територіальних меж повністю або частково не визнають інші учасники міжнародного співтовариства. Обмежене визнання мають країни у складі ООН (*Ізраїль, КНДР* та ін.), а також території самопроголошених держав, утворення яких було пов'язано з порушенням норм міжнародного права (*Республіка Косово, Західна Сахара, Абхазія, Південна Осетія, Північний Кіпр* та ін.).

На політичній карті світу є й **залежні території**, що перебувають під політичним чи військовим контролем однієї із суверенних держав. Найбільш поширеною історичною формою таких територій були **колонії** – території, де політичну владу повністю контролювала країна – метрополія.

Мал. 3. Територіальні води і виняткова морська економічна зона держави

У XIX–XX ст. глобальна колоніальна система була поширена на більшій частині світу. Сучасні залежні території – це території, відірвані від основної частини держави, які не мають власного суверенітету, але й не є повноцінними адміністративними одиницями у складі держави, що їх контролює. Наприклад, *місто Гібралтар (Велика Британія), Північні Маріанські острови (США), Токелау (Нова Зеландія)*.

Води відкритого моря перебувають у спільному користуванні всіх країн і народів, зокрема й країн внутрішньоконтинентальних, що не мають безпосереднього виходу до них. Усі мають право вільного торгового та військового судноплавства, вільного прольоту над морем. Окремий статус має **виняткова морська економічна зона**, що прилягає до кордонів держави, яка має вихід до моря. Це акваторія, що простягається на відстані 200 миль від берега і з глибинами 500 м шельфу та материкового схилу. Вона перебуває під контролем прибережної країни, яка має виняткове право вести там економічну діяльність (ловити рибу, видобувати мінеральну сировину тощо) та дозволяти таку діяльність іншим країнам на основі економічних угод (мал. 3).

Антарктида – це нейтральна демілітаризована територія, яку не можна використовувати як військову базу або театр воєнних дій, там діє принцип свободи наукових досліджень, і кожна країна може надіслати туди свої наукові експедиції.

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД. Державний лад країни – це спосіб організації політичної влади на її території. Його складниками є форми правління та державного устрою.

За формою правління серед країн світу розрізняють республіки і монархії. У **республіці** верховні органи влади (законодавчої, виконавчої та судової) обираються у тому чи іншому порядку на певний термін. У наш час республіками є понад $\frac{3}{4}$ загальної кількості держав світу. Залежно

від особливостей формування уряду та розподілу повноважень між гілками влади розрізняють республіки президентського, парламентського та змішаного типу. У **президентських республіках** виконавчу владу очолює президент, якого обирають всенародним голосуванням (приклад – США). У **парламентських республіках** парламент визначає склад та голову уряду і контролює його діяльність (наприклад, Німеччина, Італія, Угорщина, Чехія, Словаччина, Індія). Посада президента у таких республіках, зазвичай має суто церемоніальний характер. Фактичним главою держави є очільник уряду – прем'єр-міністр, канцлер тощо. **Змішані республіки** (президентсько-парламентські або парламентсько-президентські) передбачають розподіл повноважень між президентом і парламентом щодо формування та контролю за роботою уряду. Такі форми правління мають Франція, Польща, Росія, Литва, Румунія та ін.

У **монархіях** найвища державна влада цілком або частково зосереджена в руках глави держави – монарха і здебільшого є спадковою. У світі залишилась 31 держава з монархічною формою правління. Серед них розрізняють **абсолютні монархії**, в яких влада правителя не обмежена, та **обмежені монархії**, в яких водночас діє конституція і працює парламент (їх називають відповідно конституційними або парламентськими монархіями). Абсолютними монархіями є Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), королівство Саудівська Аравія, папська держава Ватикан. Дві останні держави є одночасно **теократичними монархіями**, в них політична влада належить духовенству і главі церкви. Обмежених монархій найбільше в Європі (королівства Велика Британія, Бельгія, Нідерланди, Швеція, Іспанія) та Азії (королівство Таїланд, султанат Малайзія, Японія на чолі з імператором). Особливу форму правління мають **країни-учасниці Співдружності націй** – організації, утвореної нині незалежними державами, що колись входили до складу Британської імперії. Урядову модель цих країн побудовано за прикладом Великої Британії. Це **парламентські демократії** з підзвітними парламенту урядами. Фактично главою держави є прем'єр-міністр, а формально – королева Великої Британії. Такими є Канада, Австралія, Нова Зеландія та ін.

Подорож у слово

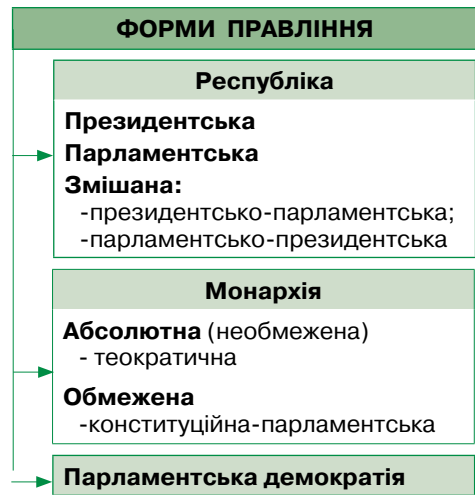

Республіка у перекладі з латинської означає всенародна справа.

Подорож у слово

Монархія у перекладі з грецької означає єдиновладдя, **теократична монархія** – боговладдя.

Мал. 4. Форми державного правління

Подорож у слово

Унітарний у перекладі з латинської означає *цілісний, однорідний*; **федерація** – *об'єднання, союз*.

Державний устрій – це адміністративно-територіальна організація держави. Розрізняють дві його форми – унітарну та федеративну. В унітарних державах керівництво здійснюється з одного центру (столиці), діє єдина для всієї території конституція, існує єдина система найвищих органів влади та правове поле. Адміністративно-територіальний поділ країни (на області, провінції, департаменти тощо) сприяє реалізації державної влади на місцях. Унітарними є більшість держав світу.

Федерація – це держава, що складається із самоврядних (або автономних) територіальних утворень – республік, штатів, провінцій, земель. Кожне з них має певні елементи суверенітету (власну столицю, законодавчі, виконавчі, судові органи влади та конституцію), однак вони існують у рамках загальнофедеральної системи влади і законодавства. У світі існує 27 федеративних держав. Прикладами федерації у Європі є *Австрія, Бельгія, Німеччина, Швейцарія, Росія*; в Америці — *США, Канада, Мексика, Аргентина, Бразилія*; в Азії — *Індія, Малайзія, ОАЕ*. Федеративною також є *Австралія*.

ТИПИ КРАЇН ЗА РІВНЕМ РОЗВИТКУ. Відповідно до особливостей соціально-економічного розвитку у світі розрізняють країни різних типів. Найбільш поширеною є класифікація ООН, згідно з якою виокремлюють економічно розвинені, країни з перехідною економікою та країни, що розвиваються.

До **економічно розвинених** належать країни із сформованими ринковими економіками зі збалансованою сучасною структурою, що повноцінно інтегровані у світове господарство, мають високі показники економічного розвитку та стандарти життя населення. До цієї групи належать 36 країн (мал. 5). Серед них розрізняють **найбільш економічно розвинені країни** — *«Велику сімку» (G-7) – США, Японію, Німеччину, Велику Британію, Францію, Італію, Канаду*. Разом вони виробляють понад 45 % світового ВВП. Від узгоджених рішень керівників цих держав залежать важливі напрями розвитку світових економічних процесів.

Особливістю соціально-економічного розвитку **країн з перехідною економікою** є успадкована від часів соціалістичної системи структура господарських відносин, що перебувають на стадії реформування і запровадження ринкового регулювання. Ці країни мають невисокі показники економічного розвитку, проте на відміну від країн, що розвиваються, мають краще розвинену інфраструктуру і кваліфіковані трудові ресурси, що дає змогу їм у перспективі надолужити розрив із розвиненими ринковими економіками.

Решта країн світу належать до групи **країн, що розвиваються**. Здебільшого їм притаманна пізня індустріалізація, периферійне становище у міжнародному поділі праці (спеціалізація на сировині, напівфабрикатах та працемісткій низькотехнологічній продукції), недостатньо розвинена інфраструктура, порівняно низька якість трудових ресурсів. У більшості випадків це країни з колоніальним минулим. Водночас низка країн,

Типи країни світу

ЗА РІВНЕМ ЕКОНОМІЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ*		
Економічно розвинені	Країни з перехідною економікою	Країни, що розвиваються
<p>У Європі: ЄС-28</p> <p>В Америці: США, Канада</p> <p>У Азії: Японія</p> <p>У Океанії: Австралійський Союз, Нова Зеландія</p>	<p>Колишні республіки СРСР: Білорусь, Молдова, Росія, Україна, Азербайджан, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан.</p> <p>Колишні соціалістичні країни Балканського півострова, що не увійшли до складу ЄС: Албанія, Боснія і Герцеговина, Північна Македонія, Сербія, Чорногорія</p>	<p>Решта країн світу, зокрема:</p> <ul style="list-style-type: none"> - країни — експортери палива: Венесуела, ОАЕ, Іран, Бруней та ін.; - найбідніші країни світу: Афганістан, Центральньо-Африканська Республіка, Демократична Республіка Конго, Камбоджа та ін.; - країни з високою заборгованістю: Болівія, Буркіна-Фасо, Сомалі та ін.

ЗА РІВНЕМ ДОХОДІВ (річний ВВП на 1 особу, дол. США)			
з високим доходом	з високим середнім доходом	з низьким середнім доходом	з низьким доходом
> 12 615	4 086 – 12 615	1 036 – 4 085	< 1 035

* Методика типології країн департаменту з економічних і соціальних питань ООН.

що розвиваються, досягли стрімкого зростання економіки і за багатьма якісними та кількісними показниками наблизилися до розвинених країн світу (наприклад, *Сінгапур*, *Республіка Корея*). Окремо серед них і частково країн з перехідною економікою розрізняють підгрупи — *країни — експортери палива*, *найменш розвинені країни*, *країни з високою заборгованістю* тощо. Паралельно групують країни за рівнями ВВП на душу населення (табл. 2).

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які об'єкти за політико-територіальними ознаками розрізняють на політичній карті світу?
2. Поміркуйте, чи може будь-яка країна вважатися державою. Чи є будь-яка держава країною? Відповідь обґрунтуйте.
3. Що таке країни з обмеженим визнанням? Наведіть приклади таких країн.
4. Чим республіка як форма правління відрізняється від монархії? Які розрізняють республіки? Наведіть приклади різних республік.
5. Які у світі розрізняють монархії? Наведіть приклади.
6. Що таке державний устрій? Які бувають його форми?
7. Які розрізняють типи країн за рівнем економічного розвитку?

8*. Розкажіть про особливості державного ладу в Україні: форму правління та державний устрій. До якого типу країн за рівнем економічного розвитку вона належить?

РОЗДІЛ І

ЄВРОПА

Тема 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЄВРОПИ

Тема 2. КРАЇНИ ЄВРОПИ

Вивчаючи розділ, ви:

- **дістанете уявлення** про кількісні та якісні зміни на політичній карті Європи, субрегіони й країни, що входять до її складу, перспективи розширення економічних зв'язків України з європейськими державами;
- **дізнаєтеся** про райони видобування мінеральних ресурсів, лісозаготівлі, найбільші промислові регіони, морські порти, аеропорти-хаби, фінансові центри, світові міста в Європі, про міжнародну спеціалізацію європейських країн;
- **навчитеся** розрізняти форми державного правління і територіального устрою країн, характеризувати демографічні й урбанізаційні процеси в них, складники третинного, вторинного і первинного секторів економіки, складати комплексну економіко-географічну характеристику країни;
- **розвиватимете вміння** оцінювати роль ЄС і НАТО в регіоні, зіставляти позитивні й негативні наслідки глобалізації в економіці та культурі країн Європи, обчислювати ресурсозабезпеченість, робити висновки про причини нерівномірності економічного розвитку країн, читати тематичні карти, користуватися інтернет-джерелами для пошуку необхідної інформації;
- **набуватимете компетентностей** у природничих і економічних науках, інформаційно-цифрової, ініціативності й підприємливості, соціальної та громадянської, обізнаності у сфері культури, екологічної грамотності, уміння організовувати свою навчально-пізнавальну діяльність.

§ 3. СУБРЕГІОНИ ЄВРОПИ ТА ЇХНІ ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОБЛИВОСТІ

- Пригадайте, де проходить межа між Європою та Азією.
- Які існують форми державного правління та устрою країн?

Європа – одна із колисок цивілізації, регіон давнього господарського освоєння, де виникли перші республіки, з'явилися перші форми демократії, сформувалися традиції парламентаризму, поширилося християнство. В Європі розпочалася суспільна модернізація: було закладено основи сучасної держави, сформувалася капіталістична модель економіки, відбулася низка науково-технічних революцій, набули поширення принципи прав людини, що поступово стали головним пріоритетом державного управління. Водночас політичний, економічний та цивілізаційний поступи супроводжувалися численними конфліктами і протистояннями. Європа стала головною ареною двох найбільш кровопролитних світових воєн. Нині це один із провідних центрів світової економічної та політичної сили, де більшість країн – демократичні держави з високими соціальними стандартами життя, розвинен промисловістю і транспортом, інтенсивним сільським господарством, багатогалузєвою сферою послуг.

ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНЕ РОЗМІЩЕННЯ. Європа – суспільно-географічний регіон, що розташований на заході Євразії. Її береги омиваються водами Північного Льодовитого океану на півночі, Атлантичного океану – на заході та Середземного моря – на півдні. *Середземне море й Гібралтарська протока* відокремлюють Європу від Африки. Водночас, Середземне море здавна було контактною зоною Європи, Африки та Азії: морем здійснювалися торговельні, релігійні й політичні контакти між регіонами.

З-поміж інших регіонів світу Європа охоплює порівняно невелику площу (7 % земного суходолу), меншою є тільки Океанія. Протяжність Європи з півночі на південь – 4300 км, із заходу на схід – 5000 км. Особливістю Європи є порізаність берегової лінії, завдяки чому більшість країн регіону мають вихід до морів і океанів. Середня віддаленість від моря становить 300 км. П'ять європейських країн є острівними. Державні кордони країн Європи, що пролягають природними рубежами, та сусідське розміщення більшості з них не створюють значних перепон для розвитку економічних і культурних зв'язків.

СКЛАД РЕГІОНУ ТА ЙОГО ПОЛІТИЧНА КАРТА. Політична карта Європи є надзвичайно складною і динамічною. На ній налічують 54 об'єкти, із яких 43 мають основні території, повністю розташовані у межах Європи. Три держави – Росія, Казахстан, Туреччина – є трансконтинентальними країнами, територія яких розташована і в Європі, і в Азії. *Росію* більшість дослідників вважають європейською країною, тому що її модернізація відбувалася в європейському контексті. Натомість Казахстан і Туреччина за історичними, економічними та цивілізаційними ознаками належать до Азії. Водночас до Європи відносять *Кіпр* попри те, що фізико-географічно ця країна належить до Азії. Кіпр є членом ЄС, і 77 % його населення – це греки-кіпріоти, які історично тяжіють до європейського геокультурного

РОБОТА З КАРТОЮ

1. До яких субрегіонів Європи належать країни, що входять до «Великої сімки»?

2. В якому регіоні розташовані країни, що найбільше наближені до країн Африки? Назвіть їх.

3. До якого субрегіону належить Україна? Які ще країни разом з нею формують цей субрегіон?

4. Назвіть країни Європи: а) що мають приморське розміщення; б) є острівними; в) що не мають виходу до морів і океанів.

Субрегіони Європи:

■ ПІВНІЧНА ■ ПІВДЕННА ■ ЗАХІДНА ■ СХІДНА

Мал. 5. Субрегіони Європи

Таблиця 3
Регіональний поділ Європи

Субрегіон	Країни
Західна	Австрія, Бельгія, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Німеччина, Франція, Швейцарія
Північна	Велика Британія, Данія, Ісландія, Ірландія, Естонія, Латвія, Литва, Норвегія, Швеція, Фінляндія
Південна	Албанія, Андорра, Боснія і Герцеговина, Ватикан, Греція, Іспанія, Італія, Північна Македонія, Мальта, Португалія, Сан-Марино, Сербія, Словенія, Хорватія, Чорногорія
Східна	Білорусь, Болгарія, Польща, Румунія, Словаччина, Чехія, Угорщина, Україна, Молдова, європейська частина Росії

простору. Найбільша за площею країна Європи, що повністю перебуває в її межах, – *Україна* (603,7 тис. км²), найменша – *Ватикан* (0,44 км²).

У Європі розрізняють чотири субрегіони (табл. 3, мал. 5). Із 54 об'єктів політичної карти Європи 45 є суверенними державами, 3 – незвіданими державами, 6 – залежними територіями. Найстарішою європейською сучасною державою є заснована ще в 301 р. республіка *Сан-Марино* – карликова країна, площа якої всього 61 км², що розташована у межах Італії; наймолодшою – *Чорногорія*, що проголосила незалежність від Сербії лише в 2006 р. Статус незвіданих або частково визнаних державних утворень мають *Республіка Косово*, *Турецька Республіка Північного Кіпру* (*Північний Кіпр*), *Придністровська*

Молдавська Республіка (Придністров'я). Вони не мають міжнародного визнання і жодна з них не є членом ООН.

Низка територій у межах Європи та прилеглих островів мають статус залежних. До них належать, зокрема, *Гібралтар* (територія на південній окраїні Піренейського півострова), *Акротирі і Декелія* на острові Кіпр, *острови Гернсі та Джерсі* у протоці Ла-Манш, *острів Мен* у Ірландському морі (залежні від Великої Британії), *Фарерські острови* (перебувають під контролем Данії).

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД. Нині в Європі переважна більшість країн є республіками: *парламентські* — *Італія, Німеччина, Словаччина, Угорщина, Швейцарія* та ін.; *президентські* — *Білорусь, Кіпр*. Прикладами *змішаних республік* є *Литва, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Україна, Франція*.

Єдиною *абсолютною* і водночас *теократичною монархією* в Європі є папська держава *Ватикан*, в якій політична влада належить духовенству і главі церкви. Більшість монархій Європи є *конституційними*, їх часто називають *парламентськими демократіями*. Це князівства *Андорра, Ліхтенштейн, Монако* та королівства *Бельгія, Велика Британія, Данія, Іспанія, Нідерланди, Норвегія, Швеція*, а також *Велике Герцогство Люксембург*.

За державним устроєм більшість країн Європи є унітарними. Водночас, існує шість *федеративних держав*: *Австрія, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Німеччина, Швейцарія, Росія*.

ЗМІНИ НА ПОЛІТИЧНІЙ КАРТІ ЄВРОПИ. Однією з головних особливостей політичної карти є її динамічність (змінність), попри постійні спроби стабілізувати кордони та уникнути нових територіальних конфліктів. Основні перетворення на політичній карті пов'язані зі змінами конфігурації державних кордонів, сфер геополітичного впливу провідних держав, міжнародною інтеграцією та дезінтеграцією. Найбільш значимі зміни на політичній карті Європи за останні десятиріччя були пов'язані з **розпадом соціалістичної системи**, що супроводжувався розпадом *СРСР, Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії (СФРЮ)* та *Чехословаччини*, а також об'єднанням *Німеччини*. Розпад колишньої СФРЮ був найбільш конфліктним і супроводжувався низкою кровопролитних збройних протистоянь. Останнім етапом цього процесу стало відокремлення Косова від Сербії та утворення частково визнаної *Республіки Косово*. Розпад СРСР відбувався менш драматично, проте процес державотворення у низці колишніх радянських республік супроводжувався конфліктами, внаслідок яких утворилися незвані самопроголошені республіки на території *Молдови, Грузії та Азербайджану*. У більшості випадків такі автономії підтримувалися спецслужбами та збройними силами Російської Федерації, яка у такий спосіб прагне зберегти свій геополітичний вплив на пострадянському просторі.

Не менш важливою стала активізація **європейської інтеграції**. У 1993 р. Європейське співтовариство перетворилося на Європейський Союз (ЄС), що розширився у 1995 р. до 15, у 2004 – до 25, у 2007 – до 27, а у 2013 – до 28 країн-учасниць. Європейська інтеграція – це перший і надзвичайно масштабний приклад добровільної відмови багатьох розвинених і

політично зрілих держав від частини національного суверенітету задля досягнення спільних інтересів громадян усіх країн-учасниць — миру, економічного процвітання, дотримання прав людини та демократичних принципів управління. Водночас із кожним розширенням ЄС стає складніше ефективно реагувати на такі гострі виклики сучасності, як тероризм, міграційний тиск та економічний застій окремих країн-членів. Як наслідок, серед населення стають популярними євроскептичні рухи. Так, у 2016 р. мешканці *Великої Британії* висловилися на референдумі за вихід країни зі складу ЄС.

Подорож у слово

Сепаратизм у перекладі з латинської означає *відокремлення* – прагнення до відособлення.

Світ у просторі й часі

Країна Басків

Басконія – історико-культурний регіон на південному заході Франції та півночі Іспанії. Це – територія традиційного розселення басків, де поширені баскська мова, культура, традиції. Як окрема нація вони прагнуть політичного об'єднання трьох районів свого проживання – Баскської автономної області і Наварри в Іспанії та Країни Басків у Франції.

Гострою проблемою для європейських країн є активізація сепаратистських рухів. **Сепаратизм** – це політична діяльність, спрямована на відокремлення етнічної, культурної, релігійної або іншої спільноти від основної частини країни. У м'яких формах сепаратистські рухи вимагають окремих прав для своєї спільноти або часткової автономії.

Найбільш гострий прояв сепаратизму має місце в автономній області *Іспанії – Каталонії*, парламент якої у 2017 р. за результатами проведеного референдуму проголосив незалежність від королівства. У відповідь іспанський уряд визнав ці дії неза-

Мал. 6. Сепаратистські рухи у Великій Британії

Таблиця 4
Приклади сепаратистських рухів у Європі

Країна	Регіон сепаратистського руху
Велика Британія	Північна Ірландія, Уельс, Шотландія
Іспанія	Каталонія, Андалусія, Країна Басків
Франція	Країна Басків, Бретань, острів Корсика та ін.
Італія	Паданія (Північна Італія), Венеція, Південний Тіроль
Німеччина	Баварія
Бельгія	Валлонія, Фландрія
Боснія і Герцеговина	Райони проживання боснійців, сербів, хорватів
Сербія	Косово

конними, такими, що суперечать конституції країни, й наразі питання залишається невирішеним. Водночас сепаратистські настрої існують і в інших іспанських регіонах – *Країні Басків, Андалусії, та Балеарських і Канарських островах.*

Високий ризик відокремлення території існує у *Великій Британії.* Прагнення до виходу з її складу – *Шотландії та Північної Ірландії* особливо загострилися після результатів британського референдуму про вихід із ЄС. Шотландія та Північна Ірландія хочуть залишитися частиною Європейського Союзу, що ще більше посилює в них сепаратистські настрої. Проблема збереження територіальної цілісності має *Бельгія.* Країна охоплює дві великі громади – *Валлонію і Фландрію,* що мають історичні етнічні та культурні відмінності і говорять різними мовами — французькою та фламандською (що близька до голландської).

Потенційні вогнища сепаратизму є у Франції, Італії, Німеччині, Польщі, Чехії та інших країнах.

ТИПИ КРАЇН. За рівнем економічного розвитку країни Європи належать до двох основних типів — *розвинені* та *країни з перехідною економікою* (табл. 5). Ключовими для цього поділу є показники ВВП на душу населення, відносна частка третинного сектору у структурі економіки, а також індекс людського розвитку.

Таблиця 5

ТИПИ КРАЇН ЄВРОПИ ЗА РІВНЕМ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Економічно розвинені		
Країни «Великої сімки»	Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія	Мають потужні економіки з обсягами ВВП більш як 1,5 трлн дол. США кожна. Відіграють визначальну роль у світовому господарстві
Країни ЄС — 15 (приєдналися до 1995 р. включно)	Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Фінляндія, Франція, Швеція	У часи поділу Європи на дві системи належали до капіталістичних. Назагал мають вищі соціально-економічні показники порівняно з новими членами ЄС, що приєдналися після 2004 р.
Країни ЄС — 13 (приєдналися після 2004 р.)	Болгарія, Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія, Чехія	Колишні балтійські республіки СРСР, 8 постсоціалістичних країн, а також дві островні держави. Ці країни досягли значних соціальних успіхів, але перебувають на дещо нижчому рівні розвитку порівняно з ЄС-15
Інші розвинені країни Європи	Ісландія, Норвегія, Швейцарія	Мають високі стандарти життя, але через особливості участі у МПП утрималися від входження до ЄС. Є членами ЄАВТ
Карликові країни	Андорра, Ватикан, Ліхтенштейн, Мальта, Монако, Сан-Марино	За рівнем життя належать до економічно розвинених країн світу, проте через надзвичайно малий розмір мають звужену структуру господарства та невеликий ВВП в абсолютному виразі

Країни з перехідною економікою		
Колишні республіки СРСР у Європі (окрім Балтійських країн)	Білорусь, Молдова, Україна, Росія	Мають відносно невисокі показники соціально-економічного розвитку і проблеми реформування та реструктуризації економіки після розпаду СРСР
Постсоціалістичні країни Балканського півострова (крім тих, що увійшли до складу ЄС)	Албанія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Сербія, Чорногорія	Мають відносно невеликі показники соціально-економічного розвитку та структурні проблеми економіки, що перебуває на стадії реформування

До країн з перехідною економікою належать країни Європи, що структурно перебудовуються з моделі планового регулювання господарства на ринкову. Якщо впродовж 1990-х рр. до цієї групи належали всі постсоціалістичні країни, то після успішного курсу політичних та економічних реформ низка держав Східної Європи та прибалтійські увійшли до ЄС і тепер перебувають у групі економічно розвинених.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Користуючись картою, охарактеризуйте економіко-географічне положення Європи.
 2. У чому полягають особливості політичної карти Європи? Наведіть приклади суверенних держав, залежних територій і невизнаних державних утворень. Покажіть їх на карті.
 3. Британський політолог Вернон Богданор назвав конституційного монарха «сувереном, який царює, але не управляє». Як ви розумієте такий вислів?
 4. Яку форму правління має Україна? Якою є форма державно-територіального устрою нашої країни?
-
- 5*. До якого типу країн за рівнем економічного розвитку належить Україна? Які ще країни разом з нею утворюють цю групу? У чому полягають особливості розвитку цих країн?

ТЕМА ДЛЯ ДИСКУСІЇ

Продискутуйте щодо того, які наслідки може мати сепаратизм для держави і людей. Об'єднайтеся у дві групи, які аргументовано обстоювали б різні точки зору: а) переваги відокремлення; б) негативні наслідки відокремлення.

§ 4. ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

- Пригадайте, що таке глобалізація та інтеграція.
- Членом яких міжнародних організацій є Україна?

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ. У сучасному світі практично жодна країна не здатна існувати в умовах економічної ізоляції. Процес відкриття кордонів для торгівлі, а також об'єднання технологічних, виробничих та фінансових можливостей країн називають **економічною інтеграцією**. Її історія сягає ще епохи Великих географічних відкриттів, коли європейські країни почали розвивати мережу торговельних зв'язків із своїми заокеанськими колоніями в Америці, Азії та Африці.

Від середини ХХ ст. Європа перетворилася на своєрідну «світову лабораторію інтеграції», продемонструвавши небачені приклади економічного та політичного згуртування. Європейська інтеграція є наймасштабнішим інтегаційним проектом у світі. На початку натхненники об'єднання Європи ставили перед собою мету – об'єднати європейські країни під керівництвом наднаціональних керівних органів, що унеможливили б нову війну у регіоні й допомогли б Європі говорити єдиним голосом у міжнародній політиці. Та оскільки такий проект був не сумісний з цінністю національного суверенітету, об'єднання розпочалося зі сфери так званої низької політики, тобто економічної інтеграції.

Так, у 1952 р. було засновано *Європейське співтовариство вугілля і сталі*, у 1957 р. – *Європейське співтовариство з атомної енергетики та Європейське економічне співтовариство*, які згодом злилися в єдине утворення. У 1993 р. було утворено власне **Європейський Союз (ЄС)** – політико-економічне інтеграційне об'єднання країн Європи. Він поєднує ознаки міжнародної організації та держави. Від моменту утворення співтовариств, а згодом ЄС, пройшли кілька етапів розширення (табл. 6). Нині об'єднання налічує 28 країн-учасниць. Щоправда, у 2016 р. *Велика Британія* оголосила

Світ у просторі й часі

За межами ЄС

До ЄС входять не всі країни Європи. Поза його межами лишаються Швейцарія, Норвегія, Ліхтенштейн та Ісландія. Але ці країни є членами Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), утвореної в 1960 р., а Ісландія, Ліхтенштейн та Норвегія входять до Єдиного економічного простору – організації, що об'єднує ринки цих країн із всіма країнами ЄС.

Таблиця 6

Етапи розширення ЄС

Рік вступу	Країни
1952	Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург (країни — засновниці перших співтовариств);
1973	Велика Британія, Ірландія, Данія
1981	Греція
1986	Іспанія, Португалія
1995	Австрія, Фінляндія, Швеція
2004	Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, Латвія, Литва, Естонія, Кіпр, Мальта
2007	Болгарія, Румунія
2013	Хорватія

про намір вийти з його складу. На ЄС припадає близько 24 % світового ВВП та понад 45 % світових інвестицій. Країни цього об'єднання узгоджують основні напрями економічної, екологічної й соціальної політики. Також вони демонструють певні успіхи у виробленні узгодженої позиції на поточні геополітичні виклики, зокрема щодо україно-російського конфлікту. ЄС надає фінансову допомогу країнам та регіонам, що переживають кризу, приділяє значну увагу програмам соціально-економічного розвитку, щоб підтримати відсталі регіони. За більш як півстолітню історію європейські співтовариства пройшли шлях від галузевої зони вільної торгівлі до повного економічного союзу. У рамках ЄС створено спільну грошову одиницю — євро, що заступила національні грошові одиниці у 19 країнах-учасницях (*Єврозона*). ЄС створив власне законодавство, яке має більшу силу за національні закони. Загальне управління здійснюють три головні органи: *Європейська комісія, Рада міністрів ЄС та Європейський парламент*. Окремими органами є *Європейський суд та Рада ЄС*, яка об'єднує очільників країн-учасниць. Особливо важливим досягненням Європейської інтегації є створення *Шенгенської зони* – єдиного міграційного простору, що об'єднує 26 країн, зокрема 22 держави-учасниці ЄС (крім *Великої Британії, Ірландії, Кіпру, Румунії, Болгарії та Хорватії*), а також *Ліхтенштейн, Норвегію, Ісландію та Швейцарію*. У межах цього простору скасовано прикордонний контроль, і громадяни можуть вільно перетинати кордони. Також передбачено право вільного працевлаштування у будь-якій із цих країн. Саме Шенгенську угоду вважають чи не найбільшим успіхом європейської інтегації, адже вона найбільше сприяє культурному зближенню людей з різних країн.

Світ у просторі й часі

Шенгенська угода

Це договір «Про скасування паспортного митного контролю між країнами Європейського Союзу», який у 1985 р. підписали сім європейських держав у містечку Шенген, що розташоване в Люксембурзі неподалік від потрійного стику кордонів Люксембургу, Німеччини та Франції. Угода набула чинності через 10 років.

Вступ до ЄС проголошено стратегічною метою зовнішньої політики *України*. Переваги приєднання до цієї організації добре видно на прикладі колишніх соціалістичних

Мал. 7. Картосхема ЄС

країн Європи, що змогли за доволі короткий час перебудувати свої економіки і підвищити рівень соціально-економічного розвитку, а також поліпшити якість державного управління. Водночас вступ до ЄС, особливо долучення до Шенгенської зони, ймовірно призведе до ще більшого відтоку української молоді працездатного віку. Важливою формою інтеграції є виникнення низки міжнародних організацій. Їх створюють для координації діяльності, вирішення суперечок, боротьби з глобальними і регіональними проблемами.

У 1949 р. 10 країн (*Бельгія, Велика Британія, Данія, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Франція та Швеція*) утворили **Раду Європи**. Це організація зі штаб-квартирою у *Страсбурзі* (Франція), що забезпечує дотримання прав людини, принципів демократії, верховенства права, а також пропагує європейську культуру. Нині її учасниками є майже всі європейські держави (*Україна* – з 1995 р.), крім Білорусі та Ватикану. Головними напрямками її роботи є вироблення спільних підходів та законотворчих стандартів, що захищали б демократію, допомагали би боротися з різними формами дискримінації (практикою тортур, расизмом, незаконним переміщенням людей), захист мов національних меншин, сприяння культурному обміну між країнами тощо. Можна сказати, що ця організація продукує норми політичного та правового життя Європи.

БЕЗПЕКОВІ МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ. У Європі утворилися дві безпекові міжнародні організації, або військово-політичні блоки.

Організація Північноатлантичного договору, НАТО, яку ще називають Північноатлантичним альянсом, – це військово-політичний союз 29 держав Європи та Північної Америки, що зобов'язалися спільними зусиллями захищати будь-яку країну-учасницю альянсу у разі здійснення військового нападу (табл. 7). НАТО відіграє особливо важливу роль у системі європейської безпеки.

Подорож у слово

НАТО — NATO від англ. *North Atlantic Treaty Organization*, у перекладі — Організація Північноатлантичного договору.

Таблиця 7

Країни – члени НАТО в Європі

Рік вступу	Країна
1949	Країни-засновниці Бельгія, Данія, Велика Британія, Ісландія, Італія, Канада, Норвегія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, США, Франція
1952	Греція, Туреччина
1955	Німеччина
1982	Іспанія
1999	Польща, Угорщина, Чехія
2004	Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словенія, Словаччина
2009	Албанія, Хорватія
2017	Чорногорія

Мал. 8. Країни – учасниці НАТО в Європі

Заснований у 1949 р. як запобіжний захід від можливої військової агресії СРСР у Європі, впродовж періоду «холодної війни» Північноатлантичний альянс не здійснював жодних військових операцій. У 1990-х рр. його війська брали участь у бойових діях у *Кувейті, Боснії та Герцеговині, Косово*; у 2000-х рр. – в *Афганістані*, операції з протидії піратству в Аденській затоці та ін. Головна сила цього об'єднання – у значному військовому, політичному та економічному потенціалі країн-учасниць. Потенційні супротивники остерігаються йти на відкриту конфронтацію з блоком економічно й технологічно найрозвиненіших країн світу, що мають переваги як у сфері військових технологій, так і в можливостях економічного впливу. Особливістю НАТО є непропорційно велика роль США як за потенціалом збройних сил, так і за витратами на потреби альянсу. Часто таку ситуацію трактують як ваду для Європи. Проте це надає можливість європейським країнам більше коштів витратити на власний економічний і соціальний розвиток, тоді як США виступають гарантом військової безпеки. Чи не найбільшим досягненням НАТО вважається той факт, що за більш ніж півстоліття його існування між учасниками не сталося жодного військового конфлікту. Зближення і можливий вступ до НАТО нині є одним із пріоритетів зовнішньої політики *України*. За умови вступу до альянсу Україна опинилася б поза геополітичним впливом Росії. Проте у найближчій перспективі таке членство є малоімовірним, адже вступити до цієї організації може лише країна, що не має територіальних суперечок із своїми сусідами. Тому приєднання України до НАТО не можливе до розв'язання конфлікту з Росією на Сході України та повного відновлення її територіальної цілісності. Водночас Україні необхідно реформувати власні збройні сили. Росія, що позиціонує себе як спадкоємиця геополітичного впливу СРСР, виступає проти розширення НАТО на схід і категорично заперечує можливість вступу до нього України.

Сам альянс, з позицій РФ, сприймається як агресивний блок, на противагу якому в 1992 р. було створено *Організацію договору про колективну безпеку (ОДКБ)*. Нині до неї входять *Росія, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан і Таджикистан*.

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ. Нині Європу повною мірою залучено до глобалізаційних процесів. У цьому регіоні розташовані чотири країни «Великої сімки», потужні світові фінансові центри — *Лондон, Париж, Франкфурт-на-Майні, Мілан* та ін.), сконцентровано штаб-квартири провідних світових ТНК. Роль фінансового, технологічного і політичного центру обумовлює загалом вигідний ефект від глобалізації для країн Європи, особливо щодо нагромадження капіталу та забезпечення широкого асортименту товарів за конкурентними цінами. Нині об'єднання ЄС є найбільш масштабним інтеграційним проектом не тільки в Європі, а й у світі. Водночас глобалізація несе й низку загроз. Так, перенесення промислового виробництва у «дешеві» країни призводить до зростання в Європі безробіття. Часто європейські виробники не витримують ринкової конкуренції з дешевшими імпортованими товарами, особливо з виробництва тканин, одягу, сільськогосподарської продукції та ін. Тому країни вдаються до захисних торговельних обмежень.

Процес «зникнення» економічних кордонів супроводжується збільшенням міжнародних міграцій людей та інформаційного обміну, що поступово тягнуть за собою культурну глобалізацію. **Культурна глобалізація** — це формування універсальних ідей, цінностей, мистецьких течій, що поширюються світом і заміщують місцеві традиції культурного життя. Глобальна культура часто переймає елементи традицій різних народів світу. Наприклад, елементами глобальної кулінарної культури стали італійська піца, американські бургери, японські суші тощо. У Європі поширюються азійські релігії – буддизм та іслам, стають популярними елементи східного одягу. Водночас культурна глобалізація часто викликає й спротив – націоналістичні рухи та сплески несприйняття чужої мови, поведінки, манери спілкування, культури загалом.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Наведіть приклади глобалізації в літературі, музиці, кіно та інших сферах.
2. Поміркуйте, чому Європу образно називають «світовою лабораторією інтеграції».
3. З якою метою створювався ЄС? Що нині являє собою це об'єднання країн?
4. У чому полягає суть Шенгенської угоди? Чому її вважають чи не найбільшим успіхом європейської інтеграції?
5. Що вам відомо про Раду Європи? Якими є головні напрями її роботи?
6. Аргументовано підтвердьте або спростуйте думку, що НАТО — «армія цивілізованого світу».

7*. Спробуйте спрогнозувати позитивні наслідки та ризики вступу України до ЄС.

ТЕМА ДЛЯ ДИСКУСІЇ

Скористайтеся додатковими джерелами інформації та дізнайтеся більше про НАТО й перспективи вступу України до блоку. Розділіться на дві групи, які аргументовано обстоювали би протилежні позиції: а) переваги вступу; б) негативні наслідки членства.

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інтеграційні та дезінтеграційні процеси в Європі

1. Дослідіть зміни, що сталися на політичній карті Європи за останні півстоліття, спираючись на інформацію, вміщену в підручнику та додаткових джерелах: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_world_map_changes
2. Які зі змін можна вважати інтеграційними, а які – дезінтеграційними (роз'єднувальними) процесами? (див. https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_en)? Зробіть висновок про те, в який період переважали інтеграційні процеси, а в який – дезінтеграційні.
3. Які, на вашу думку, чинники обумовлюють ці процеси на карті Європи.

§ 5. ПРИРОДНІ УМОВИ І РЕСУРСИ

- Пригадайте, які великі рівнини простягаються в межах Європи та які гори здіймаються на її теренах.
- У яких географічних поясах лежить Європа? Які там сформувалися типи клімату?
- Які розрізняють групи мінеральних ресурсів за використанням?

Природні умови Європи дуже різноманітні. На її теренах є активні вулкани та гейзери, холодна тундра й велична тайга, засніжені гірські вершини та теплі середземноморські субтропіки. Загалом для життя і господарського освоєння фізико-географічні умови досить сприятливі.

РЕЛЬЄФ. Середня висота поверхні Європи становить приблизно 300 м над рівнем моря. Водночас майже 70 % території має висоти менші ніж 200 м і лише 6 % перевищує 1000 м. Такий розподіл висот сприяє вільному розселенню і свідчить про відсутність серйозних перешкод для прокладання наземних транспортних сполучень. Як бачимо, в Європі переважають рівнини. Найбільша простягається в Східній Європі й так і називається – *Східноєвропейська рівнина*, у її межах розташована низка країн (*Білорусь, Україна, Молдова, частина Польщі та Росії*). Рівнини поширені і в північній частині Західної Європи. Далі на південь лежать *низовини Середньодунайська* (Австрія, Румунія, Сербія, Угорщина, Хорватія) і *Нижньодунайська* (Румунія, північ Болгарії).

Мал. 9. Східноєвропейська рівнина (Україна)

Мал. 10. Фьорд (Норвегія)

характерний і для Фінляндії, Швеції. Ви вже знаєте, що в минулі геологічні епохи внаслідок похолодання клімату Північну Європу вкривав льодовик. Рухаючись, гігантські маси льоду принесли на рівнини величезні валуни, виорали заглибини, утворили льодовикові наноси – морени та відшліфували скелі. Наслідком давнього зледеніння є і **фьорди** – вузькі, звивисті, глибокі морські затоки з високими крутими берегами, якими порізано західні береги *Скандинавського півострова*. Вони утворилися внаслідок затоплення морем поглиблених льодовиком річкових долин і западин.

Найвища точка Європи – *г. Ельбрус* (5642 м) у *Кавказьких горах* – розташована на півдні європейської частини Росії. Якщо не брати до уваги Кавказу як межової з Азією території, то найвищою точкою

можна вважати г. Монблан у Альпах (4809 м) на кордоні Франції та Італії. Пояс альпійської складчастості (гірські системи *Піреней, Альпи, Апеннінські гори, Динари, Стара Планина, Родопи, Карпати, Кримські і Кавказькі гори*) є найбільшим висотним бар'єром Європи. Ці райони є сейсмічно активними зонами. Найбільша частота землетрусів спостерігається на Апеннінському й Балканському півостровах та на Кавказі. Активна вулканічна область – *острів Ісландія*, що є молододю ділянкою земної кори, де діють численні гейзери і вулкани. На території Франції, Німеччини, Чехії простягається низка середньо- та низьковисотних гірських масивів, переважно герцинського віку (*Воге-зи, Шварцвальд, Рейнські Сланцеві гори, Тюрингський ліс* та ін.). На Скандинавському півострові здіймаються *Скандинавські гори*. Пасмо старих герцинських *Уральських гір* є східною межею Європи.

Мал. 11. Альпи (Швейцарія)

Мал. 12. Вулкан в Ісландії

КЛІМАТ. Кліматичні умови Європи сприятливі для господарювання. Більша її частина розташована в межах помірною кліматичного поясу. Європа перебуває під дією західних вітрів. Насичуючись вологою над Атлантичним океаном, вони обумовлюють досить вологий клімат з прохолодним літом і відносно теплою зимою на заході регіону. Погода там часто буває хмарною з туманом і мрякою. З просуванням на схід і на південь рівень зволоженості поступово зменшується. Суттєво пом'якшує клімат тепла *Північноатлантична течія*, тому зима, зокрема у Великій Британії та Скандинавських країнах, є відносно теплою. Це дає змогу вести господарство значно північніше за інші регіони світу. У Північній Європі крайні північні райони Норвегії, Фінляндії, Росії заходять у межі субарктичного, а острови – арктичного кліматичних поясів. Клімат там холодний суворий. Водночас півострови Південної Європи (Піренейський, Апеннінський, Балканський) лежать у субтропічному поясі. Там сформувався середземноморський тип клімату, що вважається найбільш комфортним для життя.

Несприятливими кліматичними явищами для Європи є періодичні повені та паводки внаслідок надмірного випадання опадів. Водночас південні райони України та Росії у літній період часто страждають від посух. До фізико-географічних загроз відносять наслідки глобального потепління, що, з одного боку, може призвести до затоплення великих площ (наприклад, половина території Нідерландів лежить нижче рівня моря).

Мал. 13. Дунай (Угорщина)

Мал. 14. Женевське озеро (Швейцарія)

ВНУТРІШНІ ВОДИ. Найбільш багатою на внутрішні води є Західна і Північна Європа, тому що там випадає велика кількість опадів (понад 1 000 мм/рік).

Річки Європи належать до басейнів двох океанів – Атлантичного (*Дунай, Дніпро, Рейн* та ін.) і Північного Льодовитого (*Північна Двіна, Мезень, Печора* та ін.), а також внутрішнього безстічного Арало-Каспійського басейну (*Волга* та ін.). Живляться вони здебільшого дощовими і талими сніговими водами. *Дунай* (2857 км) – друга за довжиною річка Європи після Волги, що перетинає територію десяти держав. Щороку ним транспортують понад 50 млн тонн вантажів. Важливою транспортною

Рекорди світу

Найдовша річка Європи – *Волга* (3531 км), яка бере початок на Валдайській височині і впадає в Каспійське море. На всьому протязі тече територією Росії.

Рекорди світу

Найбільше за площею озеро Європи – Ладозьке (Росія). Воно утворилося внаслідок поглиблення льодовиком тектонічної улоговини. Максимальна глибина – 230 м.

артерією регіону є і *Рейн*. Порт Роттердам у його гирлі тривалий час виконував роль «транспортних воріт» Європи. Річки Північної Європи хоча й завжди повноводні, проте дуже короткі. У їхніх руслах багато порогів і водоспадів, а течія дуже бурхлива. Такі річки неможливо використовувати для судноплавства, натомість вони є джерелом дешевої електроенергії.

У Південній Європі річок порівняно мало, вони не замерзають взимку і мають здебільшого дощовий тип живлення. У господарстві мають велике значення для зрошення земель у літній сухий період.

Найбільша кількість **озер** розташована у Північній Європі, яка перебувала під впливом четвертинного зледеніння. Численні малі й великі озера там займають виорани льодовиком улоговини. Великі площі там займають і болота. Мальовничі озера розташовані в Альпах (мал. 14). Ландшафтне багатоманіття Європи обумовлює її багатий туристично-рекреаційний потенціал.

ПРИРОДНІ РЕСУРСИ. Європа багата на різноманітні мінеральні ресурси. Більшість із них мають регіональне значення, а окремі – світове (табл. 8). Проте їхні запаси значною мірою виснажені, адже цей регіон першим увійшов у стадію індустріалізації. У надрах Європи залягає близько 20 % розвіданих світових запасів кам'яного вугілля, 17 % – цинку, 13 % – свинцю, 7 % – міді. Решта видів корисних копалин є в іще меншій кіль-

кості. Тому промисловість Європи залежить від імпорту як паливно-енергетичної, так і рудної сировини.

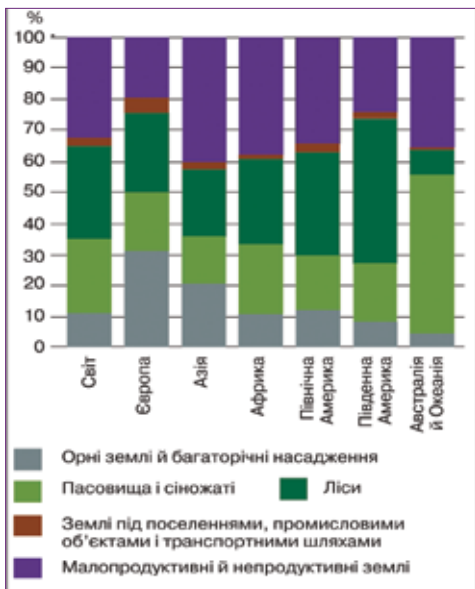
Забезпеченість країн Європи мінеральною сировиною не однакова. **Кам'яновугільні басейни** зосереджені в смузі, що простягається від *Великої Британії* через північ *Франції*, південь *Бельгії*, *Німеччину* (*Рур* і *Саар*), *Чехію* (*Острава*) та *Польщу* (*Верхня Сілезія*). Великі поклади вугілля є і в *Україні* (*Донбас*) та *Росії*. Найбільшим **нафтогазоносним районом** Європи є шельфова зона *Північного моря*, що на три чверті забезпечує потреби країн Європи у паливі. Видобувають нафту і природний газ *Велика Британія*, *Норвегія* та *Нідерланди*. У Передкарпатському прогині та акваторії Чорного моря видобуток нафти здійснює *Румунія*. Розвідано нафтові родовища на півдні *Італії* та у *Греції*.

Запаси багатих **залізних руд** (понад 60 % руди у породі) є в районі Балтійського щита та Скандинавських гір (у *Швеції*), а також у *Франції*, *Німеччині*, *Люксембурзі*, *Великій Британії*, *Україні* та *Росії*. Відкрито великі поклади **мідних руд** у *Нижній Сілезії* у Польщі. Там також є й інші **кольорові метали** – срібло, нікель, кобальт, свинець, цинк. Руди кольорових металів, зокрема боксити, мідні, хромітові, поліметалічні, ртутні, видобувають у *гірських масивах Альп*, *Піреней*, *Апеннін* та *горах Балканського півострова*. Багатими є поклади **неметалічних ресурсів** – сировини для хімічної промисловості, металургії, будівельної індустрії та інших виробництв. Так, світове значення мають запаси кам'яної солі у *Польщі* та калійних солей у *Німеччині* й *Франції*, фосфоритів у *Росії*. Є поклади самородної сірки (*Польща*, *Україна*), графіту (*Чехія*). Загалом основними районами видобування мінеральних ресурсів в Європі є *Верхня Сілезія*, *Північне море*, *Скандинавія*.

Європа посідає останнє місце серед регіонів світу за величиною земельного фонду, але за часткою оброблюваних земель (32 %) – перше (мал. 15). Частка земель під пасовищами, менша від середньосвітового показника (23 %), а частка земель під лісами більша. У Європі менша, ніж в інших

Мінеральні ресурси Європи

Ресурси	Країни	
	Світового значення	Регіонального значення
Паливно-енергетичні		
Вугілля	Росія, Польща, Велика Британія, Німеччина, Україна	Румунія, Болгарія, Сербія
Нафта	Росія	Велика Британія, Румунія, Норвегія
Природний газ	Росія, Норвегія	Велика Британія, Нідерланди, Румунія
Рудні (металічні)		
Залізні руди	Росія, Україна, Швеція, Франція, Велика Британія	Румунія, Іспанія
Марганцеві руди	Україна	Болгарія, Росія
Мідні руди	Польща, Росія	Болгарія
Поліметалічні руди	Росія, Іспанія, Болгарія, Португалія, Польща	Болгарія
Боксити	Росія, Греція	Франція, Хорватія
Ртутні руди	Іспанія	Італія
Уранові руди	Росія, Україна	Франція, Німеччина

Мал. 15. Структура земельного фонду світу та його регіонів

ніх віків та нового часу майже увесь лісовий покрив на рівнинах було знищено. Природні ліси збереглися переважно у горах, а також на Скандинавському півострові. Ліс є основним багатством, зокрема, *Фінляндії*, в якій заготівля та перероблення деревини становлять значну частину національної економіки. Важливо, що одночасно з вирубанням лісу здійснюється насадження дерев. Так, від середини ХХ ст. відновлювати лісові насадження розпочали більшість європейських країн. Тож попри високу густоту населення, розораність земель та частку земельного фонду, що використовується під забудову, площі лісів у Європі зростають. Окрім забезпечення деревиною, штучні ліси виконують також меліоративну та рекреаційну функції.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте рельєф Європи. Покажіть на фізичній карті найбільші рівнини та гірські масиви.
2. Користуючись тематичними кліматичними картами, доведіть, що клімат Європи сприятливий для життя і господарської діяльності людини.
3. Розгляньте фізичну карту Європи і поміркуйте, які країни через їхні природні особливості образно називають: «країна вогню і льоду», «країна фьордів», «країна тисячі озер», «лісовий цех Європи».
4. Розгляньте на мал. 15 структуру земельного фонду Європи. Порівняйте її зі структурою земельного фонду світу.
5. Де зосереджено лісові ресурси Європи? Як їх використовують?

6*. Жителі країн Північної Європи жартома кажуть: «У нас води – хоч зайийся, каміння – хоч убийся, а лісу – хоч греблю гати». Поміркуйте, які природні чинники обумовили такий набір «багатств» Північної Європи.

§ 6. НАСЕЛЕННЯ ТА ЙОГО РОЗМІЩЕННЯ

- Які стадії (фази) розрізняють в концепції демографічного переходу?
- Що таке природний та механічний рух населення?
- Які розрізняють види міграції населення за тривалістю та мотивами?

ПРИРОДНИЙ РУХ НАСЕЛЕННЯ. За кількістю населення (742 млн осіб) Європа посідає третє місце в світі після Азії та Африки. Це трохи менше ніж 10 % населення Землі. Найбільш людними країнами є *Росія* (95 млн осіб лише європейської частини), *Німеччина* (82 млн), *Велика Британія* (65,7 млн), *Франція* (64,7 млн), *Італія* (59,4 млн осіб). Найменшою за кількістю населення є *Ватикан*, 800 мешканців якого – духівництво та співробітники, задіяні в обслуговувальних та адміністративних сферах. Зміна кількості народонаселення відбувається внаслідок його природного та механічного руху. Ви вже знаєте, що під природним рухом розуміють процеси народжуваності (*H*) та смертності (*C*), які визначають темпи природного приросту (*ПП*) населення країни (у проміле (‰) – кількість осіб на тисячу жителів). Європейські країни пройшли *третю стадію демографічного переходу*, коли відбувалося поступове скорочення народжуваності, пов'язане з процесами урбанізації в них, переусвідомленням соціального статусу жінок (прагнення фінансової незалежності і професійної реалізації) та з економічно обумовленою потребою планування сім'ї. У ХХ ст. темпи природного приросту у країнах Європи скорочувалися і зрівнялися з показниками смертності. Майже збалансовані народжуваність і смертність характерні для *четвертої стадії демографічного переходу*. Нині її досягли країни Європи з високим рівнем соціально-економічного розвитку. За достатньо високого рівня матеріального забезпечення і надійного медичного обслуговування до мінімуму скоротилася дитяча смертність та зросла очікувана тривалість життя. Більшість родин прагнуть мати не більше 2–3 дітей (дві дитини демографічно заміщують своїх батьків, тому зростання кількості населення можливе лише за трьох та більше дітей у сім'ї). У другій половині ХХ ст. у низці розвинених країн Європи (*Австрії, Італії, Німеччині* та ін.) спостерігалася **депопуляція** – природне скорочення населення (демографічна криза). Доволі гостру демографічну кризу переживають

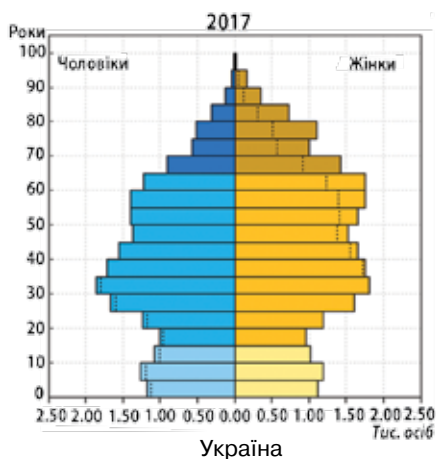
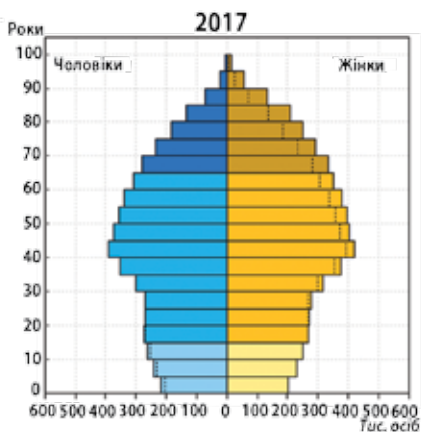
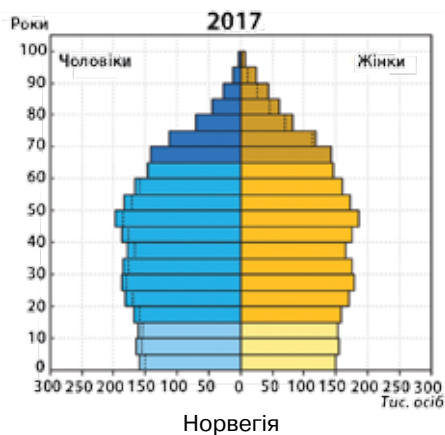
Формула природного руху населення
 $H - C = \text{ПП} (\text{‰})$, де
H — народжуваність;
C — смертність;
 ПП — природний приріст.

Таблиця 9

Природний приріст населення країн Європи (1995 – 2020¹ рр.)

Країна	Період			
	1995 – 2000	2005 – 2010	2010 – 2015	2018 – 2020
Білорусь	0,9	1,8	1,6	1,6
Греція	1,0	1,1	-1,2	-3,0
Італія	-0,6	-0,3	-1,6	-2,4
Литва	-1,7	-4,3	-3,0	-3,8
Молдова	1,3	-1,2	-0,4	-1,7
Німеччина	-1,1	-2,0	-2,4	-2,5
Норвегія	3,3	3,8	3,7	4,1
Росія	-5,7	-3,7	-0,4	-1,3
Україна	-6,4	-5,9	-4,1	-4,4
Європа	-1,3	-0,5	-0,1	-0,7

¹2018–2020 рр. – прогнози дані.

Мал. 16. Статеві-вікові піраміди країн Європи (2017)

Білорусь, Молдова, Росія, Україна. Характер демографічних процесів у країнах Європи можна простежити за даними табл. 9. Важливу роль у регулюванні кількості населення відіграє **демографічна політика** – заходи, що їх здійснює уряд країни для стимулювання або обмеження народжуваності. Так, у більшості країн Європи в яких гостро стоїть проблема депопуляції, уряди вдаються до різних програм соціальної та матеріальної підтримки багатодітних сімей.

СТАТЕВО-ВІКОВА СТРУКТУРА.

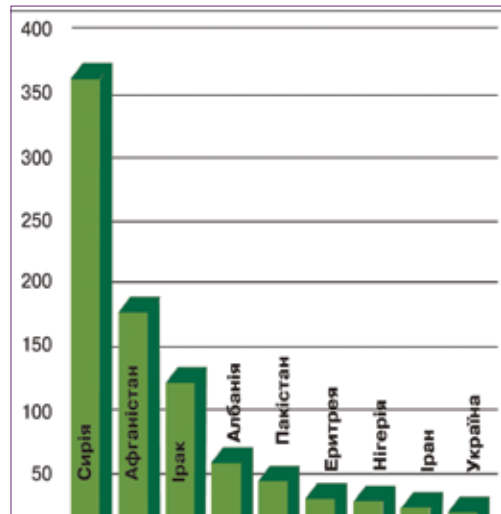
Співвідношення різних вікових груп відображають у вигляді статеві-вікових пірамід. Така своєрідна діаграма дає комплексне уявлення про поточну демографічну ситуацію та трудовий потенціал країни. У Європі загалом частка молодого населення віком до 14 років становить 15,5 %, віком 15–64 роки – 67 %, старшої вікової групи 65 років та більше – 17,5 %. Назагал на 100 жінок припадає 96 чоловіків. Водночас, між окремими країнами існують досить суттєві відмінності у статеві-віковій структурі (мал. 16).

Європа в цілому забезпечена трудовими ресурсами, але окремі країни відчувають їх нестачу і покривають дефіцит за рахунок мігрантів.

МЕХАНІЧНИЙ РУХ. Механічний рух (міграції) – суттєво впливає на кількість населення та його розміщення. Деякі види міграцій є звичними для повсякденного життя (наприклад, *маятникові*). Мобільність трудових ресурсів є запорукою вирівнювання територіальних диспропорцій розвитку – люди працездатного віку переїжджають з районів з високим безробіттям до районів, де є попит на найману працю. З іншого боку, масовий виїзд людей з

депресивних районів може призводити до знелюднення територій і виникнення так званих поселень-привидів – населених пунктів, у яких майже не лишилося постійних мешканців. Таке явище є типовим для малих містечок у старих індустріальних районах *Великої Британії* (Північної Англії). Однак нині суспільна увага прикута до *зовнішніх* (міжнародних) міграцій. Починаючи з епохи Великих географічних відкриттів, Європа була традиційним регіоном еміграції населення до Америки. Проте з ХХ ст. сформувався різкий розрив у рівнях соціального та економічного розвитку країн Європи і Північної Америки, з одного боку, і деколонізованих країн, що розвиваються, з іншого. Тому країни Європи перетворилися з регіону походження мігрантів на регіон їх спрямування. Найбільш бажаними для мігрантів є соціально благополучні країни Західної та Північної Європи – *Німеччина, Австрія, Швеція* та ін. Водночас найбільша кількість мігрантів потрапляє до європейських держав, котрі мають спрощений міграційний режим для окремих країн, що розвиваються, переважно для своїх колишніх колоній. Так, *Франція* є своєрідними «воротами» для мігрантів з Північної та Західної Африки, *Велика Британія* – з Південної Азії, *Іспанія* – з Латинської Америки. Регіонами походження іммігрантів є здебільшого країни Африки та Азії. Також сформувався міграційний напрям «*схід–захід*» – переміщення людей з колишніх соціалістичних країн до країн ЄС. Отже, впродовж ХХ ст. відбулися докорінні зміни у спрямуванні глобальних міграційних потоків.

Масова імміграція до країн Європи спричиняє низку соціальних суперечностей. Домінуючим її типом є економічна *міграція*, тобто пошук кращих умов життя і працевлаштування. Водночас високих стандартів життя країн Заходу було досягнуто значною мірою за рахунок компромісу між роботодавцями і урядами щодо високого рівня оплати праці. Але високий рівень заробітної плати робить виробництво менш конкурентним. Тому роботодавці зацікавлені у дешевій робочій силі, яку пропонують іммігранти, а місцеве населення сприймає іммігрантів як загрозу своїм життєвим стандартам, адже доводиться або погоджуватися

Мал. 17. Країни походження мігрантів, які попросили притулку в країнах ЄС, тис. осіб (2015 р.)

Рекорди світу

Сумарна кількість біженців із Сирії від початку війни у 2011 р. становить близько 11 млн осіб. Лише протягом 2015 року 350 тис. сирійців звернулися до міграційних служб країн ЄС з проханням надати їм статус біженців. Забезпечити таку кількість мігрантів усім необхідним, а тим паче інтегрувати їх у місцеві громади, є надскладним завданням для урядів європейських країн.

на нижчі зарплати, або лишатися без роботи. Другим соціально чутливим аспектом є культурні суперечності. У місцях компактного проживання, а це здебільшого великі міста, іммігранти прагнуть триматися своїми етнічними громадами. Їхні уклади життя, нетипові для країн Європи, часто створюють враження, що культура іммігрантів витісняє місцеву. У їхньому середовищі спостерігається високий рівень злочинності та соціальних негараздів. Із поширенням міжнародного ісламського тероризму мусульманські громади часто сприймаються місцевими мешканцями як небезпечні. Відповідно суспільний тиск змушує уряди країн Європи обмежувати приплив іноземців. А це своєю чергою призводить до поширення **нелегальної міграції** – в'їзду на територію країни осіб в обхід міграційних правил (у формах від фіктивного туризму до перевезення нелегалів, захованих у вантажних контейнерах).

Особливо складною для врегулювання є проблема біженців. За нормами міжнародного права, цивільне населення, яке опиняється в епіцентрі збройних конфліктів або зазнає переслідувань з боку правлячих режимів у своїй країні, має право отримати політичний притулок і статус біженця за кордоном. Водночас часто під виглядом біженців до розвинених країн Європи намагаються потрапити економічні мігранти. Проблема біженців особливо загострюється у разі активних збройних конфліктів, тоді їх потоки можуть сягати сотень тисяч і мільйонів осіб. Тому міграційна криза є одним із найбільших викликів перед сучасною Європою. Щороку Європа приймає великі потоки трудових іммігрантів. Так, в останні роки їх кількість на території ЄС, становила близько 10 % усього населення. У найближчій перспективі демографічна ситуація в Європі буде ускладнюватися. Міграційному притоку робочих рук з інших регіонів сприятимуть депопуляція і старіння населення, це спонукатиме уряди до ефективнішої демографічної політики.

ЕТНИЧНИЙ СКЛАД. Сучасна етнічна карта Європи сформувалася на основі кількох культурно-історичних ядер. Зокрема, вплив на етнічну історію регіону мали культури кельтських та германських народів, середземноморські елліністична та римська, слов'янська у центрі та на сході Європи. На Південну Європу тривалий час впливали народи Північної Африки та тюркська культура Османської імперії. На сучасній мовно-етнічній карті Європи переважають мови *індо-європейської сім'ї*, зокрема *германської, романської, кельтської, балтійської та слов'янської груп*. До індоєвропейської сім'ї також належать *грецька й албанська мови*. В Угорщині, Естонії, Фінляндії, на півночі європейської частини Росії поширені мови *фіно-угорської групи уральської мовної сім'ї*.

Більшість країн Європи є одномовними, але трапляються держави з кількома офіційними мовами. Наприклад, *Бельгія* має три офіційні мови (голландська, французька, німецька), *Швейцарія* – чотири (німецька, французька, італійська та ретороманська). У низці країн існують місцеві мови етнічних груп, що не мають власної державності, наприклад, каталонська, баскська та галісійська мови в *Іспанії*, уельська та шотландська – у *Великій Британії*, русинська – у *Словаччині та Україні*. Найуживанішою на побутовому рівні мовою Європи є німецька. Окрім Німеччини,

ця мова має статус офіційної в *Австрії, Бельгії та Швейцарії*. Англійська, французька та німецька мови мають особливий статус «процедурних» мов у керівних органах ЄС.

РЕЛІГІЙНИЙ СКЛАД. Панівною релігією в Європі є *християнство*. У Північній Європі переважає протестантизм, у Південній — католицизм (крім *Греції*, в якій панує православ'я); у Західній поширені як протестантизм, так і католицизм; у Східній — католицизм і православ'я. У деяких країнах (*Албанія, Боснія і Герцеговина*) домінує *іслам*.

У низці країн Європи міжетнічні та міжрелігійні відносини є причиною соціальної напруженості. Так, у *Бельгії* тривають суперечності між Фландрією та Валлонією, у *Великій Британії* лишається не розв'язаною проблема Північної Ірландії та не врегульовано питання автономних прав Шотландії й Уельсу, в *Іспанії* актуальною лишається проблема басків. Напруженими є релігійні відносини на Балканському півострові.

РОЗМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ. Особливістю Європи є високий ступінь освоєності території і висока густота (щільність) населення — у середньому 100 осіб/км². Водночас його розміщення є нерівномірним. Так, агломерації *Німеччини, Нідерландів, Бельгії*, ареали міст *Лондона і Парижа* з густиною до 5 тис. осіб/км² контрастують із порівняно малозаселеними сільськогосподарськими районами *Болгарії, Румунії, Польщі*, північними районами *Швеції та Фінляндії* (1–2 особи/км²). Найменшу щільність населення має *Ісландія* (3 особи/км²), найбільшу — *Монако* (18 550) і *Ватикан* (1 800 осіб/км²).

Європі притаманний високий рівень *урбанізації* — у містах мешкає близько 70 % населення. Сім країн — *Монако, Бельгія, Мальта, Ісландія, Люксембург, Нідерланди* мають понад 90 % міського населення. Ще у восьми країнах цей показник перевищує 80% (*Данія, Швеція, Андорра, Фінляндія, Велика Британія, Франція, Норвегія, Іспанія*). Найнижчий рівень урбанізації мають *Ліхтенштейн* (14 %), *Боснія і Герцеговина* (40 %), *Молдова* (45 %). Найбільш урбанізованим ареалом Європи є «*Блакитний банан*» — смуга міських агломерацій, що простягається з півдня Великої Британії до півночі Італії. Переважна більшість великих ділових, фінансових і промислових центрів формують ядро, довкола якого виростає *міська агломерація* — єдиний міський простір, утворений у результаті злиття головного міста та низки міст-супутників. Типовими прикладами є *Великий Лондон, Париж, Москва*. В окремих випадках такі моноцентричні агломерації зливаються і стають багатоядерними. Такими є *Рейнсько-Рурська* у Німеччині (об'єднує *Кельн, Дортмунд, Дюссельдорф*; населення — 115 млн осіб); *Рандстад* у Нідерландах (*Амстердам, Роттердам, Гаага, Утрехт*; 7 млн осіб); *Фламандський діамант* у Бельгії (*Антверпен, Брюссель, Гент*; 5,5 млн осіб) та ін.

Сучасні процеси урбанізації в Європі набувають доволі складних форм. Так, зростання міст і утворення агломерацій часто відбувається у формі *субурбанізації* довкола ділових

Подорож у слово

Мегалополіс у перекладі з грецької означає надвелике місто. Це міська агломерація з населенням понад 10 млн осіб.

Мал. 18. Урбанізована смуга Європи
«Блакитний банан»

центрів. Вона досить поширена у Західній Європі. Розростання приміських зон вимагає розвитку ефективної транспортної системи, що дає змогу великій кількості людей щоденно долати десятки кілометрів, щоб дістатися з дому на роботу і назад. У великих міських ареалах поєднуються мережа швидкісних автострад і залізничне сполучення. Водночас недолік щоденних тривалих подорожей на роботу компенсується якіснішим середовищем проживання.

Внаслідок перевантаження великих міст, погіршення в них екологічної ситуації та високого рівня стресів у розвинених країнах Європи спостерігається відтік населення з них у сільську місцевість. Цей процес отримав назву **рурбанізація** – переміщення міського населення з перенесенням форм міського життя у сільську місцевість.

Однією з найбільш суперечливих форм розвитку міст є **джентрифікація** – реконструкція та відновлення застарілих і непривабливих районів. Зазвичай цей процес відбувається у тих частинах міста, що перебувають у стані занепаду. Джентрифікація передбачає знесення старої забудови з низькою ринковою вартістю і зведення нової із сучасною інфраструктурою. Джентрифіковані квартали стають привабливими осередками для бізнесу і заселення. Проте місцеві мешканці здебільшого вимушені виїжджати, тому що вартість нової нерухомості для них є недоступною. Оскільки у занедбаних районах проживає найбідніше населення, реконструкція міської інфраструктури може призводити до зростання кількості безпритульних людей. Тому джентрифікація часто викликає масові громадські протести і є джерелом соціальної напруженості. У Європі цей процес поширений у старих індустріальних містах – *Лондоні*, *Манчестері* (Велика Британія), *Берліні* (Німеччина), *Барселоні* (Іспанія) та ін.

У Європі, як одному з провідних осередків світової економіки, виникло багато так званих **світових** (або **глобальних**) міст – провідних фінансових, ділових та політичних центрів, які визначають характер глобальних потоків товарів, послуг і капіталу. У них розташовані штаб-квартири ТНК, фірм, що надають міжнародні ділові послуги, найбільші біржі, а також приймаються ключові політичні рішення міжнародного значення. Світовими містами найвищого рівня в Європі є *Лондон* і *Париж*. Дещо нижчий ранг мають *Франкфурт-на-Майні*, *Мілан*, *Амстердам*, *Брюссель*, *Москва*, *Варшава*, *Дублін*, *Цюрих*, *Відень*, *Стокгольм*, *Люксембург*, *Барселона*.

УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА. Етнічні українці мають доволі широке поширення у країнах Європи. Найбільш численна українська діаспора проживає на території *Росії* (близько 1,9 млн осіб), *Молдови* (442 тис.), *Білорусі* (159 тис.), *Чехії* (54 тис.) та *Румунії* (51 тис. осіб); чисельністю від 10 до

15 тис. осіб – у Португалії, Латвії, Польщі, Франції, Естонії, Німеччині, Литві, Великій Британії, Словаччині.

Формування європейської діаспори було пов'язано з низкою чинників, зокрема невідповідністю державних кордонів етнічним межам, примусовими переселеннями, політичною еміграцією. Десятки тисяч українців опинилися у Західній Європі під час Другої світової війни як військовополонені. Сучасним трендом стала трудова еміграція до країн Європи.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. На якій стадії демографічного переходу перебувають країни Європи? Які демографічні процеси характерні для цієї стадії?
2. Проаналізуйте табл. 9 і з'ясуйте, в яких країнах природний приріст протягом останніх десятиліть: а) стабільно від'ємний; б) змінився з додатного на від'ємний; в) збільшився.
3. Яку демографічну політику мають провадити уряди країн з депопуляцією населення? Які види міграцій поширені нині в Європі? Якими є їх наслідки?
4. Мови якої мовної сім'ї переважають на сучасній мовно-етнічній карті Європи? До якої мовної групи і сім'ї належить українська мова?
5. Чим субурбанізація відрізняється від урбанізації? Чи мають місце такі процеси в Україні?
6. Які характеристики мусить мати місто, щоб називатися світовим? Наведіть приклади світових міст у Європі. Покажіть їх на карті.

7*. Чи хотіли б ви, щоб район вашого проживання зазнав джентрифікації? Свою відповідь обґрунтуйте.

ПОПРАЦЬОУТЕ В ГРУПІ

Проаналізуйте статеві-вікові піраміди (мал. 16). «Зчитайте» якомога більше інформації щодо демографічних особливостей країн:
група 1 – Португалії; група 2 – Норвегії; група 3 – України.

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

Скористайтеся інтернет-сервісом – лічильник населення світу в реальному часі (<http://www.worldometers.info/world-population>) і з'ясуйте: 1) яким був природний приріст населення у світі за поточний день; 2) перейдіть до розділу «За регіонами»; у запропонованому списку оберіть Європу і далі — населення субрегіонів: який із них найбільший за кількістю населення?

Поміркуйте, чому; 3) у розділі «За регіонами» у списку оберіть «Країни Європи за кількістю населення»: назвіть топ-10 європейських країн за цим показником; визначте місце України у цьому списку.

§ 7. ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСТВА. ПЕРВИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ

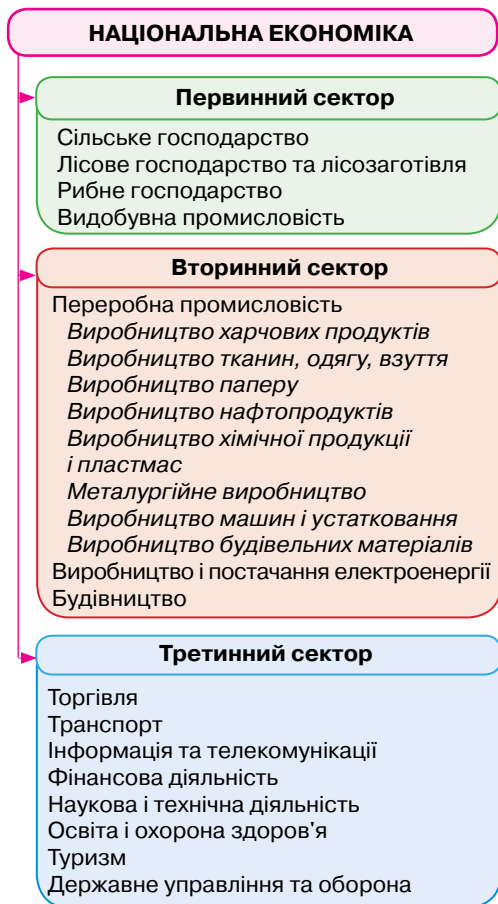
- Пригадайте, до яких типів за рівнем економічного розвитку належать країни Європи.

ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСТВА. Європа є одним із провідних світових осередків економічного зростання. Саме там розпочалися індустріалізація, розвиток капіталістичного господарства, впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу. Відбудувавши зруйновані під час Другої світової війни економіки, європейці зосередили зусилля на створенні суспільства загального добробуту. Рівень життя навіть малозабезпечених верств населення у розвинених країнах Європи дуже високий порівняно з іншими регіонами світу, особливо із країнами, що розвиваються.

Чинниками міжнародної спеціалізації розвинених європейських країн є зменшення ролі природно-ресурсного потенціалу в них і зростання ролі капіталу, технологій та доступу до ринків збуту. Економічною перевагою низки країн є наявність сформованих ще у колоніальний період мереж сировинних і збутових зв'язків із країнами, що розвиваються, в Азії, Африці та Латинській Америці. Натомість формування спеціалізації країн з перехідною економікою більше залежить від природно-ресурсного, працересурсного та інвестиційного потенціалу. Важливим чинником економічного зростання у цій групі країн є подолання корупції та створення ефективної правової системи, що є необхідними умовами залучення закордонних інвестицій.

Як ви знаєте, складниками економіки є первинний, вторинний і третинний сектори, кожний з яких охоплює низку виробництв (мал. 19).

У структурі зайнятості та ВВП більшості країн Європи первинний сектор відіграє порівняно незначну роль. Водночас його розвиток є запорукою стабільного промислового виробництва в умовах потрясінь на міжнародних ринках і продовольчої безпеки. Крім того, для окремих невеликих рибальських поселень рибальство і сільське господарство

Мал. 19. Склад економіки за секторами і видами діяльності

Мал. 20. Структура економіки окремих країн Європи за секторами, %

можуть бути основним джерелом заробітку. За секторальною структурою економіки видно (мал. 20), що країни Європи перебувають на різних стадіях розвитку: **індустріальний** (ті, що мають велику частку вторинного сектору — 25 – 50 % і помірну первинного — 3 – 20 %) та **постіндустріальний** (мають дуже велику частку третинного сектору – понад 70 % і надзвичайно низьку первинного – до 2 %). Нині індустріальними є країни Східної Європи, постіндустріальними – Західної Європи.

ВИДОБУВНА ПРОМИСЛОВІСТЬ. Упродовж тривалого часу видобувна промисловість була фундаментом індустріального розвитку Європи, забезпечуючи потреби економіки в енергетичних ресурсах та конструкційних матеріалах. Водночас глобалізація світового господарства призвела до посилення конкуренції на ринку сировини ресурсів. Тому обсяги видобування мінеральних ресурсів сировини в Європі постійно скорочуються, а їх географія не завжди відображає географію запасів тих чи тих видів корисних копалин. Першочергове значення має забезпеченість енергетичною сировиною, головними споживачами якої є промисловість (електроенергетика, нафтопереробне виробництво, металургія), транспорт та виробництво хімічної продукції, житлово-комунальне господарство.

Попри суттєву вичерпаність запасів палива в Європі, його видобування продовжує відігравати вагомую роль у спеціалізації низки країн. Так, вісім європейських держав входять до двадцятки світових лідерів з видобутку вугілля (табл. 10). *Німеччина* є лідером за видобутком бурого вугілля, тоді як колись відомі *Рурський* та *Саарський кам'яновугільні басейни* вичерпали свої запаси. Найбільшими розвіданими покладами кам'яного вугілля серед країн, територія яких повністю розташована в Європі, володіють *Україна* (32 млрд тонн) і *Польща* (19 млрд тонн). Найбільшими кам'яновугільними басейнами є *Донбас* в Україні, *Верхньосілезький* у Польщі, продовженням якого є *Остравсько-Карвінський* у Чехії. За винятком *Росії*, що входить до трійки світових лідерів за обсягами видобування нафти, природного газу, запаси цих видів палива,

Таблиця 10
Країни-лідери видобування вугілля в Європі (2017 р.)

Країна	Видобуток млн т	Місце у світі
Росія	385	6
Німеччина	176	8
Польща	131	9
Чехія	46	14
Україна	42	15
Сербія	38	17
Греція	33	19
Болгарія	32	20

Таблиця 11
Країни-лідери з видобування
нафти в Європі (2017 р.)

Країна	Видобуток, тис. барелів/ день	Місце у світі
Росія	11257	3
Норвегія	1969	14
Велика Британія	999	19
Румунія	504	28

Таблиця 12
Країни-лідери з видобування
природного газу в Європі (2015 р.)

Країна	Видобуток газу, млрд м ³	Місце у світі
Росія	635	2
Норвегія	109	7
Нідерланди	47	17
Велика Британія	41	20

Таблиця 13
Країни-лідери з видобування
залізних руд у Європі (2015 р.)

Країна	Видобуток, млн. тонн	Місце у світі
Росія	101	5
Україна	67	7
Швеція	25	11
Норвегія	3,4	25
Австрія	2,3	29

Таблиця 14
Країни-лідери з видобування
бокситів у Європі (2017 р.)

Країна	Видобуток, млн. тонн	Місце у світі
Росія	5,3	8
Греція	2,1	11
Боснія і Герцеговина	0,8	14
Угорщина	0,3	19

металів видобувають в її азійській частині і на Уралі. Винятком є **боксити** (сировина для виробництва алюмінію), масштабні розроблення яких

а отже й обсяги їх виробництва в Європі є доволі обмеженими. Найбільшими районами видобування нафти й газу в Росії є *Західносибірська, Волго-Уральська, Північно-Кавказька нафтогазоносні провінції*. Найбільш продуктивним нафтогазоносним басейном безпосередньо у Європі є *Північноморський*, а країнами-лідерами з видобутку **нафти** – *Норвегія, Велика Британія, Данія*. Також активно розробляють родовища нафти і газу у *шельфовій зоні Середземного та Чорного морів (Румунія та Італія)*. Дещо більшими є європейські запаси **природного газу**, що також сконцентровані переважно у *басейні Північного моря*. Лідерами видобування цього виду палива є *Норвегія, Нідерланди, Велика Британія*.

Видобування руд чорних металів переважно зосереджене на сході Європи. Найбільше **залізної руди** видобувають *Росія (Курська магнітна аномалія, Кольський рудний район та Урал) і Україна (Криворізький басейн)*. На *Скандинавському півострові* найбільше залізної руди видобувають *Швеція та Норвегія* (табл. 13). Колись велике значення мали залізорудні поклади у *Франції (Лотарингія) та околицях Люксембургу*. Проте через відносно низький вміст заліза у породі і високу собівартість виробництва нині ці басейни не використовують. З таких самих причин суттєво скоротився видобуток залізних руд і на *Скандинавському півострові*. Металургійні підприємства більшості європейських країн переорієнтовані на дешевшу привізну сировину. Європа є досить бідною на **марганцеві руди**. Єдиною країною, що видобуває марганець в обсягах світового значення, є *Україна (Нікопольське та Великотокмацьке родовища)*.

Районами видобування **руд кольорових металів** є країни *Східної Європи, Скандинавського та Балканського півостровів*. У Росії більшість руд кольорових

Таблиця 15

Країни-лідери з видобування міді в Європі (2015 р.)

Країна	Видобуток, ТИС. ТОНН	Місце у світі
Росія	732	7
Польща	427	9
Болгарія	108	19
Швеція	83	22
Португалія	82	23
Сербія	34	29

ведуть на *Кольському півострові* та *Тиманському кряжі*. Видобувають алюмінієву сировину і в інших країнах (табл. 14). Ширшою є географія країн, що видобувають **мідні руди**. У *Росії* основні їх обсяги видобують в азійській частині країни. Поклади мідних руд у *Нижній Сілезії* забезпечують Польщі дев'яте місце у світі і друге в Європі за їх видобуванням. Також мідь видобувають і в інших країнах (табл. 15). Світове значення в Європі має видобування поліметалічних руд. *Швеція, Польща* та *Ірландія* входять до десятки світових лідерів з видобування **свинцевих руд** та до двадцятки – з видобування **цинкових**. Активно видобувають свинцеві руди й *Північна Македонія, Болгарія, Греція*; цинкові – *Фінляндія, Іспанія, Португалія, Північна Македонія* та *Греція*. Запаси **дорогоцінних металів** у Європі незначні. Видобуток срібла ведуть *Польща, Швеція, Фінляндія*; золота – *Швеція, Болгарія, Іспанія*.

Європейські країни добре забезпечені запасами **нерудної сировини**. Так, до провідних світових виробників **сірки** належать *Німеччина, Франція, Польща, Італія, Іспанія, Фінляндія* і *Нідерланди*. *Німеччина* посідає четверте місце у світі за видобуванням **кам'яної солі**. Також великими виробниками солі є *Велика Британія, Італія, Україна, Польща, Іспанія*. Родовища **калійних солей** розробляють у *Росії, Білорусі, Німеччині, Іспанії, Великій Британії*. *Італія, Іспанія* та *Португалія* – всесвітньо відомі експортери **мармуру**.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО. Європа має високий рівень розвитку сільського господарства завдяки як сприятливим агрокліматичним умовам, так і високому рівню технологічного забезпечення виробництва. У більшості розвинених європейських країн його продуктивність досягається за рахунок високого рівня автоматизації, впровадження сучасних наукових досягнень щодо виведення нових більш продуктивних рослинних культур і порід тварин, штучного підвищення родючості ґрунтів, боротьби зі шкідниками та бур'янами.

Для європейського регіону характерне домінування тваринництва над рослинництвом. Рослинництво у своєму розміщенні часто підпорядковується потребам забезпечення тваринництва кормами. Спеціалізація сільського господарства має регіональні особливості. Так, країни **Північної Європи** спеціалізуються на молочному скотарстві й вирощуванні кормових культур. *Данія* – один із провідних виробників молочної продукції не лише в Європі, а й у світі. У *Великій Британії* та *Ірландії* водночас із розведенням великої рогатої худоби та свинарством поширене вівчарство і збереглося промислове виробництво вовни. На рівнинних територіях помірного поясу у **Західній та Східній Європі** поширене багатогалузеве сільське господарство. У тваринництві переважають скотарство і свинарство, у рослинництві – вирощування зернових (пшениця, ячмінь, жито,

кукурудза). Найбільшу кількість зерна забезпечує *Франція*, до провідних виробників пшениці належить і *Україна*. Великі виробники цукрових буряків – *Франція, Німеччина, Польща*. Вирощування картоплі добре розвинене у *Франції, Німеччині, Польщі та Білорусі*. У гірських районах альпійського поясу переважає пасовищне тваринництво молочного спрямування. Особливий тип сільського господарства склався у **Південній Європі** – середземноморському регіоні, відомому виробництвом фруктів, винограду, оливок, тютюну та ефіроолійних культур. Повсюдно в Європі розвинені птахівництво та вирощування овочів. Розміщені у приміських зонах, вони обслуговують продовольчі потреби великих міст.

Сучасною тенденцією в Європі є поширення органічного сільського господарства – вирощування рослин і розведення тварин без використання штучних добрив, кормів, гербіцидів, інсектицидів, генної інженерії тощо. Виробництво має повністю спиратися на природні механізми. Собівартість такої продукції надзвичайно висока, але серед населення зростає попит на натуральну та екологічно чисту їжу.

ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО. Розвиток лісового господарства зазвичай обумовлений природно-географічними особливостями. В умовах високого господарського освоєння території Європи природні лісові ресурси збереглися переважно на півночі, де кліматичні умови є не сприятливими для проживання і ведення сільського господарства, або у гірських районах. Великі площі лісів у *Росії, Норвегії, Фінляндії та Швеції* входять до північного лісового поясу (зона тайги). Водночас від середини ХХ ст. низка країн Європи активно провадить політику відновлення лісів як промислового, так і заповідного призначення. Найбільших успіхів досягли *Німеччина та Франція*. В обох країнах відсоток лісовкритих площ перевищує 30 % території. За обсягом деревини, доступної для заготівлі, ці країни випередили Швецію та Фінляндію. Так само й *Польща*, що також впроваджує політику розширення лісового фонду, випередила Фінляндію.

Таблиця 16

Країни-лідери за запасами деревини в Європі (2015 р.)

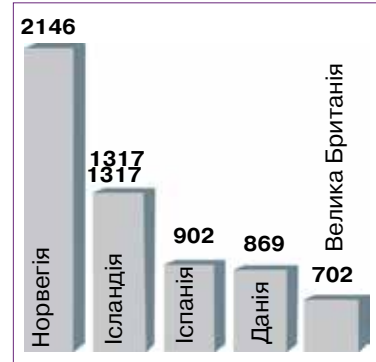
Країна	Обсяг деревини, млн м ³
Німеччина	3 663
Франція	2 597
Швеція	2 390
Польща	2 190
Фінляндія	2 099

Промислове значення мають, головним чином, хвойні породи, що відзначаються швидкими темпами дозрівання. Із заповідною метою також відновлюють листяні ліси, зокрема букові та дубові. Загалом, на відміну від решти регіонів світу, в яких лісові площі продовжують скорочуватися, Європа уже впродовж кількох десятиліть відзначається їх зростанням.

РИБАЛЬСТВО. Частка промислового лову риби й аквакультури здебільшого становить незначний відсоток ВВП та зайнятості населення більшості країн Європи. Винятком є *Ісландія*, в якій рибальство і супутні галузі перероблення морепродуктів становлять понад 27 % національного ВВП і є провідними в економіці. Традиційно рибальство, рибоперероблення та риборозведення є важливими виробництвами економіки і зайнятості у *Норвегії*. На продукцію рибальства припадає близько 7 % норвезького експорту. Значення рибальства як головного джерела

надходжень для місцевих громад зберігається у країнах, розташованих уздовж морського узбережжя. Найбільше – в *Італії, Іспанії, Греції, Великій Британії, Німеччині, Данії*. Головними районами промислового лову риби для країн Європи є центральна та північно-східні сектори *Атлантичного океану*.

Дедалі більшої популярності серед морських країн Європи набуває **аквакультура**. Промислове значення штучне риборозведення має у *Норвегії, Іспанії, Великій Британії, Франції, Італії та Греції*. Розводять здебільшого рибу і моллюсків, а розведення ракоподібних і водоростей має мінімальне значення.

Мал. 21. Країни-лідери за обсягами вилову риби (2015 р.)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- Проаналізуйте діаграми структури економіки країн Європи (мал. 23) і встановіть, якими за рівнем розвитку (індустріальними чи постіндустріальними) вони є. Відповідь обґрунтуйте.
- Які чинники визначають спеціалізацію сільського господарства різних субрегіонів Європи? Наведіть приклади таких ланцюжків: *чинник – виробництво – країни-лідери*.
- За рахунок чого Німеччина і Франція за обсягом деревини, доступної для заготівлі, випередили традиційних лідерів — Швецію та Фінляндію?
- Покажіть на карті країни Європи, що спеціалізуються на рибальстві.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Оцініть забезпеченість країн нафтою. Ресурсозабезпеченість обчислюють як співвідношення між обсягами запасів ресурсу (З) та його видобутку (В) за рік ($P = З : В$) у кількості років, на які вистачить ресурсу за теперішніх річних обсягів його видобутку, або як кількість ресурсу (у тоннах) у розрахунку на одну особу ($P = З : Н$, де Н – кількість населення). Використовуючи дані табл. 17, обчисліть: а) на скільки років країні вистачить запасів нафти за умови збереження існуючих обсягів її щорічного видобутку; б) скільки припадає розвіданих запасів нафти на душу населення в країні. Установіть, яка з країн краще забезпечена нафтою у розрахунку на одну особу.

Загальні запаси й видобутку нафти (2016 р.)

Країна	Загальні запаси, млн тонн	Запасів на душу населення, тонн/особу	Щорічний обсяг видобутку, млн тонн	Населення, млн осіб	На скільки років вистачить
Норвегія	800		90,4	5,1	
Велика Британія	400		47,5	63	
Данія	100		6,9	5,6	

§ 8. ВТОРИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ

- Пригадайте, які виробництва належать до вторинного сектору
- Якими мінеральними ресурсами забезпечено країни Європи?

ВИРОБНИЦТВО І ПОСТАЧАННЯ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ. Електроенергетика забезпечує виробництво електричної енергії, її передавання, розподіл і збут споживачам, задовольняючи потреби матеріального виробництва та побутові населення. Серед європейських країн до десятки світових лідерів з виробництва електроенергії входять *Росія, Німеччина, Франція*.

1087	Росія
648	Німеччина
553	Франція
339	Велика Британія
286	Італія
274	Іспанія
167	Польща
164	Україна
155	Швеція
150	Норвегія

Енергогенеруючий потенціал *України* співмірний з такими країнами, як *Польща* та *Швеція* (мал. 22). **Теплова електроенергетика** є провідною як у світі, так і в Європі. Її частка у загальному виробництві електроенергії найбільша. У *Росії, Німеччині, Україні* ТЕС розміщують поблизу вугільних басейнів, на шляхах транспортування вугілля й нафти або неподалік від споживача. Водночас в *Італії* вони зосереджені на морському узбережжі, орієнтуючись на привізне паливо. Майже всю електроенергію виробляють на ТЕС у *Польщі* (використовують власне вугілля) і *Нідерландах*, більшість – у *Росії, Великій Британії*.

Розвиток **атомної електроенергетики** в Європі є суперечливим. За умови дотримання технологічних норм атомна енергія чи не найменш екологічно шкідлива та найбільш рентабельна. Водночас проблема довготермінового зберігання ядерних відходів робить її небезпечною для довкілля у тривалій перспективі. Але саме в Європі розташовані держави з найвищою в світі часткою АЕС у структурі енергозабезпечення. У *Франції, Словаччині, Україні, Бельгії* та *Угорщині* вона перевищує 50 %.

Пріоритетним завданням, що його ставлять уряди більшості країн Європи, є скорочення використання викопних видів палива та збільшення частки відновлюваних джерел енергії. Так, окремі країни Європи мають великі запаси гідроенергії, тому в них домінує **гідроенергетика**. Зокрема, у *Норвегії* ГЕС забезпечують понад 95 % потреб країни в електриці, *Ісландії* – 73 %, *Австрії* та *Швейцарії* – близько 60 %. Сучасним трендом є розвиток **вітрової електроенергетики**. Поля вітрових електрогенераторів стали звичними в замських ландшафтах європейських країн. ВЕС забезпечують виробництво електроенергії в *Іспанії* до 21 %, *Великій Британії* та *Німеччині* – близько 9 %. Низка країн Європи мають у промислових масштабах **сонячну енергетику**, попри обмеження, пов'язані з добовими циклами та мінливим станом атмосфери. Наприклад, *Італія* за рахунок СЕС покриває 7,5 % власних потреб у електроенергії, *Німеччина* – 6,7 %.

Біоенергетика охоплює низку виробництв – від спалювання твердих побутових відходів до виготовлення біопалива рослинного походження (етанолу, дизельного палива). Найбільших успіхів у цій сфері досягли *Німеччина* і *Франція*. Країни ЄС можуть похвалитися успіхами у підвищенні енергоефективності та енергозбереженні.

РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ. Європа першою серед інших регіонів світу стала на шлях індустріалізації, що якісно змінила поступ її економічного й соціального прогресу. Розвиток переробної промисловості визначав економічну могутність Європи впродовж XIX – XX ст. І хоча на початку XXI ст. низка виробництв перемістилися у країни з дешевою робочою силою (переважно Азії), окремі з них і досі визначають міжнародну спеціалізацію європейських держав.

Індустріальна потужність країн Європи неоднакова. Лідерами у промисловому виробництві є *Німеччина*, *Велика Британія*, *Італія*, *Франція* (мал. 27). Ці держави суттєво випереджають інші країни Європи. Слідом йдуть *Іспанія* та *Ірландія*, які ще кілька десятиліть тому належали до середньорозвинених країн. Водночас, якщо показники промислового виробництва співвіднести з кількістю населення, то на перший план разом із Німеччиною виходять невеликі високорозвинені країни Європи – *Ірландія*, *Австрія*, *Данія*, *Швеція*, *Фінляндія*. Потужна переробна промисловість цих країн значною мірою залежить від зовнішніх ринків збуту, тому їх виробництво орієнтується здебільшого на експорт. Високі показники розвитку промисловості мають і *Росія*, *Швейцарія*, *Норвегія*. Важливою особливістю розвитку промисловості Європи є орієнтація на високотехнологічні та наукомісткі виробництва. Пріоритетним є створення технопарків (див. у § 9).

МЕТАЛУРГІЯ. За останні півстоліття частка Європи у світовому виробництві металів суттєво зменшилася, проте розвиток чорної та кольорової металургії залишається пріоритетним в економіці багатьох країн регіону. У **чорній металургії** за обсягом виробленої сталі ЄС посідає друге місце у світі після Китаю. Найбільшими її виробниками є *Росія* (5-те місце у світі), *Німеччина* (7-ме), *Україна* (10-те), *Італія* (11-те). У **кольоровій металургії** виплав *алюмінію* у світовому масштабі характерний для *Росії* (друге місце у світі після Китаю). Провідні позиції в Європі мають *Норвегія*, *Ісландія*, *Німеччина*, *Франція*. Найбільшими європейськими виробниками *міді* є *Росія* (сьоме місце у світі), *Німеччина*, *Польща*, *Бельгія*, *Іспанія* та *Болгарія*.

Рекорди світу

З усіх ВЕС світу, розташованих у морі, 88 % припадає на 10 країн Європи: Велику Британію, Німеччину, Данію, Нідерланди, Бельгію, Швецію, Фінляндію, Ірландію, Іспанію і Норвегію. Найбільше морських вітрогенераторних полів розташовано в Північному морі.

Мал. 23. Морська вітряна ферма Нідерланди

Мал. 24. Країни – лідери Європи з переробної промисловості, млн євро (2015)

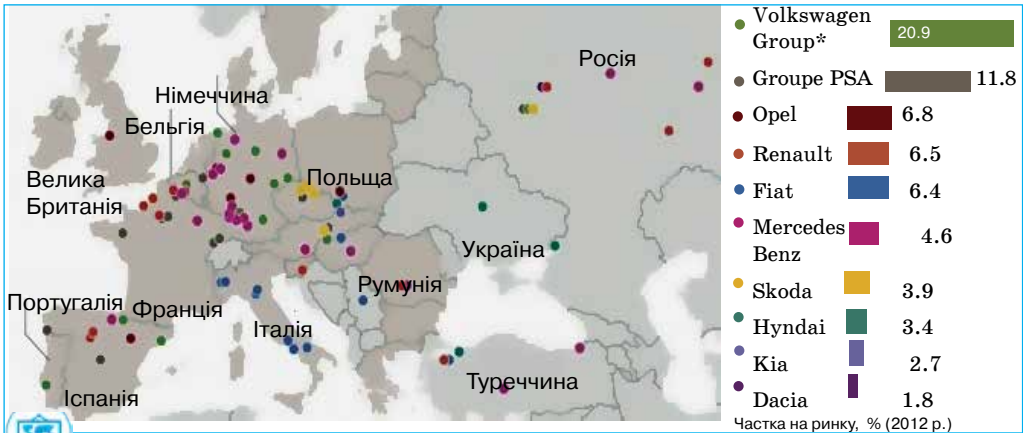
МАШИНОБУДУВАННЯ. У Європі виробляють практично увесь спектр машинобудівної продукції – від важкого промислового устаткування до сучасних технологічних космічних апаратів і 3-D принтерів. І якщо підприємства машинобудівного виробництва дедалі більше полишають Європу, то наукомісткі та високотехнологічні – продовжують концентруватись у її промислових районах. Виробництвами міжнародної спеціалізації країн Європи є автомобілебудування, авіакосмічне промислове устаткування, приладів, електронного та комп'ютерного обладнання, побутової техніки тощо.

Європа має всі ознаки ядра світового **автомобілебудування**. За кількістю вироблених автомобілів регіон поступається лише Східній Азії.

Європа є батьківщиною багатьох всесвітньо відомих автомобільних брендів, зокрема й особливо престижних. Численні великі автомобілебудівні компанії мають штаб-квартири в Європі – *Volkswagen (Фольксваген)*, *Daimler (Даймлер)*, *BMW (БМВ)* у Німеччині; *Fiat (Фіат)* – в Італії; *Renault (Рено)*, *Groupe PSA (Груп Пежо Сітроен)* – у Франції. Автомобільне виробництво є у більшості країн Європи. Лідером є Німеччина, серед постсоціалістичних країн – Чехія, Росія, Угорщина (табл. 17). Нині, завдяки масштабним соціально-економічним перетворенням і поліпшенню інвестиційного клімату, потужне автомобілебудування сформувалося у Словаччині й Польщі.

Аерокосмічна промисловість – виробництво спеціалізації європейського машинобудування. ЄС є світовим лідером з випуску цивільних літаків і гелікоптерів, авіаційних двигунів і комплектування. Провідні країни-виробники – Франція, Велика Британія, Німеччина (мал. 29). До найбільших корпорацій у Європі належить *Airbus (Ейрбас, Аеробус)* – виробництво цивільних та військових літаків, гелікоптерів, космічних літальних апаратів. Аерокосмічні ТНК – яскравий приклад міжнародної виробничої кооперації. Наприклад, Ейрбас має штаб-квартиру у Франції, виробничі потужності розосереджені у низці міст Франції, Німеччини, Іспанії, Великої Британії, Китаю та США. Європейські заводи кінцевого збирання літаків розташовані в Тулузі, Гамбургі та Севільї. Аерокосмічне виробництво розвинене також у Росії (*Ракетно-космічна корпорація «Енергія», космічні центри ім. М. В. Хрунічева* і *«Прогрес»*) та Україні (*підприємства «Південмаш» у м. Дніпро та «Антонов» у Києві й Харкові*).

У суднобудуванні за останні кілька десятиліть Європа суттєво послабила свої позиції у світі. Нині на європейські суднобудівні підприємства припадає лише близько 1,6 % світових замовлень на судна. Головний акцент європейські суднобудівні компанії роблять на впровадженні новітніх технологій, зокрема створення екологічно чистих суден, новітніх систем керування, а також військових кораблів. Лідерами є Велика Британія,

РОБОТА З КАРТОЮ

1. Яку країну можна назвати ядром автомобілебудування Європи? Чому?
2. В яких країнах розміщено підприємства найбільшого автомобільного концерну Європи?
3. Автомобілі яких брендів випускають в Україні та країнах-сусідах?

Мал. 25. Автомобілебудівні підприємства в Європі

Таблиця 17

Країни-лідери Європи з виробництва автомобілів (2016 р.)

Країна	Виробництво, МЛН ШТ.	Місце у світі
Німеччина	6,06	4
Іспанія	2,89	8
Франція	2,08	11
Велика Британія	1,82	13
Чехія	1,35	15
Росія	1,30	16
Італія	1,10	19
Словаччина	1,04	20

Норвегія, Франція, Італія, Нідерланди, Німеччина, Росія.

ВИРОБНИЦТВО ХІМІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ І НАФТОПРОДУКТІВ.

Виробництво хімічної продукції – галузь спеціалізації Європи. У ХХ ст. відбулася його переорієнтація з основної хімії на базі власних покладів вугілля, калійної та кам'яної солей на **хімію органічного синтезу** на основі перероблення нафти і природного газу. Нині завдяки досягненням у **виробництві полімерів** – пластмас, каучуку, синтетичних волокон – у широкий вжиток входять технології 3-D друку. Беззаперечним лідером хімічного виробництва в Європі є *Німеччина*. Провідні позиції займають також *Франція, Велика Британія, Іспанія, Бельгія, Нідерланди.*

Пріоритетний розвиток має і **фармацевтика**. Провідні фармацевтичні країни – *Швейцарія* і *Франція*. У своєму розміщенні хімічна промисловість орієнтується на нафтоперероблення і тяжіє до нафтових терміналів у портах та трубопроводів. Підприємства скупчено в гирлах *річок Темзи, Сени, Рейну, Ельби, Рони.*

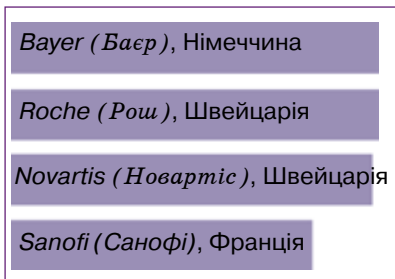
Використовуючи нафту і природний газ, **нафтопереробна промисловість** забезпечує потреби транспорту, житлово-комунального господарства та низки виробництв у паливі й постачає сировину для хімічної промис-

Мал. 26. Країни – лідери Європи з аерокосмічного виробництва (2015)

масовий випуск їхньої продукції у країнах Європи виявився неконкурентоспроможним на світових ринках. Тому їх було переорієнтовано. По-перше, відбулася заміна масового виготовлення на дрібносерійний випуск продукції високої вартості, в якому переважають дрібні підприємства зі штатом до 50 осіб. По-друге, країни Європи спеціалізуються на виробництві нових високотехнологічних тканин зі штучних матеріалів, які використовують як у промисловості (автомобілебудуванні, аерокосмічній та ін.), так і для споживчих товарів (спеціальний та туристичний одяг, засоби гігієни тощо).

Це виробництво більше тяжіє до районів, в яких поєднуються підприємства хімії органічного синтезу та науково-дослідні центри. У Європі лідерами з виготовлення тканин є *Італія, Німеччина, Велика Британія*; одягу – *Італія, Німеччина, Франція*; взуття – *Італія, Іспанія, Німеччина*.

Мал. 27. Хімічні компанії Європи, що належать до найбільших у світі за обсягами надходжень від продажів, млрд дол. США (2016)

ХАРЧОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ. Виробництво продуктів добре розвинено в усіх країнах Європи. Потужний внутрішній ринок та сучасні технології у поєднанні з розвиненим сільським господарством створюють оптимальні умови для його розвитку.

З виробництва та за експортом м'ясних виробів лідирують *Німеччина, Нідерланди, Італія, Франція, Бельгія, Польща*; риби – *Норвегія* і *Велика Британія*; перероблення овочів і фруктів – *Велика Британія* і *Німеччина*, молока – *Німеччина, Росія, Франція, Велика Британія, Іспанія, Данія, Нідерланди, Швейцарія*.

ОСНОВНІ ПРОМИСЛОВІ РЕГІОНИ. Промисловість у Європі розміщено нерівномірно. Від Північної через Західну й аж до Південної Європи, від Великої Британії до півночі Італії простягається смуга індустріального розвитку, що спадається з агломерацією «Блакитний банан». Там розташовані найбільші промислові регіони: *Великий Лондон* у Великій

ловості. Найбільші європейські країни-виробники нафтопереробної продукції – *Нідерланди, Росія, Франція, Бельгія, Велика Британія, Німеччина*. Підприємства тяжіють до портових міст із нафтовими терміналами, трубопроводів, а також місць безпосереднього видобутку сировини.

ВИРОБНИЦТВА ТКАНИН, ОДЯГУ, ВЗУТТЯ.

Саме з текстильних і швейних виробництв розпочалася промислова революція в Європі. Упродовж XVIII – XIX ст. текстильна галузь визначала економічну силу регіону. Проте у XX ст. виробництва тканин, одягу, взуття перебували в тривалій кризі, адже вони є працеємистими, і в умовах високої оплати праці

Британії; *Рейнсько-Рурський* у Німеччині; *Іль-де-Франс* у Франції. Ці регіони мають складну багатогалузеву спеціалізацію. Вони поєднують традиційні виробництва (наприклад, текстильна промисловість і суднобудування у *Великій Британії* або чорна металургія у *Люксембурзі* й *Бельгії*) із сучасними високотехнологічними машинобудівними, хімічними, нафтопереробними виробництвами та виробництвом споживчих товарів.

Поширеною є **реіндустріалізація** – зміна спеціалізації та оновлення застарілих видів виробництв у старих промислових регіонах. У Європі вона спрямована на технологізацію старих виробництв і поширення новітніх видів промисловості, зокрема точного машинобудування, біотехнології, фармацевтики тощо. У Східній Європі найбільшими промисловими регіонами є: *Сілезький* на території Польщі й частково Чехії, що спеціалізується на чорній та кольоровій металургії, машинобудуванні, хімічній промисловості; *Придніпров'я* в Україні; *Центральна Росія*, *Урал* у Росії. Зазначені промислові регіони утворюють «центральну вісь» розвитку Європи.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Наведіть приклади країн Європи, що мають найвищу частку виробленої в них електроенергії на АЕС, ГЕС, ВЕС.
2. Які тренди характерні для розвитку електроенергетики країн Європи?
3. Як змінився за останні півстоліття розвиток металургії в Європі? Назвіть країни, що є лідерами з виробництва сталі.
4. У чому полягають особливості розвитку хімічної промисловості європейських країн?
- 5*. Які чинники зумовили набір машинобудівних виробництв, що є галузями міжнародної спеціалізації у високорозвинених країнах Європи?

ПРАКТИЧНА РОБОТА №

Порівняльна характеристика структури промислового виробництва двох економічно розвинених невеликих країн Європи (за вибором учнів)

1. Користуючись економічною картою Європи, порівняйте структуру виробництва двох економічно розвинених невеликих країн Європи, наприклад, Норвегії та Нідерландів, або Ісландії та Бельгії.
2. З'ясуйте, чи мають країни подібні промислові виробництва.
3. Якими виробництвами різняться їхні господарства? Які чинники вплинули на розвиток цих виробництв у кожній з країн?

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

*Відновлювана електроенергетика в країнах Європи:
регіональні особливості та відмінності*

§ 9. ТРЕТИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ

- Пригадайте, які види діяльності належать до третинного сектору.
- Які розрізняють види транспорту?

Як ви знаєте, третинний сектор економіки охоплює нематеріальні види діяльності, тобто ті, що надають послуги (див. мал. 21 на с. 37). Нині він стрімко розвивається, випереджаючи сільське господарство та промисловість, і визначає перехід країни до постіндустріальної стадії розвитку. У розвинених країнах Європи третинний сектор став головним джерелом валового продукту і зайнятості: у *Франції, Греції, Великій Британії, Бельгії та Данії* його частка становить більш як 75 % ВВП. Значення невиробничої сфери для європейських економік складно перебільшити. Багато видів послуг не потребують великих капіталовкладень, тому саме у цій сфері створено найбільшу кількість приватних, зокрема середніх і дрібних, підприємств (магазинів, кафе, майстерень, перукарень, дизайнерських студій тощо), що дає змогу долати безробіття, викликане деіндустріалізацією і переміщенням промислових виробництв у «дешеві» країни.

МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ. Європа зосереджує найбільші обсяги міжнародної торгівлі. У світовому товарообігу її частка в експорті товарів становить 38 %, а в торгівлі послугами – близько 45 % обсягу. *Європейський Союз* як регіональний ринок, що є частиною світового ринку товарів і послуг, запровадив на своїй території зону вільної торгівлі. Це дало змогу країнам ЄС збільшити обмін товарами та послугами. Міждержавні товаропотоки *Німеччина — Франція, Німеччина — Італія, Німеччина — Нідерланди, Франція — Нідерланди, Франція — Бельгія* є найбільшими в світі за обсягами. У ХХ ст. світовими лідерами у зовнішній торгівлі були економічно розвинені країни Європи – *Німеччина, Франція, Нідерланди, Велика Британія, Італія*. Проте нині їх випередили Китай і США.

Найбільшими зовнішньоторговельними партнерами України в ЄС є *Німеччина, Польща, Італія, Угорщина, Франція, Іспанія*, а також сусідня *Білорусь*. Основним партнером в експортно-імпорتنих операціях у сфері послуг залишається *Росія*, а також *Німеччина, Велика Британія, Швейцарія, Кіпр, Бельгія, Естонія, Австрія, Франція, Польща, Нідерланди*.

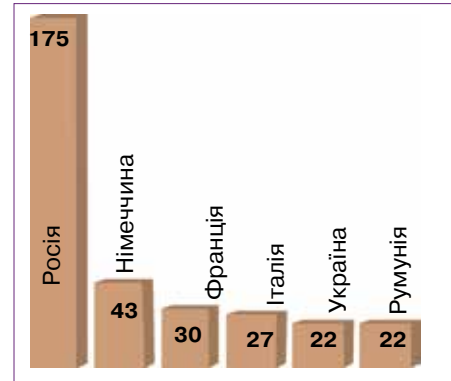
ТРАНСПОРТ. Європа має одну з найбільш розвинених транспортних систем світу, в якій для усіх видів сполучень характерні передові технології.

Залізничний транспорт в Європі відіграє провідну роль у перевезеннях великотоннажних вантажів суходолом на великі відстані. Його також широко використовують у регіональних пасажирських сполученнях, забезпечуючи швидкі й комфортні подорожі. За сумарною протяжністю залізниць країни Європи (окрім Росії) суттєво поступаються великим за розміром території державам світу (США, Китаю, Індії). До десятки світових лідерів за цим показником належать *Росія* (друге місце у світі) і *Німеччина* (мал. 32). Водночас країни Європи є беззаперечними лідерами у світі за густотою залізниць та мають одні з найвищих у світі показники їх електрифікації. У низці країн сучасні потяги розвивають швид-

кість понад 270 км/год. Компактний розмір багатьох країн Європи і висока мобільність населення, а також відсутність прикордонного контролю у межах Шенгенської зони обумовлюють популярність залізниць для транскордонних пасажирських сполучень. Водночас в окремих країнах, особливо Східної Європи, існує проблема модернізації та розширення залізничної мережі.

Головною перевагою **автомобільного транспорту** є його маневреність та зручність для приватного використання. Високий рівень життя у розвинених країнах Європи обумовлює один із найвищих у світі рівень автомобілізації населення – його середній показник у країнах ЄС становить 573 авто/1000 мешканців (порівняйте, в *Україні* – 202). Із запровадженням стандартизованих контейнерів зросло значення автомобілів і у вантажних перевезеннях. Розвиток мережі якісних автошляхів є пріоритетним завданням. Із вступом до ЄС було суттєво модернізовано автомобільні шляхи у країнах Південної та Східної Європи.

Морський транспорт є основним засобом перевезення великої кількості вантажів, особливо між віддаленими регіонами. Технологічні досягнення у сфері суднобудування та навігації дали змогу звести до мінімуму ризику, пов'язані з доданням морської стихії, а великий тоннаж суден і можливість використовувати так звані **зручні прапори** робить морські перевезення найдешевшими. Європейські порти мають високий рівень технологічного оснащення та обладнані для приймання найрізноманітніших вантажів, купно з терміналами для розвантаження нафти і нафтопродуктів, скрапленого газу, сипучих вантажів. Але особливо стрімко розвиваються контейнерні порти, оснащені для розвантаження, сортування і перевантаження контейнерів на залізницю й вантажні автомобілі. Найбільшими портовими воротами Європи є *Роттердам* (Нідерланди), *Антверпен* (Бельгія) і *Гамбург* (Німеччина). Вони суттєво випереджають інші європейські порти як за обсягом контейнерного вантажопоток, так і за сумарним тоннажем вантажів (мал. 29). Регулярні пасажирські перевезення морем на далекі відстані практично припинились, поступившись

Мал. 28. Країни-лідери Європи за протяжністю залізниць, тис. км

Світ у просторі й часі

Електрокар і велосипед

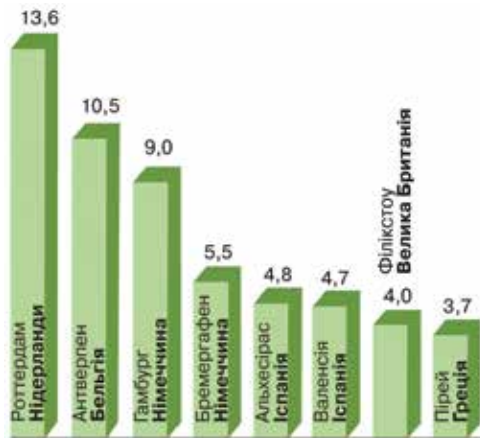
У Європі дедалі популярнішим стає використання у містах електромобілів, а також добровільна відмова від автомобілів для переміщень на короткі відстані. Альтернативою часто стає велосипед.

Світ у просторі й часі

Зручний прапор

Плавання під зручним, або дешевим, прапором означає реєстрацію компаніями – перевізниками суден у країнах з низькими ставками портових зборів, низькими податками та мінімальним законодавчо закріпленим рівнем оплати праці.

Мал. 29. Найбільші контейнерні порти Європи, млн TEU¹ (2017 р.)

¹ TEU (двадцятифутовий еквівалент) – одиниця для оцінювання вантажопотоків контейнерних портів. Відповідає корисному об'єму стандартного металевого контейнера завдовжки 6,1 м і завширшки 2,44 м.

Подорож у слово

Хаб (англ. hub — маточина — центральна частина обертової деталі механізму, в переносному сенсі – центр діяльності) – в авіації пересадковий, перевантажувальний транспортний вузол.

1218	Росія
539	Німеччина
464	Франція
460	Велика Британія
231	Швеція
187	Україна
150	Іспанія
148	Фінляндія
129	Італія
128	Чехія

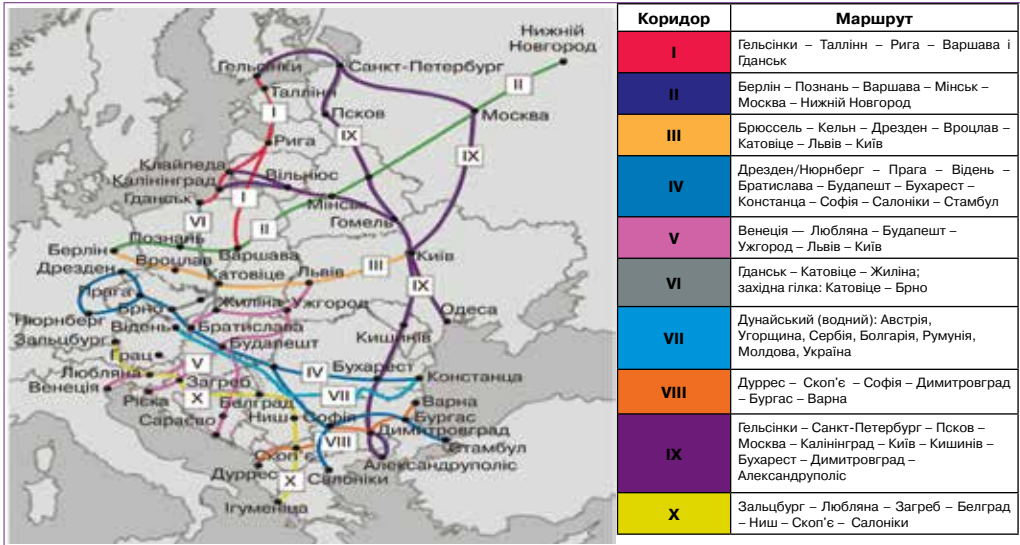
Мал. 30. Країни Європи з найбільшою кількістю аеропортів

магістралями. Найбільшими транспортними вузлами Європи є міста, в яких розташовані головні аеро- і морські порти. Вони є не лише точками сходження різних маршрутів, а й пунктами, в яких вантажо- і пасажиропотоки змінюють види транспорту. Один із головних транспортних центрів Європи – *Роттердам* (Нідерланди), що розташований у гирлі Рейну і сполучає глибинні райони Європи з портами по всій планеті.

авіації. Натомість широко використовують поромні переправи на невеликій відстані й круїзне судноплавство для отримання задоволення від морських мандрівок.

Повітряний транспорт має більше значення для пасажирських перевезень. Він є найшвидшим і найбільш маневреним для перевезення як великої, так і малої кількості людей на середні, великі та надвеликі відстані. Європа має доволі густу мережу аеропортів. Найбільше аеропортів мають *Росія* (п'яте місце у світі), *Німеччина*, *Франція* та *Велика Британія*. Сучасну просторову організацію повітряних перевезень побудовано довкола **хабів** – вузлових аеропортів, що сполучені між собою, об'єднуючи усі регіони світу. Кожний хаб сполучається з меншими за розмірами аеропортами регіонального та місцевого значення. Через хаби проходять основні глобальні пасажиропотоки. Найбільшими європейськими аеропортами світового значення є *Хітроу* (Лондон, Велика Британія) – 76 млн осіб/рік, *Руассі-Шарль-де-Голль* (Париж, Франція), *Схіпгол* (Амстердам, Нідерланди), *Франкфурт* (Німеччина). Перевезення вантажів повітряним транспортом є високовартісним, тому зазвичай повітрям транспортують найбільш термінові вантажі, коли використання інших видів транспорту не можливе через брак часу.

Більшість як пасажирських, так і вантажних сполучень у Європі об'єднані в цілісну мережу **транспортних вузлів**, сполучених транспортними

Мал. 31. Мережа транспортних коридорів у Європі

У ЄС створюють **єдину транспортну мережу ТЕН-Т**. Водночас триває створення **транспортних коридорів**, що мають забезпечувати безперерйне сполучення між заходом, сходом, північчю та півднем Європи (мал. 31). Окремі з них проходять через територію *України*. Наша країна бере активну участь у формуванні цілісної транспортної системи Європи, зокрема зі створення **євразійського транспортного коридору ТРАСЕКА** (*Європа – Кавказ – Азія*). Успіх інтеграції української транспортної системи до європейської мережі значною мірою залежить від модернізації внутрішньої транспортної інфраструктури.

ФІНАНСОВІ ТА ДІЛОВІ ПОСЛУГИ. Фінансові послуги мають найбільший вплив на формування міжнародної спеціалізації країн Європи. Попри посилення конкуренції з боку країн Східної Азії, передовсім Китаю та Японії, європейський регіон лишається одним із головних світових осередків концентрації капіталу. У Європі розташовані штаб-квартири 8 із 20 найбільших банків світу, активи яких перевищують 1 трлн дол. США (*HSBC, Barclays*, Велика Британія; *BNP Paribas, Credit Agricole*, Франція; *Deutsche Bank*, Німеччина та ін.). У регіоні сформувалася мережа великих фінансових центрів світового значення, що відіграють вагомую роль у перерозподілі глобальних потоків капіталу — *Лондон* (перше місце у світі), *Цюрих і Женева* (Швейцарія), *Франкфурт-на-Майні* (Німеччина), *Люксембург*.

Європа також спеціалізується на різноманітних видах **ділових послуг** (мал. 32). Міста із високою концентрацією компаній, що надають такі послуги, є «мозковими центрами», які визначають характер, географію, структуру міжнародного виробництва, торгівлі й співробітництва, називають **світовими** (або **глобальними**). Світовими містами Європи найвищого рівня є *Лондон, Париж, Мілан, Москва, Франкфурт-на-Майні, Мадрид, Варшава, Амстердам, Брюссель, Дублін, Цюрих* та ін. (2016 р.).

Мал. 32. Види ділових послуг

Подорож у слово

Стартап (від англ. *startup* – запуск) – тільки-но створене підприємство, що розбудовує свій бізнес на основі інновацій, яке ще не вийшло на ринок і має обмежені ресурси.

створено полегшений доступ до кредитів на технологічні стартап-проекти.

У Європі серед десятків наукових парків відомими є *Кембриджський* (Велика Британія), *Софія-Антиполіс* (Франція), *Цюрихський* (Швейцарія), *Мюнхенський* (Німеччина), *Копенгагенський* (Данія), *Турку* (Фінляндія) та ін. Європейські інноваційні осередки спеціалізуються здебільшого на розвитку біотехнологій, ІТ-сфери та комп'ютерних технологій, а також фармацевтики.

РЕКРЕАЦІЯ І ТУРИЗМ. Багатство рекреаційних ресурсів, історико-культурна спадщина світового масштабу у поєднанні з високим рівнем розвитку туристичної інфраструктури й давніми традиціями гостинності роблять Європу привабливим регіоном для відвідування як з пізнавальною метою, так і задля відпочинку. На європейський регіон припадає 50 % усіх подорожей і 37 % всього обсягу надходжень від туризму у світі (2016 р.). Там розташовані п'ять із десяти найбільших за туристичними відвідуваннями країн світу – *Франція* (понад 80 млн туристів щороку), *Іспанія*, *Італія*, *Велика Британія*, *Німеччина*.

У Європі сформувалися яскраво виражені **рекреаційні зони**. Так, унікальні ландшафтно-кліматичні умови узбережжя Середземного та Чорного морів сприяють розвитку **приморських кліматичних курортних зон** в *Іспанії*, *Франції*, *Італії*, *Хорватії*, *Чорногорії*, *Греції*, *Болгарії*, *Україні*. Їх доповнюють археологічні пам'ятки античності та середньовіччя. Окремо розрізняють **курортні зони узбереж Атлантичного океану** (*Португалія*, *Іспанія*, *Франція*), **Північного й Балтійського морів**. Всесвітньою

НАУКА. У розвинених країнах Європи до пріоритетних напрямів розвитку належить створення **технопарків** (наукових парків) – осередків освітньої, науково-дослідницької та виробничої діяльності, що дають змогу з мінімальними організаційно-транспортними витратами створювати експериментальні зразки новітньої високотехнологічної продукції та за потреби впроваджувати їх у масове виробництво. З організаційного погляду технопарки – це території із відповідно спроектованою інфраструктурою, де компактно поєднуються спеціально обладнані лабораторні та експериментально-виробничі, навчальні, офісні та житлові комплекси з усіма необхідними видами соціального обслуговування. Зазвичай там діють пільгові режими оподаткування на види діяльності, пов'язані з науковими й конструкторськими розробами,

популярністю користуються *гірські кліматичні та лижні курорти Альп, Карпат, Балканських, Скандинавських гір та Кавказу*. У країнах Західної та Східної Європи сформувалася *зона поширення бальнеологічних ресурсів*, пов'язаних із родовищами мінеральних вод (*Чехія, Угорщина, Румунія, Німеччина, Швейцарія, Австрія, Україна*).

Глобальна доступність у поєднанні з одними з найвищих у світі стандартами сервісу сприяють розвитку у великих містах Європи **ділового туризму**. Головні туристичні міста регіону – *Лондон і Париж*, що посідають друге і третє місця у світі, а також *Барселона, Амстердам, Мілан, Рим* – одночасно є й провідними світовими центрами ділового туризму.

Європа є не лише регіоном спрямування міжнародних туристичних потоків, а й регіоном їх походження. Завдяки високому рівню життя широкі верстви населення розвинених країн мають можливість подорожувати за кордон. Особливо поширені закордонні мандрівки з пізнавальною метою серед студентів та людей похилого віку. Лідерами за кількістю виїзних туристів є *Німеччина, Велика Британія, Франція, Нідерланди, Італія*.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чому розвиток третинного сектору має велике значення для будь-яких країн, а для розвинених країн Європи – особливо?
2. Які зміни сталися в когорті світових лідерів зовнішньої торгівлі, зокрема з експорту послуг, від початку ХХІ ст. порівняно з ХХ ст.?
3. Назвіть чинники, що обумовили один із найвищих у світі рівень автомобілізації населення у розвинених країнах Європи.
4. Розгляньте мал. 51. Які транспортні коридори пролягають територією України?
5. Які міста називають світовими? Наведіть приклади таких міст у Європі. Покажіть їх на карті.

6*. У якій з країн Європи ви хотіли б побувати? Чому?

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

У Росії працюють 1218 аеропортів, а в Чехії – лише 128. Обчисліть, скільки аеропортів припадає на один мільйон мешканців в обох країнах. У якій країні покриття аеропортами більше? У скільки разів?

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

Користуючись інтернет-джерелами (<https://uk.wikipedia.org/wiki/стартап>), дізнайтеся більше про стартапи: чому залучення коштів на розвиток проекту на першому етапі називають ЗФ (від англ. friends, family and fools – друзі, родина й дурні), а на другому – ангельськими інвестиціями. Наведіть приклади стартапів, що стали всесвітньовідомими, а також успішних стартап-проектів в Україні.

§ 10. НІМЕЧЧИНА

Географічне положення
Розташований в Західній Європі. Омивається Балтійським і Північним морями. Стратегічне розташування уздовж входу в Балтику.

Державний лад
Парламентська республіка. Федерація.

Природні умови і ресурси
Клімат: помірний морський і континентальний.
Рельєф: рівнинний, на півдні – Баварські Альпи. Річки – Рейн, Везер, Ельба, Дунай.
Ресурси: вугілля, залізна руда, уран, калійні солі; лісові.

Населення
Друга за його кількістю в Європі (після Росії). Міське населення – 76 %. Найбільші міста – Берлін, Гамбург, Мюнхен.

Федеративна Республіка Німеччина

Економіка
Постіндустріальна країна входить до «Великої сімки». Найбільша в Європі за величиною ВВП і п'ята в світі.

Вторинний сектор
Автомобіле- і суднобудування, авіакосмічне, електротехнічне й електронне виробництво, оптика, хімічна промисловість, металургія.

Первинний сектор
Видобування вугілля, калійних солей.

С/г: переважає тваринництво (велика рогата худоба, свилярство, птахівництво); картопля, пшениця, ячмінь, цукрові буряки, фрукти, овочі;

Третинний сектор
Фінансові, ділові, ІТ-послуги, сфера науково-дослідних і конструкторських розроб, туризм.

МІСЦЕ В РЕГІОНІ ТА СВІТІ. За розміром території Німеччина є сьомою в Європі (після Росії, України, Франції, Іспанії, Швеції та Норвегії) та другою за кількістю населення (після Росії). Вона є однією з найрозвиненіших країн Європи та світу. Країна посідає п'яте місце у світі як за розміром ВВП, так і за обсягом промислового виробництва, поступаючись лише Китаю, США, Індії та Японії (табл. 18). Німеччина – головний

Таблиця 18

Німеччина у регіоні та світі

Показники	Значення	Місце в Європі	Місце у світі
Площа території	357 тис. км ²	7	64
Населення	82,6 млн осіб	2	19
ВВП	4,15 трлн дол. США	1	5
ВВП на душу населення(ПКС*)	50,2 тис. дол. США*	12	27
Обсяг промислового виробництва	982 млрд дол. США	1	4
Індекс розвитку людського потенціалу	0,926	3	4

* За паритетом купівельної спроможності.

економічний локомотив Євросоюзу та одна з найбільш політично впливових держав у ньому. Після Другої світової війни німецька економіка була майже повністю зруйнована, її відбудували в другій половині ХХ ст. Тоді країну було переділено на дві частини – *Федеративну Республіку Німеччину (ФРН)* і *Німецьку Демократичну Республіку (НДР)*. Місто Берлін, що опинилося у межах НДР, переділили на дві частини – східну частину та Західний Берлін (зона під контролем окупаційних військ США, Великої Британії та Франції), що був частиною ФРН на території НДР.

Федеральний канцлер

З 2005 р. посаду федерального канцлера Німеччини обіймає Ангела Меркель. Вона має науковий ступінь у галузі квантової хімії. Політичну кар'єру розпочала у 1989 р. на хвилі об'єднання процесів у Німеччині. Нині А. Меркель може слугувати взірцем успіху жінки в міжнародній політиці – її вважають однією з найвпливовіших політичних фігур у Європі та світі.

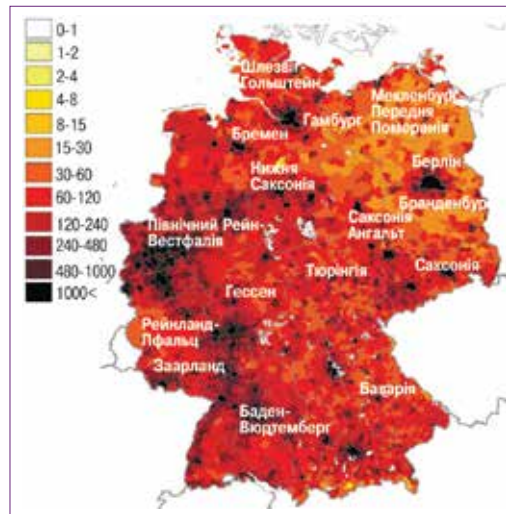
Мал. 36 Берлін – столиця і найбільше місто Німеччини

Цілісність Німецької держави було відновлено лише у 1990 р. Нині Німеччина – федеративна парламентська республіка, у складі якої – 16 федеральних земель, кожна з яких має свою конституцію і достатню широку автономію у вирішенні внутрішніх питань. Формально главою держави є президент, проте він наділений лише представницькими функціями. Фактично державу очолює федеральний канцлер.

Німеччина лежить у межах помірного кліматичного поясу і перебуває під впливом вологих західних вітрів, що обумовлюють у її західній частині морський клімат, а в східній – помірно континентальний з прохолодними, хмарними, вологими зимаю і літом. Рельєф здебільшого рівнинний: на півночі – низовина, в центрі – височина. На півдні височать *Баварські Альпи*. Більшість великих річок – *Рейн, Везер, Одер, Ельба* – течуть на північ; *Дунай* – на схід. Час від часу країна потерпає від повеней і паводків.

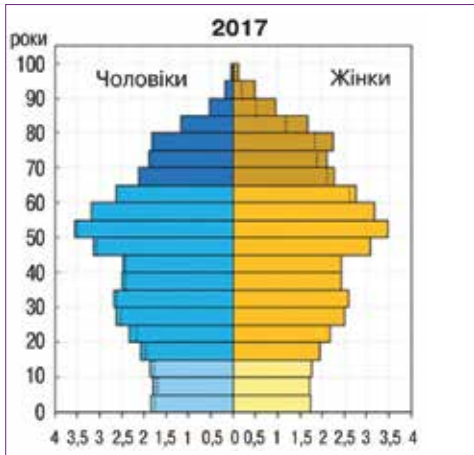
Загалом Німеччина має сприятливі агрокліматичні ресурси для розвитку сільського господарства. Різноманітні поклади мінеральної сировини (вугілля, залізної руди, міді, нікелю, урану, калійних солей) значною мірою вичерпані. Лісові ресурси відновлюються за рахунок збільшення лісом вкритих площ.

НАСЕЛЕННЯ. Територію Німеччини добре освоєно і щільно заселено. Рівень урбанізації високий – понад 76%. Середня густина населення становить 237 осіб/км², проте його розміщення по території країни нерівномірне. Найбільш щільно заселено райони – міські агломерації – *Берлін-Бранденбурзьку* (майже 3900 осіб/км²), *Мюнхенську та Гамбурзьку*. Найменш заселені – північно-східні райони (80 осіб/км²), в яких переважає сільський тип розселення (мал. 33). *Рейн-Рурська агломерація* (*Кельн, Дюссельдорф, Бонн, Дортмунд, Гессен*) з населенням близько 10 млн осіб є од-

Мал. 33. Розселення населення Німеччини (2016)

ривномірне. Найбільш щільно заселено райони – міські агломерації – *Берлін-Бранденбурзьку* (майже 3900 осіб/км²), *Мюнхенську та Гамбурзьку*. Найменш заселені – північно-східні райони (80 осіб/км²), в яких переважає сільський тип розселення (мал. 33). *Рейн-Рурська агломерація* (*Кельн, Дюссельдорф, Бонн, Дортмунд, Гессен*) з населенням близько 10 млн осіб є од-

Мал. 34. Статтєво-вікова піраміда Німеччини

них утворень, кожне з яких мало свою столицю.

У Німеччині, починаючи з 1970-х рр., коли смертність перевищила народжуваність, дуже загострилося проблема депопуляції населення (-3%). Але демографічну політику в країні було змінено. Так, якщо раніше найбільшу соціальну допомогу за народження дитини отримували найменш забезпечені родини, то тепер уряд стимулював народжуваність серед жінок, які мають високий рівень освіти, і спрямовував значну допомогу родинам середнього класу. Нині демографічна ситуація покращилася за рахунок зростання рівня народжуваності та притоку іммігрантів ($+4\%$). Німеччина має одні з найвищих у світі стандарти життя. Там дуже добре розвинена медицина, а уряд дбає, щоб базові соціальні послуги, зокрема освіта та охорона здоров'я, були доступні усім громадянам. Очікувана тривалість життя – 81 рік. Німеччина є однонаціональною країною – етнічні німці становлять понад 90% населення. Великою за кількістю спільнотою є вихідці з Туреччини та Польщі (2,4%). Також на теренах Німеччини проживають інші етнічні групи.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Німеччина є однією з найрозвиненіших країн Європи та світу. Доведіть або спростуйте це твердження.
2. Назвіть і покажіть на карті країни, що є сусідами Німеччини. З'ясуйте: а) до якого типу країн за рівнем економічного розвитку вони належать; б) чи всі вони є членами ЄС; в) чи всі вони входять до Шенгенської зони.
3. У чому полягають особливості розміщення населення в Німеччині? Яку роль відіграють федеральні землі в розвитку системи розселення?
4. Покажіть на карті найбільші міські агломерації. Які міста-мільйонники вони охоплюють?
5. Яку роль відіграла демографічна політика у розв'язанні проблеми депопуляції населення в Німеччині?
- 6*. За мал. 34 опишіть статтєвий і віковий склад населення Німеччин. Які припущення щодо забезпеченості трудовими ресурсами в майбутньому можна зробити за її даними?

§ 11. НІМЕЧЧИНА (Продовження)

- До якого типу країн за економічним розвитком належить Німеччина?
- Чи є у вашому побуті товари, створені в Німеччині? У яких галузях промисловості їх вироблено?

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. Економіка Німеччини є найпотужнішою в Європі та п'ятою за величиною у світі. Чинники, що визначають місце країни у міжнародному поділі праці, – це тривала історія індустріалізації, висока якість трудових ресурсів, висока концентрація капіталу, значний науково-технічний та інноваційний потенціал. Важливу роль в економічному процвітанні країни відіграє сприятливе політико-правове середовище, зокрема ефективні правові інститути й низький рівень корупції, що сприяє притоку як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій.

Німеччина – яскравий приклад економіки постіндустріального типу. За часткою ВВП на третинний сектор припадає 70 %, на промисловість – 29 %, сільське господарство – 1 %.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. Німеччина спеціалізується на наданні міжнародних **фінансових і ділових послуг**. П'ять німецьких банків входять до сотні найбільших у світі. *ТНК Allianz (Альянц)* – одна з найбільших у світі в галузі страхових послуг і фінансів. *Франкфурт-на-Майні* – провідний фінансовий центр країни. Там розташована одна з найбільших у світі *Франкфуртська фондова біржа*. Міжнародне значення мають численні виставки та ярмарки, що їх проводять у *Ганновері, Берліні та Мюнхені*.

Динамічно розвиваються ІТ-послуги, логістичні (пов'язані з транспортуванням, зберіганням та обробленням будь-якої продукції), послуги зв'язку, сфера науково-дослідних і дослідно-конструкторських розроб, креативна індустрія.

Креативна індустрія – види діяльності, пов'язані зі створенням і практичним використанням творчих, новаторських ідей, знань та інформації. Це – дизайн, реклама, видавнича діяльність, архітектура, музика, кінематограф, література, виконавське мистецтво, народні промисли, мода, телебачення і радіо тощо. Німеччина має високорозвинені системи освіти, культури, охорони здоров'я, побутового обслуговування.

Істотною складовою німецької економіки є **туризм**. Країна є сьомою в світі за туристичними відвідуваннями. *Берлін* належить до найбільших музейних центрів Європи і світу, в який туристів приваблюють ще й ділові та розважальні заходи міжнародного масштабу. У музеях *Мюнхена, Кельна, Дрездена* експонуються різноманітні твори мистецтва. Найбільша кількість іноземних туристів відвідує *Баварію*, яка має широку мережу гірськолижних курортів у *Баварських Альпах*. Санаторно-курортне господарство Німеччини налічує сотні курортів з цілющими мінеральними й термальними водами (мал. 35). Доходи від туризму приносять країні щороку близько десятки мільярдів десяти мільярдів євро, а разом із супут-

Рекорди світу

Німецька корпорація SAP у галузі розроблення програмного забезпечення та ІТ-індустрії – один із світових лідерів.

Мал. 35. Баден-Баден – найбільший бальнеологічний курорт Західної Європи

Мал. 36. Швидкісний німецький потяг «Інтерсіті-Експрес»

німи видами обслуговування вони забезпечують до 4,5 % німецького ВВП.

Завдяки високому рівневі розвитку **транспорт**у Німеччина стала одним із головних регулювальників транзитних вантажо- і пасажиропотоків у Європі. За щільністю транспортних шляхів вона займає провідні позиції у світі. Основну роль у внутрішніх перевезеннях пасажирів і вантажів відіграє **автомобільний транспорт**. Якісні автобани ведуть до найбільш віддалених куточків країни. Візиткою німецької залізниці є швидкісні пасажирські потяги дальнього сполучення «Інтерсіті-Експрес», що рухаються зі швидкістю 300 км/год. Повітряний транспорт обслуговують сотні аеропортів і десятки гелікоптерних станцій. Аеропорти у *Франкфурті* й *Мюнхені* є транзитними хабами світового масштабу. *Авіакомпанія*

Lufthansa (Люфтганза) – десята в світі за обсягами пасажирських перевезень і одна з найкращих за якістю обслуговування. **Морський флот** забезпечує зовнішньоторговельні зв'язки країни. Найбільшими портами є *Гамбург* (другий в Європі після Роттердама, Нідерланди) і *Бремен*. Особливістю транспортної системи Німеччини є добре розвинений внутрішній річковий транспорт, частка якого в перевезеннях вантажів становить близько 20 %. За цим показником Німеччина поступається лише США. Головною водною артерією є *Рейн*, що через територію Нідерландів сполучає головний промисловий район Німеччини з Роттердамом, в якому вантажі з океанічних суден перевантажують на річкові. Також створено систему судноплавних каналів: *Рейн – Емс – Везер* сполучає Рур з *Північним морем*; *Середньонімецький канал (Рейн – Одер)* об'єднав усі річки на півночі країни в єдину транспортну мережу; *Рейн – Майн – Дунай* є трансєвропейським водним шляхом, що сполучає басейни *Північного і Чорного морів*. Місто *Дуйсбург*, розташоване біля злиття річок Рейну і Руру, – найбільший річковий порт світу.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Промисловість хоча й забезпечує менше третини ВВП країни, але відіграє визначальну роль у її міжнародній спеціалізації. На тлі загальної тенденції міграції промислових виробництв до «дешевих країн» Азії, Німеччина зберігає на своїй території значний індустріальний потенціал. Головною перевагою, що не дає промисловості мігрувати з країни, є прямиий зв'язок між науково-дослідними та інженерно-конструкторськими центрами й лабораторіями з виробництвом. Промислові това-

ри, що їх виробляють в Німеччині, є здебільшого втіленням передових технологій і вимагають високого рівня кваліфікації трудових ресурсів. Потребу в порівняно дешевій робочій силі частково задовольняють за рахунок припливу трудових мігрантів. Німеччина належить до провідних світових виробників сталі, цементу, хімікатів, транспортних засобів, оптики, верстатів, інструментів, електроніки, продуктів харчування і напоїв, суден, текстилю.

Основною спеціалізацією промисловості є різнопрофільне **машинобудування**. Німеччина – один із світових лідерів з **автомобілебудування**. Найбільшими виробниками легкових і вантажних автомобілів та автобусів є компанії *Volkswagen Group* (Фольксваген Груп), *Daimler* (Даймлер), *BMW* (БМВ), *Audi* (Ауді), виробничі потужності яких розташовані в багатьох промислових центрах (мал. 38). Найпотужніші заводи діють у містах *Вольфсбург* (Фольксваген), *Штутгарт* (Мерседес-Бенц), *Мюнхен* (БМВ), *Інгольштадт* (Ауді), *Кельн*. Високотехнологічним є **авіакосмічне виробництво**. Авіабудівна корпорація *Airbus* (Аеробус) – головний конкурент американського авіагіганта «Боїнг». Основний збиральний цех компанії розташований у *Гамбурзі* (літаки «Аеробус» сімейств А-320, А-330, А-350 та А-380). Виробляють також військові літаки, гелікоптери, що

надходять на озброєння армій країн – членів НАТО. Найбільші центри – *Аугсбург*, *Кассель*, *Мюнхен*, *Штутгарт*. Центрами **суднобудування** є *Гамбург*, *Бремен*, *Кіль*. Машинобудування Німеччини спеціалізується на **оптичному виробництві** (оптика, мікроскопи, вимірювальні прилади тощо) з використанням нанотехнологій. Найбільш потужним виробником такої продукції є ТНК *Carl Zeiss* (Карл Цейс), центри – *Оберкохен*, *Єна*. **Електротехнічна та електронна промисловість** створює надзвичайно широкий спектр продукції як для виробничого застосування, так і для споживчого ринку: двигуни, турбіни, верстати, інструменти, офісне обладнання, побутову електротехніку. Відомими є корпорації *Bosch* (Бош) – одна з провідних у світі з виробництва автомо-

Мал. 37. Німецький порт Гамбург – морські ворота Європи

Мал. 38. Розміщення транспортного машинобудування Німеччини

Мал. 39. Збиральний цех компанії
Аеробус у Гамбурзі

більшого обладнання, електроінструментів побутової електротехніки та *Siemens (Сіменс)*. Їхні головні підприємства розміщено у *Мюнхені, Берліні, Франкфурті-на-Майні*.

Німецька індустрія спеціалізується й на **хімічній промисловості**. У країні випускають надзвичайно широкий асортимент продукції основної та органічної хімії. Провідні німецькі концерни *BASF (БАСФ)* і *Bayer (Байер)* домінують і на світо-

вому ринку, входячи до трійки хімічних гігантів. БАСФ виробляє хімікати для потреб будівництва і промисловості, штучний каучук, пластмаси, добрива, нафтохімічну продукцію. Продукція Байер – кислоти, добрива, штучні каучук і волокна та фармацевтичні товари, що здобули світову славу. Основним територіальним осередком є долина Рейну, найбільші центри – *Людвігсгафен, Леверкузен, Кельн, Галле, Лейпциг, Берлін*.

Чорна металургія Німеччини, що колись базувалася на власних родовищах коксівного вугілля *Рур* і *Саару* та покладах залізних руд, перейшла на довізні паливо й сировину. Нині її головним осередком залишається *Рур*. Найбільші центри – *Дуйсбург*, в який імпорту залізну руду транспортують Рейном, та порт *Бремен*. Сталеливарне виробництво має високий ступінь технологічної оснащеності. Одним із найбільших у світі виробників сталі та прокату є *ТНК ThyssenKrupp (ТіссенКрупп)*. Попри відсутність власної рудної сировини для **кольорової металургії**, Німеччина є провідним світовим виробником свинцю і цинку (*Айсleben, Дюссельдорф*). **Електроенергетика** дедалі більше орієнтується на нафту, газ та альтернативні джерела енергії (вітрову й сонячну енергію, використання біопалива). Країна має намір поступово відмовитися від АЕС, частка яких становить 18 % загального виробництва електроенергії.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Основою **видобувної промисловості** Німеччини впродовж тривалого часу було видобування кам'яного вугілля в *Рурському басейні*, але нині більшість шахт закрито через низьку рентабельність та негативний вплив на довкілля. Водночас Німеччина утримує передові позиції в світі за видобутком бурого вугілля. Зберігає значення видобуток калійної солі.

Сільське господарство є високопродуктивним і здатне на 90 % покрити потреби країни у продовольчих товарах. Для його розвитку Німеччина має сприятливе поєднання клімату й ґрунтів. Більшість сільськогосподарських земель перебувають у приватній власності; поширені як дрібні, так і великі фермерські господарства. Високий рівень урбанізації в країні та високі доходи населення обумовили переважання **тваринництва** – 80 % у структурі вартості сільськогосподарського виробництва. У скотарстві розвинені як молочно-м'ясний, так м'ясо-молочний напрями. Поширені також свинарство і птахівництво. **Рослинництво** спеціалізується на вирощуванні картоплі, зернових (пшениці, ячменю, жита), цукрових буряків. Голов-

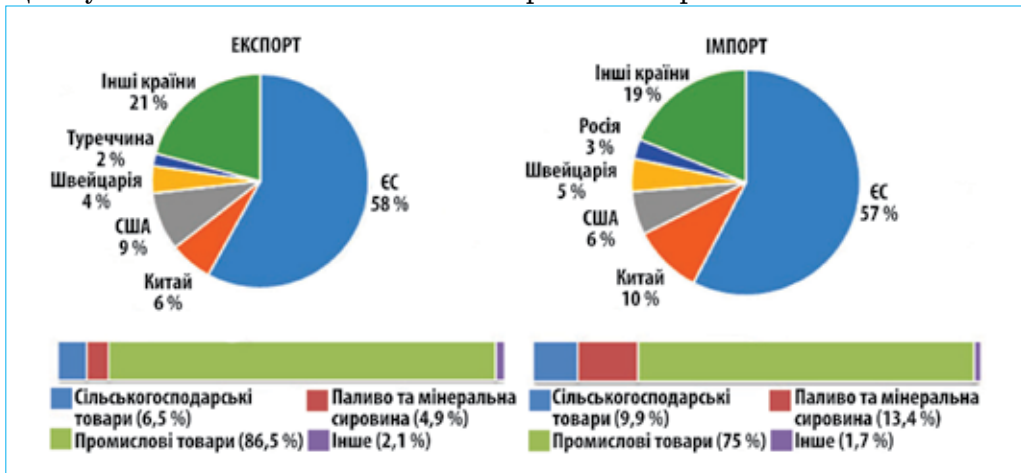
ними районами його поширення є рівнинні простори на півночі та сході Німеччини. Всесвітньо відомими є виноградарські й виноробні райони у долинах річок Мозель, Саар і Рувер (*земля Рейнланд-Пфальц*), а також виробництво солодового хмелю у *Баварії*, яка славиться своїм пивоварінням. Навколо великих міст сформувалися зони садівництва та овочівництва.

Розвиток **лісового господарства** – один із пріоритетів державної політики. Попри високий рівень господарського освоєння, інтенсивне сільське господарство і щільно розміщену промисловість, близько 30 % території країни вкрито лісами, площа яких постійно зростає. Нині Німеччина на 65 % покриває свої потреби у деревині за рахунок власних ресурсів. Частина її йде навіть на експорт.

Просторова організація господарства Німеччини вирізняється високим ступенем його розвитку по всій її території. Особливо високу концентрацію промисловості мають кілька регіонів: *Рур* з центрами *Дуйсбург*, *Ессен*, *Дортмунд*, *Бохум*; *Мюнхенська*, *Штутгартська*, *Ганноверська агломерації*; *землі Саксонія і Саксонія-Ангальт* із центрами *Дрезден*, *Лейпциг*, *Галле*; *земля Шлезвіг-Гольштейн* (колись найменш розвинена, а нині – один із лідерів у енергетиці на основі відновлюваних джерел, єдина в країні, яка повністю забезпечує свої енергетичні потреби за рахунок енергії вітру, сонця та біопалива).

ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. За обсягом як експорту, так і імпорту Німеччина посідає перше місце в Європі і третє в світі після Китаю та США. У структурі торгівлі товарами переважає промислова продукція. Головними статтями **експорту** є автомобілі, машинне устаткування, продукція хімічної промисловості, фармацевтичні товари, електронне та електротехнічне устаткування, метали, гума і пластик (мал. 40). За експортом капіталу Німеччина посідає друге місце в світі після Китаю і четверте – за експортом послуг (ділових, фінансових, транспортних) після США, Великої Британії та Китаю.

Водночас Німеччина **імпортує** надзвичайно широкий спектр продукції, що обумовлено її величезним платоспроможним ринком. Чільне значення

Мал. 40. Склад і спрямування зовнішньої торгівлі товарами Німеччини

має імпорт палива, сировини для промисловості, металів, електроніки, сільськогосподарської продукції, зокрема зернових, овочів і фруктів.

Розвиток економічних зв'язків з Німеччиною – важливе завдання для України. Нині це один із найбільших наших торговельних партнерів серед країн ЄС. На Німеччину припадає 3,4 % всього українського експорту та майже 11 % імпорту товарів (2015). Велике значення має співпраця з німецькими фінансовими та інвестиційними інститутами. Обсяг прямих іноземних інвестицій з Німеччини в економіку України становить 4,6 % усіх іноземних інвестицій. Німецький *Фонд міжнародного правового співробітництва* надає організаційну та консультативну допомогу в розбудові правових інститутів в Україні.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. У чому полягають особливості сучасного розвитку економіки Німеччини?
2. Які послуги, що визначають міжнародну спеціалізацію Німеччини.
3. Багато видатних німців сприяли духовному й науковому збагаченню людства. Створіть стрічки імен відомих німецьких письменників, композиторів і музикантів, учених, спортсменів та ін. До якого сектору економіки належить їхня діяльність?
4. На основі яких ресурсів у країні розвивається сфера туризму?
5. Назвіть види транспорту, що відіграють провідну роль у перевезеннях: а) пасажирів; б) вантажів. Покажіть на карті найбільші порти та аеропорти.
6. Назвіть машинобудівні виробництва, за розвитком яких Німеччина належить до когорти світових лідерів. Яку продукцію вони виробляють?
7. На виробництві якої продукції спеціалізується хімічна промисловість?
8. Які чинники обумовили переважання тваринництва у структурі вартості сільськогосподарського виробництва? Назвіть галузі його спеціалізації.
9. Користуючись економічною картою Німеччини, покажіть райони найбільшої концентрації промисловості. Які великі промислові центри вони охоплюють?

10*. Користуючись мал. 40, розкажіть про склад і спрямування зовнішньої торгівлі товарами Німеччини. Оцініть економічні зв'язки України та Німеччини.

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

Концерн Фольксваген Груп випускає автомобілі 12 торгових марок. Користуючись інтернет-джерелами, дізнайтеся, яких брендів легковики, позашляховики, вантажівки та мікроавтобуси виробляє концерн.

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

«Нове обличчя» Руру – постіндустріальний розвиток: «зелені» міста замість похмурих ландшафтів

§ 12. ФРАНЦІЯ

Географічне положення
Західна Європа + о. Корсика. Омивається Атлантичним океаном і Середземним морем. Територія охоплює європейську частину та за-морські регіони.

Державний устрій
правління
Республіканський
Унітарний устрій

Природні умови
Клімат: помірний морський і помірний континентальний; субтропічний середземноморського типу. Рельєф здебільшого рівнинний, гори – Піренеї, Альпи. Річки – Рона, Гарона, Луара, Сена. Ресурси — вугілля, залізна руда, боксити, цинк, уран; лісові

Французька Республіка

Населення
Четверта за його кількістю в Європі. Міське населення – 77 %. Найбільші міста – Париж, Ліон, Марсель.

Економіка Постіндустріальна країна. Входить до «Великої сімки». Третя в Європі за величиною ВВП (\$ 2,5 трлн) і шоста в світі.

Третинний сектор
Ефективна транспортна система, продуктивна сфера послуг, масштабний туризм.

Вторинний сектор
Ультрасучасна промисловість: авіакосмічна, автомобілебудування, хімічна, харчова, електроенергетика, металургія.

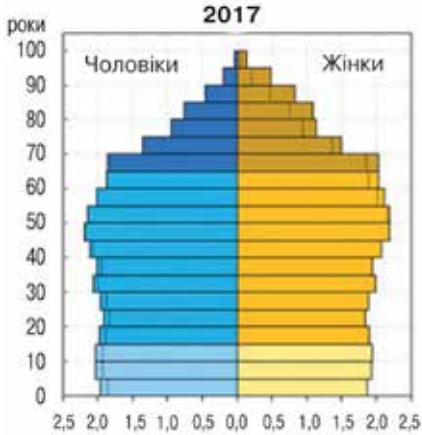
Первинний сектор
Видобувна. Інтенсивне с/г: рослинництво (пшениця, кукурудза, ріпак, виноград); тваринництво (молочно-м'ясне скотарство, птахівництво)

МІСЦЕ В РЕГІОНІ ТА СВІТІ. Зручне розташування Франції на перехресті міжнародних морських і суходільних шляхів здавна посилювало її економічні позиції, сприяло розвитку господарства, зростання торговельних і культурних відносин з іншими країнами. Франція – третя в Європі за розміром території (після Росії та України) і величиною ВВП (після Німеччини і Великої Британії), четверта – за кількістю населення (після Росії, Німеччини і Великої Британії). Вона є одним із співзасновників європейських інтеграційних співтовариств. Франція зробила значний внесок у розвиток світової цивілізації. Ідеї французьких філософів-просвітників лягли в основу сучасних державних і правових інститутів. Французька колоніальна імперія за своїм розміром поступалася лише Великій Британії. Після Другої світової війни економіка Франції потребувала відновлення й модернізації, і вже в перші післявоєнні десятиліття країна вийшла на передові позиції не лише у Європі, а й у світі в умовах жорсткої конкуренції з боку США та Японії. Нині Франція є шостою у світі країною за розміром економіки і має одні з найвищих стандарти життя населення (табл. 19). Територія

Таблиця 19

Франція у регіоні та світі

Показники	Значення	Місце в Європі	Місце у світі
Площа території	551,6 тис. км ²	3	42
Населення	65 млн осіб	4	22
ВВП	2,5 трлн дол. США	3	6
ВВП на душу населення	38,5 тис. дол. США	15	22
Обсяг промислового виробництва	455 млрд дол. США	4	10
Індекс розвитку людського потенціалу	0,897	12	21

Мал. 41. Статеві-вікова піраміда населення Франції

НАСЕЛЕННЯ. Щільність розселення у Франції становить 116 осіб на км². За цим показником вона більш ніж удвічі поступається Німеччині. Майже 1/6 частина всього населення проживає у межах *Паризької агломерації* (район *Іль-де-Франс*). Загалом, більш густозаселеною є північ країни та басейн Рони на півдні. Найбільші міста – *Париж* (12,5 млн. осіб), *Ліон*, *Марсель*, *Тулуза*, *Бордо*. Міське населення становить 77 %.

Демографічна ситуація у Франції вирізняється на загальному тлі Західної Європи. Це одна з небагатьох розвинених країн, що має додатний природний приріст населення. За рахунок перевищення народжуваності над смертністю кількість населення в ній збільшується щороку в середньому на 200 тис. осіб. Переважна більшість мешканців країни – французи (85 %), які походять від романізованих кельтських племен (галлів). На периферії країни проживають корсиканці, каталонці, баски, бретонці та ельзасці, які вирізняються своєю культурною самобутністю. Сучасна Франція є привабливою для іммігрантів. Серед її громадян сформувалася низка етнічних спільнот, зокрема італійці (~ 5 млн осіб), вихідці з Африки (понад 1 млн осіб), а також громади вірмен і турків.

Французька мова має статус офіційної, проте на побутовому рівні в країні користуються низкою регіональних мов: бретонською, окситанською, каталонською, баскською, фламандською (голландський діалект), ельзаською (німецький діалект) та ін. Водночас французькою говорять не тільки у Франції. За понад 400-річну історію колоніальної імперії вона поширилася далеко за межі Європи й нині має статус офіційної у 29 країнах світу і належить до шести офіційних мов ООН. Франкомовні країни і території, а таких у світі більш як півсотні, називають **франкофонією**.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. Франція перейшла до постіндустріальної стадії розвитку. На третинний сектор економіки припадає 79 % ВВП країни, вторинний – 19,4 %, первинний – 1,6 %. Головними чинниками, що визначають місце країни у міжнародному поділі праці, є вигідне економіко-географічне розміщення, високий рівень концентрації капіталу, володіння передовими виробничими технологіями і якість трудових ресурсів.

торія Франції складається із європейської частини, або **французької метрополії** (основна континентальна територія та о. *Корсика*), а також низки **заморських регіонів** (*Гваделупа*, *Мартиніка*, *Французька Гвіана*, *Реюньон*, *Майотта*) і **заморських співтовариств** (*Французька Полінезія*, *Уолліс і Футуна та ін*). Тому можна зустріти різні показники площі й кількості населення Франції: її європейська частина має розмір 551,6 тис. км² і налічує понад 65 млн мешканців, а разом із заморськими володіннями – 672,4 тис. км² і понад 67 млн осіб.

Мал. 47. Ейфелева вежа — символ Франції, найбільш відвідуваний пам'ятник у світі

Мал. 48. Район Париж-Ла-Дефанс — найбільший діловий район у Європі

Франція є провідною туристичною країною світу, яку щороку відвідує понад 82 млн гостей. На її території розташовані 37 об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО. Окрім історико-культурних пам'яток світового масштабу, відвідувачів приваблюють морські курорти *Французької Рив'єри*, лижні курорти *Альп*, численні бальнеологічні курорти, а також сільський зелений туризм, що активно розвивається по всій країні. Головним туристичним центром Франції й туристичною столицею всієї Європи є *Париж* (щороку його відвідує понад 15 млн осіб). Популярними містами також є *Ліон*, *Ніцца*, *Бордо*.

Франція — один із провідних міжнародних **фінансових центрів**. Французькі банки — *BNP Paribas (Бі-Ен-Пі Парібá)*, *Credit Agricole (Креді Аґріколь)* та *Societe Generale (Сосьєте ґенераль)* — належать до найбільших банків світу. У *Парижі* діє одна з п'яти філій пан-європейської *фондової біржі Euronext*. *Компанія Аха (Екса)* — найбільша у світі у сфері страхування та інвестиційних послуг (вона є відомим страховим брендом і в Україні). В околицях Парижа розташований найбільший із спеціально спроектованих ділових районів Європи — *Париж-Ла-Дефанс*.

На науково-дослідну та дослідно-конструкторську діяльність Франція витрачає близько 2,3 % свого ВВП. Країна відома як світовий центр продукування технологій, що їх застосовують у медицині, ядерній енергетиці, аерокосмічній галузі, IT-сфері та ін. *Технопарк Софія Антиполіс* — один із передових у Європі. Франція є однією з головних країн — учасниць Європейської організації з ядерних досліджень CERN (ЦЕРН). *Технопарк у Греноблі* — один з провідних у світі у сфері мікроелектроніки і нанотехнологій.

Транспортна система Франції належить до найкращих і найщільніших у Європі та світі. Наземна мережа має радіальну будову з

Рекорди світу

Софія Антиполіс — найбільший технопарк Франції та Європи. Там розташовані дослідні центри та лабораторії, штаб-квартири та виробничі потужності 1400 компаній, що працюють у сферах інформаційно-комунікаційних технологій, мультимедіа, медицини, біохімії, агрономії, енергетики, збалансованого розвитку. Зокрема, там міститься європейський офіс консорціуму W3C, що розробляє технічні стандарти *World Wide Web (WWW)* — «всесвітньої павутини».

Мал. 42. Швидкісні потяги – «візитівка» французької транспортної системи

ра повітряного транспорту налічує кілька сотень аеропортів з твердим покриттям. Аеропорт Шарль-де-Голль в околицях Парижа є хабом світового значення. Компанія Air-France (Ейр-Франс) обслуговує 150 міжнародних маршрутів у 83 країнах світу.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Попри те, що промисловість дає менше п'ятої частини ВВП, Франція є однією з передових індустріальних держав світу. За обсягом промислового виробництва вона посідає четверте місце у Європі та десяте у світі. Франція спеціалізується на виробництві телекомунікаційного, аерокосмічного, енергетичного та електронного обладнання, текстилю й одягу, продуктів харчування, автомобілів, військових та дослідницьких суден, фармацевтичних товарів.

Основою електроенергетики є використання атомної енергії. За часткою виробництва електроенергії на АЕС Франція посідає перше місце у світі (72 %). Країна також є світовим лідером із розроблення технологій зберігання ядерних відходів. На ГЕС, більшість із яких розташована на річках на схилах Альп, припадає 12 % виробленої електроенергії. Через брак власної енергетичної сировини (нафти і природного газу) частка ТЕС не є великою. Уряд Франції працює над збільшенням ролі відновлюваних джерел енергії, зокрема

Мал. 43. Атомна електростанція в Мозелі (Франція)

сонячної, вітрової, геотермальної. Так, у гирлі р. Ранс збудовано першу в світі припливно-відпливну електростанцію.

Одним із провідних напрямів машинобудування є аерокосмічна промисловість з центрами в Парижі й Тулузі. Виробляють цивільні та військові літаки, гелікоптери та космічні супутники. Франція належить до світових лідерів у сфері автомобілебудування: щороку випускають близько 2 млн автомобілів. Найбільші центри – Париж, Монбельяр; найпотужніші концерни – PSA (об'єднані Пежо і Сітроен) та Renault (Рено). Основні суднобудівні заводи розташовані у Сен-Назері, Бресті й Тулоні. Країна є одним із лідерів у сфері військового суднобудування.

Сильними є позиції Франції у сучасних напрямках хімічної промис-

ловості, особливо з виробництва штучних матеріалів – гуми, пластику, скловолокон тощо. Вони тяжіють до нафтових терміналів великих портів та нафто- і газопроводів. Найбільші центри хімічного виробництва – Париж, Марсель, Гавр. Серед найбільших корпорацій – Total (Тоталь), що спеціалізується на видобутку нафти і газу, нафтопереробленні та нафтохімії. Компанія Michelin належить до трійки провідних світових виробників автомобільних шин. Важливим напрямом міжнародної спеціалізації Франції є фармацевтична та парфумерна промисловість. Франція – беззаперечна законодавиця парфумерної моди. Всесвітньо відомими брендами є Шанель, Діор, Дживанші, Лакост. Створення ароматів перетворилося на світову індустрію з багатомільярдним обігом. Компанія L'Oréal Group (Л'Ореаль Груп) є найбільшим у світі виробником косметики.

Л'Ореаль – світовий лідер в індустрії краси. Компанія володіє передовими технологіями виробництва засобів для макіяжу, догляду за шкірою і волоссям, парфумів. Всесвітньовідомими брендами є Lancome (Ланком), Giorgio Armani (Джорджо Армані), Diesel (Дизель), Elseve (Ельсев), Garnier (Гарньє), Vichy (Віши).

Мал. 44. Відомі бренди компанії Л'Ореаль

Металургія лишається важливим складником французької економіки, але її відносне значення зменшується. Франція посідає 15-те місце у світі з виробництва сталі і 18-те – алюмінію. Сучасні сталеливарні комбінати тяжіють до портових міст (Дюнкерк, Марсель), а алюмінієві – до дешевої електроенергії та покладів бокситів у передгір'ях Альп.

У Франції історично добре розвинене текстильне виробництво, зокрема лляних і шовкових тканин (Лілль, Ліон). З одного боку, масове виробництво текстилю і пошив одягу дедалі більше переміщуються у «дешеві» країни, проте виготовлення сучасних технологічних тканин, а також пошив одягу люксового сегменту лишаються візитівкою Франції, що уже кілька століть вважається світовою законодавицею моди. Більшість відомих дизайнерських салонів – Dior (Діор), Nina Ricci (Ніна Річчі), Chanel (Шанель) розташовані в Парижі.

У харчовій промисловості Франція відома виробництвом сирів, вина і м'ясних продуктів. Вона посідає четверте місце у світі за експортом молока, п'яте – м'яса птиці, дев'яте – свинини, 15-те – яловичини. Корпорація Lactalis (Лакталіс) та Danone (Данон) – світові лідери з виробництва сирів, йогуртів, шоколадних сирків та іншої молочної продукції.

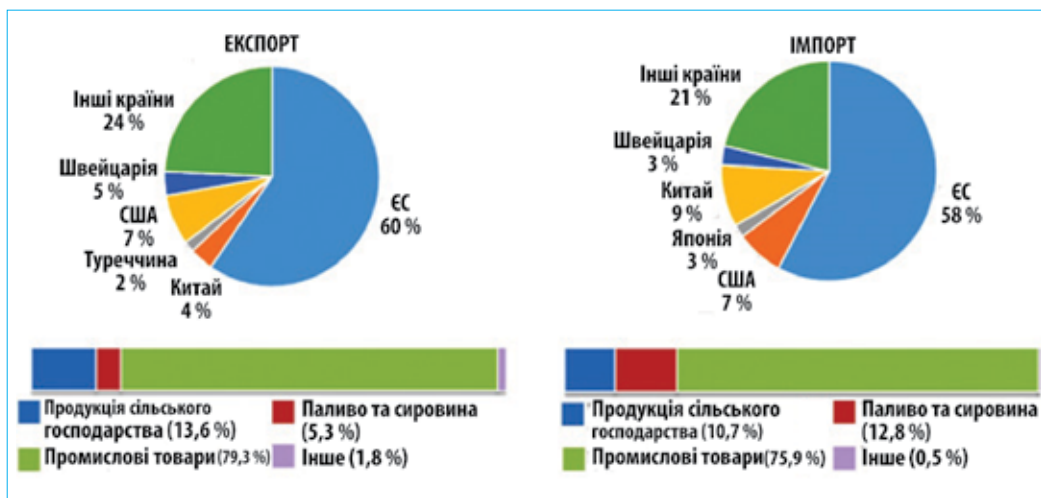
ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Сільськогосподарське виробництво Франції – одне з найпотужніших у Європі та світі. Аграрну спеціалізацію країни обумовили великі площі придатних для сільськогосподарського освоєння земель та сприятливі кліматичні умови. Нині продуктивність сільського господарства посилюють новітніми технологіями.

Рослинництво спеціалізується на виробництві зернових, цукрових

буряків, картоплі. Пшеницю, за експортом якої Франція посідає п'яте місце у світі, найбільше вирощують у долинах Сени і Луари, кукурудзу і сояшник – у басейні Гарони. Поширені садівництво і виноградарство. Французьке виноробство вважають одним із найкращих у світі. У країні виробляють велике розмаїття сортів вин – від дешевих столових до найдорожчих колекційних. У *тваринництві* переважає розведення великої рогатої худоби молочного і м'ясного напрямів, свинарство і птахівництво. **ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА.** Головним економічним ядром країни є *регіон Іль-де-Франс* (Паризька агломерація). Там виробляють майже третину всього ВВП країни. За обсягом валового продукту Іль-де-Франс більш ніж втричі випереджає другий найбільш економічно розвинений регіон – *Рона — Альпи*. Регіони півночі та сходу (зокрема, *Нор-Па-де-Кале, Лотарингія та Ельзас*) належать до старих індустріальних. Вони пройшли тривалий шлях економічного оновлення й нині спеціалізуються на сфері послуг.

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. У структурі зовнішніх економічних зв'язків Франції провідну роль відіграє торгівля товарами. Основною частиною експорту є товари обробної промисловості (мал. 45), зокрема машини, обладнання, літаки, авіадеталі, автомобілі, пластмаси, хімікати, фармацевтичні товари, сталь. Серед сільськогосподарських товарів переважають вино, пшениця, тверді сири, корми для тварин. Франція – великий міжнародний експортер послуг (фінансових, страхових, транспортних, туристичних) і капіталу (третя в Європі й четверта у світі країна після США, Великої Британії та Німеччини за обсягом зарубіжних інвестицій).

У структурі імпорту найбільша частка належить промисловим товарам: Франція ввозить автомобілі, машини та устаткування, деталі та комплектувальні до літаків і автомобілів, споживчі товари. Велику частку становлять паливо та сировина. Із сільськогосподарської продукції найбільше імпортують каву, шоколад, тютюнові вироби.

Мал. 45. Склад і спрямування зовнішньої торгівлі товарами Франції

Історія україно-французьких відносин починається ще з XI ст., зі шлюбу дочки київського князя Ярослава Мудрого і французького короля Генріха I. Нині українська діаспора у Франції налічує 35 тис. осіб. Франція є важливим зовнішньоекономічним партнером України. Наша Україна експортує соняшникове насіння, корми для тварин, одяг, продукцію неорганічної хімії, овочі, фрукти, сталь. Імпортує хімічні та фармацевтичні товари, парфуми, автомобілі, промислове устаткування, електроніку та електротехніку, текстиль, зерно, пластик та інші товари. В Україні діють важливі французькі інвестиційні проекти, зокрема ведеться будівництво перевантажувального зернового комплексу в *Одеському морському торговельному порту* та заводу з перероблення сміття у *Львові*. Існує проект, розроблений енергетичною компанією Engie (Енжі) зі зведення сонячної електростанції у зоні відчуження в Чорнобилі.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Покажіть на карті заморські володіння Франції. Поміркуйте, яке значення вони мають для метрополії.
2. Розкажіть про особливості розселення у Франції. Покажіть на карті найбільші міста.
3. Яку роль відігравала французька мова в країні та світі колись і тепер? Що таке франкофонія?
4. Які показники вказують на постіндустріальну стадію розвитку Франції?
5. Які чинники роблять Францію провідною туристичною країною світу?
6. Які з французьких банків присутні в Україні? Чи можна вважати їх надійними? Чому?
7. Якби вам довелося мандрувати Францією, якими видами транспорту ви скористались би? Обґрунтуйте свій вибір.
8. На яких виробництвах вторинного сектору спеціалізується Франція? Що вам відомо про її аерокосмічну галузь?
9. З виробництва якої косметичної продукції, продуктів харчування та напоїв Франція є провідним виробником у світі? Чи є ця продукція в українській торговельній мережі?

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Відомо, що у Франції в результаті додатних показників природного приросту населення і міграційного сальдо середній темп зростання кількості населення становить близько 6 ‰. Обчисліть, на скільки (осіб) щороку збільшується людинність країни.

ПОПРАЦЬОТЕ В ГРУПІ

Пригадайте із занять історії, зарубіжної літератури, природничих предметів видатних французів. Продовжіть переліки:

група 1 – державні діячі – Жанна Д'Арк, Наполеон Бонапарт, ...

група 2 – вчені – Луї Пастер, Гійом де Боплан, ...

група 3 – письменники – Мольєр, Віктор Гюґо, ...

група 4 – художники – Клод Моне, Огюст Ренуар, ...

Який внесок у розвиток світової цивілізації вони зробили?

§ 13. ВЕЛИКА БРИТАНІЯ

Географічне положення
Острівна країна у Північній Європі. Омивається Атлантичним океаном і Північним морем

Державний лад
Конституційна монархія.
Унітарний устрій

Природні умови і ресурси
Клімат помірний морський, погода з частими туманами.
Рельєф горбисто-рівнинний, низькі гори.
Річки – Темза, Северн.
Ресурси — нафта, природний газ, кам'яне вугілля, каолін.

Населення
Третє місце за його кількістю в Європі.
Міське населення – 80%. Найбільші міста – Лондон, Бірмінгем, Ліверпуль.

Об'єднане королівство Великої Британії та Північної Ірландії

242,5 тис. км²

65,7 млн осіб

○ Лондон

Економіка
Постіндустріальна країна. Входить до «Великої сімки». Друга в Європі за величиною ВВП (\$ 2,65 трлн) і п'ята у світі.

Третинний сектор
Фінансові, ділові, освітні послуги, туризм

Вторинний сектор
Виробництва авіа- й автомобілебудування, хімічне, фармацевтичне, харчових продуктів.

Первинний сектор
Видобування нафти і природного газу.
У с/г домінує тваринництво.

МІСЦЕ В РЕГІОНІ ТА СВІТІ. Велика Британія – острівна держава, розташована на північному заході Європи. Її територія охоплює *о. Велика Британія*, північно-східну частину *о. Ірландія* та групу дрібних островів. У XVIII ст. Велика Британія стала батьківщиною індустріальної революції та започаткувала технологічну модернізацію Європи. Держава досягла особливих успіхів у мореплаванні, створивши найбільшу у світі колоніальну імперію, під владою якої у 1919 р. перебувала майже чверть населення планети. У XX ст. імперія розпалася, і значення Великої Британії у світовій політиці суттєво зменшилося.

Таблиця 20

Велика Британія в Європі та світі

Показники	Значення	Місце в Європі	Місце у світі
Площа території	242,5 тис. км ²	11	78
Населення	65,7 млн осіб	3	21
ВВП	2,65 трлн дол. США	2	5
ВВП на душу населення	40,4 тис. дол. США	12	21
Обсяг промислового виробництва	557 млрд дол. США	2	7
Індекс розвитку людського потенціалу	0,920	10	16

Друга світова війна завдала країні величезних збитків. Пройшовши болючий етап деіндустріалізації та реіндустріалізації, нині вона відновила своє економічне значення, увійшовши до п'ятірки найбільших економік світу.

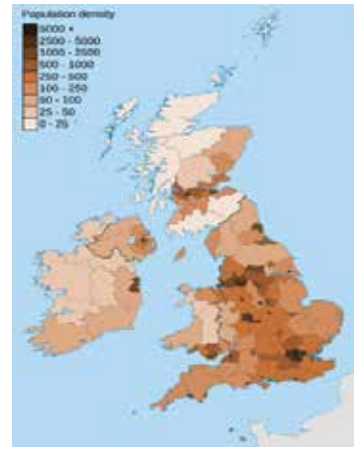
Сучасна Велика Британія є унітарною державою, яка охоплює чотири історичні області – *Англію*, *Шотландію*, *Уельс*, *Північну Ірландію* (мал. 53). Три останні перебувають під англійським культурним і політичним домінуванням, але мають свої парламенти та органи виконавчої влади, що діють на правах регіональних. За формою державно-

Мал. 46. Склад території Великої Британії

Мал. 47. Королева Великої Британії Єлизавета II

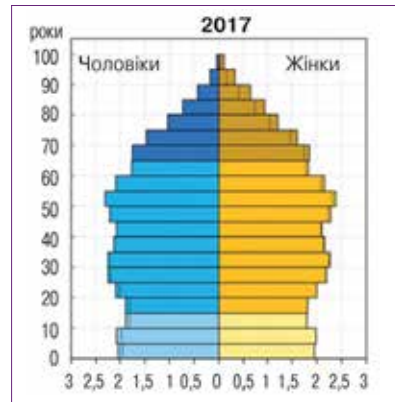
Мал. 48. Щільність населення Великої Британії

го правління Велика Британія формально є монархією, глава якої – королева *Єлизавета II*. Фактичне ж управління державою здійснює уряд на чолі з прем'єр-міністром.

У результаті процесу деколонізації британських володінь на політичній карті Азії, Америки та Океанії утворилася низка незалежних держав. Проте рівень політичних та економічних зв'язків колишніх колоній з Великою Британією лишався доволі високим. Тож на теренах колишньої імперії було утворено міждержавну організацію *Співдружність націй*, мета якої – сприяння миру, економічному зростанню, розвитку демократії, а також рівні права для громадян держав-учасниць. Нині її членами є 53 держави світу.

НАСЕЛЕННЯ. Середня щільність розселення становить 259 осіб на км². Абсолютна більшість (55 млн) проживає в *Англії*. У *Лондонській агломерації* сконцентровано понад 14 млн осіб, а у власне *Лондоні* – 8 млн (густота – 5200 осіб на км²). Населення всієї *Шотландії* зрівняне з населенням Лондона – лише 8,2 млн осіб, а *Уельсу* та *Північної Ірландії* ще менше – 4,7 і 2,8 млн осіб (мал. 48). Великими агломераціями є *Західний Мідленд (Бірмінгем)*, *Великий Манчестер*, *Лідс – Брадфорд*, *Ліверпуль*.

Демографічна ситуація у Великій Британії відображає загальну тенденцію демографічного переходу у розвинених країнах. Після піку демографічної кризи наприкінці ХХ ст. спостерігається поступове зростання природного приросту. Додатково кількість населення країни збільшується за рахунок міграцій (близько 191 тис. осіб щороку). Серед громадян, які народилися за межами Великої Британії, найбільше вихідців із

Мал. 49. Статеві-вікова піраміда Великої Британії (2017)

Польщі, Індії та Пакистану. Велика Британія має давні тісні міграційні зв'язки зі своїми колишніми колоніями, тому приблизно 7 % її мешканців мають азійське походження і 3 % – африканське.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. За величиною ВВП Велика Британія посідає друге місце після Німеччини в Європі й п'яте у світі. Чинниками, що визначають її місце в міжнародному поділі праці, є давні традиції індустріалізації, потужний науково-технічний та освітній потенціал, висока концентрація капіталу, висока якість трудових ресурсів.

Геоекономічними перевагами Великої Британії є контроль над багатими запасами нафти й газу в Північному морі, а також вплив, який вона зберігає на основі постколоніальних зв'язків у межах Співдружності націй.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. Велика Британія, як і інші країни «Великої сімки», належить до постіндустріальних держав, тобто розвиток третинного сектору в її економіці є визначальним. Його частка становить 79 % ВВП країни. *Лондон* вважається одним із основних «мозкових центрів» світової економіки і разом із Нью-Йорком належить до найвищої категорії світових міст. Три британські банки – *HSBC (Ейч Ес Бі Сі)*, *Barclays (Барклайз)* та *Lloyds (Ллойдс)* – є провідними установами на ринку фінансових послуг країни. Велика Британія є міжнародним центром надання ділових послуг – інвестиційних, консалтингових, страхових. За масштабом міжнародної інвестиційної діяльності вона поступається лише США. *Лондонська фондова біржа* є одним із головних торгових майданчиків на глобальному ринку цінних паперів. Найбільшими в Європі географічними кластерами креативних індустрій є *Лондон* та *Північно-Західна Англія*. Так, лише індустрія моди приносить щороку в бюджет країни десятки мільярдів фунтів стерлінгів. У Лондоні розташовано штаб-квартиру найбільшої у світі рекламної компанії *WPP*. Велика Британія є світовим центром видавничої діяльності.

Країна відома як міжнародний експортер освіти. За кількістю іноземних студентів вона посідає друге місце у світі після США. У британських ВНЗ навчається 10 % усіх студентів, які здобувають освіту за кордоном. *Оксфордський* та *Кембриджський університети* постійно перебувають на найвищих щаблях у міжнародних рейтингах. Найбільш затребуваними спеціальностями серед іноземних студентів є інженерно-технічні, бізнес-адміністрування, право та архітектура. Країна щороку інвестує великі кошти в науково-дослідні й дослідно-конструкторські роботи.

Туризм – одна з провідних сфер британської економіки. Країну щороку відвідує близько 35 млн гостей. За цим показником вона є четвертою в Європі після Франції, Іспанії, Італії та шостою в світі, а *Лондон* є другим за туристичними відвідуваннями містом світу. На території Великої Британії розташовано 31 пам'ятку світової природної та культурної спадщини ЮНЕСКО. У країні збереглися історичні численні пам'ятки. Користуються популярністю природні об'єкти Шотландії – *озеро Лох-Несс*, *Північно-Шотландське нагір'я*. Головні туристичні центри – *Лондон*, *Единбург*, *Манчестер*, *Бірмінгем*, *Глазго*, *Ліверпуль*, *Бристоль*.

У Великій Британії добре розвинено **транспорт**. Мережа транспортних сполучень має радіальну будову з центром у *Лондоні*, від якого розходять-

Мал. 50. Стоунхендж – один із найвідоміших туристичних об'єктів Великої Британії

Мал. 51. Аеропорт Хітроу – один із центральних хабів світової авіатранспортної системи

ся залізниці та автошляхи в основних напрямках. Мережа автошляхів, серед яких і швидкісні автостради, достатньо густа. Рівень автомобілізації (519 автомобілів/1000 осіб) вищий за середній показник для країн ЄС, проте нижчий, ніж у передових країнах Європи. Залізничні сполучення з Францією та Бельгією здійснюються крізь тунель, прокладений під протокою *Ла-Манш*; поромні переправи з'єднують залізниці Великої Британії та Нідерландів, а також *острів Велика Британія* та *Ірландія*. Велика Британія є частиною глобальної транспортної системи. Найбільші міжнародні аеропорти, що розташовані в околицях Лондона, – *Хітроу* (76 млн пасажирів щороку) та *Гатвік* є хабами світового значення. Морським транспортом до Великої Британії потрапляє 95 % усіх вантажів. У країні діють кілька десятків портів, найбільшими за тоннажністю є *Грімсбі*, *Іммінгем* на східному узбережжі та *Лондонський* у гирлі Темзи. За пропускну здатністю контейнерних вантажів лідирують порти *Фелікстоу* та *Лондонський Саутгемптон*.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Велика Британія є одним зі світових лідерів за рівнем технологій у промисловості, за інженерними інноваціями у машинобудуванні. Головними напрямками її спеціалізації є аерокосмічне, автомобільне та хіміко-фармацевтичне виробництва.

Авіакосмічна промисловість належить до найбільш розвинених у світі. Британські підприємства працюють здебільшого на основі міжнародної виробничої кооперації. Так, британська філія *Ейрбас* розробляє та виготовляє крила цивільних літаків А-380 та А-350; у Великій Британії створюють близько чверті кінцевої вартості *Боїнгу-787* (зокрема, компанія *Роллс-Ройс* виробляє двигуни). Британські підприємства виконували значну частину робіт зі створення системи супутникової навігації *Galileo* – головного конкурента американської *GPS*. Компанія *SSTL (Ес-Ес-Ті-Ел)* сконструювала та обслуговує п'ять супутників для системи глобального моніторингу катастроф. Компанія *Reaction Engines Limited (Ріекшн Енджінс Лімітед)* розробляє проект *Skylon (Скайлон)* зі створення орбітального літального апарата багаторазового використання. Головними центрами авіакосмічної промисловості є *Лондон, Бристоль, Дербі*.

Мал. 52. Автомобілі «Ягуар» проєктують, конструюють та виробляють у Великій Британії

Велике значення має **автомобілебудування**. У Великій Британії випускають автомобілі відомих брендів, багато з яких належать до люксового сегменту – *Астон Мартін, Бентлі, Ягуар, Ленд Ровер, Роллс-Ройс* та ін. Щоправда, більшість компаній нині перебувають у власності закордонних корпорацій. Марки автомобілів для масового сегменту ринку представлені закордонними виробниками – *Тойота, Хонда, Ніссан, Воксхол* та ін. Також виробляються вантажні й напіввантажні транспортні засоби. Ав-

томобілебудівні підприємства розміщено в десятках міст по всій країні. Великими центрами є *Бірмінгем, Ковентрі, Оксфорд, Лідс*.

У Великій Британії добре розвинена **хімічна промисловість**. Країна має низку новітніх виробництв у нафто- й газохімії, що дають друге дихання старим індустріальним районам, особливо на півночі *Англії* та *Шотландії*. Виробляють штучні волокна, пластмаси, промислові хімікати, добрива, фарби. Особливе значення мають **фармацевтичне** та **косметичне виробництва**. *Glaxo Smith Kline (Глаксо Сміт Клайн)* і *Astra Zeneca (Астра Зенека)* – найбільші британські фармацевтичні корпорації. Колись обличчя промисловості Великої Британії визначали чорна металургія, суднобудування й текстильна промисловість. Нині ці виробництва збереглися, але їх значення суттєво зменшилося. Натомість у країні добре розвинені **виробництва харчових продуктів**.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. На первинний сектор економіки припадає лише 0,7 % ВВП Великої Британії та 1,6 % зайнятих. До середини ХХ ст. вуглевидобувна промисловість забезпечувала основні потреби енергетики країни. Проте через нерентабельність видобутку вугілля більшість шахт було закрито. Нині енергетичною базою є **видобування нафти** і природного газу на *шельфі Північного моря*. Ці види енергоресурсів значною мірою замінили вугілля на ТЕС, які забезпечують 4/5 потреб країни в електроенергії (близько 1/5 виробляють на АЕС).

Попри невелику частку у структурі ВВП та зайнятості країни, **сільське господарство** Великої Британії належить до найбільш продуктивних у світі. Середні врожаї пшениці перевищують 70 ц/га, картоплі – 360 ц/га, цукрових буряків – 420 ц/га. Традиційно воно спеціалізується на **тваринництві** – розведенні великої рогатої худоби, свиней та овець. Понад 70 % продукції сільського господарства припадає на м'ясо, молоко й молочні продукти, яйця та вовну. Найвища концентрація сільськогосподарського виробництва – на південному сході (рослинництво) та південному заході *Англії* (розведення великої рогатої худоби). Менш сприятливі природні умови на півночі Англії, в Уельсі та Шотландії обумовлюють поширення пасовищного скотарства і вівчарства. У структурі **рослинництва** переважають зернові (пшениця, ячмінь) і технічні (картопля, рапс, цукрові

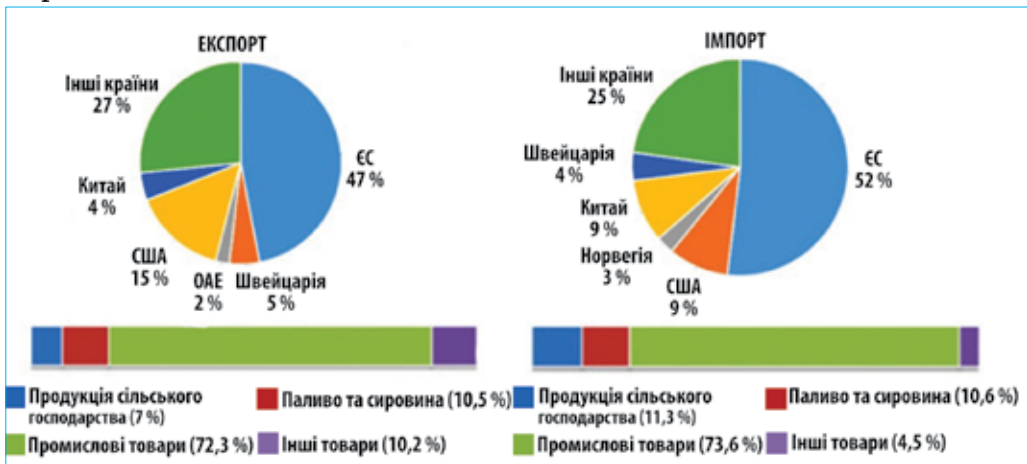
буряки) культури. В околицях великих міст поширені птахівництво, вирощування овочів, фруктів, квітів. Велика Британія задовольняє лише 60 % власних потреб у сільськогосподарській продукції, тому частину її імпортують (молочні продукти, м'ясо, кормове зерно, чай, каву, тропічні фрукти, рибу).

ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА. Територіальна організація господарства Великої Британії загалом відображає особливості розміщення її населення. Майже 4/5 промислового виробництва сконцентровано у центральних і південних районах *Англії*, особливо у смузі від *Ліверпуля* до *Лондона*. Розрізняють і так звані економічні острови – осередки промислового виробництва довкола *Ньюкасла* та *Мідлсбро*, *Глазго* – в Шотландії, *Кардіффа* та *Суонсі* – в Уельсі. Північна Ірландія, що раніше спеціалізувалася на суднобудуванні та текстильній промисловості, нині переорієнтувалася на новітні виробництва та сферу послуг. Її головним економічним центром є *Белфаст*.

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. Більшість галузей спеціалізації Великої Британії орієнтуються на експорт, надходження від якого забезпечують до 2/5 ВВП країни. Головними його статтями є автомобілі та комплектувальні, авіадвигуни, медикаменти, паливо, хімікати, харчові продукти, напої, тютюнові вироби. У зовнішній торгівлі послугами країна має додатне сальдо. Вона посідає перше місце в Європі та друге в світі (після США) за обсягами як вхідних, так і вихідних прямих іноземних інвестицій, лєвова частка яких припадає на Європу та Північну Америку.

Обсяг імпорту (промислові товари, машини та устаткування, паливо, харчові продукти) суттєво перевищує експорт.

Для *України* розвиток двосторонніх економічних зв'язків з Великою Британією має пріоритетне значення. Статтями експорту з України є переважно чорні метали та продукція сільського господарства, імпорту – хімічна та фармацевтична продукція, автомобілі, устаткування, паливо, харчові продукти. Велика Британія є третім найбільшим інвестором в економіку України.

Мал. 53. Структура та спрямування зовнішньої торгівлі товарами Великої Британії (2017 р.)

У Великій Британії проживає значна українська діаспора (близько 30 тис. осіб). Її формування відбувалося впродовж як першої, так і другої хвиль еміграції, а також поповнюється й нині за рахунок трудових мігрантів. Одна з найбільших українських громад проживає у *Західному Лондоні*.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. У чому полягають особливості складу території та державного устрою Великої Британії?
2. Як розподілено населення за історичними областями Великої Британії? Назвіть і покажіть найбільші агломерації.
3. Які види діяльності третинного сектору розвинені у Великій Британії?
4. Залізничний транспорт Великої Британії має характерні особливості розвитку. У чому вони полягають?
5. Які сегменти ринку за видами автомобілів задовольняє британське автомобілебудування?
6. Які зміни стались у видобувній промисловості Великої Британії? Як це позначилося на енергетиці країни?
7. Якими чинниками обумовлено спеціалізацію рослинництва і тваринництва Великої Британії?
8. Покажіть на економічній карті райони зосередження промислового виробництва Великої Британії.
9. Користуючись діаграмами на мал. 53, назвіть найбільших зовнішньоторговельних партнерів Великої Британії.

10*. Поміркуйте, чому авіакосмічна промисловість розвивається на основі міжнародної виробничої кооперації. Покажіть на карті найбільші її центри.

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

Користуючись інтернет-джерелами, з'ясуйте, які країни входять до Співдружності націй. Які вони мають державний устрій та форму правління?

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Лондон, Берлін, Париж, Київ: схожість і відмінність сучасного розвитку міст

Використовуючи додаткові джерела інформації, порівняйте сучасний розвиток європейських столиць. Для цього визначте подібні й відмінні риси Лондона, Берліна, Парижа, Києва за такими, наприклад, показниками: кількість населення; особливості формування агломерації; характер міської забудови; розвиток міських видів транспорту; збереження історичного вигляду та ін.

§ 14. ІТАЛІЯ

Італійська Республіка

Географічне положення
Розташована у Південній Європі, омивається Середземним морем.

Державний лад
Парламентська республіка.
Унітарний устрій.

Природні умови і ресурси
Рельєф: переважно гірський (Альпи, Апенніни); на півночі – Паданська низовина. Клімат, помірний морський, субтропічний середземноморський.
Річка – По. Ресурси — мрамур, пірит, ртуть, сірка, природний газ.

Населення
Четверте місце за його кількістю в Європі.
Міське населення – 69 %.
Найбільші міста – Рим, Мілан.

301,3 тис. км²

62 млн осіб

Рим

Економіка
Постіндустріальна країна входить до «Великої сімки». За величиною ВВП (\$1,85 трлн) четверта в Європі й восьма у світі.

Третинний сектор
Туризм, фінансові і ділові послуги.

Вторинний сектор
Автомобілебудування, аерокосмічна промисловість, електроніка та електротехніка, виробництво тканин, одягу, взуття, харчових продуктів і напоїв.

Первинний сектор
Видобувна мрамур, природний газ.
У с/г домінує рослинництво (оливки, виноград, фрукти, овочі, пшениця); тваринництво (розведення великої рогатої худоби, свинарство, вівчарство).

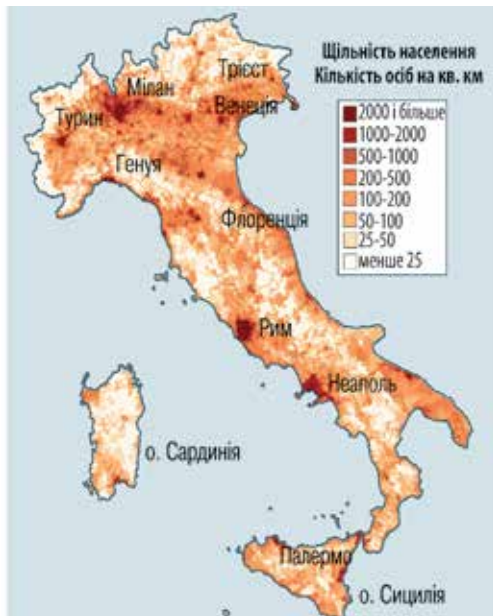
МІСЦЕ В РЕГІОНІ ТА СВІТІ. Італія розташована на півдні Європи, у центральній частині Середземноморського регіону. Її територія охоплює південні схили *Альп*, *Паданську низовину*, *Апеннінський півострів* та *острови Сицилія* і *Сардинія*. Майже 80 % кордонів країни – морські. Історія Італії бере початок ще 2,5 тис. років тому. Особливо яскравими періодами були розквіт *Стародавнього Риму* та середньовічних міст-республік, що започаткували сучасні принципи комерції й капіталізму. Але як національна держава Італія має відносно недавню історію – під такою назвою країна виникла лише у 1870 р.

Після поразки у Другій світовій війні, як і більшості європейських країн, Італія мусила розбудовувати свою економіку. На відміну від Франції, Німеччини чи Великої Британії, у довоєнний період Італія мала значно менші досягнення в індустріалізації, а південь країни зберігав елементи феодального укладу. Тож у своєму соціально-економічному розвитку вона мусила наздоганяти решту індустріальних держав Європи. У другій половині ХХ ст. країна продемонструвала приголомшливі успіхи, перетворившись на одну з провідних економік світу з досить високими стандартами життя (табл. 21).

Італія в Європі та світі* (2016)

Показники	Значення	Місце в Європі	Місце у світі
Площа території	301,3 тис. км ²	10	73
Населення	62 млн осіб	5	23
ВВП	1,85 трлн дол. США	4	8
ВВП на душу населення	38 тис. дол. США	15	25
Обсяг промислового виробництва	448 млрд дол. США	5	11
Індекс розвитку людського потенціалу	0,887	17	26

* Більшість показників – станом на 2016 р.

Мал. 54. Розміщення населення Італії

ня від'ємний -3% . На початку ХХ ст. Італія була країною масової еміграції: тоді батьківщину щороку полишало 750 тис. італійців. Нині у світі за межами Італії проживає близько 60 млн осіб, які мають італійське походження, – їх кількість зіставна з кількістю населення в країні. Італія є однонаціональною державою: понад 92 % її мешканців – етнічні італійці. Крім них, найбільшою є частка румунів і вихідців із Північної Африки (по 1 %). Основна релігія в країні – католицизм (80 %).

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. Економічний розвиток Італії після Другої світової війни був обумовлений поєднанням низки сприятливих чинників: економічної допомоги США у рамках *Плану Маршалла*, високого попиту на промислову продукцію (зокрема метали), на міжнародних ринках, а також дешевої, на тлі країн Західної Європи, робочої сили.

У 1950–1960-х рр. економіка зростала особливо швидкими темпами. За цей час Італія перетворилася із технологічно відсталої, бідної, переважно аграрної країни на одну з наймогутніших індустріальних держав світу з ефективною моделлю соціального забезпечення. Нині країна має сучасну структуру господарства, високий рівень технологічної оснащеності виробництва, високоякісні трудові ресурси та бере активну участь у міжнародному поділі праці. Діяльність найбільших італійських компаній, що входять до переліку 500 найбільших у світі, охоплює сфери автомобілебудування, енергетики, страхування, банківських, поштових і телекомунікаційних послуг.

Подорож у слово

План Маршалла – програма економічної допомоги Європі після Другої світової війни з боку США (почала діяти з 1948 р.). Однією з її цілей була протидія поширенню впливу СРСР і соціалістичних ідей на країни Західної Європи.

НАСЕЛЕННЯ. За кількістю населення Італія належить до найбільших країн Європи. Середня його щільність становить 202 особи/км², це більше за середні показники для Європи. Водночас розміщено населення доволі нерівномірно. Майже половина мешканців країни проживає в долині річки *По*. Щільно заселеними є також *Римська* та *Неапольська агломерації* (мал. 54). Найбільші міста – *Рим* (2,9 млн осіб) та *Мілан* (1,3 млн осіб). Найнижча щільність населення – у гірських районах Альп і Апеннін та на Сардинії. Загалом рівень урбанізації Італії нижчий, ніж у багатьох розвинених країнах Європи та світу, – 69 %.

У країні триває демографічна криза – природний приріст населення

підприємств, що входять до переліку 500 найбільших у світі, охоплює сфери автомобілебудування, енергетики, страхування, банківських, поштових і телекомунікаційних послуг.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. На третинний сектор економіки припадає

74 % італійського ВВП і 68 % зайнятих. Основними його складниками є фінансові й ділові послуги, креативні індустрії, туризм, транспорт. У **фінансовій сфері** найбільшими міжнародними банками є *UniCredit (Юні Кредіт) (Мілан)* та *Intesa Sanpaolo (Інтеза Санпаоло) (Турин)*.

Сфера **туризму** Італії належить до найбільш розвинених у Європі та світі. Цьому сприяли всесвітньо відомі історичні й культурні пам'ятки, релігійні святині, твори мистецтва, краса природи, італійська мода й гастрономія. Разом із супутніми ви-

Рекорди світу

Італія – світовий лідер за кількістю пам'яток Світової природної та культурної спадщини ЮНЕСКО – їх у країні 53 (5 % світового списку).

дами обслуговування вона дає 10 % італійського ВВП. Щороку країна приймає десятки мільйонів туристів, які забезпечують надходження десятки мільярдів євро до національної скарбниці. Італія посідає п'яте місце в світі за туристичними відвідуваннями. Найбільш популярними туристичними центрами є *Рим, Мілан, Неаполь, Флоренція, Палермо, Болонья, Турин, Піза, Венеція*. До всесвітньо відомих пам'яток історичної та культурної спадщини належать руїни Колізею у Римі, Сікстинська капела у Ватикані, пам'ятки італійського Відродження у Флоренції, падаюча вежа в Пізі, архітектурний ансамбль міста на каналах Венеції та ін. (мал. 55). Серед природних об'єктів славляться морське узбережжя, зокрема *Італійська Рив'єра* у Лігурії, *Сардинія* та *Адріатика*. Не менш привабливими є гірські ландшафти, озера та лижні курорти *Альп*. На окрему увагу заслуговує гастрономічний туризм, адже Італія славиться твердими сирами, м'ясними стравами і є конкурентом Франції з виноробства.

Італія має сучасну **транспортну систему**. Розвинені всі види сполучень. Розширюється мережа швидкісних (до 300 км/год) залізниць. Країна має щільну мережу автошляхів. У Італії працюють десятки великих аеропортів. *Аеропорти імені Леонардо да Вінчі у Римі* та *Мілан-Мальпенса* є світовими хабами, що обслуговують десятки мільйонів пасажирів щороку. Протяжна берегова лінія Італії обумовлює розвиток портів, найбільші з яких – *Генуя* й *Трієст*. Суходільні сполучення з континентальною Європою здійснюються узбережжям через Францію, а також тунелями та перевалами через Альпи.

Колізей (м. Рим)

Гранд-канал (м. Венеція)

Пізанська вежа (м. Піза)

Мал. 55. Всесвітньо відомі туристичні об'єкти Італії

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Італія має розвинену переробну промисловість. Основними напрямками її спеціалізації є автомобілебудування, аерокосмічна промисловість, виробництво електроніки та електротехніки (зокрема побутової техніки та офісного обладнання), тканин, одягу, взуття, пластмасових виробів та меблів. Порівняно з іншими розвиненими країнами промисловість Італії є менш технологічною, але більш працемісткою, що обумовлено пізнішою індустріалізацією та порівняно дешевими трудовими ресурсами. Ще одна особливість – переважання дрібних та середніх компаній над великими корпораціями.

Основним виробництвом спеціалізації Італії є машинобудування. **Автомобілебудування** – гордість країни. Головною автомобільною корпора-

Мазераті

Фіат Фримонт

Ламборгіні

Мал. 56. Автомобілі всесвітньовідомих брендів італійської корпорації FCA цією, що контролює виробництво більшості відомих італійських марок автомобілів, є *Fiat Chrysler Automobiles* (*Фіат Крайслер Отомобайлз*), скорочено FCA. Компанія випускає широкий асортимент від недорогих компактних міських автомобілів до люксових і спортивних моделей *Lamborghini* (*Ламборгіні*), *Maserati* (*Мазераті*). Автомобільна столиця країни – *Турин*. Загалом надходження від автомобілебудування становлять 8,5 % ВВП країни (2015).

Аерокосмічна промисловість виробляє ракети-носії та авіаційні двигуни, наземні системи контролю за космічними польотами, військові й тренувальні літаки, гелікоптери. Останніми роками відбулася масштабна корпоративна інтеграція – *корпорація Leonardo* (*Леонардо*) об'єднала найбільші компанії виробників аерокосмічної продукції. Основні центри – *Турин* і *Рим*. **Суднобудування** Італії спеціалізується на виробництві круїзних, суховантажних, танкерних, рефрижераторних і військових суден та моторних яхт. Центри суднобудування – *Турин*, *Трієст*, *Форлі* та ін.

Виробництвом електротехніки зайняті такі відомі компанії, як *Indesit* (*Індезіт*) – пральні та посудомийні машини, холодильники, морозильники, плити, витяжки; *De'Longhi* (*Делонгі*) – один з найбільших світових виробників кавомашин, кондиціонерів і дрібної побутової техніки.

Металургія сконцентрована переважно на півночі країни. Італія посідає десяте місце в світі за обсягами виплавляння сталі. Найбільшими центрами чорної металургії є *Мілан*, *Трієст*, *Таранто*. Країна є великим виробником алюмінію. Раніше використовувалася власна сировина, але нині вигідніше використовувати привізну.

Бідна на власні запаси енергоносіїв, Італія змушена імпортувати енергетичну сировину за кордоном. Найбільшими центрами **нафтоперероблення** та **нафтохімії** є *Генуя* й *Трієст*. Як і в інших провідних країнах Європи, розвивається *фармацевтика*. Італія – великий виробник тканин, одягу,

взуття, ювелірних виробів та інших споживчих товарів. Разом із Францією, Великою Британією та США Італія належить до країн, в яких визначаються головні світові тренди в **індустрії моди**. Всесвітньо відомими є дизайнерські бренди *Valentino* (Валентіно), *Versace* (Версаче), *Prada* (Прада), *Armani* (Армані), *Dolce & Gabbana* (Дольче-енд-Габбана), *Gucci* (Гуччі), *Fendi* (Фенді) та ін. Головними центрами є *Мілан*, *Флоренція* і *Рим*.

Мал. 57. Круїзний лайнер виробництва суднобудівної компанії Фінкантієрі

У **електроенергетиці** Італії провідну роль відіграють ТЕС. Важливе значення мають відновлювані джерела енергії: 12,6 % електроенергії генерують ГЕС; 5,7 % – СЕС, більш як 4 % – ВЕС. З 1980-х рр. італійський уряд взяв курс на згортання атомної енергетики, тож зараз АЕС не працюють.

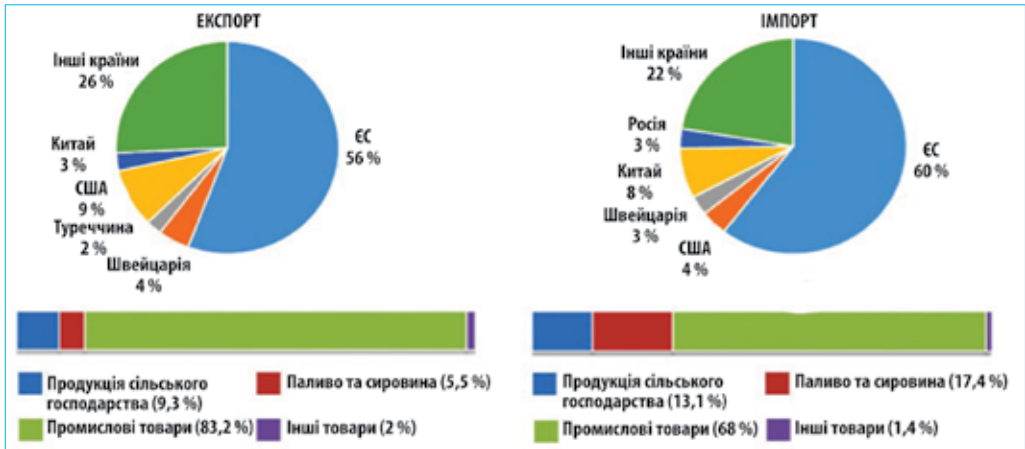
ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Ще у ХХ ст. **видобувна промисловість** відіграла помітну роль в економіці Італії. Нині видобувають невеликі обсяги природного газу у *долині р. По* і на *шельфі Адріатичного моря* та білий мармур у *Тоскані*.

Сільське господарство відіграє більшу роль в Італії порівняно з іншими провідними країнами світу (2 % ВВП і майже 4 % зайнятого населення). У його структурі переважає **рослинництво**. На півночі країни вирощують кукурудзу, рис, цукрові буряки, сою, овочі (особливо помідори). Південні райони спеціалізуються на вирощуванні пшениці, оливок і фруктів, зокрема груш, яблук, слив, вишень, абрикосів, персиків, ківі, апельсинів, грейпфрутів, лимонів. Виноградники поширені по всій території країни. Італія – світовий лідер з виробництва вина й оливкової олії. Найбільш інтенсивне сільське господарство ведеться на Паданській низовині та західному узбережжі Апеннінського півострова, де є можливості зрошування. У **тваринництві** основними напрямками є розведення великої рогатої худоби молочно-м'ясного спрямування, свинарство і вівчарство. Загалом Італія не забезпечує власних потреб у продовольстві, тому велику кількість сільськогосподарської продукції імпортує.

В Італії розвивається **лісівництво**, проте темпи заліснення території поступаються таким у Франції та Німеччині. Важливе значення, особливо на місцевому рівні, має **рибальство** (річний вилов риби та морепродуктів становить понад 360 тис. тонн).

ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА. В Італії існує відчутна диспропорція в економічному розвитку між південними й північними районами країни.

Північ є продовженням західноєвропейської смуги високої індустріалізації у межах «Блакитного банана» з провідними центрами у *Мілані* й *Турині*. Мілан – світове місто, в якому сконцентровано не лише промислові виробництва, а й фінансові установи та компанії, що надають міжнародні

Мал. 65. Структура зовнішньої торгівлі товарами Італії (2016)

ділові послуги. Регіон має найвищі показники ВВП на душу населення в країні. Висока концентрація економічної активності й у *Римі* та *Неаполі. Південь* Італії, попри зусилля уряду, відстає в економічному розвитку, зберігаючи аграрну спеціалізацію.

ЗОВНІШНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. Провідну роль відіграє торгівля товарами. Італія має додатний зовнішньоторговельний баланс – експорт товарів суттєво перевищує їх імпорт. Зовнішня торгівля послугами поступається іншим передовим країнам Європи за обсягами.

Країна експортує обладнання, автомобілі та інші транспортні засоби, текстиль, одяг, продукти нафтоперероблення, тютюн, кольорові метали, вино, сири, помідори, фрукти та ін. Експортними видами послуг є туризм, міжнародні ділові та ІТ-послуги. Статтями імпорту є устаткування, мінеральна, енергетична сировина, зокрема текстиль і одяг, напої, м'ясо, зерно.

За сумарним товарообігом Італія посідає сьоме місце серед усіх торгових партнерів *України* і третє серед європейських після Німеччини та Польщі. Основними статтями українського експорту до Італії є чорні метали, зерно, олія, каолін, добрива; імпорту – енергетичне обладнання, механічні вироби, пластмаси, електротехніка, лікарські засоби та ін. Італія – один з найбільших інвесторів у економіку України. Важливим є співробітництво у гуманітарній сфері. В країні проживає велика громада українців – близько 240 тис. Італія є популярною країною серед українських трудових мігрантів.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. За якими показниками Італія входить до першої п'ятірки країн Європи, за якими – до першої десятки країн світу?
2. Покажіть на карті найбільші міста Італії. Порівняйте італійську столицю за кількістю населення зі столицею України.
3. Назвіть складники третинного сектору економіки Італії, що є галузями її міжнародної спеціалізації.

4. Наведіть приклади промислових виробництв, що визначають міжнародну спеціалізацію Італії. Які чинники сприяли їх розвитку?
5. Поясніть особливості спеціалізації рослинництва Італії.
6. Де в країні розміщені основні промислові регіони? Покажіть їх на карті. У чому полягає нерівномірність їх економічного розвитку?

7*. Користуючись мал. 65, розкажіть про особливості експорту Італії.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

У найбагатшому регіоні Італії Альто-Адідже — Південний Тироль показник ВВП на душу населення становить 152 % від середнього в країні, а в найбіднішому регіоні Калабрія – 61 %. Користуючись даними табл. 21, обчисліть, яким є цей показник для кожного зазначеного регіону в дол. США.

ПОПРАЦЬОЙТЕ В ГРУПІ

Користуючись додатковими джерелами інформації (https://uk.wikipedia.org/wiki/Світова_спадщина_ЮНЕСКО;

https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_27_%_об'єктів_Світової_спадщини_ЮНЕСКО_в_Італії), дізнайтеся, які з

італійських пам'яток світової природної та культурної спадщини ЮНЕСКО згідно з визначеними критеріями віднесено до категорій:

група 1 – шедеври людського творчого генія;

група 2 – унікальні, для цивілізації, яка існує досі або вже зникла;

група 3 – видатні приклади конструкції, архітектурного або технологічного ансамблю;

група 4 – природні видатні зразки етапів історії Землі.

Підготуйте презентацію про один з об'єктів вашої категорії.

ПРАКТИЧНА РОБОТА №2

Складання картосхеми просторової організації економіки однієї з європейських країн «Великої сімки» (за вибором)

1. Пригадайте особливості просторової організації господарства європейських країн «Великої сімки».
2. На контурній карті Німеччини, Франції, Великої Британії чи Італії позначте найбільші промислові ареали.
3. Зафарбуйте одним кольором більш економічно розвинені райони країни, іншим – менш розвинені. Назвіть причини нерівномірності розвитку районів в межах однієї країни.

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кластери в Італії як домінуюча форма організації виробництва товарів і послуг

§ 15. ПОЛЬЩА

Географічне положення
У Східній Європі.
Омивається Балтійським морем.

Державний лад
Президентсько-парламентська республіка.
Унітарний устрій.

Природні умови і ресурси
Клімат помірно континентальний.
Рельєф здебільшого рівнинний, гори – Судети, Карпати.
Річки – Вісла, Одра.
Ресурси – кам'яне вугілля, мідні, цинкові, срібні руди, кам'яна сіль, сірка.

Населення
Восьма за його кількістю в Європі.
Міське населення – 64%.
Найбільші міста – Варшава, Краків, Лодзь.

Польська Республіка

Економіка
Індустріальна країна.
10-та в Європі за величиною ВВП (\$ 510 млрд) і 24-та в світі.

Первинний сектор
Видобувна промисловість.
С/г: рослинництво (картопля, жито, цукрові буряки, овочі, фрукти); тваринництво (свинарство, розведення великої рогатої худоби, птахівництва).

Вторинний сектор
Чорна і кольорова металургія, транспортне машинобудування, електротехніка, виробництва хімічної продукції, тканин, одягу, взуття, харчових продуктів.

Третинний сектор
Транспорт. Туризм.
Фінансові та ділові послуги.

Таблиця 22

Польща в Європі та світі*

Показники	Значення	Місце в Європі	Місце у світі
Площа території	312,7 тис. км ²	9	70
Населення	38,5 млн осіб	8	36
ВВП	510 млрд дол. США (2017)	10	24
ВВП на душу населення	13,5 тис. дол. США (МВФ 2017)	28	55
Обсяг промислового виробництва	157 млрд дол. США	9	25
Індекс розвитку людського потенціалу	0,855	25	36

МІСЦЕ В РЕГІОНІ ТА СВІТІ. Республіка Польща – одна із найбільш динамічних економік серед пост-соціалістичних країн. Нині за розміром ВВП, обсягом промислового виробництва та величиною експорту Польща входить до першої десятки країн Європи та світу. У 2004 р. разом із дев'ятьма іншими державами Польща приєдналася до Європейського Союзу. Країна увійшла до Шенгенської зони, проте зберегла власну валюту – злотий.

НАСЕЛЕННЯ. Демографічна ситуація в Польщі кризова. Останніми роками в країні спостерігається від'ємний приріст населення. Досить цікаво складається міграційна ситуація. Понад 1 млн громадян Польщі перебувають більшу частину року за кордоном, що пов'язано з трудовими міграціями до Німеччини, Великої Британії та інших країн ЄС. Можливість легально працювати в країнах Шенгенської зони утримує поляків від зміни громадянства, тому на кількість населення це не впливає. Але фактично у багатьох сферах господарства Польща відчуває брак трудових ресурсів, що створює додаткові стимули для трудової імміграції до Польщі, зокрема громадян України.

Середня густина населення становить 123 особи/км² (1105 у містах і 50 у сільській місцевості). Найщільніше заселені південна та західна частина країни, тоді як на сході й півночі людність відчутно нижча. Рівень урбанізації Польщі порівняно невисокий – 60 %, останніми роками спостерігається негативна динаміка. Найбільшими містами країни є Варшава, Краків, Познань, Вроцлав, Лодзь. Варшава – єдине на території Польщі світове місто найвищого рівня. Водночас, попри порівняно невеликий розмір міст, на південному заході країни сформувалася доволі велика транскордонна *Верхньосілезька конурбація*, більша частина якої розташована у межах Польщі, менша – у Чехії. Населення всього урбанізованого ареалу налічує 5,3 млн осіб. Нинішня Польща є однонаціональною країною – поляки становлять 97 % населення. Переважною релігією є католицизм (майже 88 %).

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. Економічний розвиток Польщі після розпаду соціалістичної системи може слугувати прикладом успішних реформ. Уряд взяв курс на зменшення державного тиску (контролю) на економіку, перехід до ринкового регулювання, приватизацію державних підприємств, збалансування доходів і витрат бюджету. Важливим чинником, що допоміг пройти складний етап реформ і досягти високих результатів, став курс на входження Польщі до Євросоюзу, що розпочався з 1994 р. Впродовж подальших десяти років перспектива входження до ЄС була додатковим стимулом для суспільства проводити важкі реформи. Майбутнє приєднання Польщі до Єдиного європейського ринку приваблювало до країни закордонні інвестиції з-поза меж Європи, з країн, що прагнули у перспективі вийти на ринок ЄС «із середини».

Нині Польща є шостою за розміром економікою серед країн ЄС. У її структурі динамічно розвиваються вторинний та третинний сектори: на третинний припадає 63 % ВВП, на вторинний – 34%, на первинний – 3%. Головними чинниками, що визначають місце Польщі у міжнародному поділі праці, є потужна мінерально-сировинна база, порівняно дешеві та висококваліфіковані трудові ресурси, сприятливий інвестиційний клімат і вільний доступ до європейського ринку.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. Хоча невиробнича сфера стрімко розвивається впродовж останніх десятиліть, її частка у господарстві Польщі ще відчут-

Світ у просторі й часі

Національний склад населення

До Другої світової війни майже 31 % населення Польщі становили представники етнічних меншин, переважно євреї, німці та українці. Більшість євреїв було знищено під час німецької окупації, тоді як німецьке населення змушене було залишити країну після завершення війни. На вимогу радянської влади велику кількість українців було репатрійовано зі східних регіонів Польщі.

Світ у просторі й часі

«Шокова терапія» для економіки

Таку назву отримало радикальне реформування економіки, політики Польщі у 1990-х рр. Наслідками реформ стало закриття збиткових підприємств, зростання безробіття і зубожіння частини населення. Проте вже через кілька років зміни дали змогу залучити іноземні інвестиції, сформувати конкурентну структуру господарства і домогтися стійкого економічного зростання.

Мал. 58. Соляна шахта

має велику кількість туристичних та рекреаційних ресурсів, що відображають як розмаїття її природних умов, так і багату історико-культурну спадщину. Найбільш відвідуваними містами є *Краків, Варшава, Вроцлав, Гданськ, Познань та Щецин*. Користуються популярністю гірськолижний курорт *Закопане* та соляні шахти у *Величці*. Всесвітньо відомою пам'яткою про жахіття Другої світової війни є концентраційний табір Аушвіц поблизу *Освенцима*. Розвиваються активні види туризму у районі *Мазурського приозер'я* та горах на півдні країни. Відомим рекреаційним районом є *узбережжя Балтійського моря*.

Польща має сучасну **транспортну систему**. В її основі лежить мережа залізничних сполучень, хоча останніми роками їх значення зменшилося. Натомість зростає роль автомобільного транспорту. Головними морськими портами країни є *Гданськ, Гдиня, Щецин*. Усі порти обслуговують поромні пасажирські сполучення з країнами у басейні Балтійського моря. На території Польщі діють шість міжнародних аеропортів – у *Варшаві, Кракові, Гданську, Катовіце, Вроцлаві та Познані*. *Аеропорт імені Фридерика Шопена* у Варшаві є великим європейським хабом, що пропускає майже 13 млн пасажирів на рік (2016 р.). Найбільша польська авіакомпанія «*Лот*» обслуговує 92 напрями міжнародних сполучень. Річковий транспорт відіграє допоміжну роль. Головними водними артеріями країни є *річки Вісла та Одер*.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Господарство Польщі має потужну промисловість. У ХХ ст. основним її спрямуванням була важка промисловість, переважно на ресурсах *Силезії*. За останні кілька десятиків років Польща осучаснила структуру промисловості, зокрема збільшила виробництво транспортних засобів, електроніки та електротехніки, споживчих товарів. Запровадження ринкових методів управління дало змогу підвищити рентабельність важких виробництв.

Основу **електроенергетики** забезпечують ТЕС, що працюють на власному вугіллі *Верхньої Силезії*, нафті й газі, що надходять до Польщі трубопроводами з Росії. Головним напрямом використання відновлюваних джерел енергії є спалювання біомаси, що забезпечує близько 6 % потреб країни в електроенергії. ГЕС, ВЕС і СЕС відіграють лише допоміжну роль.

Польща має добре розвинену **чорну металургію**. Країна входить до

двадцятки найбільших світових виробників сталі. Головні центри – *Краків, Варшава, Катовіце, Ченстохова, Стальова Воля*. Виробництво повністю залежить від привізної залізної руди, зокрема з України, Росії та Швеції. Основним регіоном розвитку **кольорової металургії** є *Нижня Сілезія*. Там залягають багаті поклади руд кольорових металів, особливо мідних. Район *Легниця, Глогув, Любін, Польковіце* належить до провідних у Європі за витопом міді. За цим показником Польща посідає 12-те місце у світі. Вона також є найбільшим у Європі й п'ятим у світі виробником срібла, 15-м – цинку.

Машинобудування має багатопрофільну спеціалізацію. У районах розвитку гірничо-видобувної та металургійної промисловості (в *Сілезії*) є попит на **важке промислове устаткування**, виробництво якого там налагоджено вже впродовж тривалого часу. Проте нині міжнародну спеціалізацію Польщі визначають сучасніші виробництва, зокрема **транспортне машинобудування**. Збирання легкових автомобілів (переважно марок *Фіат* та *Фольксваген*) налагоджене у містах *Бельсько-Бяла, Познань*; двигуни та комплектувальні виробляють у *Тихи* та *Валбжиху*; вантажівки (*Манн, Сканія*) — у *Краківі, Слупську*; автобуси – у *Познані, Солець-Куявському, Вроцлаві*. Рухомий склад залізниць випускають у *Вроцлаві, Лодзі, Катовіце*. Суднобудівні заводи працюють у *Гданську, Гдині, Щецині*. Польща відома виробництвом легкомоторних літаків і гелікоптерів (*Мелець, Свідник*), у *Вроцлаві* працює філія американської компанії *UTC Aerospace Systems (Ю-Ті-Сі Аероспейс Системз)*, що проводить аерокосмічні інженерні розроблення. Виробництвами спеціалізації Польщі є **електротехніка** та **електроніка** (центр – *Вроцлав*).

Мал. 59. Судноремонтний завод у Гданську

Хімічна промисловість спеціалізується як на основній хімії, так і на нафтопереробленні та хімії органічного синтезу. Основна хімія виробляє добрива, сірчану кислоту, соду, використовуючи місцеву сировину. Нафтоперероблення та органічна хімія тяжіють до нафто- і газопроводів. Добре розвинені виробництва нафтопродуктів, побутової хімії, лаків і фарб, штучних волокон, пластмас, ліків та косметичних товарів. Найбільші центри – *Вроцлав, Варшава, Краків, Жешув, Гданськ*.

Завдяки дешевшим порівняно із Західною Європою трудовим ресурсам, у Польщі добре розвинені **виробництво тканин, одягу, взуття**. Основні центри – у *Лодзі* та околицях, а також міста *Верхньої та Нижньої Сілезії*. Активно розвивається **виробництво харчових продуктів**, зокрема м'ясних і молочних, плодоовочевих консервів, цукру, напоїв.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Первинний сектор продовжує відігравати важливу роль в економіці Польщі, особливо порівняно з провідними постіндустріальними країнами Європи. Важливе значення зберігає **видобувна промисловість**: Польща є одним із провідних видобувачів кам'яного вугілля (*Верхня Сілезія*), мідних, цинкових та срібних руд. Також видобувають кам'яну сіль та сірку.

Для сільського господарства є характерним переважання невеликих за розміром (близько 5 га) сімейних ферм, що дещо негативно позначається на продуктивності праці. Головними напрямками спеціалізації *рослинництва* є вирощування картоплі, жита і цукрових буряків. За обсягами виробництва цих культур Польща посідає одне з чільних місць у Європі. Також поширено вирощування овочів та фруктів. У *тваринництві* переважає свинарство. Розведення великої рогатої худоби притаманне південним районам країни. В околицях великих міст розвивається птахівництво. Попри негативні очікування, вступ Польщі до ЄС позитивно вплинув на розвиток аграрного виробництва. Дрібні фермерські господарства отримали доступ до європейських програм субсидіювання, а пристосування нормативів якості до стандартів ЄС дало змогу вийти на прибуткові ринки країн Західної Європи. У сільському господарстві Польщі задіяно велику кількість трудових мігрантів з України.

ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА. Особливістю просторової організації господарства Польщі є її асиметричність. Загалом спостерігається зростання інтенсивності господарського освоєння території з півночі на південь і зі сходу на захід. Найбільша концентрація промислового виробництва – у *Сілезькому регіоні*, а також довкола великих міст – *Варшави, Кракова, Познані, Вроцлава, Лодзя*. Важливими індустріальними осередками є *портові міста Балтійського узбережжя*.

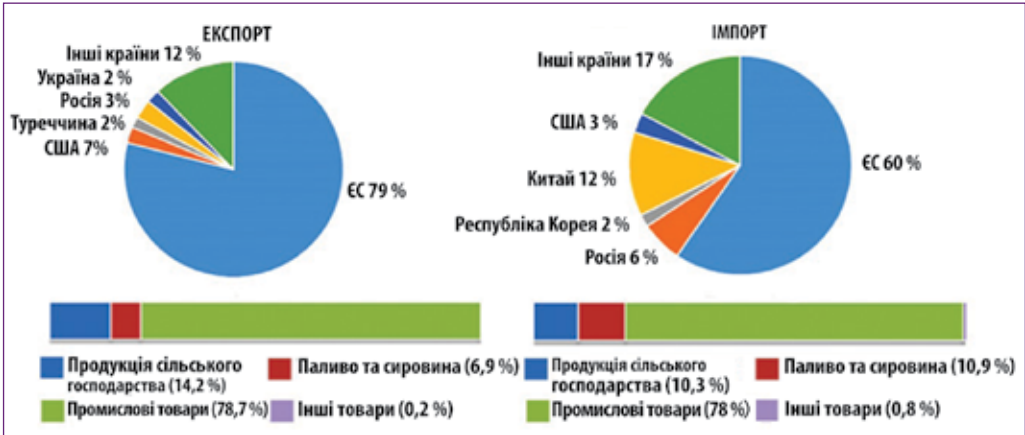
Натомість східні та північно-східні райони мають переважно аграрну спеціалізацію і суттєво поступаються у своєму економічному розвитку. Цікаво, що найбільш економічно розвинені райони Польщі раніше входили до складу Німеччини.

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. Зовнішня торгівля Польщі збалансована – експорт майже дорівнює імпорту з невеликим додатним сальдо.

Головними статтями експорту є автомобілі та комплектувальні до них, засоби автоматичного оброблення даних, електротехнічні товари, меблі, промислові напівфабрикати, а також м'ясо і м'ясопродукти, живі тварини, тютюнові вироби тощо. Левова частка польських товарів спрямовується до країн ЄС, серед яких найбільшим партнером країни є *Німеччина* (понад 27 % польського експорту). Також важливими ринками є *Велика Британія, Чехія, Франція, Італія та Нідерланди*. Торгівля послугами за вартістю суттєво поступається товарній. Головними статтями експорту є ділові й транспортні послуги, а також туризм.

Імпорт охоплює машини та устаткування, транспортні засоби, напівфабрикати, хімікати, мінеральну сировину, паливо, мастила, м'ясо, тютюн, какао та сою. Окрім країн ЄС, важливими постачальниками товарів на польський ринок є Китай (майже 12 %) та Росія (6 %). Відмінністю Польщі від провідних країн Європи є залежність від зовнішнього капіталу. Країна є його імпортером: сукупний обсяг закордонних інвестицій в економіку Польщі становить 236 млрд дол. США, тоді як польські активи за кордоном – всього лише 68 млрд.

Розвиток *двосторонніх відносин* із Польщею має особливо важливе значення для України. Польща є сусідом України і найбільшим серед країн ЄС ринком для українських товарів – на неї припадає близько 6 %

Мал. 60. Структура та спрямування торгівлі товарами Польщі (2016 р.)

вітчизняного експорту. Україна постачає їй залізо і сталь, промислове обладнання, руди металів і металобрухт, рослинні олії, добрива та іншу продукцію основної хімії, а імпортує продукти нафтоперероблення, вугілля, електротехнічні товари, папір, автомобілі та автозапчастини. Україна є однією із пріоритетних країн для польських інвестицій – їх обсяг в українську економіку становить 730 млн дол. США. Важливим є також розвиток політичного співробітництва з Польщею, яка впродовж тривалого часу підтримує ідеї європейської інтеграції України.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- За якими показниками Польща входить до першої десятки країн Європи? Які чинники зумовили її статус найбільш динамічної економіки серед пост-соціалістичних країн?
 - Покажіть на карті найбільші міста Польщі. У яких районах країни найбільша щільність населення?
 - Перелічіть основні складники третинного сектору економіки Польщі. Чим набір його видів діяльності відрізняється від такого у високорозвинутих країнах Європи?
 - Наведіть приклади промислових виробництв, що визначають міжнародну спеціалізацію Польщі. Які чинники сприяли їх розвитку?
 - На вирощуванні яких культур спеціалізується рослинництво Польщі?
 - У чому полягає особливість просторової організації господарства Польщі? Де розміщено основні промислові осередки? Покажіть їх на карті.
 - Користуючись мал. 60, розкажіть про особливості структури імпорту товарів Польщі.
- 8*. Економічний розвиток Польщі — приклад успішних реформ. Доведіть або спростуйте це твердження. Чи варто Україні скористатися її досвідом?

§ 16. БІЛОРУСЬ

Географічне положення
У Східній Європі.
Не має виходу до моря.

Державний лад
Президентська республіка.
Унітарний устрій

Природні умови і ресурси
Рельєф – рівнинний.
Клімат – помірно континентальний.
Річки – Дніпро, Західна Двіна.
Ресурси бідні: торф, калійна і кам'яна солі.

Населення
17-те місце за його кількістю в Європі.
Міське населення – 78 %.
Найбільші міста – Мінськ, Гомель.

Республіка Білорусь

207,6 тис. км²

9,5 млн осіб

Мінськ

Економіка
Індустріальна країна.
27-ма в Європі за величиною ВВП (\$ 52,8 млрд) і 83-тя в світі.

Третинний сектор
Транспорт – розвинені всі види, крім морського.
Туризм.

Вторинний сектор
Чорна і кольорова металургія, транспортне машинобудування, електротехніка, хімічна, виробництва тканин, одягу, взуття, харчових продуктів.

Первинний сектор

С/г: провідне тваринництво (молочно-м'ясне скотарство, свинарство); рослинництво (картопля, льон, цукрові буряки).

МІСЦЕ В РЕГІОНІ ТА СВІТІ. Білорусь розташована на периферії відносно найбільш розвинених країн Європи. Водночас її географічне положення сприяє розвитку торгово-економічних відносин як з країнами ЄС, так і з СНД. Білорусь – єдина країна на постсоціалістичному просторі, в якій економічні реформи, спрямовані на формування ринкової економіки, практично не розпочиналися. Процес приватизації не торкнувся

Таблиця 23

Місце Білорусії в Європі та світі

Показники	Значення	Місце в Європі	Місце у світі
Площа території	207,6 тис. км ²	13	84
Населення	9,5 млн осіб	17	93
ВВП	52,8 млрд дол. США	27	83
ВВП на душу населення	5,6 тис. дол. США (2017, СБ)	35	91
ВВП на душу населення (за ПКС)	18,6 тис. дол. США (2017, СБ)	33	70
Обсяг промислового виробництва	10,6 млрд дол. США	24	60
Індекс розвитку людського потенціалу	0,796	35	52

провідних виробництв господарства. Частка державного сектору становить 65 %, приватного – 33 % (переважно за рахунок торгівлі та сфери послуг). Це суттєво гальмує темпи повноцінної інтеграції країни у світове господарство. Водночас за величиною індексу людського розвитку Білорусь посідає 52-ге місце в світі і за цим показником серед країн СНД поступається лише Росії.

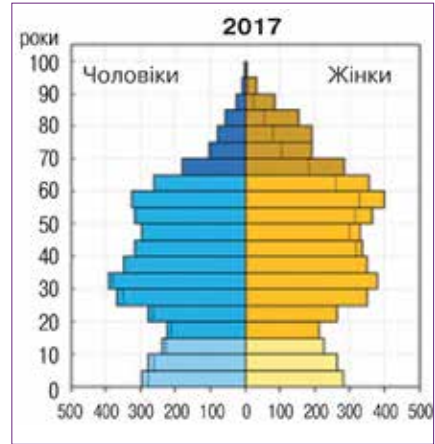
НАСЕЛЕННЯ. Нині країна переживає демографічну кризу. Негативні показники природного приросту дещо згладжувалися за рахунок мігрантів, значний приплив яких було обумовлено початком бойових дій на сході України у 2014 р. Середня очікувана тривалість життя становить 69,6 років.

Білорусь є однонаціональною країною: майже 84 % мешканців – білоруси. Найбільші меншини – росіяни (понад 8 %), поляки (3 %) та українці (1,7 %). Релігійна ситуація у Білорусі відзначається великим відсотком атеїстів. Лише 27 % населення вважають, що релігія відіграє важливу роль у їхньому житті. Серед вірян понад 82 % є православними християнами, 12% – римо-католиками, 2 % – протестантами, 4 % сповідують східні релігії, переважно іслам.

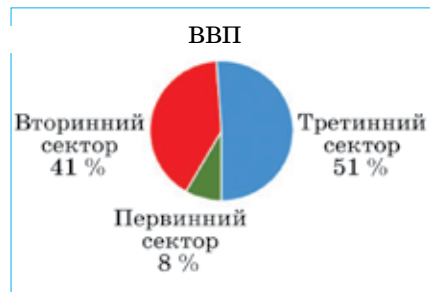
Середня щільність населення невелика – 46 осіб/км². Розподіл населення нерівномірний – близько 28 % проживає у межах *Мінської агломерації*. До найбільших міст країни належать *Мінськ* (єдине місто-мільйонник – 1,9 млн осіб), *Гомель*. Рівень урбанізації становить 78 %.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. Економічний розвиток Білорусі значною мірою спирається на промисловий потенціал, успадкований від часів СРСР. Брак власної мінеральної сировини і наявність кваліфікованих трудових ресурсів обумовили переважання виробництва готової продукції, зокрема товарів широкого вжитку. Білорусь образно називали «збиральним цехом» СРСР. Це дало змогу легше, порівняно з іншими країнами СНД, пережити розпад СРСР, адже республіки, що спеціалізувалися на проміжних стадіях виробничого циклу, постраждали внаслідок порушення міжреспубліканських виробничо-збутових зв'язків. Водночас більша частина промисловості Білорусі страждає від низької енергоефективності, зношеності виробничих фондів та застарілих технологій. Отже, місце Білорусі у міжнародному поділі праці обумовлено значним промисловим потенціалом, кваліфікованими трудовими ресурсами, а також пільговими умовами імпорту енергоносіїв за рахунок тісної інтеграції з Росією. Попри певні економічні досягнення, Білорусь у перспективі має зіткнутися з проблемою модернізації економіки й адаптації до жорстких конкурентних умов у світовому господарстві.

За структурою ВВП і зайнятості Білорусь має усі ознаки індустріальної країни. (мал. 62). Вона має надзвичайно малу частку за мірками провідних розвинених країн світу третинного сектору, що обумовлено двома причинами: низькою активністю у сфері приватного підприємництва (більшість дрібних і середніх підприємств працюють у сфері послуг) і тим, що концентрація більшості підприємств у державній власності обмежує прихід до країни великого капіталу, а отже,

Мал. 61. Статеві-вікова піраміда Білорусі (2017 р.)

Мал. 62. Структура економіки Білорусі за секторами

у ній відсутній попит на розвинену сферу фінансових та ділових послуг. **ТРЕТИННИЙ СЕКТОР.** Більшість зайнятих у сфері нематеріального виробництва працюють у роздрібній торгівлі та обслуговуванні населення. **Сфера фінансів** незначна, всього в країні працює 28 комерційних банків. Їхні активи, порівняно з розвиненими країнами Європи, невеликі. Так само слабо розвинена **сфера ділових послуг**.

Провідну роль у третинному секторі відіграє **транспорт**. За винятком морського, у країні розвинено всі його сучасні види. Близько $\frac{3}{4}$ перевезень вантажів і понад половину пасажирських здійснюють залізницями. Другий за значенням – автомобільний. Останніми роками у Білорусі впроваджують систему платних автомагістралей. Головний аеропорт країни – *Мінськ*. Монополістом на ринку пасажирських авіаперевезень у країні є «*Белавія*». Важливе значення має трубопровідний транспорт – нафто- і газопроводами транспортують вуглеводневу сировину з Росії до країн Європи. У рахунок оплати транзиту нафти й газу Білорусь отримує переважну більшість необхідних їй енергоносіїв. Через її територію планують прокласти нові трубопроводи «Росія — Європа». 95 % вантажообігу річкового транспорту припадає на *Дніпровсько-Бузький водний шлях*. Транспортна система Білорусі вирізняється високою транзитністю – 70 % експортних поставок з Росії в країни Європи здійснюють через її територію.

Туризм відіграє другорядну роль в економіці Білорусі. За кількістю туристів країна посідає 17-те місце в Європі. Понад 2/3 іноземних відвідувачів – вихідці з країн СНД. У Білорусі розташовані 4 об'єкти світової культурної та природної спадщини ЮНЕСКО – Мірський та Несвізький замки, фрагменти геодезичної дуги Струве, заповідник *Біловезька пуца*. Туристичний інтерес становлять міста *Полоцьк, Гродно, Пінськ, Вітебськ, Брест*.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Виробництва вторинного сектору є основним локомотивом білоруської економіки. Продукція машинобудування, хімічної промисловості, виробництва тканин, одягу та харчових продуктів визначають спеціалізацію країни у міжнародному поділі праці.

Основою **електроенергетики** Білорусі є ТЕС, що працюють здебільшого на привізних енергоносіях, переважно нафті та природному газі. Головним енергетичним донором є Росія, яка щороку за пільговими тарифами постачає в країну нафту й газ. За рахунок власного видобутку нафти країна забезпечує лише до 6 % потреб в електроенергії.

Мал. 63. Мірський замок – об'єкт світової культурної спадщини ЮНЕСКО

Відносно новими виробництвами для білоруської економіки є **чорна й кольорова металургія**, що відчувають гостру нестачу сировини і не мають змоги забезпечити потреби промисловості в прокаті. Найбільші центри чорної металургії – *Жлобин, Молодечно*; кольорової – *Гатово, Мінськ*.

Сферою спеціалізації Білорусі є **машинобудування**. Країна відома **автомобілебудуванням** виробництвом вантажних автомобілів, зокрема тягачів і лісовозів (МАЗ) та кар'єрних самоскидів (БелАЗ). Розпочато виробництво мікроавтобусів, автофургонів і автобусів за іноземними ліцензіями. Головними центрами автомобілебудування є *Мінськ, Жодіно, Могильов, Ліда*. Ще однією галуззю спеціалізації є **тракторобудування** (*Мінськ, Бобруйськ, Вітебськ*). Підприємства **сільськогосподарського машинобудування** випускають силосо- та картоплезбиральні комбайни (*Гомель, Ліда*), обладнання для тваринницьких ферм (*Барановичі*). Добре розвинено **верстатобудування**: виробництво автоматичних ліній з цифровим програмним управлінням, металообробних та металорізальних верстатів тощо. Основні центри – *Мінськ, Гомель, Барановичі, Орша*. Помітне місце посідає **приладобудування, радіоелектроніка та електротехніка**: телевізори, радіоприймачі, холодильники, силові трансформатори, кабель, годинники, обладнання для зв'язку — ніяк не повний перелік продукції, яку виробляють на підприємствах у *Мінську, Вітебську, Гомелі*. Важливою складовою машинобудування Білорусі є підприємства оборонної промисловості. Найбільшим центром є *Мінськ*, де випускають і обслуговують електронно-обчислювальну техніку для потреб військово-промислових комплексів більшості країн СНД.

Хімічна промисловість охоплює виробництво калійних (*Солігорськ*), фосфорних (*Гомель*) та азотних (*Гродно*) добрив, синтетичних волокон, пластмас, автомобільних шин (*Новополоцьк, Полоцьк, Бобруйськ, Борисов*). Надзвичайно важливе значення мають нафтопереробні комплекси у *Мозирі та Новополоцьку*.

Помітне місце в структурі промисловості належить **деревинаобробленню**. Значною мірою підприємства цього профілю зорієнтовані на деревину і целюлозу з Росії, за рахунок власної сировини (майже третину території вкрито лісами) розвивається виробництво фанери і сірників. Головні центри – *Мозир, Вітебськ, Борисов*.

Висока частка в загальному обсязі виробництва промислової продукції належить **виробництвум тканин, одягу, взуття**. За кількістю зайнятих галузь поступається лише машинобудуванню. Підприємства використовують місцеву і привізну сировину. Виробляють бавовняні, вовняні, шовкові, льняні, трикотажні тканини, готовий одяг, взуття.

Мал. 64. Кар'єрний самоскид БелАЗ – символ білоруського машинобудування

Мал. 65. Мозирський нафтопереробний комбінат

Найбільшими центрами є *Орша, Барановичі, Могильов, Мінськ, Гродно, Вітебськ*. У харчовій промисловості особливо розвинені перероблення м'яса, молока, цукроваріння, виробництво плодоовочевих консервів.

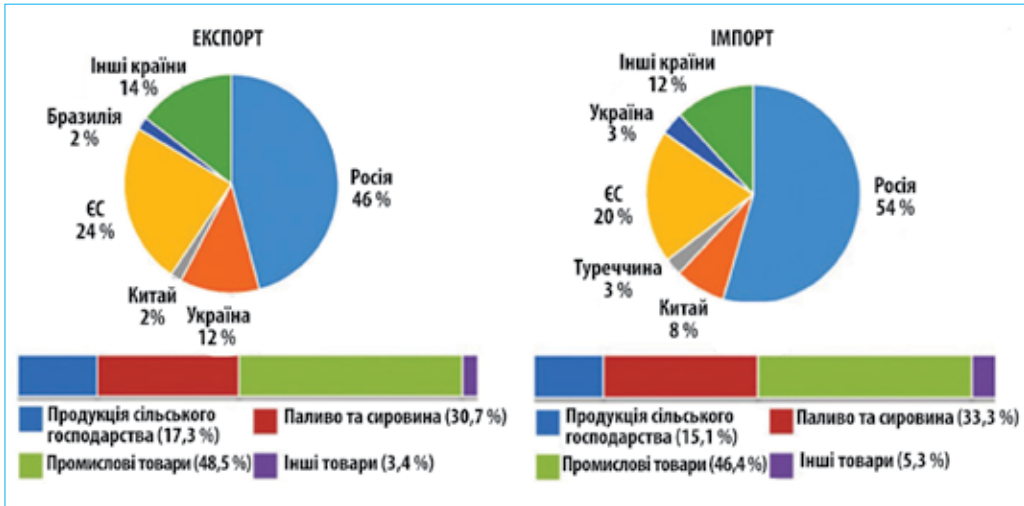
ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. У структурі первинного сектору провідну роль відіграє сільське господарство. Природні умови Білорусі загалом сприятливі для його розвитку: рельєф рівнинний, клімат помірно континентальний, характерна значна заболоченість. Застосування гідромеліоративних і агротехнічних заходів дає змогу розвивати продуктивне сільське господарство, компенсуючи порівняно низьку природну родючість ґрунтів і заболоченість території. П'ята частина сільськогосподарських угідь — осушені землі. Особливістю його організації є колективна власність на землю і засоби виробництва. Спеціалізацію аграрного виробництва визначає *тваринництво* (до 70 % загальної вартості продукції). Основні напрями — молочно-м'ясне скотарство і свинарство. *Рослинництво* спеціалізується на вирощуванні зернових культур (ячмінь, жито, овес, пшениця, гречка), технічних (льон, цукрові буряки) та картоплі. Надра країни бідні на корисні копалини. Для видобувної промисловості значення мають запаси калійної та кам'яної солей. У *Гомельській області* розвідано невеликі за обсягом родовища нафти й газу. У долині Прип'яті є поклади бурого вугілля та горючих сланців, великі поклади торфу.

ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА. Характерною рисою просторової організації господарства Білорусі є яскраво виражене ядро *Мінської агломерації*, що є головним осередком розвитку машинобудування, виробництв тканин, одягу, продуктів харчування, деревообробної промисловості, а також сфери послуг. Загалом у східній частині країни більша концентрація промислового виробництва. Основними центрами там є *Гомель, Вітебськ, Могильов*.

У сільському господарстві розрізняють чотири основні зони — *північну* (льонарство і молочно-м'ясне скотарство), *західну* (молочно-м'ясне скотарство, свинарство, вирощування цукрових буряків), *Полісся* (скотарство на природних пасовищах) і *південно-східну* (молочно-м'ясне скотарство, картоплярство та овочівництво).

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. Найбільше значення має торгівля товарами, яка першочергово орієнтується на *Росію* (46 % товарного експорту і 54 % імпорту). Імпортують з Росії нафту, газ, прокат чорних і кольорових металів, деревину, цемент. Натомість Білорусь постачає до РФ великі обсяги сільськогосподарської продукції, зокрема молочні продукти (17 % усього експорту), м'ясо і м'ясопродукти, овочі та фрукти. Велике значення має експорт автомобілів, електроніки та електротехніки, зокрема мікроелектроніки і спеціального обладнання. Серед країн ЄС головними споживачами товарів з Білорусі є *Велика Британія* (4,6 %) та *Німеччина* (4 %), постачальниками їй імпорту — *Німеччина* (4,9 %) та *Польща* (4,4 %). Інтенсивна торгівля також ведеться з *Україною, Туреччиною* та *Китаєм*. Сальдо зовнішньої торгівлі товарами від'ємне. Експорт послуг невеликий. Так само незначним є обсяг зарубіжних інвестицій.

Білорусь є важливим зовнішньоекономічним партнером *України*. Її частка становить 6,5 % всього українського імпорту товарів і 2,3 % —

Мал. 66. Структура та спрямування зовнішньої торгівлі товарами Білорусі (2016 р.)

експорту. Україна постачає кормове зерно, чорні метали, овочі, фрукти, рослинні олії. Натомість, понад 70 % білоруського імпорту становлять нафтопродукти, що домінують на українському ринку палива. З 2014 р. Білорусь відіграє важливу роль у зовнішньополітичних зв'язках України, виконуючи роль посередника і надаючи переговорний майданчик у процесі розв'язування російсько-українського конфлікту на Донбасі.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. За політичною картою світу охарактеризуйте економіко- та політико-географічне розміщення Білорусі.
 2. Порівняйте щільність населення та рівень урбанізації Білорусі, України й Німеччини. Покажіть на карті найбільші міста.
 3. У чому полягають особливості сучасного економічного розвитку?
 4. Порівняйте розвиток третинного сектору економіки Білорусі та інших європейських країн. У чому полягають відмінності?
 5. Які виробництва вторинного сектору визначають спеціалізацію Білорусі?
 6. Як спеціалізація тваринництва і рослинництва Білорусі позначилася на розвитку виробництв харчових продуктів?
- 7*. Користуючись опорною схемою на початку параграфа, складіть комплексну економіко-географічну характеристику Білорусі.

§ 17. РОСІЯ

Географічне положення

Займає більшу частину Східної Європи та всю Північну Азію. Омивається морями трьох океанів.

Державний лад

Президентсько-парламентська республіка. Федеративний устрій.

Природні умови і ресурси

Клімат арктичний, субарктичний, помірний; – від суворого холодного на півночі до спекотного й сухого пустельного на півдні та вологого мусонного на сході.

Рельєф дуже контрастний: великі рівнини обрамлені горами на півдні (Кавказькі, Алтай, Саяни) і сході.

Річки – Об із притокою Іртиш, Амур, Лена, Єнісей, Волга. Багаторічна мерзлота.

Ресурси: нафта, природний газ, вугілля, залізна руда, руди кольорових металів, алмази.

Російська Федерація

□ 17,1 млн км²

■ 145 млн осіб

○ Москва

Населення

1-ше місце за його кількістю в Європі й 9-те у світі.

Міське населення – %.

Найбільші міста – Москва, Санкт-Петербург, Новосибійськ.

Економіка

Індустріальна країна; 5-та в Європі за величиною ВВП (\$1,5 трлн) і 12-та у світі.

Третинний сектор

Ділові та фінансові послуги; туризм; транспорт – розвинені всі види.

Вторинний сектор

Електроенергетика, чорна і кольорова металургія, машинобудування, хімічна, лісопереробна та целюлозно-паперова промисловість; виробництво тканин, одягу, взуття, харчових продуктів.

Первинний сектор

Видобувна промисловість, сільське господарство (провідне тваринництво – молочно-м'ясне скотарство, свинарство; рослинництво – вирощування зернових).

МІСЦЕ У СВІТІ ТА РЕГІОНИ. Російська Федерація (РФ, Росія) – найбільша за розміром території країна світу. Її площа лише трохи менше від площі материка Південна Америка. Її омивають води морів басейнів Тихого, Північного Льодовитого, Атлантичного океанів. Росія має найдовшу у світі берегову лінію (понад 37,6 тис. км). Країна простягається у межах двох великих світових субрегіонів, займаючи більшу частину *Східної Європи* та всю *Північну Азію*. На суходолі вона межує з 14-ма країнами. Більша частина території Росії (79%) розташована в Азії, проте 78% всього населення проживає в європейській частині країни, там розташовані столиця – *Москва* та 10 із 15 найбільших міст із населенням понад 1 млн осіб. У європейській частині сконцентровано основну частину політичного, економічного та культурного життя країни. Модернізація (відхід від феодального суспільного укладу і формування сучасних інститутів держави, економічних відносин, технократичних принципів організації суспільного життя, розвиток міст та урбанізація, індустріалізація, розвиток освіти і технологічний прогрес) держави відбувалася також у європейському історичному контексті. Тому, здебільшого, Росію розглядають як частину європейського суспільно-географічного простору.

У 1721 р. Пётр I проголосив Росію абсолютистською імперією, й так вона проіснувала до Лютневої революції 1917 р. У період найбільшого розквіту Російська імперія охоплювала площу у 21,8 млн км² (1/7 земного суходолу) та була другою за розміром після Британської. Створений у

1922 р. СРСР, всупереч офіційному статусу союзної держави з республіканською формою правління, вважають геополітичним спадкоємцем Російської імперії. Відповідно, дезінтеграція (розпад) СРСР і становлення незалежних держав на теренах його колишніх республік може розглядатися як процес деколонізації, що супроводжується напруженими відносинами між політичним центром колишньої метрополії та молодими державами, що прагнуть вийти з-під її геополітичного впливу.

Маючи найбільшу в світі територію та унікальний мінерально-ресурсний потенціал, РФ посідає лише 5-те місце в Європі та 12-те в світі за розміром ВВП, а у перерахунку на душу населення – далеко поза першою десяткою країн (табл. 24).

Успадкувавши величезний індустріальний потенціал, створений у радянський період, Росія є великим виробником промислової продукції, проте загалом її економіка спирається на видобуток та експорт мінеральних ресурсів. Загальними проблемами її економічного розвитку є зношеність і технологічна застарілість великої частини виробничих фондів, значна монополізація економіки й високий рівень корупції, що заважають розвиватися конкурентному середовищу у приватному секторі, а також відплив кваліфікованих трудових ресурсів за кордон.

Росія адміністративно охоплює 84 суб'єкти федерації, зокрема 21 республіку, 9 країв, 46 областей, 3 міста федерального значення, 1 автономну область та 4 автономні округи.

За різноманіттям і обсягами мінеральних ресурсів Росія – один із світових лідерів. За запасами нафти й вугілля вона є другою в світі після Саудівської Аравії й Китаю відповідно, а запаси природного газу становлять 40 % світових. Потужними є й родовища руд чорних металів та кольорових – мідних, алюмінієвих, нікель-кобальтових, поліметалічних, золота. Є алмази (*Якутія*), дорогоцінне й напівдорогоцінне каміння (*Урал*), великі запаси сірки, азбесту, графіту, фосфоритів, апатитів, кам'яної й калійної солей, різноманітних будівельних матеріалів. Водночас на заводі освоєння мінеральних ресурсів стоїть низька заселеність території, особливо північно-східних районів, брак шляхів, екстремальність природних умов у зонах їх залягання.

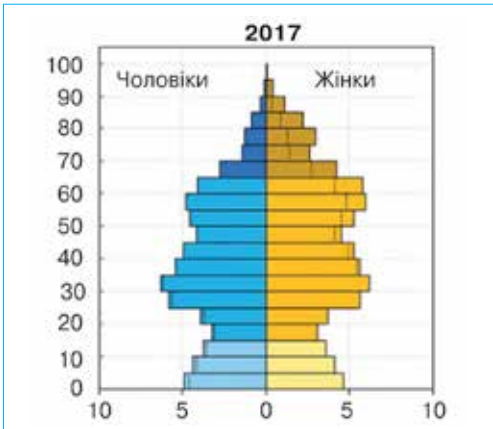
НАСЕЛЕННЯ. Населення Росії розміщене вкрай нерівномірно – майже 4/5 мешканців проживає на 1/4 території країни. Середня щільність заселення становить 8,4 особи/км², що є найнижчим показником у Європі після Ісландії. Найвища густина населення – в *Москві* (більш як 4,6 тис. осіб/км²), найнижча – в *автономному окрузі Чукотка* (0,07 осіб/км²).

Таблиця 24
Російська Федерація у регіоні та світі

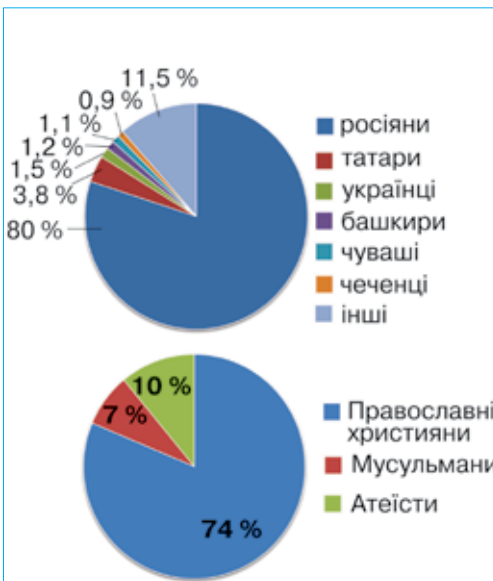
Показники	Значення	Місце в Європі	Місце у світі
Площа території	17,1 млн км ²	1	1
Населення	145 млн осіб	1	9
ВВП	1,5 трлн дол. США (2017)	5	12
ВВП на душу населення	10.3 тис. дол. США (МВФ, 2017)	31	64
Обсяг промислового виробництва	119 млрд дол. США	6	16
Індекс розвитку людського потенціалу	0,804	31	49

Мал. 67. Санкт-Петербург

Мал. 68. Статтєво-вiкова пiраміда Росії (2017 р.)

Мал. 69. Етнічний склад населення Росії

Таблиця 25
Найбільші міста Росії

Ранг	Місто	Населення млн осіб
1	Москва	12,5
2	Санкт-Петербург	5,4
3	Новосибірськ	1,65
4	Єкатеринбург	1,5
5	Нижній Новгород	1,3

Найбільшими містами країни є *Москва* (12,4 млн осіб) і *Санкт-Петербург* (5,3 млн осіб) (табл. 25).

Демографічна ситуація в Росії — кризова. У 1992 р. рівень народжуваності опустився нижче рівня смертності, і така від’ємна динаміка триває впродовж останніх десятиліть. Середній вік населення становить 39 років, а середня тривалість життя — 72 роки. Втрати населення внаслідок демографічної кризи частково компенсуються за рахунок додатного сальдо міграцій (близько 250 тис. осіб щороку). Особливістю міграційної ситуації Росії є виїзд освічених людей у більш розвинені країни і приплив дешевої низькокваліфікованої робочої сили, переважно з країн СНД.

Росія — багатонаціональна держава. На її території проживає понад 100 корінних народів, які зберегли свою мову та елементи самобутньої культури. Майже 80 % населення становлять етнічні росіяни (мал. 69).

УКРАЇНЬСКА ДІАСПОРА. На території Росії проживає найбільша у світі українська діаспора. Згідно з останнім переписом населення (2010 р.), у РФ мешкає близько 1,9 млн етнічних українців.

Історично склалися чотири основні осередки компактного проживання українців на території Росії:

Санкт-Петербург, Східна Слобожанщина (територія у межах сучасних Курської, Воронежської та Білгородської областей), *Малиновий Клин* на Кубані (Краснодарський край та західна частина Ставропольського краю) і *Зелений Клин* у Приамур'ї (Далекий Схід). Упродовж ХХ ст. їх кількість у згаданих районах зменшилася у понад 15 разів. Нині найбільше українців проживає у *Тюменській області* (більш як 157

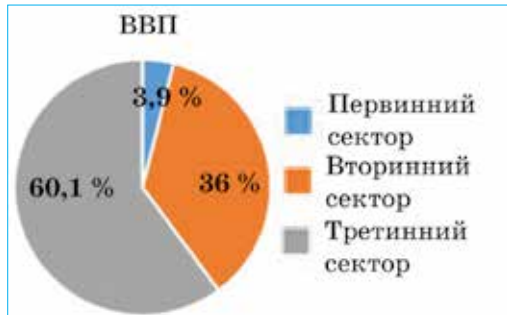
тис. осіб), *Москві* (154 тис.) та *Московській області* (119 тис.). Найвища частка українців серед місцевого населення – у північних регіонах: *Ямало-Ненецькому* (майже 10%), *Ханти-Мансійському*, *Чукотському автономних округах* та *Магаданській області*.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. Місце Росії у міжнародному поділі праці значною мірою визначається її потужним природно-ресурсним, зокрема паливно-сировинним, потенціалом. Експорт палива, передовсім сирової нафти, становить більше половини усього товарного експорту Росії.

Країна має розвинені види машинобудування, виробництва споживчих товарів, проте експорт російської промислової продукції орієнтований здебільшого на бідніші ринки колишніх республік СРСР та країн, що розвиваються. Конкуренцію промислові товари з Росії виграють не стільки високою якістю, скільки низькою ціною. Головними чинниками, що заважають зростанню економічного добробуту Росії, є відсутність структурних реформ, а також ефект від економічних санкцій, накладених урядами країн Заходу у відповідь на окупацію Автономної Республіки Крим та збройну агресію на Сході України.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. Роль третинного сектору в структурі економіки менша, ніж у більшості розвинених країн світу (мал. 70). Сучасна сфера послуг є відносно молодою галуззю для Росії, де, як і в інших колишніх республіках СРСР, в умовах планової економіки головний акцент робився на виробництві засобів виробництва і на першому місці була важка промисловість.

Водночас, порівняно з іншими пострадянськими країнами, Росія має значно вищу концентрацію капіталу, що стимулює розвиток **сфери ділових та фінансових послуг**. Нині країна має розвинену банківську систему: працюють 1800 фінансових установ, що мають понад 3200 регіональних філій. Найбільші російські банки – *Сбербанк*, *ВТБ*, *Газпромбанк*, *Альфа-Банк*. Проте особливістю географії фінансових послуг Росії є майже повна їх концентрація в одному центрі – *Москві*. Ще за радянських часів Москва була головним всесоюзним центром, що розподіляв ресурси між усіма республіками СРСР. Нині вона зберегла функції головного управлінського центру країни – на всій території РФ Москва є єдиним світовим містом найвищого рівня, тобто більшість штаб-квартир великих компаній, зокрема тих, що надають ділові та фінансові послуги, сконцентровані переважно там.

Мал. 70. Секторальна структура економіки Росії

Мал. 71. Успенський собор
у м. Володимирі (Росія), фото (А. Востриков)

окремі райони *Далекого Сходу, Північний Захід Росії*. На території країни розташовані 28 пам'яток світової спадщини ЮНЕСКО, зокрема історичний центр *Санкт-Петербурга*, комплекс церков у *Кіжах*, Кремль і Красна площа у *Москві*, історичні пам'ятки *Новгорода*, культурно-історичний ансамбль на *Соловецьких островах*, архітектурні ансамблі *міст Володимира й Суздаль*, Троїцько-Сергієва лавра в *Сергієвому Посаді*, церква Вознесіння в *Коломенському*, *вулкани і гейзери Камчатки*, *озеро Байкал*, *первісні ліси Республіки Комі* та ін. Найбільшими туристичними центрами є *Санкт-Петербург, Москва, Казань, Сочі*. Сучасна туристична інфраструктура добре розвивається у найбільших містах та відомих рекреаційних центрах, але на більшості території Росії її стан не дає змоги здійснювати масове приймання іноземних туристів.

Транспорт є важливим складником третинного сектору Росії. Його частка у ВВП країни становить близько 8 %. У країні розвинено всі сучасні види транспорту, але мережа її покриття транспортними сполученнями є нерівномірною. У межах Російської Федерації *залізницями* перевозять більш як 40 % загального обсягу вантажів. Інтенсивність їх перевезень в країні в 4 рази вища, ніж у США, і в 10 разів вища, ніж у ФРН та Франції. Водночас існує проблема зношеності рухомого складу залізниць та інфраструктури. Основні залізничні магістралі мають радіальне розташування: розходяться в різних напрямках від *Москви* – найбільшого транспортного вузла країни. За багатьма показниками **автотранспорт** Росії відстає від його рівня в розвинених країнах. Найперше це стосується якості автошляхів, особливо на периферії країни. Велика протяжність берегової лінії в Росії обумовлює розвиток **морського транспорту**. Найбільш важливі порти – *Санкт-Петербург, Новоросійськ, Калінінград, Мурманськ, Находка, Владивосток, Архангельськ*. Основою функціонування **річкового транспорту** є *Волго-Камський басейн*, на який припадає 40 % вантажообігу річкового флоту. У Сибіру й на Далекому Сході важливими транспортними артеріями стали *річки Об, Іртиш, Єнісей, Лена, Амур*. Значення **повітряного транспорту** в Росії визначається не лише міжнародними, а й внутрішніми пасажирськими перевезеннями на великі відстані. Найбільші аеропорти країни – *Шереметьєво, Домодедово та Внуково*

(Москва), Пулково (Санкт-Петербург), Кольцово (Єкатеринбург), Толмачово (Новосибірськ). Головним авіатранспортним хабом Росії є аеропорт Шереметьєво (40 млн пасажирів/рік). Авіакомпанія «Аерофлот» обслуговує сполучення зі 129 аеропортами Росії та світу.

Трубопровідний транспорт відіграє особливо важливу роль у транспортуванні енергоносіїв (нафти, природного газу) з азійської частини Росії, де ведеться найбільший їх видобуток, до європейської (до споживача), а також у транспортуванні газу на європейські ринки. Основними з них є *Західно-сибірська, Поволзька, Північнокавказька системи магістральних газопроводів та газопровід «Оренбург – Ужгород»* (колишній «Союз»); *Волго-Уральська, Західносибірська, Північнокавказька магістральні системи нафтопроводів, Тіmano-Печорська й Далекосхідна магістралі*. Важливими сферами третинного сектору Росії є також торгівля, зв'язок, охорона здоров'я, освіта.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. За політичною картою світу охарактеризуйте економіко- та політико-географічне розміщення Росії.
 2. Зіставте забезпеченість Росії природними ресурсами та її місце в Європі та світі за рівнем економічного розвитку. У чому полягають диспропорції?
 3. За діаграмою (мал. 70) охарактеризуйте етнічний склад населення Росії.
 4. Якими є особливості розміщення населення в Росії? Назвіть і покажіть на карті найбільші міста.
 5. Назвіть основні чинники, що визначають місце країни у міжнародному поділі праці.
 6. Яку роль відіграє Москва в контролі та перерозподілі економічних ресурсів країни?
 7. Які чинники обумовили розвиток трубопровідного транспорту в країні?
-
- 8*. Порівняйте розвиток третинного сектору економіки Росії та європейських країн «Великої сімки». У чому полягають відмінності?

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

За загальної потреби автошляхів із твердим покриттям протяжністю 2,5 млн км Росія має лише 419 тис. км. Обчисліть забезпеченість країни такими шляхами та оцініть рівень розвитку в ній цього виду транспорту.

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

Що вам відомо про культурне життя українців у Росії? Щоб дізнатися більше, скористайтеся інтернет-ресурсами.

§ 18. РОСІЯ (Продовження)

- Назвіть виробництва вторинного сектору економіки, що можуть розвиватися на базі покладів корисних копалин, якими забезпечена РФ.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Основою промислового потенціалу Росії є виробничі фонди, створені ще у радянський період. Частина з них модернізовано, але переважна більшість лишилася на тому ж технологічному рівні й потерпає від зношеності. Чи не найголовнішою конкурентною перевагою російської промисловості є наявність власної потужної паливної та сировинної бази для розвитку виробництв. Найперше, це запаси енергоносіїв – нафти, природного газу і вугілля. Вони повністю забезпечують потреби електроенергетики. Найбільшу частку електроенергії генерують **ТЕС (70%)**. У розміщенні вони тяжіють як до сировинної бази, так і до районів споживання електроенергії (*Сургутська, Костромська, Рефтинська та ін.*). Країна володіє величезними гідроенергетичними ресурсами, 90 % яких зосереджено в її азійській частині, тому саме там збудовано потужні **ГЕС**: на *Єнісеї, Ангари, Волзі. АЕС* (всього 12, які генерують 10 % електроенергії) збудовано здебільшого в європейській частині РФ – *Курська, Смоленська, Нововоронезька та ін.* Є вони й на сході країни. Розвиток електроенергетики на основі відновлюваних джерел перебуває у зародковому стані.

Потужні запаси руд чорних і кольорових металів обумовили розвиток **металургії**. За винятком марганцевих руд, Росія забезпечена сировиною для **чорної металургії**. Завдяки вигідному територіальному поєднанню сировинних ресурсів у країні сформувалися три основні райони виробництва чорних металів – *Уральський, Центральний і Сибірський*. У **кольоровій металургії** одне з чільних місць посідає виробництво міді. Провідні його центри розташовані на *Уралі*, також ними є *Москва і Санкт-Петербург*. Важливу роль відіграє **алюмінієва промисловість**. Компанія «*Русал*» – один із найбільших у світі виробників глинозему та алюмінію. Райони виробництва глинозему – *Північний Захід Росії, Урал, Східний Сибір*. Центри виплавляння металічного алюмінію тяжіють до великих ГЕС (*Волгоград, Братськ, Красноярськ*) або ТЕС із низькою собівартістю електроенергії (*Новокузнецьк, Кам'янськ-Уральський*). **Свинцево-цинкове виробництво** розвинене на *Кавказі, в Кузбасі, Забайкаллі та на Далекому Сході*. **Виплавляння нікелю і кобальту** зосереджено на *Кольському півострові, Уралі, у Східному Сибіру; олова* – у *Новосибірську і Подольську*. Титано-магнієве виробництво тяжіє до родовищ сировини (ільменіту, магнетиту, солених товщ) на *Уралі*. У світовому рейтингу виробників **золота** (250 т на рік) Росія посідає 6–7-му позицію.

Росія має потужне і різноманітне **машинобудування**. Щоправда, воно за структурою та розвитком суттєво відрізняється від розвинених країн Європи. Найперше, ще з радянських часів головними були виробництва засобів виробництва (гірничо-шахтного устаткування, важкої техніки, промислового обладнання та ін.) та військово-промисловий комплекс як наслідок всеосяжної мілітаризації країни. Обидва ці напрями орієнту-

ються на вузькі сегменти ринку і не пов'язані з виробництвом товарів масового споживання. Відповідно, промислові товари масового вжитку російського виробництва мають нижчу (порівняно із закордонними) якість та рівень технологічності.

Підприємства **важкого машинобудування** виробляють обладнання для різних промислових виробництв, наприклад, енергетичне машинобудування – електросилове обладнання, парові й гідротурбіни, генератори, атомні реактори. Вони розміщені здебільшого поблизу металургійних баз. Нетиповим є осередок важкого машинобудування у *Санкт-Петербурзі*, віддаленому від сировини. Для **верстатобудування** є характерним практично повсюдне розміщення підприємств, але більшість виробленої продукції припадає на *Центральну Росію* та *Урал*.

У РФ розвинено всі основні виробництва **транспортного машинобудування**. **Автомобілебудування** – галузь її спеціалізації ще з часів СРСР. Поширеним є виробництво легкових і вантажних автомобілів, автобусів, двигунів. Найбільшими центрами збирання автомобілів є *Москва*, *Нижній Новгород*, *Іжевськ*, *Тольятті*. У Росії також розміщено збиральні підприємства провідних ТНК; щоправда, внаслідок запровадження економічних санкцій країнами Європи та Америки у 2014 р. низка закордонних автовиробників закрили їх. Традиційним є і **виробництво рухомого складу залізниць**, розвиток якого обумовлений масовим прокладанням залізниць у радянський час. Виробництво локомотивів і вагонів розміщене в Центральній Росії (*Брянськ*, *Твер*, *Митищі*), на Уралі (*Нижній Тагіл*), Північному Заході (*Санкт-Петербург*) та у Сибіру (*Абакан*, *Новоалтайськ*). Розвиток **суднобудування** так само обумовлений давніми традиціями морського й річкового судноплавства. Країна виробляє (а це понад 1000 підприємств) широкий спектр вантажних і пасажирських суден, зокрема криголами, танкери, суховантажні судна, військову надводну і підводну техніку тощо. Райони морського суднобудування – узбережжя Баренцового (*Мурманськ*), Японського (*Владивосток*) та Балтійського (*Санкт-Петербург*) морів, річкового – *Поволжя*, *Західний Сибір*, *Далекий Схід*. Величезна площа сільськогосподарських угідь обумовлює розвиток **тракторобудування** і **сільськогосподарського машинобудування**. Виробництво тракторів тяжіє до основних сільськогосподарських зон і одночасно орієнтується на металургійні бази. Виробництво зернозбиральних комбайнів налагоджене на *Північному Кавказі*, півдні *Сибіру*, *Далекому Сході*; льоно- та картоплезбиральних комбайнів – у *Центральній Росії*. **Виробництво авіаракетної та космічної техніки** зосереджено переважно в європейській частині Росії. Великим центром є *Москва*. Найбільшого розвитку набуло виробництво військової техніки – гелікоптерів, винищува-

Мал.72. Металургійний комбінат «Норильський нікель» – один з найбільших у світі з виробництва кольорових металів.

ців, військово-транспортних літаків, стратегічних і тактичних ракет. Росія випускає ракетносії та космічні літальні апарати. Водночас виробництво цивільних літаків не витримує конкуренції з країнами Європи та Америки.

Електроніка та електротехніка – порівняно слабка ланка російського машинобудування. Підприємства тяжіють до висококваліфікованих трудових ресурсів. Серед численних центрів найбільшими є *Москва, Санкт-Петербург, Воронеж, Новосибірськ*. Важливе значення у розвитку цих виробництв мають прямі іноземні інвестиції, завдяки яким у країну потрапляють нові технології та обладнання.

Нафтопереробну промисловість зосереджено переважно в європейській частині (*Рязань, Нижній Новгород, Самара, Ярославль, Уфа* та ін.). У межах азійської частини потужними нафтопереробними центрами є *Омськ, Комсомольськ-на-Амурі, Хабаровськ*.

Росія має надпотужну сировинну базу для розвитку **хімічної промисловості**. Основними є виробництва мінеральних добрив, пластмас, синтетичних волокон, штучного каучуку. Водночас найбільш технологічні напрями – фармацевтика та мікробіологія – суттєво відстають від таких у розвинених країнах світу. Виробництво пластмас і хімічних волокон сформувалося у *Поволжі, Західному Сибіру, Центральній Росії, на Уралі*.

Володіючи потужними лісовими ресурсами (ліси покривають 40 % території країни, переважну більшість запасів деревини зосереджено в лісах Сибіру і Далекого Сходу), Росія має розвинену **лісопереробну та целюлозно-паперову промисловість**, що охоплюють виробництва меблів, будівельних матеріалів, фанери, целюлози, паперу і картону. Повсюдно розміщені **виробництва тканин, одягу, взуття, харчових продуктів**. Особливого розвитку набула **рибопереробна промисловість**. Левову частку сировини забезпечують Тихий океан і його моря. Її перероблення здійснюють як у морі, так і на суходолі. Більше половини рибної продукції виробляють на *Далекому Сході*. У європейській частині потужними центрами рибоперероблення є *Мурманськ і Калінінград*.

Мал. 73. Кірово-Чепецький хімічний комбінат

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. На відміну від більшості розвинених країн, первинний сектор є визначальним для економічного добробуту Росії. Значна частина національного доходу формується за рахунок експорту сирової нафти, природного газу і нафтопродуктів. Тому таку важливу роль відіграє **видобувна промисловість**, особливо нафтова й газова. Розвиток **нафтової промисловості** спирається на нафтові бази країни, основними з яких є *Західносибірська, Волго-Уральська, Північний Кавказ, Тімано-Печорська* з великими

покладами на морському шельфі та *шельфова зона Сахаліну*. Попри зменшення видобування нафти в останні роки, Росія залишається провідною державою у світі за його обсягами. Основною базою для **газової промисловості** є *Західний Сибір*, де видобувають 85 % російського природного газу. Другою базою є *Оренбурзько-Астраханська газоносна область*. У перспективі зростатиме роль *шельфової зони Баренцового моря*. За видобуванням газу Росія посідає друге місце в світі і є великим його постачальником на ринки багатьох європейських держав. **Вугільна промисловість** продовжує відігравати важливу роль як постачальник енергетичної сировини для електроенергетики та металургії. За видобуванням вугілля Росія посідає третє місце в світі після Китаю та США. Основними вугільними базами є *Кузнецький басейн (Кузбас), Кансько-Ачинський, Печорський*. Більше половини всього вугілля в Росії видобувають відкритим способом, що спричиняє негативні екологічні наслідки.

Видобування руд чорних металів ведуть на *Кольському півострові, у Карелії, Західному і Східному Сибіру, на Уралі, Далекому Сході*. Найбільші родовища розташовано в районі *Курської магнітної аномалії*. Видобувають і **руди кольорових металів**: *мідні* – на *Уралі*; *боксити* – на *Північному Заході Росії, Уралі та у Східному Сибіру*; *нікель-кобальтові* – у *Сибіру*; *поліметалічні* – у *Забайкаллі*, та на *Далекому Сході*; *золото* – в *Якутії, на Колімі й Чукотці*.

Завдяки великим розмірам території та різноманіттю ґрунтових і кліматичних умов Росія має потужне **сільське господарство**. Її земельні ресурси величезні, проте продуктивні сільськогосподарські землі становлять лише 13 % загальної земельної площі. Основний масив орних земель припадає на європейську частину Росії, південь Уралу та Сибіру. Для його розвитку природні умови загалом малосприятливі: вегетаційний період короткий, поширена багаторічна мерзлота, природна родючість ґрунтів низька.

Частка **тваринництва** в сільському господарстві становить 65 % і продовжує збільшуватися. У його структурі переважає скотарство. За поголів'ям великої рогатої худоби Росія входить до десятки світових лідерів, так само як і з виробництва головної продукції – молока та м'яса. Високий рівень розвитку має і свинарство, що тяжіє до районів зернового

Світ у просторі й часі

Газовий гігант

Найбільшою корпорацією Росії та однією з найбільших у світі є «Газпром». Їна «Газпром» припадає 11 % світового та 66 % російського видобутку природного газу. Компанія є монополієм його постачальником до восьми країн Європи. Її управління повністю координує уряд РФ.

Мал. 74. Нафтогазове родовище в Ямало-Ненецькому окрузі, Західний Сибір

господарства, картоплярства та великих міст. У напівпустельних та гірських районах переважає вівчарство тонкорунного й напівтонкорунного напрямів.

Провідним у **рослинництві** є зернове господарство, в якому домінує вирощування пшениці – до 50 % всього збору зернових. Більшість посівних площ (*Поволжя, південні райони Уралу й Сибіру, нечорноземна зона*) займають ярові. Урожайність і якість озимої пшениці значно вища, але вона не витримує російських морозів, і її висівають лише на *Північному Кавказі*. Сіють також жито і ячмінь. За обсягами валових зборів зернових Росія входить до п'ятірки найбільших світових виробників. Незважаючи на це, країна ввозить велику кількість зерна зі США, Канади, Казахстану й України. Технічні культури вирощують окремими ареалами: соняшник – у *Чорноземній зоні* та на *Північному Кавказі*;

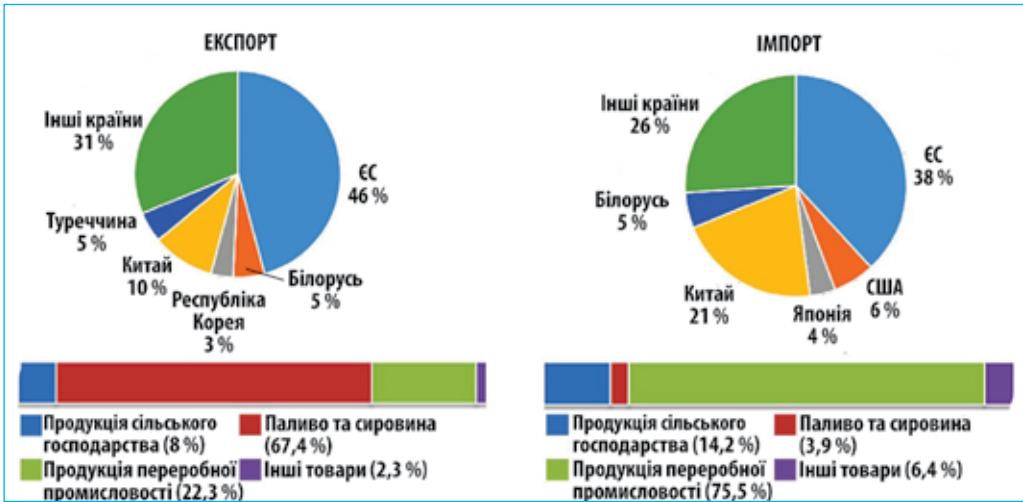
Подорож у слово

Нечорноземна зона (Нечорнозем'я) — величезна територія, що простягається від берегів Північного Льодовитого океану до лісостепової зони і від Балтійського моря до Західного Сибіру (охоплює 25 % сільськогосподарських угідь країни). **Чорнозем'я** – Белгородська, Воронежська, Курська, Липецька й Тамбовська області Росії.

льон – на північному заході європейської частини; цукрові буряки – у *Чорноземній зоні, Поволжі, на Північному Кавказі*. Потреби промисловості й населення у продукції, що її забезпечують технічні культури, здебільшого не задовольняються. Картоплю висаджують у *Центральній Росії*. Там само вирощують майже всі овочі. Садівництво і виноградарство мають товарне значення лише на півдні європейської частини країни.

ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. Зовнішні економічні зв'язки Росії мають важливе значення для її економічного розвитку. **Експорт** забезпечує близько 20 % ВВП країни. Більше половини його припадає на нафту і нафтопродукти. Також важливе значення мають чорні і кольорові метали, зерно, мінеральні добрива, риба і рибопродукти, руди металів, продукція органічної та неорганічної хімії.

Імпорт охоплює промислове устаткування, верстати, транспортні засоби, фармацевтичну продукцію, оптичне та медичне обладнання, сталь, пластмаси, продукцію металооброблення, м'ясо, фрукти. Російська Федерація тривалий час була провідним зовнішньоекономічним партнером *України*. Це обумовлювалось тісними виробничо-збутовими і технологічними зв'язками між українською та російською промисловістю, що склалися ще у радянський період. Взаємна залежність ринків України та Росії посилювалася сумісністю стандартів якості споживчих товарів, що істотно відрізнялися від прийнятих у країнах Заходу. Важливе значення відігравали постачання з Росії газу, нафти і нафтопродуктів, промислового і транспортного обладнання, автомобілів, споживчих товарів. Україна постачала на ринок РФ широкий асортимент промислової та сільськогосподарської продукції. Проте економічні відносини різко погіршилися внаслідок окупації Росією АР Крим та збройної агресії на Сході України. Обсяги українського експорту й імпорту з Росії суттєво скоротилися. Так само скоротилася й інвестиційна активність між країнами.

Мал. 75. Структура та спрямування зовнішньої торгівлі товарами Росії (2017 р.)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть, чому потужні ГЕС зосереджено в азійській частині Росії, а АЕС – в європейській.
2. На яких виробництвах спеціалізується кольорова металургія Росії? На чому ґрунтується їх розвиток?
3. У чому полягають особливості та розвитку російського машинобудування?
4. Які корисні копалини слугують сировиною хімічної промисловості? Які виробництва, пов'язані з їх використанням, набули розвитку?
5. Чому видобувна промисловість є визначальною для економіки Росії? Видобування яких копалин відіграє особливо важливу роль?
6. Якою є спеціалізація тваринництва та рослинництва в Росії? Які чинники на це вплинули?

ТЕМА ДЛЯ ДИСКУСІЇ

Якими були і як змінилися в останні роки економічні відносини між Росією та Україною? Що стало причиною змін? Яку політику, на вашу думку, у зовнішніх економічних зв'язках з Росією має проводити Україна? Об'єднайтеся у дві чи більше групи, які аргументовано обстоювали б різні позиції.

ПОПРАЦЬОТЕ В ГРУПІ

Охарактеризуйте особливості розвитку та розміщення основних виробництв транспортного машинобудування: *група 1* – автомобілебудування; *група 2* – суднобудування; *група 3* – виробництво рухомого складу залізниць.

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Структура і просторова організація виробництва чорних металів у країнах Європи

РОЗДІЛ II АЗІЯ

Тема 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АЗІЇ

Тема 2. КРАЇНИ АЗІЇ

Вивчаючи розділ, ви:

- **отримаєте уявлення** про сучасну політичну карту Азії, її субрегіони й країни, що входять до їх складу, райони міждержавних конфліктів і проявів тероризму та способів їх вирішення, про зв'язки України з азійськими державами;
- **дізнаєтеся** про райони видобування мінеральних ресурсів, лісозаготівлі, найбільші промислові регіони, морські порти, аеропорти-хаби, фінансові центри, світові міста в Азії, про міжнародну спеціалізацію азійських країн;
- **навчитися** розрізняти типи країн Азії за рівнем економічного розвитку, оцінювати роль АСЕАН і Ліги арабських держав у регіоні, характеризувати урбанізаційні процеси та основні риси сучасного стану економіки азійських країн;
- **розвиватимете вміння** оцінювати природні умови і ресурси для розвитку економіки країн та вплив ТНК на їхнє місце в міжнародному географічному поділі праці, порівнювати спеціалізацію сільського господарства та загалом економічний розвиток субрегіонів Азії;
- **набуватимете компетентностей** у соціальних науках, інформаційно-цифровій, громадянської підприємливості, екологічної грамотності, обізнаності у сфері азійської культури та ментальності народів регіону.

§ 19. ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ АЗІЇ

- Пригадайте, які цивілізації та держави стародавнього світу існували в Азії.
- Назвіть відомі вам сучасні держави, що розташовані в Азії.

ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНЕ РОЗТАШУВАННЯ. Азія – найбільший за площею території та кількістю населення регіон світу (займає 30 % площі суходолу, там 80 % Євразії). На азійських теренах зародилися перші в історії людства хліборобські цивілізації, державні утворення, потужні релігії, які стали світовими. Завдячуючи геніальним азійським ученим і дослідникам було винайдено систему числення, що використовується й нині, різноманітні системи письма, порох, шовк, методи гончарства й витоупу металів, штучного зрошення, пізнано закономірності руху зірок, здійснено селекцію багатьох сільськогосподарських культур та одомашнення тварин. В Азії розташовані здебільшого країни, що розвиваються, для яких характерна різка контрастність: це і казково багаті арабські нафтовидобувні монархії, і найбідніші країни світу. Окремо стоїть *Японія* – одна з провідних країн сучасного світу. У повний голос заявляє про себе головний азійський «дракон» – *Китай*. На її неозорих просторах розташовані найвища і найнижча точки суходолу планети – г. *Джомолунгма* (8 850 м) і рівень *Мертвого моря* (–400 м). Між її крайніми північною та південною точками простяглися усі кліматичні пояси і є всі різновиди природних зон Північної півкулі та вертикальної поясності. Багатоводні річки мають найбільший у світі гідропотенціал, найбільше (*Каспійське море*) і найглибше (*Байкал*) озера світу розташовані також в Азії. Зрештою, цей регіон містить у своїх надрах найбільші в світі поклади мінеральних ресурсів. В Азії проживає понад 60 % населення Землі. Це надає особливій значущості не тільки демографічним, а й суспільно-економічним та політичним процесам, що там відбуваються.

Подорож у слово

У науці увесь складний багатолінійний азійський світ називають **Схід**, на відміну від **Заходу**, до якого відносять Європу й Америку.

Поєднання таких рис визначає суспільно-географічні особливості Азії.

Особливостями географічного розташування країн Азії є: а) приморське розташування більшості з них, що сприятливо впливає на господарство; б) у багатьох випадках державні кордони пролягають важкодоступними природними рубежами (гори, пустелі, джунглі, річки), що стає на заваді налагодженню інтенсивних внутрішньорегіональних зв'язків; в) для окремих держав є характерними глибинне положення і велика віддаленість від торговельних шляхів і ринків збуту продукції.

СКЛАД РЕГІОНУ. За такої різноманітності геопростору в Азії склалось і велике різноманіття етносів, культур та цивілізацій. Серед історичних подій, що позначились на суспільно-географічних процесах цього регіону, найважливішим є такі:

Таблиця 26

Регіональний поділ Азії

Субрегіон	Країни
Західна Азія (країни Середнього Сходу та Кавказу)	Туреччина, Ізраїль, Ірак, Іран, Афганістан, Оман, Кувейт, Катар, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Йорданія, Ліван, Сирія, Палестина, Грузія, Вірменія, Азербайджан та ін.
Центральна Азія	Казахстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Киргизстан
Південна Азія	Індія, Пакистан, Бангладеш, Непал, Шрі-Ланка, Мальдівські Острови та ін.
Південно-Східна Азія	Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам та ін.
Східна Азія¹	Китай, Монголія, Корейська Народна-Демократична Республіка (КНДР), Республіка Корея, Японія

¹ До Східної Азії в політико-географічному плані відносять східну частину Центральної Азії, оскільки це західні провінції Китаю, а Північна Азія (Сибір і Далекий Схід) є частиною території Росії, яку розглядають у Європі.

Рекорди світу

Китайська держава-цивілізація існує вже більш як 4 тис. років, Японська – майже 2, Ірану так само — понад 2 тис. років.

Центральну Азію, Корею, Японію та

В Азії продовж тисячоліть виникали, набирали сили і згодом зникали могутні держави та імперії. В центральній частині Середнього Сходу (територія нинішнього Ірану) та на півдні Центральної Азії в середині I тисячоліття до н. е. виникла *Перська імперія*, яка вела загарбницькі захоплення територій у Середземномор'ї, доки не була зупинена героїчним опором греків. Велика потуга державотворення в Західній Азії пов'язана також із поширенням ісламу. Від початку VII ст. *Арабська держава*, що виникла на Аравійському півострові, перетворилася на теократичну

- саме в Азії виникли перші світові цивілізації – на Близькому та Середньому Сході, у долинах великих річок Східної Азії, на Індо-Гангській низовині та ін.;
- саме в Азії з'явилися основні світові релігії – буддизм, християнство, іслам;
- саме в Азії сформувалися перші відомі в історії держави.

В Азії розрізняють низку субрегіонів (табл. 26).

ЦИВІЛІЗАЦІЯ АЗІЇ. В Азії виникли найдавніші цивілізації, в яких сформувалися перші державні утворення. Так, від кінця III до середини II тисячоліть до н. е. у *межиріччя Тигру та Євфрату* (Месопотамія), на Середньому Сході, як і в долині Нілу в Африці, склалися стародавні осередки рільництва і культури, носії якої розвинулись у суспільства, що створили перші у світі держави. Усередині II тисячоліття до н. е. осередок рільницької цивілізації виник на *Індо-Гангській низовині*. Водночас такий самий осередок культури і державності виник на Сході Азії в *долині Хуанхе*. Знання і навички з Месопотамії та Єгипту поширилися по всіх заселених землях уздовж берегів Середземного моря та долинами Середнього Сходу. На Сході ж Азії численні державні утворення, що виникли на рівнині між Хуанхе і Янцзи, зрештою, склались у *Китайську державу-цивілізацію*, культурний вплив якої поширився на південь Євразії.

світову імперію (халіфат), у межах якої після завойовницьких походів опинилися країни Середнього Сходу, Єгипет і вся Північна Африка, а столицею став *Багдад*.

Політичне керівництво ісламським світом в середні віки перебравли на себе турки, а їхнім найвизначнішим державним утворенням стала *Османська імперія*. Протягом XIV–XVI ст. турки-османи, які прийшли із Центральної Азії, утвердилися на Анатолійському півострові, захопили Балкани і Грецію, Східне Середземномор'я, Північну Африку, контролювали Кримське ханство.

Трав'янистий степ Азії – від Жовтого моря до півдня Східної Європи – був батьківщиною народів-вершників, які групувалися в племена, а згодом – в орди. Вони мали економіку пасовищного тваринництва. Їхні владність і організаторський хист сприяли створенню «степових імперій» – великих за площею держав на федеративній основі. Хвилями прокочувалися орди степовими просторами. Гуни (кінець I ст. до н. е.) прикаспійсько-причорноморськими степами пройшли аж за Карпати, змусивши рахуватися з ними Візантію і Рим. Наймогутніші степові імперії змогли створити монголи. На початку XIII ст. племінний хан Темучин після винищення своїх супротивників став *Чингізханом*, згуртував і підняв монголоїдні племена Центральної Азії на завоювання світу. За короткий час степи й пустелі Азії від Жовтого до Каспійського і Чорного морів були під копитами монгольських коней. Згодом нащадки великого хана почали правити в чотирьох володіннях: *Монголія* контролювала Китай, де впродовж століття правила монгольська династія *Юань* (XIII – XIV ст.); *державна Джагатай* контролювала Джунгарію, Кашгарію і Східний Казахстан; монгольські володарі Центральної Азії завоювали Персію і створили державу, опанувавши терени якої, Тимур із Самарканда (*Тамерлан*) зробив спробу відновлення монгольської світової імперії. Згодом тимуриди розгромили Делійський султанат і створили потужну імперію *Могола* в Індії (XVI – початок XVII ст.); південну та центральну частини Східноєвропейської рівнини якийсь час контролювала *Золота Орда* (XVI ст.).

З розвитком цивілізації в Азії виникали і зникали держави та імперії, але незмінним залишався прогрес у розвитку культури та господарства. У XVI ст. економічний потенціал регіону, насамперед завдяки цивілізаційному поступу культури й господарства Китаю, Індії та країн мусульманського світу, був відповідним із масштабами господарства країн Європи. До того часу вже декілька століть на континенті існувала мережа комунікацій *Великого шовкового шляху*, яким каравани з товарами з Китаю (шовк, порцеляна, різні тогочасні промислові вироби) йшли через Центральну Азію на Середній Схід, до Індії, берегів Середземного та Чорного морів.

У XVI ст. європейські мореплавці відкрили морські шляхи до Азії. Європейці, використовуючи свої переваги у військовій техніці, мореплаванні та промислових технологіях, впродовж XVI – XVIII ст. створили великі колоніальні імперії. Першою в цьому була *Португалія*, згодом – *Голландія*, *Велика Британія*, *Франція*. *Російська імперія* рухалася на схід до Тихого океану, колонізуючи Сибір, а згодом на південь, колонізую-

Мал. 76. Храм Гробу Господнього в Єрусалимі на Голгофі, де було розп'ято і поховано Ісуса Христа (Ізраїль)

Мал. 77. Кам'яна споруда Кааба у священній мечеті в Мецці – головна святиня ісламу (Саудівська Аравія)

Мал. 78. Найбільша буддійська святиня – храм Махабодхі у м. Бодх-Гая (Індія)

чи Центральну Азію. Для багатьох азійських країн, які на певний час опинилися в тенетах колоніалізму, часи залежності скінчилися лише у ХХ ст. Водночас за роки панування колонізатори так і не спромоглися порушити традиційні культури стародавніх цивілізацій.

ЗАРОДЖЕННЯ СВІТОВИХ РЕЛІГІЙ.

В Азії зародилися основні світові релігії, вчення та філософські засади яких стали духовною основою найвідоміших сучасних цивілізацій.

У Східному Середземномор'ї виникло **християнство**, що згодом поширилося на всі регіони світу. Рік народження *Ісуса Христа* встановлено як перший рік християнського літочислення, яке прийняте в усьому світі. Святинями християнства стали місця, пов'язані із земним життєвим шляхом Христа в азійських *містах Єрусалимі, Назареті* (нині Держава Ізраїль), *Віфлеємі* (Палестина, частково визнана держава) та ін.

З Аравійського півострова ширився **іслам (мусульманство)** – релігія, особливо поширена на Середньому Сході, у Центральній, Південній і Південно-Східній Азії, Північній Африці. Учення ісламу (підкорення владі Аллаха, тобто Бога) проголосив після видіння *пророк Магомет* (570–632). Після проповідних учень про всемогутність Аллаха і підґрунтя віри він був вимушений тимчасово покинути *Мекку* і піти в 622 р. у місто пророка *Медину* (Саудівська Аравія). Цей рік згодом був прийнятий як перший рік мусульманського літочислення. Святі місця у цих містах та Іраку є святинями мусульманства.

Буддизм – найстаріша світова релігія, що виникла в Індії. Засновник

учення – *Гаутама Будда* («Просвітлений», 560–483 до н. е.) провістив засади духовного життя, яке давало змогу просвітленим вірянам у спосіб праведної поведінки після згасання життя входити до нирвани (стан спокою). Численні учні й мільйони послідовників поширили буддизм на всю Південну, Східну, Південно-Східну та частину Центральної Азії. Святим місцем буддистів є *місто Бодх-Гая* (Індія), в якому з III ст. до н. е. існує храм на місці, де під деревом пізнання (Бодхі) на Будду зійшло просвітлення.

На межі XX – XXI ст. потужний інтелектуальний, людський і ресурсний потенціал Азії відродився. Основні можливості подальшого розвитку країн регіону – використання величезних трудових ресурсів, частина яких має високий рівень освіти й наукової підготовки, та багатих природних ресурсів.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте економіко-географічне розміщення Азії. Покажіть на карті рекордні природні об'єкти, розташовані на її теренах.
2. Назвіть риси економіко-географічного розташування Азії, що визначають суспільно-географічні закономірності регіону.
3. Які історичні події позначилися на суспільно-географічних процесах Азійського регіону?
4. Наведіть приклади країн Азії, історія існування яких вимірюється тисячоліттями. Покажіть їх на карті
5. Які основні світові релігії зародилися в Азії? Батьківщиною яких ще відомих вам релігій є цей регіон?
- 6*. У європейській поезії свого часу була крилатою фраза: «Захід є Захід, а Схід є Схід! І не зійтись їм повік...». Чи змінилася ситуація у XXI ст. в добу глобалізації?

§ 20. ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУБРЕГІОНІВ

- Пригадайте, які субрегіони розрізняють у Азії. Покажіть їх на карті.
- Які форми правління і державного устрою поширені в країнах Європи?

ЗАХІДНА АЗІЯ. Цей субрегіон охоплює країни Середнього Сходу та Кавказу (*Азербайджан, Вірменія, Грузія*). Середньосхідні країни розташовані на *півостровах Аравійському та Мала Азія (Анатолія)*, в районі простягання *Передньоазійських нагір'їв і Сирійсько-Палестинських хребтів* та в долинах *річок Тигр і Євфрат*. Вигідність економіко-географічного розташування країн Кавказу, що лежать між *Чорним та Каспійським морями*, визначають зручні виходи до Східної Європи та Центральної Азії. Західна Азія є осередком зародження історії людства. Там утворилися перші відомі держави, винайдено алфавіт, освоєно зрошувальне рільництво. Там виникли світові релігії – християнство, іслам, іудаїзм. Через західноазійські терени віддавна пролягали шляхи між Центральною Азією та Європою.

Нині це один із найбільш суперечливих, геополітично нестабільних, економічно не однорідних субрегіонів світу. Його суспільний розвиток упродовж десятиліть визначали три основні чинники: нафта, провідна роль держави в економіці та етнічні й релігійні конфлікти. Конфліктними лініями є, зокрема, арабо-ізраїльське протистояння низки арабських країн (*Сирія, Йорданія, Ліван, Палестина* й ін.) та *Ізраїлю*; проблема курдів у *Туреччині, Сирії та Іраку*; релігійні протистояння в *Іраку*; політична

суперечність *Ірану* та країн Заходу та ін. Країни Середнього Сходу чи не найбільше у світі страждають від різних форм тероризму. В геополітичному аспекті його часто називають «світовим перехрестям» і додають, що там завжди «...пахне порохом і нафтою...». Західна Азія є об'єктом геополітичних інтересів

розвинених країн світу, зокрема США, Росії, ЄС як один із провідних світових постачальників нафти і осередок походження потужних міграційних потоків.

Не однорідними є й політико-географічні риси субрегіону: мають місце як монархічні, так і республіканські форми державного правління. Прикладами монархій абсолютних є *Саудівська Аравія* (теократична), *Оман*; конституційних – *Об'єднані Арабські Емірати*; республік – *Ізраїль, Сирія, Іран, Азербайджан, Вірменія, Грузія*. Поступово до традиційних для регіону авторитарних форм організації суспільства долучаються демократичні норми Заходу. Найтісніші зв'язки з Європою підтримує *Туреччина*, яка й нині має статус країни — кандидата на вступ до ЄС.

ЦЕНТРАЛЬНА АЗІЯ. Це величезний за площею субрегіон у центрі Євразії. Його степова частина від *Монголії* до *Казахстану* (і далі – до степів Причорномор'я) була цариною кочових народів. А на півдні долини річок

Світ у просторі й часі

«Арабська весна»

Останніми роками ситуація на Середньому Сході загострилася через події «Арабської весни». У Сирії вони вилилися у довготривалий конфлікт, а поява так званої Ісламської держави на території Сирії та Іраку ще більше її загострила.

і оазиси віддавна були осередками зрошувального рільництва, що поєднувалося з пасовищним тваринництвом у навколишніх горах. Там відчутним був опосередкований цивілізаційний вплив із заходу (*Хорезм, Согдіана, Ферганська долина* та ін.) або зі сходу (*Сінцзян, Тибет*). Останні 2 тис. років східна частина субрегіону була під контролем Китаю та Монголії. *Гірські хребти Саян, Алтаю, Тянь-Шаню* і *Паміру* були природним рубежем між східною та західною частинами субрегіону; щоправда, час від часу його долали, рухаючись на захід, степові народи – гуни, авари, монголи та ін. Західна частина Центральної Азії перебувала під впливами *Перської імперії, Арабського халіфату*, за часів якого там поширився іслам.

У XIII ст. Центральну Азію було переділено між спадковими володіннями родичів Чингізхана. Південну її частину об'єднав у складі своєї імперії Тамерлан і почав розширювати за рахунок сусідів, але після смерті правителя вона розпалася. У степовій частині субрегіону на початку XVI ст. виникло *Казахське ханство*. Водночас об'єднання узбецьких племен оволоділо межиріччям Амудар'ї та Сирдар'ї, Хорезмом, населеною таджиками *Східною Бухарою*. Поступово етнічна назва *узбек* передалася тюркомовній народності, що жила в межиріччі.

Приєднання земель Центральної Азії до Російської імперії зайняло понад півтори сотні років і закінчилось лише наприкінці XIX ст. Мало місце добровільне приєднання окремих територій, але у більшості випадків землі «приєднувалися» до Росії лише після бойових дій проти місцевих ханів та емірів. Революція в Росії 1917 р. сприяла розгортанню національно-визвольної боротьби народів Центральної Азії. Однак відновити втрачену державність поталанило тільки після розпаду СРСР: *Казахстан, Киргизстан, Узбекистан, Таджикистан* і *Туркменістан*, що з'явилися на політичній карті в 1920-ті рр. у складі СРСР, стали незалежними державами лише в 1991 р.

ПІВДЕННА АЗІЯ. Субрегіон охоплює країни, що розташовані на південь від *Гімалаїв* та на сусідніх островах в Індійському океані. Південна Азія має центральне розташування в басейні *Індійського океану*, поруч пролягають важливі транзитні шляхи з Європи та Середнього Сходу до Східної Азії та Австралії. На півночі субрегіону країни мають суходільні кордони з Китаєм, що пролягають *Головним Гімалайським хребтом* і є майже непрохідними та досі не демаркованими. Південноазійським країнам притаманна значна історична спільність. У II тис. до н. е. з Причорномор'я через територію Центральної Азії до Індостану переселилися арійські племена. Просуваючись у глиб півострова, вони або асимілювали, або витрутили на південь дравідійські племена. Тому й нині майже все населення *Бангладеш, Пакистану, Мальдів*, більшість жителів *Індії, Шрі-Ланки* та *Непалу* є представниками індоарійської (гіндустанці,

Світ у просторі й часі

Державна мова

У Південній Азії налічують понад 500 етносів, представники яких розмовляють різними мовами, тому дуже важливим для країн є впровадження державної мови. Так, в Індії – це літературна гінді (офіційний статус також мають англійська і санскрит – «мертва» мова давніх), Пакистані – урду, Шрі-Ланці – тамілі та сингальська.

бенгалі, біхарці, пенджабі, маратхі й ін.) та іранської (пуштуни, белуджі) груп індоєвропейської мовної сім'ї. Тільки на півдні Індії та півночі Шрі-Ланки переважають представники дравідської мовної сім'ї (таміли і телугу).

У докапіталістичний період у Південній Азії існували численні феодалні держави, які мали відносно високі для свого часу рівні суспільно-економічного розвитку. Від VI ст. до н. е. на Індо-Гангській рівнині почали формуватися перші арійські держави. Тоді ж зародився буддизм, що став державною релігією. У III – V ст. на Індостані почалося витручення буддизму індуїзмом. Із VIII ст. до субрегіону почав проникати іслам, що з часом став поширеним у долині Інду, дельті Гангу і Брахмапутри, Кашмірі. Від XI ст. Південна Азія стала об'єктом завоювань сусідніх тюркських правителів: *імперія Великих Моголів* охоплювала землі сучасних Афганістану, Індії, Пакистану та Бангладеш і проіснувала до приходу британських колонізаторів у XIX ст. Саме внаслідок розпаду цієї імперії стала можливою європейська колонізація порівняно розвинених на той час територій.

Протягом XIX ст. Велика Британія створила у Південній Азії своє найбільше колоніальне володіння – перлину Британської колоніальної імперії, яке охоплювало території нинішніх *Індії, Пакистану, Бангладеш, М'янми* (тоді Бірма), *Шрі-Ланки*. Після Другої світової війни Британія вимушена була надати незалежність своїм колоніям. Територіальне розмежування незалежних держав породило прикордонні суперечки. Деякі з них, як-от проблему Кашміру, переділеного між Індією, Пакистаном і Китаєм, не вирішено й досі. Залишаються неврегульованими проблеми делімітації кордону між Індією та Китаєм.

ПІВДЕННО-СХІДНА АЗІЯ. Субрегіон охоплює півострівну країну Євразії, обмежену на півночі й заході кордонами відповідно Китаю та Індії, та численні острови *Зондського архіпелагу* між Азією та Австралією. Стратегічне розташування на перетині міжцивілізаційних комунікацій перетворило Південно-Східну Азію на арену численних суперечок за сфери впливу між геополітичними силами як із сусідніх, так і з віддалених держав.

Рекорди світу

Площа Південно-Східної Азії становить 4,5 млн км. Її розподілено майже порівно між її материковою півострівною частиною та островами.

Ці території, через які пролягали торговельні шляхи з Європи та Середнього Сходу до Далекого Сходу, периферійні щодо Індії та Китаю, з давніх-давен були осередком імміграції та об'єктом захоплення. Індійським океаном туди потрапляли арабські та індійські торговці, з Північного Сходу прибували китайські поселенці. З XVI ст. в субрегіоні з'явилися європейці, а згодом, у XX ст., – американці та японці. У Південно-Східній Азії були колонії Португалії, Голландії, Великої Британії, Франції, Іспанії, а японці тимчасово окупували території під час Другої світової війни. Іноземне втручання й розташування між двома найбільшими азійськими державами (Індією та Китаєм) вплинуло на сучасну політичну географію субрегіону.

Звільнення країн Південно-Східної Азії від колоніальної залежності

супроводжувалося «брудними» війнами і внутрішніми соціальними конфліктами, деякі з яких і досі врегульовані неповністю та час від часу даються взнаки. «Гарячими точками» є території, на яких постійно точиться партизанська війна на *Філіппінах*; «золотий трикутник» на стику *Китаю, Лаосу та М'янми*, що його контролює наркомафія. Конфліктність субрегіону посилює й система морських кордонів в акваторіях морів, прилеглих до східного узбережжя Азії.

СХІДНА АЗІЯ. Країни Східної Азії – ядро Азійсько-Тихоокеанського регіону, який охоплює Південну, Південно-Східну Азію, Австралію та Океанію. Це – субрегіон древніх цивілізацій, країни якого наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. вступили в стадію відродження. Найголовнішим його наслідком стало перетворення так званого Далекосхідного трикутника (*Японія – Китай – Південна Корея*) на один із основних світових осередків сили. Зростання ВВП цих країн, випереджувальний розвиток виробництва на основі високих технологій, формування сучасних науково-виробничих комплексів, потужних фінансово-банківських систем (банки Китаю та Японії – серед лідерів світового фінансового бізнесу) супроводжувалися розвитком зовнішньоторговельних зв'язків з країнами світу, зростанням культурного впливу та їхніх зовнішньополітичних амбіцій. Нині на роль регіональних лідерів претендують дві країни – *Китай* і *Японія*. Важливими чинниками зростання для них є не тільки сучасний потужний економічний потенціал (за показником ВВП відповідно друге і третє місця у світі), а й поєднання його зі світовими досягненнями науки і культури та глибокими місцевими культурно-історичними традиціями, становлення яких вимірюється тисячоліттями.

У Східній Азії є декілька осередків геополітичних протистоянь. Найдраматичніша ситуація на *Корейському півострові* – між *КНДР* з її нарощуванням ядерного потенціалу та *Республікою Корея*. Неврегульованою історичною спадщиною є відносини *Китаю* і *Тайваню*. Залишається нерозв'язаною між *Японією* та *Росією* проблема спірної частини *Курильських островів*. *Китай* має територіальні суперечки з *В'єтнамом* та іншими державами уздовж свого кордону. З претензіями на належність низки островів та розмежування морських кордонів виступають *Японія, Південна Корея, Китай, Тайвань* та ін.

МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ. Помітну роль в організації політичного та економічного життя в Азії відіграють міжнародні організації, зокрема міжнародна організація *АСЕАН*, яка об'єднує 10 країн. Це найбільш впливову асоціацію було створено в 1967 р. з метою прискорення економічного розвитку та соціального прогресу країн-учасниць, захисту

Світ у просторі й часі

Статус Тайваню

Тайвань – острів у Тихому океані у Східній Азії. Офіційна назва держави на о. Тайвань – Китайська Республіка. Не плутати з КНР – Китайською Народною Республікою, уряд якої претендує на володіння островом і вважає його своєю провінцією.

Подорож у слово

АСЕАН – від англ. ASEAN – **A**ssociation of **S**outh **E**ast **A**sian **N**ations – Асоціація держав Південно-Східної Азії.

Мал. 79.
Герб АСЕАН

Мал. 80. Герб Ліги
арабських держав

миру та стабільності в Азії. За регіональний успіх у досягненні мети та глобальний вплив АСЕАН визнано однією з найуспішніших і найбільш впливових організацій у світі. Нині вона є центральним елементом політичної, економічної, соціальної та культурної архітектури всього Азійсько-Тихоокеанського регіону.

Найбільш активною міжнародною організацією у мусульманському світі Середнього Сходу є *Ліга арабських держав* – регіональне угруповання, що об’єднує 22 країни Західної Азії та Північної Африки (12 з яких, купно з Палестиною, – азійські країни) зі штаб-квартирою в *Каїрі* (Єгипет). Заснована в 1945 р., організація передбачає координацію дій країн-учасниць у політичній, військовій та економічній сферах. Її статут забороняє використання сили як засобу врегулювання конфліктів та декларує визнання суверенітету й незалежності всіх країн регіону, повагу до їхньої територіальної цілісності. При Лізі діє низка міжнародних організацій, зокрема *Арабський валютний фонд*.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть субрегіони Азії. Який з них розташований найближче до України? Які країни входять до цього субрегіону? Покажіть їх на карті.
 2. Західну Азію оточено сімома морями. Користуючись картою, назвіть їх. Які переваги дає країнам вихід до моря?
 3. Наведіть приклади міждержавних конфліктів в Азії. Поясніть, на якому підґрунті вони виникають. Які існують способи їх врегулювання?
 4. Які геополітичні протистояння мають місце у Східній Азії? Чим вони небезпечні для всього світу?
- 5*. Поміркуйте, які політичні та економічні процеси у регіонах Азії мають вплив на Україну.

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

Користуючись інтернет-джерелами (https://en.wikipedia.org/wiki/Association_of_Southeast_Asian_Nations), з’ясуйте, які країни входять до АСЕАН. Дізнайтеся, за які досягнення цю організацію називають «азійським чудом».

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Географічне розташування країни як чинник її економічного розвитку (на прикладі Туреччини і Сінгапуру)

Користуючись картою, охарактеризуйте економіко- та політико-географічне розташування Туреччини і Сінгапуру. Залучивши доступні вам джерела інформації, дослідіть, як особливості розташування цих країн вплинули на розвиток їхньої економіки.

§ 21. ПРИРОДНІ УМОВИ І РЕСУРСИ

- Пригадайте, які гори здіймаються в Азії та які великі рівнини простягаються в її межах.
- У яких географічних поясах та природних зонах лежить Азія?
- Де в Азії виникла зона активної сейсмічної діяльності?

ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ. Площа Азії (разом з азійською частиною Росії) становить близько 30 % заселеного суходолу планети. Водночас величезні природні ресурси її становлять близько 50 % світових. Багатотисячолітнє цивілізаційне освоєння її теренів – використання земельних, агрокліматичних та водних ресурсів, хороша геологічна розвіданість території – віддавна давали змогу активно користуватися природно-ресурсним потенціалом регіону.

В Азії видобувають $\frac{2}{5}$ нафти, $\frac{3}{4}$ вугілля світу, різноманітні руди кольорових металів (олова, свинцю, цинку, хрому, сурми, вольфраму, рідкісноземельних). Великими є запаси залізних руд та гірничо-хімічної сировини.

За гідроенергетичним потенціалом Азії належить перше місце в світі. Великі природні можливості для розвитку сільського господарства: багато тепла (у південній частині переважає субтропічний, тропічний та субекваторіальний клімат); великі площі рівнин та оазисів, де тисячоліттями ведеться рільництво; багаті джерела води дають змогу збирати там майже $\frac{1}{2}$ зернових світу (зокрема $\frac{9}{10}$ – рису), $\frac{2}{3}$ – овочів, $\frac{3}{5}$ – бавовни, $\frac{9}{10}$ – чаю та натурального каучуку, майже весь джут, забезпечувати $\frac{2}{5}$ світового виробництва м'яса. Ресурсні можливості Азії порівнянні з кількістю її населення. Проте, за винятком окремих країн, господарство регіону ще не повною мірою використовує свої потенційні можливості, зокрема ті, що їх забезпечує активізація демографічного потенціалу та сучасних високих технологій.

Величезні простори Азії суттєво різняться як природними умовами, так і забезпеченістю ресурсами.

ЗАХІДНА АЗІЯ. Субрегіон, що розташований у субтропічному і тропічному кліматичних поясах, має посушливий (за окремими винятками) клімат та відчутний дефіцит води. У ландшафтах рівнинних територій переважають сухі степи, напівпустелі й пустелі. Відповідно рільництво там можливе здебільшого лише за умови штучного зрошення.

Мал. 81 . Месопотамська низовина (Ірак)

Мал. 82. Видобування природного газу в Перській затоці (Іран)

Основою мінеральних багатств є *нафтогазоносний басейн Перської затоки*, в якому сконцентровано половину світових запасів нафти і $\frac{1}{4}$ природного газу, якими володіють прибережні країни *Бахрейн, Іран, Ірак, Катар, Кувейт, Саудівська Аравія, ОАЕ*. Багатими є поклади хромітів у *Туреччині* й *Ірані*, фосфатів – у *Йорданії* та *Ізраїлі*, а також солей *Мертвого моря* (бальнеологічні ресурси). Туристсько-рекреаційні ресурси широко використовують на узбережжях Середземного моря в *Туреччині, Ізраїлі, Лівані* та Перської затоки в *ОАЕ*. Всесвітнє значення мають історичні міста *Єрусалим, Мекка, Медина, Стамбул, Багдад, Пальміра, Петра* та ін.

ЦЕНТРАЛЬНА АЗІЯ. Субрегіон розташований у зоні степів, напівпустель і пустель помірного поясу. На півдні здіймаються *гірські масиви Памір, Тянь-Шань, Копетдаг*. У степах і напівпустелях традиційним заняттям населення здавна було кочове скотарство. Освоєння цілинних земель на півночі *Казахстану* під вирощування зернових у ХХ ст. дало скромні результати. В оазисах південної частини субрегіону, що належить до районів давнього освоєння, поширене зрошувальне рільництво.

Центральна Азія має значні запаси корисних копалин. *Центральноазійський (Прикаспійський) нафтогазоносний регіон (Казахстан, Туркменістан, Узбекистан, поклади на шельфі Каспійського моря)* за запасами нафти і природного газу

Мал. 83. Гірські хребти Тянь-Шаню над м. Алмати (Казахстан)

Рекорди світу

В Азії розташовані озера-рекордсмени: Байкал – найглибше озеро в світі (1620 м) з найчистішою, як вважають, водою на планеті; Мертве море, яке лежить у глибокому грабені на 395 м нижче рівня Світового океану і є одним з найсолоніших озер світу (понад 270 ‰); Каспійське море – найбільше на Землі безстічне солоне озеро.

поясах. Природні умови дають змогу там робити коло землі впродовж усього року і вирощувати культури, що вегетують цілорічно. Ці території багаті на гідроресурси і деревину. Отже, субрегіони мають сприятливі умови для ведення сільського господарства і є давніми осередками розвит-

поступається тільки Перській затоці. Великий кам'яновугільний басейн (*Карагандинський*) розташований у *Казахстані*. Багато родовищ руд кольорових металів, особливо мідних, поліметалічних, хромітових, бокситів, золота (в *Узбекистані*). Великі запаси залізних руд – у *Казахстані*, уранових – у *Казахстані* й *Узбекистані*.

Центральна Азія потерпає від нестачі води. Води найбільших річок на півдні субрегіону в ХХ ст. внаслідок непомірного вирощування бавовнику так активно відводилися на зрошення, що це призвело до екологічної катастрофи – практично зникло *Аральське море*. А утопічну ідею перекидання сюди вод із річок Сибіру так і не було реалізовано.

ПВДЕННА ТА ПВДЕННО-СХІДНА АЗІЯ. Субрегіони розташовані у тропічному й субекваторіальному

ку рільницьких цивілізацій. Нині там проживає 3/10 жителів Землі.

Ресурси рудної сировини краще розвідано в Південній Азії. Там у великих обсягах видобувають залізну руду, марганець, боксити, хромові, ванадієві та цирконієві руди, а також дорогоцінне каміння. У Південно-Східній Азії (*Індонезія, Малайзія, Таїланд, М'янма*) розташований найбільший у світі гірничо-рудний пояс із видобутку олов'яної руди. В *Індонезії* та на *Філіппінах* видобувають нікелеві й вольфрамові руди; в *Індонезії* – золото і срібло. Великий, світового значення *нафтогазоносний Зондський басейн* розташований на островах та шельфі морів Зондського архіпелагу. Вугілля видобувають в *Індії, Індонезії, В'єтнамі*.

Туристсько-рекреаційні ресурси зосереджено на узбережжі Індійського океану в південній частині *Індії, Шрі-Ланки, Малайзії, Таїланду, Індонезії* (о. Балі), на *Мальдівах*. Серед історичних пам'яток найвідомішими є мавзолей Тадж-Махал (Агра), святі місця у Варанасі, печерні храми Аджанти в *Індії*; фрески Сигірії у *Шрі-Ланці*; храми Ангкор-Ват у *Камбоджі* та Боробудур в *Індонезії*.

СХІДНА АЗІЯ. У субрегіоні сформувалися дуже різноманітні природні умови. Рельєф складний: у західній частині здіймаються найвищі у світі гори *Гімалаї* та *Каракорум*, у східній – невисокі гори чергуються з низькими рівнинами. Зони складчості у східній частині субрегіону є частиною *Тихоокеанського вогняного кільця*, а гірські системи на півдні – східна частина альпійського поясу складчості. Тому там спостерігається активна сейсмічна діяльність: землетруси – звичне явище в Гімалаях, на Япон-

Мал. 84. Сільськогосподарські ландшафти субекваторіального поясу (Індонезія)

Мал. 85. Рекреаційні ресурси узбережжя Індійського океану (Індія)

Мал. 86. Гімалаї (Непал)

Мал. 87. Оазис у пустелі Такла-Макан (Китай)

ських островах та інших теренах. Для Східної Азії є характерними значні кліматичні контрасти. Її східна частина, відкрита до Тихого океану, має мусонний клімат, західна – сухий, різко континентальний. Найбільш зволожені є південно-східні території, де опадів буває 1000 – 2000 мм/рік, тоді як на великих рівнинах Китаю їхня кількість зменшується удвічі, а на сході й північному сході випадає менш ніж 700 мм/рік. Густота річкової мережі має пряму залежність від кількості опадів. На сході субрегіону вона порівняно густа, у східній частині Гімалаїв зароджуються багатоводні річки (*Хуанхе, Меконг, Янзи, Амур*). На заході річок украй мало, а на величезних просторах пустель їх зовсім немає. Східна Азія розташована у трьох поясах: помірному, субтропічному та тропічному. На рівнинах переважають напівпустелі, на заході – пустелі (*Гобі, Такла-Макан*). Для Тибету є характерними високогірні кам'янисті пустелі. Гірські масиви мають чітко виражену вертикальну зональність.

Мінерально-сировинні ресурси багаті й дають змогу розвивати практично всі напрями господарської діяльності. Запаси вугілля значні й становлять 1/3 світових (*Північно-Східний басейн у Китаї*). Нафта є у *Північно-Східному Китаї, Джунгарській западині* та на шельфі. Субрегіон посідає одне з провідних місць у світі за запасами залізної руди, руд кольорових металів, особливо олова, ртуті, молібдену, вольфраму, сурми.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Оцініть ресурсний потенціал Азії. Порівняйте його з європейським.
2. Користуючись кліматичною картою світу, назвіть кліматичні пояси, в межах яких лежить Азія. Як формування різних типів клімату позначається на розвитку сільського господарства?
3. Покажіть на карті басейни видобутку нафти і природного газу. В яких субрегіонах Азії вони розташовані?
4. Покажіть на карті країни, в яких є великі кам'яновугільні басейни.
5. Розкажіть про рудні багатства Азії. Які країни володіють багатими покладами мідних та олов'яних руд?
6. Охарактеризуйте природні умови Східної Азії.

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Країни Перської затоки – новий осередок індустріалізації

Користуючись політичною картою, з'ясуйте, які країни мають вихід до Перської затоки. Дослідіть, які чинники сприяли індустріалізації їхньої економіки. Назвіть виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію цих країн.

§ 22. НАСЕЛЕННЯ ТА ЙОГО РОЗМІЩЕННЯ

- Пригадайте, якими є особливості природного руху населення у більшості країн Європи.
- Що таке світові міста? Наведіть приклади таких міст.

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ. Азія є найбільшим регіоном світу не тільки за площею території, а й за кількістю населення. Там на 30 % суходолу планети живе 60 % людства (4,5 млрд осіб, 2017 р.). А половину населення світу зосереджено на теренах Східної, Південної та Західної Азії – субрегіонах, де кілька тисячоліть тому виникли перші землеробські цивілізації.

Водночас кількість населення в Азії продовжує зростати – на більш як 1 % щороку. Найвищі темпи зростання (понад 4 %) – в країнах Західної Азії (*Бахреїні, Омані, Катарі, Кувейті*). В *Японії* цей показник становить 0,05 %. Найбільша частка приросту населення в абсолютних числах припадає на *Індію* (понад 17 млн осіб щороку) та *Китай* (6 млн).

На зміну кількості населення в країні суттєво можуть вплинути міграції. Так, у *Кувейті* іммігранти становлять 70 % населення, *Катарі* й *ОАЕ* – понад 88 %. Це приклади структури населення емігрантського типу, коли громадяни країни становлять меншість її мешканців, а іммігранти – більшість. Водночас ці держави мають високий рівень життя та економічних можливостей, тому що їхні уряди намагаються залучати висококваліфікованих робітників.

СТАТЕВО-ВІКОВА СТРУКТУРА. У багатьох країнах Азії існують значні диспропорції у співвідношенні чоловічого й жіночого населення. Чоловіки особливо різко переважають у країнах Перської затоки – *Катарі, ОАЕ, Омані, Бахреїні*. Причинами цього є великомасштабна міграція чоловіків, зокрема робочих професій, які зайняті у видобувній промисловості, нафтохімії, машинобудуванні та інших виробництвах, і які не можуть привезти з собою свої сім'ї. Гендерний дисбаланс з переважанням чоловіків характерний і для *Китаю* та *Індії*. Там він породжений, зокрема, проведенням демографічної політики «однієї дитини», спрямованої на скорочення народжуваності у країні. За таких умов посилюється тиск на жінок щодо переваг народження синів як майбутніх спадкоємців.

Особливості демографічних процесів та структури населення, що характерні для азійських країн, відображають статеві-вікові піраміди (мал. 88).

Рекорди світу

В Азії розташовані країни – світові рекордсмени з кількості населення: Китай (1,4 млрд осіб) – перше місце; Індія (понад 1,3 млрд) – друге; Індонезія (265 млн) – четверте (після США); Пакистан (212 млн осіб) – п'яте.

Подорож у слово

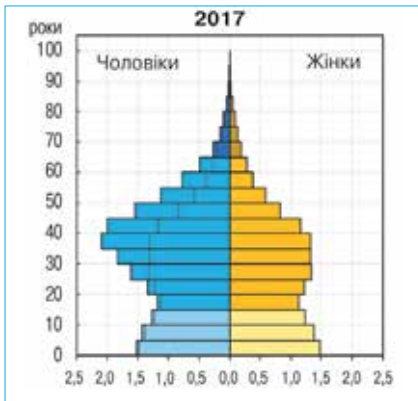
Гендерний дисбаланс – невідповідність між чоловіками й жінками в структурі населення.

Рекорди світу

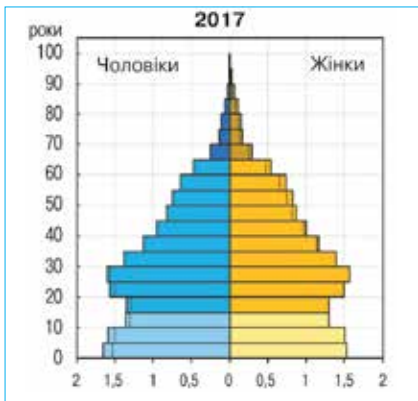

Найбільше за величиною переважання чоловіків у статевій структурі населення у світі – в Катарі (2,87 чоловіка / жінку), на другому місці – ОАЕ (2,73 чоловіка / жінку).

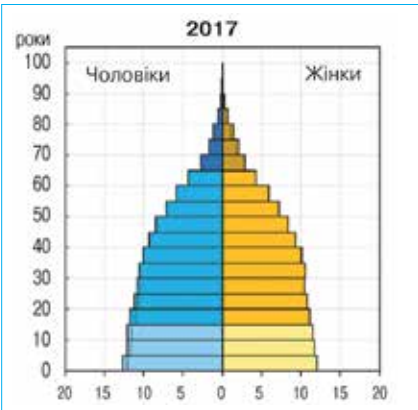
Саудівська Аравія

Узбекистан

Індонезія

Пунктирна лінія вказує на надлишок чоловіків або жінок у певних вікових групах.

Мал. 88. Статеві-вікові піраміди країн Азії (2017 р.)

РОЗМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ТА УРБА-

НІЗАЦІЯ. Із переходом суспільства країн Азії від аграрного до індустріального, а місцями – до постіндустріального рівня розвитку, зростає значення міст і міських систем розселення. Нині в містах і поселеннях міського типу проживає понад половина населення світу, і в цьому є значний внесок процесів урбанізації в Азії. Особливо високі показники частки міського населення мають *Східна* та *Західна Азія* (відповідно 60 і 65 %). Це – регіони зародження стародавніх рільницьких цивілізацій світу, історія яких налічує по кілька тисячоліть. Нині в них відбуваються нові суспільні перетворення вже індустріальної та постіндустріальної доби. Серед країн особливо високий рівень урбанізації мають *Сінгапур* (100 %), *Японія* (94 %), *Ізраїль* (92 %), *Ліван* і *ОАЕ* (по 88 %).

За наведеними вище цифрами криється висока нерівномірність системи розселення в регіоні. Це, по-перше, долини і дельти великих річок Азії: Янцзи та Хуанхе в Китаї; Інду, Гангу і Брахмапутри на півострові Індостан; по-друге, ареали оазисів у Західній та Центральній Азії; по-третє, островні архіпелаги та морські узбережжя (Японські острови, о. Ява, узбережжя Середземного моря та морів на сході Азії) – 500 – 700 осіб/км². Водночас майже безлюдними є пустелі Західної та Центральної Азії (включаючи західну частину Китаю й Монголію), гірські райони Гімалаїв, Каракоруму та Паміру, лісові райони Південно-Східної Азії.

У зазначених вище ареалах економічної активності, на історичних торговельних шляхах регіону, століттями формувалися великі центри торговельної та ремісничої діяльності, що їх називають історичними містами. Найважливіші з них: у Західній – *Єрусалим*, *Бейрут*, *Дамаск*, *Багдад*, *Басра*, *Стамбул* (це Константинополь, з яким на торговельних шляхах Європи були пов'язані Київ та Новгород), *Тегеран*; у Центральній та Південній Азії –

Самарканд, Бухара, Кабул, Делі та ін.; у Східній Азії – *Пекин, Шанхай*; на Японському архіпелазі – *Киото*.

Нині ж на теренах Азії склалися десятки багатомільйонних міських агломерацій, які виконують найрізноманітніші господарські функції. Так, серед першої півсотні найбільших міських систем світу більше половини – в Азії. Очолюють список міські агломерації, ядрами яких є *Токіо* в Японії (понад 38 млн осіб), *Шанхай, Пекин, Сянган – Гуанчжоу – Шеньчжень* у Китаї (понад 30 млн осіб кожна), *Нью-Делі* в Індії (до 28 млн осіб). Кількість населення в кожній з них перевищує показники метрополітенських регіонів Нью-Йорка, Мехіко або Сан-Паулу в Америці.

Найбільшими мегаполісами в Азії є *Токайдо* в Японії, *Дельта річки Янцзи, Гонконг/Сянган – Гуанчжоу* в Китаї. Зазначені вище регіони Азії, в яких випереджальними темпами розвиваються урбанізаційні процеси, стають і зосередженням інтелектуального потенціалу регіону. Нині понад 40 % капіталовкладень у розвиток науки випадає на країни Азії (2017 р.). Лідерами наукового зростання є *Китай* (20 % капіталовкладень, друге місце у світі після США), *Японія* (10 %, третє місце), *Південна Корея, Тайвань, Індія, Сінгапур, Туреччина, Ізраїль*.

Азійські світові міста – *Гонконг/Сянган, Сінгапур, Токіо, Шанхай, Дубай, Пекин, Мумбай, Сеул, Нью-Делі, Стамбул, Банжок*.

ЕТНІЧНИЙ І РЕЛІГІЙНИЙ СКЛАД. Етнічний склад населення Азії дуже строкатий. У регіоні живе більше тисячі народів. Найбільші з них – китайці, гіндустанці, бенгальці, японці. Народи Азії належать до більш як 15 мовних сімей. Такого лінгвістичного «калейдоскопу» немає у жодному регіоні світу. Найбільш складна етнічна і мовна структура населення є характерною для *Індії, Шрі-Ланки, Індонезії, Бангладеш*. На просторах Азії історично склалося декілька цивілізацій, і в кожній з них, – велика мозаїка етносів, мов і культур. Країни і народи *мусульманської цивілізації* розташовані, в основному, в Західній і Центральній Азії, а також деякі в Південній (*Пакистан, Бангладеш*) і Південно-Східній Азії (*Індонезія, Малайзія*). Попри те, що буддистська цивілізація зародилася в Індії, нині *Індія* – країна індуїзму, а різні напрями *буддизму* поширені в Південно-Східній та Південній Азії (*Шрі-Ланка*), *Монголії* та на *Тибеті*. Країнами далекосхідних цивілізацій є *Китай* (поєднання буддизму та *конфуціанства*), *Японія* (поєднання *синтоїзму* та буддизму) та *Корея*. Країнами *християнської цивілізації* є *Грузія й Вірменія* у Західній, *Філіппіни* та *Східний Тимор* у Південно-Східній Азії. Християнський світогляд у країнах регіону притаманний вихідцям із Європи та Америки, а в Центральній Азії – із територій колишнього СРСР. *Ізраїль* – ядро *християнсько-іудаїстської цивілізації*.

ПРАЦЕРЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ. Особливості вікової структури населення, що склалася в результаті процесів демографічного переходу, полягають у тому, що в цілому по регіону кількість вікових груп від 15 до 64 років (саме в них формується економічно активне населення) становить понад 60 % загальносвітового показника). Вважають, що подібні пропорції вікової структури населення зберуться впродовж першої половини XXI ст., а це означає, що впродовж подальших десятиліть у країнах Азії

буде зосереджено трудових ресурсів більше, ніж у всіх інших регіонах світу разом узятих.

Вже нині це доволі кваліфікована робоча сила, що може ефективно працювати в промислових виробництвах високих технологій, а дедалі рости кількість спеціалістів високої кваліфікації – у третинному секторі: науці, інформаційно-технологічній та банківській сферах.

Регіональні відмінності географії населення і трудових ресурсів Азії доволі значні.

У *Східній Азії* (*Китай, Японія, Південна Корея*) проживає майже 22 % населення планети і зосереджено майже 25 % трудових ресурсів світу (з них 20 % в Китаї). У *Південній Азії* зосереджено 23 % населення і понад 1/5 трудових ресурсів світу. Вирізняється *Індія*, трудоворесурсний потенціал якої відповідний з китайському. У *Південно-Східній Азії* наявністю кваліфікованих трудових ресурсів вирізняються *Індонезія, Сінгапур та Малайзія*, зростають можливості *Філіппін, Таїланду та В'єтнаму*.

У *Західній Азії* всебічно розвинене господарство, тож потребу в кваліфікованих трудових ресурсах мають *Туреччина, Іран та Ізраїль*. У країнах Перської затоки значних трудових ресурсів потребують нафтовидобувна промисловість та сфера обслуговування (особливо транспорт, туризм). Значною мірою ці потреби покриваються за рахунок трудових мігрантів.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які азійські країни за кількістю населення належать до світових гігантів? Покажіть їх на карті.
 2. Поясніть, що таке статевий дисбаланс. Для яких країн є характерним переважання чоловіків у структурі населення? Поміркуйте, до яких соціальних заворушень може призвести така диспропорція.
 3. Розкажіть про розміщення населення в Азії. Де зосереджені ареали найбільшої його щільності? Покажіть їх на карті. Чим обумовлено їх розташування?
 4. Які країни мають найвищий рівень урбанізації? Назвіть і покажіть на карті азійські мегалополиси. Унаслідок яких процесів вони сформувалися?
 5. Азію називають батьківщиною світових релігій. Доведіть або спростуйте це твердження.
- 6*. Оцініть працересурсний потенціал Азії. Порівняйте його в різних азійських субрегіонах і з таким у країнах Європи.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Бахрейн має найвищі темпи зростання кількості населення в Азії – 7,4 % на рік, а Пакистан утричі менші – 2,4 %. Обчисліть, яка країна дає більший приріст населення в абсолютних показниках (млн осіб), якщо кількість мешканців у Бахреїні становить 1,5 млн осіб, а в Пакистані – 201 млн. У скільки разів приріст в одній країні більший у порівнянні з іншою?

§ 23. ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСТВА

- Пригадайте, які країни Азії мають високий показник ВВП.
- На які мінеральні ресурси багаті країни Азії? Базою розвитку яких виробництв вони можуть слугувати?

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ. На початку ХХІ ст. економіка країн Азії розвивалася випереджувальними темпами і нині за розмірами ВВП та обсягами участі у зовнішньоекономічній діяльності становить відповідно по 40 % світових показників (табл. 27). Але цей регіон відзначається нерівномірністю економічного розвитку. На країни *Східної та Західної Азії* сумарно випадає 30 % світового ВВП, понад 30 % експорту і понад 42 % (у всіх країнах Азії – 54 %) золотовалютних запасів світу. Масштаби їхньої економічної активності більші, ніж показники Європи або США.

За рівнем економічного розвитку в Азії є всі типи країн. До *розвинених країн* вже декілька десятиліть належить *Японія*, що входить до «Великої сімки». Решта належать, головним чином, до *країн, що розвиваються*. Водночас нині імідж розвиненої країни прагнуть мати *Республіка Корея і Тайвань*. Могутньою світовою силою постає *Китай*, що за розмірами ВВП вийшов на друге місце в світі, обійшовши Японію. Країни «Далекосхідного трикутника» (Японія, Республіка Корея, Схід Китаю) становлять ядро Азійсько-Тихоокеанського регіону. Напівпериферією цього ядра стали *Сінгапур*, країни нової індустріальної хвилі – *Малайзія, Таїланд, Індонезія* та ін. Новим індустріальним феноменом Азії постає *Індія*. Ще одним осередком напівпериферії є нафтовидобувні країни Перської затоки. Індустріально-аграрною країною є *Туреччина*.

А от в інших країнах регіону показники рівня розвитку господарства більш ніж скромні. Сумарні економічні можливості всіх країн Центральної Азії менші, ніж у сусіднього *Ірану*. У складному становищі перебуває економіка виснажених збройними конфліктами *Афганістану, Ємену та Сирії*. У Південній та Південно-Східній Азії розташовані найбільш розвинуті країни світу – *Пакистан, Бангладеш, Непал, М'янма, Камбоджа, Лаос*. У Східній Азії *КНДР* перебуває нині на межі гуманітарної катастрофи.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. У сільському господарстві Азії поєднуються можливості найбільших на планеті традиційних ареалів рослинництва і сучасної агробіології (т. зв. зеленої революції), що забезпечує багатомільярдну людність регіону продовольством на рівні, близькому до середніх показників у світі. Провідні позиції у світі Азії займає з вирощування зернових культур — 50 % світового збору (90 % рису, 45 % пшениці); овочів — понад 50 % (75 % капусти, понад 80 % огірків, 57 % томатів, 66 % цибулі та ін.); волокнистих культур понад — 70 % збору (72 % бавовнику). Додамо до цього чай (84 % світового збору), натуральний каучук (понад 90 %), тютюн (66 %). У *тваринництві* Азія забезпечує 60 % світового виробництва м'яса свинини і 55 % птиці, 60 % збору яєць. Сільське господарство країн Азії споживає 64 % вироблених у світі добрив.

У *видобувній промисловості* Азії склалося декілька осередків видобутку нафти і газу. Це — територія країн і шельф *Перської затоки*,

Таблиця 27

Деякі економічні показники країн Азії¹ (2015, 2016 р.)

Регіон, країна	ВВП (2016)		Структура зайнятості, за секторами, %			Експорт, % до світу, 2016
	%, до світу	тис. \$ / особу	Первинний	Вторинний	Третинний	
Весь світ (2016)	100	≈11				100
Азія	39,0	...				40,8
зокрема Східна Азія	25,8	...				24,0
зокрема Китай	13,4	8	35	29	36	13,5
Японія	7,6	46	4	26	70	4,1
Південна Корея	1,8	39	7	24	69	3,4
Південно-Східна Азія	3,6	...				7,1
зокрема Індонезія	1,2	12	32	21	47	1,0
Таїланд	0,5	17	38	14	48	1,3
Сінгапур	0,4	89	0,1	19,6	80	2,1
Південна Азія	4,6	...				2,2
зокрема Індія	2,6	7	49	20	31	1,7
Пакистан	1,3	5,2	17	18	65	0,15
Західна Азія	4,5	...				6,7
зокрема Туреччина	1,0	22	25	26	49	0,9
Саудівська Аравія	0,97	55	7	21	72	2,0
Іран	0,54	18	17	34	49	0,4
Центральна Азія	0,4	...				0,8

¹ Розраховано за даними: CIA World Factbook, 2015 та IMF, The Principal Global Indicators, 2017.

Прикаспійського регіону та Центральної Азії, острови та шельф Зондського архіпелагу, північний схід Китаю та його шельф Жовтого і Південнокитайського морів. Найбільші вугільні басейни (за межами Сибіру) розташовані в Китаї, Індії та Казахстані. Видобувають вугілля і в Індонезії, В'єтнамі. Значний видобуток залізних руд мають Китай, Індія, Казахстан, Іран; мідних – Казахстан, Монголія, Іран; олов'яних – країни півострова Малака (М'янма, Таїланд, Малайзія) та прилеглих островів.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Значні потужності металургійного виробництва мають тільки окремі країни. Але це становить 2/3 потужностей металургії Азії, в якій Китай, Індія, Туреччина працюють на місцевій сировині, а Японія, Республіка Корея і Тайвань – на привізній з інших регіонів світу. Потужні хімічні виробництва є в Китаї, Японії, Республіці Кореї, Тайвані, Індії, Таїланді, Ірані, Саудівській Аравії, а також у Туреччині, Азербайджані, Узбекистані, Малайзії.

Основний прорив у розвитку промисловості в країнах Азії спостерігається у високотехнологічних виробництвах (електронній промисловості, судно- і автомобілебудуванні). Виробництво товарів масового вжитку в **електронній промисловості** – приклад сучасної міжнародної регіональної спеціалізації на випуску високотехнологічної продукції. Так, у країнах **Східної, Південної та Південно-Східної Азії** виготовляються практично всі ноутбуки та фотокамери, понад 85 % телевізорів, 70 % телефонів, що реалізуються на світовому ринку. Виробництво цих товарів в *Японії, Республіці Кореї, Тайвані*, значною мірою в *Китаї та Індії* опирається на виробничі можливості компаній, які або самі володіють відповідними технологіями, або можуть ефективно кооперуватися з компаніями інших економічно розвинених країн. Успіхи ж інших країн Азії (*Сінгапуру, Малайзії, Індонезії, Таїланду, Філіппін*) пояснюються наявністю в них дешевої, а водночас кваліфікованої робочої сили.

Великі обсяги промислового **виробництва продуктів харчування** орієнтовані на великі можливості споживчого ринку Азії. Ефективне **виробництво тканин, одягу, взуття** пов'язане з процесами глобалізації та широким застосуванням методів аутсорсингу. Ці галузі у взаємодії з діяльністю з реалізації їхньої продукції утворюють глобальну саморегульовану систему, в якій ТНК розподіляють (розміщують) виробництва в країнах із низькою заробітною платою; технології та фінансування надають компанії високорозвинених країн, а збут організують на світових ринках. У країнах Азії зосереджено 65 % виробництва волокон рослинного походження і 90 % синтетичних і хімічних, чималу частку вовни. За наявності такої потужної сировинної бази домінує виробництво синтетичних і змішаних тканин (натуральне волокно/синтетика), які йдуть здебільшого на виготовлення дешевого одягу. У світовому виробництві одягу теж провідна роль належить країнам Азії: це — 60 % пошитих у світі сорочок і штанів, приблизно половина костюмів і суконь. Більшість білизни також виготовляють в Азії.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. В економіці Азії зросли обсяги роботи всіх видів транспорту, фінансової діяльності та міжнародного туризму.

Проблема подолання простору на неозорих теренах Азії завжди була гострою. Щільно заселені території – осередки рільництва і всіх інших видів господарської діяльності розташовані на рівнинах Східної, Південної та Західної Азії, в долинах і дельтах її великих річок або на узбережжях морів і на островах. У внутрішніх частинах простяглися сухі степи та безводні пустелі або стіною стоять важкодоступні гори. Дивно, але центральна, внутрішня частина Азії завжди була глибокою периферією. Історично трансконтинентальні шляхи пролягали або морями вздовж південного узбережжя, або від оази до оази через пустелі і гори легендарним Шовковим шляхом. Нині у **транспортній системі** густі мережі залізниць і автомобільних шляхів склались у східній частині *Китаю, Індії*. Трансконтинентальний напрям – через Західну, Центральну Азію та Західний Китай (в основному повторюючи напрям Шовкового шляху) – сполучає основні транспортні мережі Китаю та заходу Євразії (зокрема Середземномор'я, Західну, Центральну та

Східну Європу). Проекти шляхів територіями південних країн Азії ще не реалізовано через як природні, так і геополітичні перешкоди. Водночас морські шляхи як навколо, так і до берегів Європи та Америки через Тихий та Індійський океан залишаються стратегічно важливими. На цих же напрямках дедалі більшого значення набуває авіаційний транспорт. Транспортні можливості провідних країн Азії продовжують зростати, створюючи сприятливі можливості для розвитку зовнішньоекономічної діяльності та туризму.

Залізничний транспорт в *Індії, Китаї та Японії* має найвищі показники в світі за обсягами пасажирських перевезень. У Японії та Китаї магістралі зі швидкостями руху понад 300 км/год сполучають столиці з усіма основними регіональними центрами. У *Китаї, Індії*, країнах *Центральній Азії* та *Ірані* вони виконують і великі обсяги товарних перевезень. **Морський транспорт** і перевезення дедалі більше зміщуються з Атлантики та Середземномор'я в акваторії Тихого та Індійського океанів. Найбільші в світі морські порти функціонують у країнах Азії: найбільші за вантажообігом – *Сінгапур, Шанхай, Нінбо-Чжоушань, Гонконг/Сянган, Пусан, Токіо, Осака, Гаосюн, Мумбай*.

Мал. 89. Сінгапур — один з найбільших портів і фінансових центрів світу

Авіасполучення в Азії — надійний шлях між Азією та Європою й Америкою. Діють десятки аеропортів-хабів, кожний з яких обслуговує щорічно мільйон пасажирів. Це — аеропорти в *Токіо* (Японія), *Пекін, Сянган / Гонконг, Шанхай* в Гуанчжоу (Китай), *Дубай* (ОАЕ), *Сінгапур, Джакарта* (Індонезія), *Мумбай* (Індія), *Бангкок* (Таїланд), *Стамбул* (Туреччина).

Фінансово-банківська система та інформаційно-технологічна скла-

дова господарства країн Азії постійно посилюються. У ХХІ ст. золотовалютні запаси, зосереджені в банках Азії, перевищували 60 % світового показника. Серед першої десятки країн світу за величиною золотого запасу вирізняються *Японія* (друге місце в світі), *Китай* (четверте), *Саудівська Аравія* (дев'яте). Провідна роль належить банкам, розміщеним у *Токіо, Гонконгу, Шанхай, Сеулі* (Республіка Корея), *Сінгапурі, Мумбаї, Ер-Ріяді* (Саудівська Аравія), *Дубаї*.

У міжнародній торгівлі наприкінці ХХ ст. світовими лідерами була група країн «Великої сімки» та розвинених країн Європи, до яких згодом додалися країни Азії – *Республіка Корея, Гонконг, Сінгапур*, а в ХХІ ст. – *Китай*, який із 2010 р. очолює рейтинг найбільших експортерів світу. До першої десятки країн-лідерів з експорту товарів, крім *Китаю*, входять *Японія, Гонконг, Республіка Корея*. Ці ж самі азійські країни є й найбільшими споживачами імпортової продукції. Основні позиції в експорті послуг займають *Китай, Японія, Індія*.

Азійські світові міста, що стали важливими елементами світової економічної системи й політично, економічно та культурно сильно впливають на регіон, це *Гонконг, Шанхай, Пекін* (Китай), *Сінгапур, Токіо* (Японія), *Дубай* (ОАЕ), *Мумбай, Нью-Делі* (Індія), *Сеул* (Республіка Корея), *Стамбул* (Туреччина), *Бангкок* (Таїланд).

Зовнішньоекономічні відносини України з країнами Азії в зовнішній торгівлі, туризмі, роботі транспорту, інформаційно-технологічних систем та ін. – на початковій стадії розвитку. У зовнішній торгівлі головними партнерами нашої держави по експорту є *Туреччина, Китай, Індія, Саудівська Аравія, Ізраїль*; по імпорту – *Китай, Туреччина, Саудівська Аравія, Японія, Індія та Республіка Корея*. Важливими місцями відпочинку українських туристів в Азії стали *Туреччина, ОАЕ, Таїланд, Ізраїль* та ін.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. У чому полягають особливості розвитку економіки азійських країн?
2. До яких типів за рівнем економічного розвитку належать країни Азії?
3. За вирощуванням яких сільськогосподарських культур Азія є світовим лідером?
4. Де в Азії склалися осередки видобування нафти і природного газу? Покажіть їх на карті.
5. На яких виробництвах вторинного сектору спеціалізуються азійські країни? Які чинники вплинули на прорив у розвитку деяких з них?
6. Наведіть приклади світових міст Азії. У яких країнах вони виникли?
7. Назвіть і покажіть на карті найбільші азійські аеропорти-хаби. В яких країнах вони виникли?
8. Розкажіть про зовнішньоекономічні відносини України з країнами Азії.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 3

Порівняння продовольчого кошика жителів країн Західної та Східної Азії

1. Оберіть по одній країні Західної та Східної Азії. Використовуючи різні джерела інформації, дослідіть, яким є склад споживчого кошика товарів, зокрема харчових продуктів, їх населення.
2. Порівняйте склад продовольчого кошика країн, що їх ви досліджували, та України.

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Екологічні виміри економічного зростання в країнах Азії.

§ 24. ЯПОНІЯ

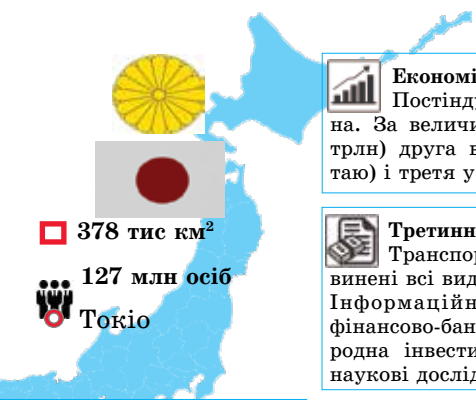
Географічне положення
Розташована у Східній Азії, на Японських островах у північно-західній частині Тихого океану.

Державний лад
Конституційна монархія. Унітарний устрій.

Природні умови і ресурси
Клімат субтропічний, помірний.
Рельєф гірський, є невеликі низовини.
Річки – невеликі гірські.
Мінеральні ресурси – бідні, лише будівельні матеріали.
Земельні – обмежені.

Економіка
Постіндустріальна країна. За величиною ВВП (\$ 5,2 трлн) друга в Азії (після Китаю) і третя у світі.

Третинний сектор
Транспорт сучасний, розвинені всі види. Інформаційно-технологічна, фінансово-банківська, міжнародна інвестиційна діяльність, наукові дослідження, туризм.

Вторинний сектор
Радіоелектроніка, транспортне машинобудування, металургія, хімічне виробництво, виробництво харчових продуктів.

Первинний сектор
Видобувна практично відсутня. Рослинництво – рис, овочі; тваринництво на привізних кормах. Рибороловство.

ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНЕ РОЗТАШУВАННЯ ТА МІСЦЕ В РЕГІОНІ ТА СВІТІ. Японія розташована на невеликих за площею *Японських островах* біля узбережжя Східної Азії. Це — морська країна, для якої *Тихий океан* – найбільш універсальна та найзручніша дорога в усі кінці світу. Водночас це гірська країна, 75 % площі якої займають гори і території зі складним рельєфом, а на 25 % площі низовин і плато зосереджено майже 80 % населення і господарської діяльності.

Таблиця 28

Японія в Азії та світі

Показники	Значення	Місце в Азії	Місце у світі
Площа території	378 тис. км ²	15	61
Населення	127 млн осіб	7	10
ВВП	5,2 трлн дол. США	2	3
ВВП на душу населення	40,8 тис. дол. США (2018, СБ)	5	20
ВВП на душу населення (за ПКС)	44,5 тис. дол. США (2018, МВФ)	11	27
Індекс розвитку людського потенціалу	0,903	3	17

Японські острова архіпелагу простягаються вздовж східного узбережжя Азії. Найбільші з них – *Хонсю, Кюсю, Сікоку та Хоккайдо*. Поблизу них розташовані сотні інших островів, найбільші з яких – *архіпелаг Рюкю*.

Острови лежать в активному сейсмічному районі, де часті землетруси. На островах – понад 200 вулканів, серед них – 40 діючих, зокрема *гора Фудзі*, що є символом країни. Господарську діяльність зосереджено на порівняно невеликих за площею рівнинах. Вся територія Японії перебуває в зоні діяльності мусонів. Літний мусон супроводжується опадами на східних схилах гір, а зимо-

вий несе холодні повітряні маси із Сибіру та спричиняє сильні снігопади на Хоккайдо й західному узбережжі Хонсю. Навесні та восени приходять тропічні циклони. Весною вони приносять теплі дощі, а із серпня до жовтня – тропічні урагани (тайфуни). Численні річки мають значний енергетичний потенціал, їх воду використовують для зрошення.

Японія – морська країна. Море впродовж віків не роз'єднує, а сполучає людей, які мешкають на островах. А з розвитком техніки дороги через Тихий океан стали найефективнішим і дешевим шляхом до ринків сировини та ринків збуту. Узбережжя ж островів було і є водночас і «фасадом», і «майстернею» країни.

Японія – зелена країна (70 % території вкрито лісами). Її гори на півдні вкрито субтропічними, у центральній частині – мішаними, на півночі – хвойними лісами. Проте більшість лісів – це штучні насадження, а ландшафти дуже змінені діяльністю людини. Впродовж усієї історії на цих островах людям доводилося докладати зусиль, щоб створити і зберегти сільськогосподарські угіддя, постійно відновлювати ліси, будувати іригаційні системи й водогони, пронизувати тунелями гори для прокладання доріг, відвойовувати у моря нові земельні ділянки для забудови. Досвід віднайдення, використання та збереження землі Японії демонструє істину, що навіть місце у просторі – це економічний ресурс. Неабияким економічним ресурсом прилеглий морський простір – за невеликої площі Японських островів територіальні води держави становлять понад 600 тис. км², а виняткова морська економічна зона – 4 млн км².

У Японії родовищ мінеральних ресурсів промислового значення вкрай мало. У достатній кількості країна забезпечена лише будівельними матеріалами. Видобуток вугілля та рудних ресурсів припинено.

НАСЕЛЕННЯ. Територія Японських островів – одна з найбільш густо заселених у світі – у середньому 340 осіб/км. Переважна більшість населення країни розміщується на вузьких смугах прибережних рівнин. Системи розселення в зонах *Токіо – Йокогама, Осака – Кобе – Кіото, Нагоя*, – це великі багатомільйонні агломерації. Уздовж головної транспортної осі країни, що сполучає ці агломерації, виникло одне з найпотужніших у світі скупчення промисловості та інших видів економічної діяльності – *Тихоо-*

Подорож у слово

Японці називають свою країну **Ніппон**, що перекладається як *схід Сонця*. Звідси походить поширена назва **Японії** – *Країна Сонця, що сходить* або *Країна вранішнього Сонця*.

Рекорди світу

Японія – рекордсмен світу за кількістю землетрусів. Щорічно їх у країні фіксують до 1,5 тис., тобто в середньому по 4 поштовхи щодня.

Мал. 90. Гора Фудзі – найвища вершина, Японії, один із символів країни

Світ у просторі й часі

Заселення Японії

Найдавніші люди, які прийшли на Японські острови, були айну з Азії. Але їх постійно витручували на північ більш пізні пришельці. Нині айну, які зберегли етнічну самобутність, залишилися лише на о. Хоккайдо. Племена, з яких склався японський народ, прибули на острови з Азії через Корейський півострів та з островів західної частини Тихого океану. До VIII ст. формування японців як нації завершилося.

Мал. 101. Токіо – столиця Японії

ли продовжує навчання у закладах вищої освіти або коледжах. У господарстві Японії зайнято майже 60 % населення працездатного віку. Це освічені, висококваліфіковані, професійномобільні, ініціативні, готові до сприйняття новацій люди. Добре відомо про високу трудову дисципліну на японських підприємствах та відданість співробітників своїм компаніям, що вказує на високу культуру праці, яка пов'язана з рівнем культури японського народу й особливостями його ментальності. Вплив культурних традицій – релігійних, національних звичаїв, літератури, мистецтва, музики тощо на господарське життя японців – це невід'ємний елемент способу життя. Японія є країною-цивілізацією, духовне життя і культура якої будується на основі поєднання синтоїзму, буддизму та конфуціанства.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. Японія швидко розбудувала ринкове капіталістичне господарство, заклала основи потужної індустріальної держави ще у XIX ст. Після Другої світової війни уцент розорена країна швидко та без істотного вливання іноземного капіталу спромоглася відбудувати господарство, провести радикальні політичні та економічні реформи, стати на шлях демократичного суспільства та постіндустріальної держави. Японське суспільство організовано й ефективно здатне долати жорстокі виклики природи (які несуть землетруси, цунамі, тайфуни).

Нині Японія – найбільш розвинена країна Азії, яка має промисловість, оснащену найновішими технологіями, великі валютно-фінансові ресурси,

кеанський промисловий пояс Японії. У його східній частині від Токіо – Йокогама до Осака – Кобе утворився другий у світі за кількістю населення *мегаполіс Токайдо* (понад 65 млн осіб). На цих територіях, що становлять приблизно 20 % площі країни, густина населення досягає 1700 осіб/км². Японія – високоурбанізована країна, в якій понад 90 % населення або живе в містах, або веде урбаністичний спосіб життя. Перебіг демографічних процесів XXI ст. призвів до погіршення забезпечення трудовими ресурсами, тому що постійно збільшується частка населення пенсійного віку. Сприятливим є те, що трудові ресурси мають високий рівень професійної підготовки завдяки давнім традиціям народної освіти – ще у середині XIX ст. майже все населення було грамотним. Нині освіта в середній школі – безоплатна та обов'язкова для всіх. Більше половини випускників середньої шко-

займає міцні позиції на світових ринках. Нестача природних ресурсів з лихвою перекривається високим рівнем кваліфікації та культури праці робочої сили, активним і гнучким використанням капіталу й можливостей менеджменту, високим рівнем техніки, технологій та прикладних наукових досліджень. Не тільки у промисловості, а й в інших секторах економіки запроваджено автоматизацію, кібернетизацію та роботизацію виробництва. Зовнішні чинники розвитку складаються за рахунок реалізації на світових ринках високоякісної та конкурентоздатної продукції високотехнічних промислових виробництв вторинного і третинного секторів, активної інвестиційної діяльності (яка стала можливою завдяки накопиченню фінансових ресурсів) та інформаційно-технологічних можливостей.

Мал. 102. Японія — країна розвиненої робототехніки, яку використовують у різних сферах

Свого часу Японія скористалася вигодами від упровадження досягнень світової науки, скуповуючи іноземні патенти та ліцензії. Відбулася докорінна реорганізація японського капіталу, його процес концентрації на новій основі, що привів до формування потужних ТНК. Відбулася також корінна реорганізація аграрних відносин. Низькі воєнні витрати держави (не більше 1,2 % ВВП) — ще один сприятливий чинник росту.

У 1970–80-ті рр. у розвитку господарства Японії фактори, які сприяли прискореному економічному розвитку в попередній період, себе вичерпали: зросли ціни на сировину і паливо на світових ринках, зросли витрати на закупівлю патентів і ліцензій, витрати на військові потреби, невпинно зростала заробітна плата працівників, але високий рівень кваліфікації робочої сили зберіг своє значення. Від практики запозичення закордонних технологій Японія перейшла до інтенсивного розвитку власних наукових досліджень. Ускладнення ситуації на світових ринках сировини і палива японська економіка нівелювала посиленням упровадженням енерго- та матеріалозберігальних технологій. Було створено швидкісні залізничні й автошляхи, унікальні мости та тунелі системи комунального господарства великих міст. Нині в Японії склалось унікальне господарство, в якому високоінтенсивні виробництва (наукомістке машинобудування та інші енерго- і ресурсозберігальні виробництва інших галузей) поєднуються з ефективними видами діяльності вторинного сектору та активними діями на світових ринках товарів і капіталу. Виробництва «високих технологій» стали основними у структурі виробництва, а частка Японії у світовому експорті перевищила 20 %. Країна вийшла у світові лідери не тільки в чорній металургії та хімічній промисловості, а й у виробництвах електротехніки та електроніки інтегральних схем, комп'ютерів та офісного обладнання, автомобілебудуванні.

Стрімкий розвиток електроніки в поєднанні з упровадженням енерго- та матеріалозберігальних технологій привели до суттєвіших струк-

турних зрушень у виробничій діяльності. Частка продукції базових галузей зменшилась, але це зменшення було перекрите зростанням машинобудування та видами діяльності третинного сектору економіки (виробництво програмного, інформаційного забезпечення, консалтингу, інжинірингу тощо). Такі виробництва не тільки менш залежні від енергоносіїв та сировини, а й мають здатність оперативного пристосовуватися до потреб ринку. Важливі структурні зрушення відбулися і в участі Японії в кругообігу товарів, ресурсів і фінансів на світових ринках. Зросла частка продукції машинобудування і легкої промисловості. Але ще важливішим стало нарощування японськими підприємцями активності на світових ринках інвестиційної діяльності. Нині Японія — третій у світі за обсягами інвестування експортер капіталу.

У перебудові господарства стали актуальними саме ті чинники, які працюють на формування інформаційно-технологічної моделі її економіки. Головним ресурсом країни і надалі є висококваліфікована, дисциплінована, з певними позитивними рисами національного менталітету робоча сила. Виробничі процеси орієнтовані на використання не енерго- та матеріалоспоживальних технологій, а на технології, що опираються на інформаційні й наукові ресурси – економіка країни вже давно перейшла від системи експлуатації природи до системи використання людського розуму. Саму ж науково-виробничу діяльність переорієнтовано від системи запозичення й відтворення добутих фундаментальних знань (якою вона була аж до 1980-х рр.) до системи активізації власної наукової творчості. Японія впевнено посіла одне з провідних місць у когорті країн, які розвивають економіку, побудовану на знаннях.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте економіко-географічне положення і природні умови Японії. Чи сприятливі вони для життя і розвитку господарства населення?
2. За якими показниками Японія належить до світових лідерів?
3. Які чинники визначають її місце у міжнародному поділі праці?
4. У чому полягають особливості постіндустріального розвитку країни?
5. Які чинники стали актуальними у процесі структурної перебудови господарства Японії?
6. Наведіть приклади світових міст Азії. У яких країнах вони виникли?

7*. Спрогнозуйте вплив демографічних процесів Японії на її працересурсний потенціал.

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

У світі узвичаїлося чимало слів та елементів японської культури. Наприклад, ікебана, карате, танка, хайку, аніме. Чи знаєте ви, які мистецтва за ними стоять? Скориставшись інтернет-джерелами, підготуйте невелику презентацію про одне з них.

§ 25. ЯПОНІЯ (Продовження)

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. На третинний сектор у Японії випадають і основні обсяги продукування ВВП, і кількість зайнятих у господарстві – близько 69 %. За обсягами послуг країна поступається лише США та Китаю. У структурі зайнятості, крім звично великих обсягів торгівлі, побутового сервісу та роботи транспорту, підвищену роль відіграють фінансово-банківська діяльність, освіта та наука, медицина та соціальні служби, готельний і туристсько-рекреаційний бізнес.

В Японії створено сучасну **науково-виробничу сферу**. Це дає змогу розвивати виробництво наукомісткої та технічно складної продукції як основний напрям спеціалізації країни в міжнародному поділі праці. Науково-виробнича сфера має високий рівень територіальної концентрації. Так, на агломерацію Токіо – Йокогама припадає 60 % наукових розроб та близько 40 % продукції виробництв високих технологій. Важливу роль відіграють також Осака, Кіото і Нагоя. Перспективним напрямом є створення системи **технополісів**. Наукове місто – Цукуба.

Фінансово-банківська система Японії – одна з найпотужніших у світі. Її опорним каркасом є великі банківські угруповання *Mitsubishi UFJ (Мицубісі)*, *Sumitomo Mitsui (Сумітомо Мицуйі)*, *Mizuho (Мідзухо)*. Їх доповнюють десятки так званих мережових і регіональних банків. З ними тісно взаємодіють галузеві корпоративні угруповання (кейрецу). У результаті перехресного володіння акціонерним капіталом вся система управління економікою держави набуває рис єдиного фінансово-корпоративного комплексу. Вона суттєво відмінна від організації господарства в інших економічно розвинених країнах.

Транспорт Японії виконує великий обсяг роботи як у внутрішніх, так і в міжнародних перевезеннях. Внутрішні перевезення забезпечуються: автомобільним, залізничним та морським каботажним транспортом; зовнішні вантажні – винятково морським, а пасажирські – повітряним. Особливостями формування та використання транспортної мережі на Японських островах є труднощі в її будівництві: висока вартість землі, будівництво великої кількості тунелів й багатокілометрових мостів між островами. Але, попри труднощі, мережа високошвидкісних залізниць, автодоріг зв'язує всі основні економічні центри країни. Основні риси мережі транспортних перевезень виглядають так. Особливо потужні території мегалополісу між агломераціями Токіо – Йокогама – Тіба; Нагоя та Осака – Кобе – Кіото комунікації. Це швидкісна – Сінкансен «потяг-куля», що розвиває швидкість до 320 км/год. та звичайні залізниці, швидкісні автостради, доповнені мережею звичайних автошляхів, прибережні каботажні лінії та лінії автомобільних поромів, лінії електронного зв'язку тощо.

Подорож у слово

Кейрецу (у перекладі з японської – система, серія, ієрархічний порядок) – великі корпоративні об'єднання в Японії, що групуються навколо того чи іншого потужного банку, який забезпечує фінансування всіх компаній групи і виключає можливість їх ворожого поглинання іншими учасниками ринку.

мал. 103. Потяги Сінкансен — високошвидкісної залізниці

портами є *Токіо, Тіба, Нагоя, Осака*. Аеропорти є «вікнами у світ» для 90% японських пасажирів, які від'їжджають у закордонні подорожі. В околицях Токіо – це Наріта і Ханеда, біля Осаки – Кансай та Осака. Навантаженість шляхів – на межі можливого.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Частка виробництв вторинного сектору у формуванні ВВП Японії становить 30%. Їх розвиток дуже залежить від постачання сировини й палива з інших країн через нестачу власних природних ресурсів. Водночас японська промисловість дуже роботизованай ефективна. Галузями міжнародної спеціалізації є чорна й кольорова металургія, аерокосмічна промисловість, судно-, автомобіле- та приладобудування, електроніка, виробництво електрообладнання, нафтохімія, біоіндустрія, виробництво харчових продуктів. Важливою рисою географії промисловості стало формування великих міжгалузевих комплексів-комбінатів. Найпотужніші об'єкти виникли по сусідству із трьома головними агломераціями – *Кейхін, Хансін, на узбережжі Японського моря*.

Розвиток **електроенергетики** країни на 90% залежить від імпорту енергоносіїв, водночас за розмірами енергоспоживання вона четверта у світі. Японія – один із світових лідерів з виробництва продукції **чорної металургії**. Великі металургійні комбінати розташовані в *Кавасакі, Тіба, Кітакюсю*. Основу **хімічної промисловості** становлять нафтохімічні виробництва, найбільші – у *Касіма, Мідзусіма, Сакаї*. У світовому **виробництві машин і устаткування** частка Японії становить понад 10%. Провідні машинобудівні ТНК є основою експортної бази Японії, адже за її межі вивозиться понад 30% продукції машинобудування.

Японське **автомобілебудування** є одним із найбільших у світі. Нині Японія – третій за величиною автомобільний виробник у світі після Китаю і США. Серед всесвітньо відомих японських автомобільних ТНК – *Toyota (Тойота)*, виробництво легкових автомобілів якої зосереджено в *місті Тойота; Nissan (Нісан)* – в *Йокогамі; Mazda (Мазда)* – в *Хіросімі; Honda (Хонда)* – в *Токіо; Suzuki (Судзукі)* й *Mitsubishi (Міцубісі)* – в *Хамамацу; Subaru (Субару)*. *Isuzu (Ісудзу)* – один із найбільших у світі виробників вантажівок, позашляховиків, автобусів та дизельних двигунів. Крім Японії, ці автомобілі збирають також у В'єтнамі, Таїланді, на Філіппінах, у США, Росії, Казахстані. Компанія працює і в Україні: на базі японських двигунів і ходової частини складають українські автобуси «Богдан». ТНК *Yamaha (Ямаха), Kawasaki (Кавасакі)* й *Хонда* – знанні виробники мотоциклів та іншої моторизованої техніки (всюдиходів, гідроци-

Зокрема, швидкісна Сінкансен, що сполучає острови Хоккайдо й Хонсю, проходить глибоководним тунелем Сейкан, прокладеним під дном протоки Цугару, яка сполучає Японське море й Тихий океан.

На порти мегалополісу припадає 45% внутрішніх перевезень вантажів і 70% вантажообороту експортно-імпортних операцій. Великими

клів, скутерів).

Транспортне машинобудування Японії виробляє також трактори, потяги, двигуни.

Суднобудування є традиційним виробництвом Японії упродовж багатьох століть. Основними її конкурентами на міжнародному ринку є Республіка Корея й Китай, з якими триває боротьба за лідерство. Провідними японськими суднобудівними компаніями є *Сасебо* (центр виробництва – *Сасебо*), *Міцубісі* (*Нагасакі*), *Кавасакі* (*Кобе*), *Юніверсал* (*Кавасакі*) та ін. **Аерокосмічна промисловість** виробляє літаки, вертольоти, супутники, космічні апарати й ракетоносії. У 1970-ті рр. Японія була піонером у виробництві **робототехніки**. Нині вона забезпечує 70% світового виробництва роботів для промисловості. Японія майже згорнула **виробництво тканин** і активно виносить за межі країни екологічно брудні виробництва. Водночас **виробництво харчових продуктів** – рибних, м'ясних і молочних, хлібних і кондитерських виробів, соусів тощо зберігає свої позиції.

Мал. 104. Вантажівка виробництва Ісудзу

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Його частка у формуванні ВВП країни становить 1 %, а зайнятість у сільському господарстві та риболовстві — 3 % за практично повної відсутності видобувної промисловості.

Сільське господарство забезпечує близько 56 % потреб країни у продовольстві (від рослинництва і тваринництва), але якщо до цього додати продукцію морських промислів (а морепродукти – винятково важливий компонент японської національної кухні), то рівень самозабезпечення продовольством досягає 62 %. Земель, придатних для рільництва, в Японії украй мало. Склалися три напрями сільськогосподарської спеціалізації: **рисівництво** з використанням поліпшених високоврожайних сортів і нових агротехнічних методів; **плодоовочівництво**, яке використовує найновіші досягнення техніки в будівництві теплиць і створенні пальметних садів, а також високоврожайні гібриди овочевих культур (до 90% насіння овочевих культур – гібридне); **тваринництво** із значним використанням імпортованих кормів. Різко зросло вирощування овочів і фруктів — **плодоовочівництво** стало провідним виробництвом. Велике значення має квітникарство. Тваринництво, хоч і має звужену місцеву кормову базу, проте виробляє понад 30 % сільськогосподарської продукції країни.

Японія достатньою мірою забезпечує себе рисом, овочами, картоплею, яйцями. Щодо забезпечення потреб в інших видах продукції доводиться орієнтуватися на імпорт. Особливо — на ввезення із-за кордону пшениці, кукурудзи, сої-бобів, цукру, яловичини.

Важливою **зоною приміської спеціалізації** (м'ясо, молоко, овочі, фрукти, квіти) є територія **мегаполісу Токайдо**. Інші спеціалізовані зони – **рисовий пояс Японії** на північному сході та узбережжі Японського моря; **північний схід Хоккайдо**, що спеціалізується на молочному тваринництві та буряківництві; **центральний високогірний район**, який перейшов від шовківництва до вирощування овочів і фруктів. **Зони субтропічного зем-**

леробства склалися на Тихоокеанському узбережжі *Сікоку і Кюсю*.

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. На Японію припадає 4 % експорту, 4,2 % імпорту та 5 % прямих закордонних інвестицій світу. Сучасною тенденцією зовнішньоекономічної діяльності країни є перехід її від орієнтації на зовнішню торгівлю до інвестиційної діяльності.

Країна в основному ввозить енергоносії (нафту і вугілля), мінеральну сировину, напівфабрикати, одяг, деякі види хімікатів і промислового устаткування з усіх кінців світу, а вивозить промислові товари, науково-технічну інформацію та капітал. Для своїх потреб Японія довозить 100 % вугілля, нафти і залізної руди, фосфоритів, бокситів, бавовни, вовни, 65 % лісу. Основними статтями японського експорту є автомобілі, побутова електроніка, комп'ютери, напівпровідники, мідь, залізо, сталь. Водночас, на експорт йде 60 % вироблених автомобілів, 75 % копіювальних машин та іншого офісного устаткування та побутової електроніки (відеокамери, цифрові фотоапарати, телевізори, тощо), понад 70 % верстатів.

На світовому ринку науково-технічних знань Японія є значним постачальником наукових розроб, особливо в галузях електроніки, автомобіле- і суднобудування, хімії, матеріалознавства, біотехнологій тощо. На світовому ринку інвестицій японські корпорації активно клопочуться створенням спільних підприємств. Обсяги зовнішньоекономічних зв'язків України та Японії поки що скромні: частка України в японському експорті 0,1%, в імпорті — 0,05 %. Більш сприятливою є ситуація з надходженням японських прямих зовнішніх інвестицій.

ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА. Основні виробничі потужності Японії розташовані доволі компактно, а їхні взаємозв'язки забезпечуються розвинутою мережею комунікацій. Великими центрами територіальної структури господарства є Токіо, Осака, Нагоя, Фукуока, Хіросіма, Саппоро, Сендай. Токіо й Осака виконують економічні та політичні функції в масштабах держави. У межах *Тихоокеанського промислового поясу*, територія якого становить 25 % площі країни, виробляється 75 % промислової продукції *Агломерації Кейхін (Токіо – Йокогама)*, Хансін (Осака, Кубе, Кіото), Тюкьо (Нагоя) є зосередженням наукомістких підприємств.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які показники вказують на те, що Японія — постіндустріальна країна?
2. Розкажіть про транспортну систему Японії. У чому полягають її особливості?
3. Яку роль відіграє морський транспорт для економіки країни? Назвіть і покажіть на карті найбільші порти країни.
4. Які промислові виробництва визначають міжнародну спеціалізацію країни?
5. Що вам відомо про традиції й технології у сільському господарстві? На яких сільськогосподарських виробництвах спеціалізується Японія?
6. Назвіть характерні риси просторової організації господарства. Яку роль уній відіграє Тихоокеанський промисловий район?
7. Які товари і сировина переважають у структурі японського експорту та імпорту?
- 8*. Поміркуйте, за рахунок чого бідна на природні багатства Японія стала однією з найбільш розвинених країн світу.

§ 26. КИТАЙ

Географічне положення
Розташована у Центральній і Східній Азії, омивається водами Тихого океану.

Державний лад
Соціалістична республіка
Унітарний устрій

Природні умови і ресурси
Рельєф складний: великі рівнини (Велика Китайська, Гобі) межують із високими горами (Гімалаї, Каракорум, Куньлунь) і високогірними плато (Тибет).

Клімат помірний і субтропічний, від посушливого пустельного на північному заході до субтропічного мусонного на південному сході.

Найбільші річки – Янцзи, Хуанхе.

Надзвичайно багаті мінеральні, земельні, лісові ресурси; світовий лідер за гідроенергетичним потенціалом.

Китайська Народна Республіка

9,6 млн км²

1,4 млрд осіб

Пекін

Первинний сектор

Видобувна промисловість: вугілля, природний газ, залізні руди, руди кольорових металів. С/г: рослинництво (рис, просо, пшениця, кукурудза, тютюн, соя, картопля, сорго, арахіс, чай, бавовник); тваринництво (свинарство, шовківництво); вилов риби.

Економіка

Аграрно-індустріальна країна. Перша в Азії та друга у світі за величиною ВВП (\$14 трлн).

Третинний сектор

Найбільша в світі торговельна держава; фінансова сфера; туризм; розвинені всі сучасні види транспорту.

Вторинний сектор

Будівельна індустрія, чорна металургія, нафтопереробна, хімічна, космічна промисловість, машинобудування, фарфоро-фаянсове, текстильне, виробництво.

Населення

Перше місце за його кількістю в світі.

Міське населення – 59 %.

Найбільші міста – Шанхай, Чунцін, Пекін, Гуанчжоу.

МІСЦЕ У СВІТІ ТА РЕГІОНІ. Китай – країна, історія державності якої сягає кількох тисячоліть. Її народ зробив вагомий внесок у матеріальну та духовну культуру людства. Китай має велику територію, величезні трудові та багаті природні ресурси, потенційно місткий внутрішній ринок. На початку ХХІ ст. за розмірами ВВП та економічним потенціалом Китай став однією з провідних країн світу.

Китай – осередок однієї з найдавніших цивілізацій Землі. У VI тис. до н. е. на китайських рівнинах уже вирощували рис, близько IV тис. до н. е. там утворилася рільницька цивілізація. До II ст. до н. е. у пониззі Хуанхе виникла імперія династії Шан. До I тис. до н. е. склалася етнічна спільнота древніх китайців та була винайдена ієрогліфічна писемність, яка існує і донині. Основу нації становили народи, які згодом почали називати себе хань. Вони від II ст. до н. е. поступово асимілювали народи тангутів, відгородилися від степових кочівників (сюнну, аварів, монголів) на півночі тисячокілометровою Великою Китайською стіною і продовжили просування на захід, північний схід і південь. Назва династії Цінь у транскрипції інших східних мов увічнилась як Чайна (Китай). А самі китайці почали називати себе «людьми Хань», і ця самоназва існує і до сьогодні.

Симбіоз конфуціанства, даосизму та буддизму склали духовну та філософську основу формування китайської цивілізації. Головне, що віддавна характеризувало систему влади в Китаї – прагматичний підхід до суспільства як об'єкта управління; благо держави прирівнювалось до блага суспільства в цілому.

Тому чимало сил, а часом і жорстокості, докладалося задля забезпечення стабільності й порядку. Упродовж тисячоліть, аж до XX ст., Китай існував в умовах стабільності: стабільної території; постійної чисельності населення у відповідних межах, усталеності життєвих устоїв.

Аж до XV ст. рівень знань і рівень культури жителів Китаю був вищий, ніж в Європі. Поливне рисівництво давало змогу збирати до трьох урожаїв рису на рік. Добре були розвинені різні мануфактури – особливо ткацтво, виробництво порцеляни, різноманітних механічних пристроїв, ковальство. Сталеливарний процес (із V ст.) був відомий китайцям задовго до його появи в Європі. Китайці прославились як перші у світі творці паперу і паперових грошей, пороху й ракети, компаса та математичних картографічних проєкцій (X ст.), сейсмографа, парасольки, сірників і т. ін. Глибокі традиції мали китайські література, мистецтво, архітектура.

За чотири тисячоліття цивілізація в Китаї зазнавала піднесень і спадів. Але китайський народ створив етнічну спільноту з міцними традиціями, цінностями та філософією. У різні часи країна опинялася то під владою кочівників, то монголів, то маньчжурів, але їхнє правління не могло вплинути на самобутню культуру народу. Більший за територією і населенням від Європи Китай тисячі років виживав під черговими імперськими династіями (своїми чи чужими) як єдине ціле.

Китайська держава в межах етнічної території китайців уперше утворилася у II ст. до н. е. (династія Цінь, 221–206 рр. до н. е., та династія Хань

Мал. 105. Великий Китайський мур
(VII — II ст. до н. е.)

починаючи від 206 р. до н. е.).

Від дня проголошення в 1949 р. Китайської Народної Республіки країна пройшла складний шлях соціального і економічного розвитку, що привів до утворення сучасної моделі централізовано керованої економіки Китаю, в якій поєднуються елементи соціалістичного господарства й ринкового.

ПРИРОДНІ РЕСУРСИ. Китай – третя за площею країна світу – має значний земельний фонд, великі запаси корисних копалин, потужні гідроресурси, а також широкі можливості для освоєння ресурсів океану. Природа Китаю, багата й різноманітна. На рівнинах Східного Китаю, що перебуває під впливом теплих мусонів із Тихого океану, розкинулись родючі поля, на заході – безводні простори найбільших азійських пустель і найвищі у світі гори. На півночі простягаються посушливі рівнини та гірські хребти, вкриті лісами, що прилягають до холодних просторів Сибіру, а на півдні – гори з вічнозеленими тропічними лісами.

Площа сільськогосподарських угідь у КНР становить більше половини території країни. Ще 16% території зайнято лісами. Орні землі становлять так само 16% земельного фонду. Але якщо врахувати, що в окремих районах можна збирати два-три врожаї на рік, посівна площа Китаю буде набагато більшою, ніж площа ріллі. Основна частина орних земель припадає на східні райони країни.

Китай надзвичайно багатий на мінеральні ресурси. Промислові запаси вугілля становлять майже 20 % світових. Вугілля є практично по всій країні, але найбільші вугільні басейни розташовані на півночі, північному заході і північному сході (*Північно-Східний басейн*). Більш як третина території Китаю перспективна на нафту і газ. Найкраще розвідані нафтоносні площі на півночі Великої Китайської рівнини, на північному сході та північному заході.

Перспективний на нафту шельф китайських морів. У країні є значні поклади урану, особливо на заході та півдні. Можливості енергетики істотно доповнюються великим гідропотенціалом. Особливо потужний гідропотенціал мають річки південного заходу, які беруть початок у найвищих гірських системах світу. Великі запаси залізної руди є в більшості провінцій, зокрема на північному сході, у Північному Китаї та на півдні. Особливо багаті родовища руд поліметалів, марганцю, олова, сурми, вольфраму, ртуті у провінціях Південного та Південно-Західного Китаю. Є також великі поклади фосфоритів, плавикового шпату, азбесту, різноманітних будівельних матеріалів.

НАСЕЛЕННЯ. Кожний п'ятий житель Землі – китаєць. Для природного руху населення Китаю за останні десятиліття є характерними зниження коефіцієнтів народжуваності та смертності. Природний приріст населення знизився до 4 % за рік, і тепер щороку населення Китаю збільшується лише на 5 млн осіб. Для структури трудових ресурсів є характерною висока частка молоді, яка є наймобільнішим їх елементом. Майже половину населення і трудових ресурсів зосереджено в сільській місцевості.

Розміщене населення Китаю нерівномірно. У Східному Китаї на 20 % території проживає понад 65 % населення країни. Половину його зосереджено у приморських районах. Особливо велика густина населення у приморських провінціях — понад 300 осіб/км². Західні та північно-західні райони країни з несприятливими природними умовами заселено доволі слабо — там 1–4 особи/км². Упродовж останніх десятиліть у результаті активізації економічного життя країни посилюються міграційні потоки робочої сили. Попервах вони були планомірно спрямовані із густозаселених районів Великої Китайської рівнини у провінції Північного, Північно-Східного, Північно-Західного й Південно-Західного Китаю, тобто освоювались території прикордоння, де проводилась асиміляція некитайських народів. Хвилю міграції стихійно спрямовано до південних і східних приморських виняткових економічних зон.

Рівень урбанізації становить 59 %. Найбільшими містами Китаю є *Шанхай* (27 млн осіб), *Чун-*

Мал. 106. Статеві-вікова піраміда населення Китаю, 2017

Мал. 107. Шанхай — найбільше місто Китаю

цін (понад 15 млн), *Пекин* (20 млн), *Тяньцзінь* (13 млн), *Гуанчжоу* (15млн) та ін. Особливе місце посідають *Сянган* з населенням 7 млн осіб, *Шеньчжень*. У Китаї утворилися одні з найбільших мегаполісів світу — *дельта річки Янцзи* та *Сянган-Гуанчжоу*.

Китайці (хань) становлять 92 % населення. Крім них, у країні проживає понад 80 народів, які належать до різних мовних сімей і груп. Державною мовою є китайська –

мандаринський діалект.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ. У 1978 р. було проголошено курс на економічні реформи. Селяни одержали землю в оренду, було впроваджено систему сімейного підряду. Як результат – різко зросло виробництво сільськогосподарської продукції. Розпочалися реформи і в промисловості. Розширилася самостійність підприємств, було встановлено раціональну систему цін, запроваджено науково-технічні досягнення. У зовнішньоекономічній діяльності Китай перейшов до політики «відчинених дверей», тобто до політики співробітництва з усіма державами, використання іноземного капіталу, створення спеціальних вільних економічних зон та відкритих економічних районів. Темпи економічного зростання становили на той час 12–18 % щорічно.

Наприкінці ХХ ст. було взято курс на перехід до «соціалістичної ринкової економіки» та інтеграцію у світовий ринок. За збереження за державою панівних позицій у стратегічних виробництвах підтримувалися подальше розширення недержавних форм власності, пом'якшення умов для зовнішньої торгівлі та прискорення науково-технічного прогресу. Нині за обсягом ВВП Китай перебуває серед провідних країн світу. Метою економічного розвитку КНР визначено побудову «суспільства середнього достатку», яке ще давньокитайські мислителі вважали моделлю ідеального суспільства, що поступається лише суспільству вільних і рівних.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте природні умови Китаю. Чи сприятливі вони для життя і розвитку господарства населення?
 2. За якими показниками Китай належить до світових лідерів?
 3. Які чинники визначають місце країни у міжнародному поділі праці?
 4. Розкажіть про особливості розміщення населення в Китаї. Покажіть на карті найбільші міста сучасного економічного розвитку країни.
 5. Поміркуйте, як історія розвитку Китаю позначилася на сучасних економічній культурі країни.
- 7*. Охарактеризуйте особливості населення Китаю за статеві-віковою пірамідою (мал. 106).

§ 27. КИТАЙ (Продовження)

• Пригадайте, якими мінеральними ресурсами багатий Китай.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. Оцінка сучасного рівня економічного розвитку КНР є досить неоднозначною. З одного боку, це велика держава, що за абсолютними показниками поступається небагатьом країнам світу. Країна має великі можливості в енергетиці – перше місце у світі за видобутком паливних ресурсів, перше місце за виробництвом сталі, зерна і тканин. У Китаї розвинені космічна й атомна промисловість, нафтохімія та електроніка. З іншого боку, виробництво промислової та сільськогосподарської продукції на душу населення лише наближається до пересічних показників по світовому господарству.

За останні десятиліття у КНР докорінно змінилося співвідношення секторів у структурі ВВП: третинний сектор – понад 52 %, вторинний – 40 %, первинний – 8 %. Китай наблизився до індустріально-аграрної, економічно розвиненої країни. За продуктивністю праці сільське господарство має показники значно нижчі порівняно з промисловістю. Крім того, характерні нерівномірно розвинена інфраструктура і порівняно низький технологічний рівень так званих цивільних промислових виробництв.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. Види обслуговувальної діяльності в Китаї залишаються характерними для централізовано керованої економіки соціалістичної країни: належні їм функції виконують торгівля, комунальний сервіс, транспорт. Але дозволена згідно з останніми реформами свобода приватної ініціативи бере своє: активність і суєта базарної та вуличної торгівлі просто вражає. Можна недорого поїсти і дешево купити все необхідне для невибагливого покупця.

Помітно активізувалася **фінансово-банківська діяльність**. Зовнішньоекономічні банки країни посідають помітне місце у фінансовій системі світового господарства — серед першої десятки світових банків чотири китайських! Світовими містами в Азії є *Сянган, Шанхай, Пекін*.

У Китаї, враховуючи кількість населення та розміри території, **транспорт** іще не повною мірою задовольняє потреби господарства. Половину обсягу всієї його роботи виконують **залізниці**. На найважливіших напрямках швидкість пасажирських потягів – 300 км/год (водночас зберігаються і звичайні потяги з невеликими швидкостями). Ведеться робота, аби до всіх основних економічних центрів провінцій підходили залізниці.

Важливе значення у перевезеннях пасажирів має автомобільний транспорт. Зростають обсяги роботи авіаційного транспорту. Аеропорти-хаби працюють у містах *Пекін, Сянган, Гуанчжоу, Шанхай*.

Найгустіша мережа залізниць, автошляхів, водних шляхів склалася на Великій Китайській рівнині, особливо на півночі, де зосереджено більшість населення і господарських об'єктів, а також на *Північному Сході* та в *Сичуані*. Вона забезпечує вихід до портів на узбережжі. Внутрішню частину держави забезпечено шляхами набагато гірше.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. У КНР створено потужну багатогалузеву промисловість. Поряд із традиційними (текстильне, вугільне, металургійне), вини-

Мал. 108. Центральний діловий район Пекіну

кли і такі нові промислові виробництва, як нафтопереробне, авіаційне, космічне, електроніка. Промисловість випускає широкий асортимент продукції та в основному задовольняє потреби країни у промислових виробках. Вона дає на експорт у великих обсягах не тільки дешеві товари масового вжитку, а й широкий спектр продукції машинобудування (майже 50 % експорту).

Будівельна індустрія виконує великий обсяг робіт. Складається враження, що сучасний Китай — це активно діючий будівельний майданчик: «як гриби» ростуть мікрорайони багатопверхівок у великих містах, на Великих рівнинах села забудовують ошатними будинками, дороги — асфальтують, зрошувальні системи — добудовують.

В **енергетиці** зберігається «вугільний» характер. Кам'яне вугілля забезпечує 65% потреб в енергоносіях, нафта — близько 20 %. Потужності електроенергетики різко зросли за останні десятиліття: за виробництвом електроенергії КНР посідає друге місце у світі після США. На ТЕС припадає 64 % виробництва електроенергії, АЗС — 8%, ГЕС — 20 %, на інші відновлювані джерела — 14 %, на АЕС — 2 %. У КНР побудовано ряд ГЕС, що належать до найбільших у світі.

Чорна металургія країни спирається на власні запаси залізної руди, легувальних металів і вугілля. КНР виплавляє майже половину світового виробництва сталі.

Машинобудування — найважливіше виробництво китайської індустрії. Машинобудівні заводи виробляють практично всі види машин та устаткування. Налагоджено виробництво верстатів, автомобілів, тракторів і сільськогосподарських машин. Розвинена електронна промисловість. Характерною рисою територіальної структури є співіснування великих машинобудівних центрів, у яких розміщено великі машинобудівні заводи (у Східному, Північному, Північно-Східному та Південному Китаї) і численних дрібних підприємств, що діють у кожній провінції. Нині різко зросло значення півдня, де працюють потужні підприємства *Сянган, Гуанчжоу* та спеціальних економічних зон інших міст узбережжя. *Шанхай* — найбільший центр машинобудування, тут діють сотні заводів, які дають 1/5 продукції цього виробництва в КНР. *Пекін, Тяньцзінь, Шеньян, Далянь, Шеньян, Чанчунь, Харбін*; у східній частині Китаю — *Нанкін, Ціндаоу*. Велике значення мають і центри, розташовані у глибинних районах, — *Лоян, Сіань, Чунцін*.

У **хімічній промисловості** розвитку виробництва органічної хімії, що спирається на потужності нафтохімії, основної хімії та мінеральних добрив. Так, Китай посідає перше місце у світі з виробництва азотних добрив і синтетичних волокон; друге — з виробництва кислот і соди.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Китай — велика сільськогосподарська країна. Там збирають тритину світового врожаю рису та просяних культур, зо-

середжено 10 % світового поголів'я великої рогатої худоби і понад 40 % поголів'я свиней. На Китай припадає 25 % світового виробництва м'яса, зокрема свинини і птиці. Китай – один із найбільших у світі виробників пшениці, кукурудзи, бавовнику, сої, чаю, тютюну, коконів шовкопряда. Для галузевої структури сільського господарства є характерним значне переважаювання **рослинництва** – понад 70 % вартості його валової продукції.

Зернове господарство дає основну частку продовольства країни. Традиційною культурою є рис. Південні райони збирають по два, навіть по три врожаї рису за рік. Пшениця – друга за значенням продовольча зернова культура, її збирають близько 16 % світового збору. Кукурудзи Китай збирає 20 % світового збору. Велике значення має вирощування просяних культур, особливо поширені гаолян і чумиза – понад 30 % (на північному сході та півночі країни). З-поміж технічних культур основними є бавовник (30 % світового виробництва) і джут. Важлива культура – цукрова тростина. Головними олійними культурами є соя та арахіс. Китай посідає перше місце у світі (обійшовши Індію) за виробництвом чаю (25 % світового збору). Овочівництво та бульбові культури (особливо батат і картопля) забезпечують істотну частку продовольства. Вирощують більш ніж 100 видів різних овочів, зокрема численні сорти капусти, редьки, ріпи, моркви, цибулі. У цілому Китай дає 50 % виробництва овочів і клубних плодів.

Тваринництво має різні напрями розвитку у східних і західних районах країни. У східних районах важливе значення мають свинарство і птахівництво. Західна і почасти північно-східна частини країни – зона екстенсивного тваринництва, яке використовує великі пасовища. Там розводять овець, кіз, коней, верблюдів, у високогірних районах – яків.

У територіальній структурі сільського господарства Китаю вирізняються чотири зони. *Зона богарного (незрошеного) землеробства і тваринництва* – північна частина Східного Китаю. Там зосереджено половину орних земель. Вона дає третину зернових і стільки ж тваринницької продукції. *Зона рисосіяння, субтропічних і тропічних культур* – південна частина Східного Китаю. Це – найстаріший район світового рільництва, де зосереджено 40 % орних земель Китаю. Вона дає 60 % зерна країни і 50 % продукції тваринництва. *Зона пасовищного скотарства й оазисного землеробства* – в Північно-Західному Китаї. Розрізняють *високогірну зону* Цінхаю і Тибету.

Китай має потужне **видобувне виробництво**. Видобуток вугілля становить понад половину світового. Родовища розробляють в усіх провінціях країни, але найбільше – у Північному Китаї. Основні райони видобутку нафти – Північний Схід і морський шельф.

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ.

Частка КНР у міжнародній зовнішньоекономічній діяльності зростає. В експорті переважає вивезення продукції машинобудування (това-

Мал. 109. Чайне поле
Лунцзі

Мал. 110
Рисові поля

ри високих технологій, комплектувальні для електроніки тощо), текстилю, одягу, взуття, сільськогосподарської продукції в обмін на продукцію важкої та високотехнологічної промисловості. Китай вивозить машини (близько половини експорту), текстиль (п'ята частина експорту), чорні та кольорові метали, вугілля, чай, різноманітні товари легкої промисловості (зокрема іграшки).

В імпорті переважає довіз різноманітних машин і устаткування, нафти і нафтопродуктів, обладнання для АЕС, оптика та медичне устаткування, соєві боби. Китай активно закуповує ліцензії на сучасні технології та конструкторські розробки. Понад 20 % зовнішньоторгового обороту КНР припадає на США, 10 % – на Японію, інші важливі партнери – в Західній Європі та країнах Азії. Для України Китай став найважливішим торговим партнером у експорті в Азії.

ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА. У Китаї склалося декілька загальнодержавних ядер високої економічної активності. Це, по-перше, промислове ядро *північного сходу* – району, в якому раніше, ніж в інших районах почалася індустріалізація. У *гірлі Янцзи* сформувався найбільший у Китаї економічний осередок. *Шанхай* – провідний порт і центр промисловості (передовсім текстильної), через який величезний басейн Янцзи пов'язаний зі світовим ринком. Ця промислова агломерація стала однією з основних баз індустріалізації країни. Ще одним ядром індустріалізації країни є *промислова агломерація Пекін – Тяньцзінь*. Відбулось переміщення економічної активності до Тихоокеанського узбережжя Китаю: активно зросли *агломерації Сянган – Шеньчжень – Гуанчжоу* та Ляонін. У внутрішніх районах країни також склалися потужні осередки економічної активності в *Ліані, Сіані та Чунціні*.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте особливості сучасного розвитку економіки Китаю.
 2. Які види діяльності набули розвитку у третинному секторі економіки?
 3. Які риси притаманні китайській промисловості?
 4. На які ресурси спирається розвиток чорної металургії у Китаї?
 5. Доведіть, що машинобудування – найважливіша галузь китайської індустрії.
 6. Розкажіть про спеціалізацію рослинництва Китаю.
 7. У чому полягають особливості розвитку тваринництва Китаю?
- 8*. Поміркуйте, які існують можливості для розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України й Китаю.

ПОПРАЦЬОЙТЕ В ГРУПІ

Охарактеризуйте види транспорту Китаю

група 1 – залізничного; група 2 – морського; група 3 – повітряного

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Унікальність економічної системи Китаю

§ 28. ІНДІЯ

 Географічне положення
У Південній Азії, на півострові Індостан, омивається водами Індійського океану.

 Державний лад
Парламентська республіка.
Федеративний устрій.

 Природні умови і ресурси
Рельєф – здебільшого рівнинний (Індо-Гангська низовина, плоскогір'я Декан); на півночі – високі гори (Гімалаї, Каракорум).
Клімат субекваторіальний мусонний.
Найбільші річки – Ганг, Брахмапутра.
Водні. Мінеральні – вугілля, залізни, марганцеві, хромітові руди, боксити, руди рідкоземельних металів, титан.

Республіка Індія

 3,3 млн км²

 1,3 млрд осіб

 Нью-Делі

 Населення
2-ге місце за його кількістю в світі.
Міське населення – 34 %.
Найбільші міста – Делі, Колката, Мумбай.

 Економіка
Аграрно-індустріальна країна;
ВВП (\$2,8 трлн) – 6-та в світі.

 Третинний сектор
ІТ-послуги, аутсорсинг, програмне забезпечення.

 Вторинний сектор
Чорна металургія, нафтопереробна, хімічна, машинобудування, текстильна, целюлозно-паперова.

 Первинний сектор
Видобувна.
С/г: рослинництво рис, пшениця, цукрова тростина, бавовник, джут, прянощі, чай.
Тваринництво – скотарство.

МІСЦЕ В РЕГІОНІ І СВІТІ. Індія (мовою гінді – Бхарат) є однією з найбільших країн світу. Гірські системи Гіндукушу і Гімалаїв на півночі та Індійський океан на півдні відокремлюють півострів Індостан, на якому розташовано країну, від решти світу. Проте зв'язки Індії зі світом були завжди.

Індійська цивілізація налічує понад 5 тис років. Ще в III тис. до н. е. на Індо-Гангській рівнині зародилася одна із найдавніших рільницьких культур Землі. Від середини II тис. до н. е. до Індостану мігрували численні арійські племена, які витрутили аборигенів (дравідійські племена) на південь. Тож нині поняття «індійці» об'єднує кілька спільнот.

У VI ст. до н. е. в долині Гангу виник буддизм — найстаріша світова релігія, але згодом в Індії більшої сили набув індуїзм. У VIII ст. в регіон проник іслам. Колоніальна епоха на півострові Індостан закінчилася після Другої світової війни. Під проводом демократичних сил країни здобули незалежність. Проголошення незалежності в 1947 р. супроводжувалося поділом країни на дві держави-домініони: *Індійський Союз*, до якого відійшли території, де більшість сповідувала індуїзм, і *Пакистан* – території, де переважав іслам. Територіальний поділ породив прикордонні суперечки, деякі з них, наприклад, проблема *Каширу*, не вирішено й досі. І нині залишаються неврегульованими проблеми делімітації кордону між Індією та Китаєм.

Після проголошення незалежності Індія змогла реалізувати можливості свого людського і природного потенціалу і згодом стала однією із провідних демократичних держав світу. Сучасна Індія — держава, що має потужну промисловість і розвинене сільське господарство, третинний сектор, що розвивається, нарощуючи науково-технічний потенціал країни.

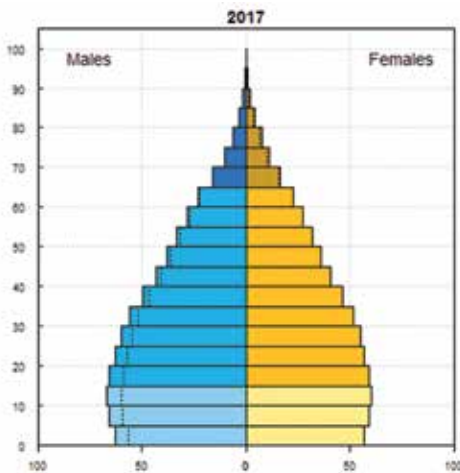
ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ. Індія, розташована в тропічних та субекваторіальних широтах, відгороджена з півночі стіною Гімалаїв. На її території розрізняють три відмінні природні регіони: *Гімалаї*, *Індо-Гангську низовину* та *плоскогір'я Декан*. На низовині та плоскогір'ї панує один із найспекотніших у світі типово мусонний клімат, який визначає ритм господарських робіт і способу життя. Понад 2/3 річної кількості опадів припадає на червень — вересень (південно-західний мусон) — це основний рільницький сезон, під час якого вирощують широкий набір волого- і теплолюбних сільськогосподарських культур.

З-поміж **мінеральних ресурсів** світове значення мають поклади залізних, марганцевих, поліметалічних та хромових руд, слюди, бокситів, руд і особливо титану. Для розвитку атомної енергетики країна має значні запаси торію та урану. Паливні ресурси представлені вугіллям — десяте місце в світі за запасами та друге — за видобутком. Але рівень забезпечення енергоресурсами з розрахунку на душу населення дуже низький. Нафту видобувають на шельфі поблизу Мумбая.

Індія має значні водні ресурси, що використовують як для зрошення, так і для виробництва електроенергії.

НАСЕЛЕННЯ. За кількістю жителів Індія поступається тільки Китаю. Середня щільність населення становить 382 особи/км², а в долині Гангу і на прибережних низовинах зростає до 1000–1500 осіб/км².

Мову гіндустанців — гінді — проголошено державною. В Індії основні адміністративні одиниці — штати, створені за етнічною ознакою, а місцеві мови (бенгалі, телугу, маратхі, тамілі) є офіційними. Мовою державного спілкування є англійська. Понад 80% населення становлять індуїсти, мусульмани — 14%. Є також сикхи і християни. Міжгромадські конфлікти на релігійному ґрунті виникають особливо в Північній Індії: між мусульманами та індуїстами, між сикхами та індуїстами. Понад 66% індійців живе у сільській місцевості, переважно у великих селах. Міське населення становить лише 34%.

Мал. 111. Статеві-вікова піраміда Індії (2017)

Найбільшими міськими агломераціями в Індії є *Делі* (понад 28 млн осіб), *Мумбай* (20 млн), *Колката* (15 млн), *Бангалор* (11 млн), *Ченнай* (10 млн осіб). Делі — один із найбільших економічних центрів країни, її головний культурний осередок. У місті розрізняють Новий і Старий Делі. *Нью-Делі* — міський район у межах Делі, збудований у ХХ ст., з широкими вулицями й бульварами, в якому розміщено державні установи, — є офіційною столицею Індії. Старий Делі має вузькі вулиці, хаотичне нагромадження старої житлової забудови, підприємств, пам'яток культури. Там проживають 90% жителів столиці.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. За абсолютними розмірами ВВП Індія входить до першої десятки країн світу. Однак за показниками ВВП на душу населення країна, — серед найбідніших. В Індії є сучасні заводи та електростанції, космічна й атомна техніка, важка і наукомістка промисловість, розвинена наука, тому вона належить до індустріально-аграрних країн.

На третинний сектор економіки припадає 62 % ВВП країни, вторинний – 23 %, первинний – 15 %. Частка зайнятих у первинному секторі (47 %) – одна з найвищих у світі. Це — сільськогосподарська країна; понад 800 млн індійців, що дорівнює населенню всієї Європи, – сільські жителі. Для багатьох бідних селян, як і 2 тисячі років тому, знаряддям праці є рало і серп, паливом – гній і солома, транспортом – віл чи буйвіл, формою обміну – бартер. У містах становище не краще: третина жителів живе в нетрях, які є нагромадженнями примітивних халуп.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. У структурі сільського господарства, як і всюди в мусонній Азії, переважає *рослинництво*. Оброблювані землі займають половину площі країни. Для мусонного клімату характерна нерівномірність розподілу опадів по території і та впродовж року, є надмірно зволожені райони і райони посушливі, є вологий сезон і сезон сухий. Тому штучне зрошення тут практикують з давніх часів. Греблі, канали, колодязі, помпи, тимчасові водойми – характерна риса індійського ландшафту. Домінують зернові культури. Рис вирощують повсюдно. Найбільша концентрація рисових посівів – на північному сході та прибережних низовинах. Місцями збирають до трьох урожаїв упродовж року. Пшеницю вирощують на північному заході Індо-Гангської низовини. Долина Гангу – один із найбільших у світі виробників цукрової тростини (друге місце після Бразилії) правда, частина цукру виробляється із кокосових горіхів. У харчуванні індійців велику роль відіграють бобові, овочі та фрукти; олійні (особливо арахіс і рапс) культури. Індія є другим у світі після Китаю виробником і експортером чаю. Важливими споживчими та експортними сільськогосподарськими продуктами є прянощі (чорний перець, гвоздика, кардамон), а також кава, тютюн і каучук. Із волокнистих культур важливими є бавовник (друге місце у світі) і джут.

Тваринництво має підсобне значення. За поголів'ям великої рогатої худоби країна посідає перше місце світі, але худоба (воли, буйволи, корови) використовується переважно як тяглова сила. Індійці-індуїсти – вегетаріанці. Вони споживають тільки рослинні та молочні продукти. Індуїзм уважає корову священною твариною.

Видобувна промисловість спеціалізується на видобутку вугілля (друге місце у світі). Розроблення покладів алюмінієвої сировини дає змогу на власному глиноземі виробляти алюміній. Родовища руд кольорових металів забезпечують значне виробництво концентратів міді, цинку, свинцю, рідкоземельних металів.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. За останні роки Індія зробила значний крок вперед у створенні сучасної промисловості, високотехнологічних виробництв. Через бідність населення стримується зростання внутрішнього споживчого ринку, значну роль продовжують відігравати кустарні виробництва.

Дешева ручна праця ковалів, теслярів, гончарів, ткачів в основному задовольняє потреби внутрішнього ринку. Важку промисловість сконцентровано в Північно-Східній Індії, де величезні поклади залізної руди залягають поряд з кам'яновугільними басейнами. Комплекс виробництва об'єднує видобування сировини і палива, електроенергетику, чорну і кольорову металургію, важке машинобудування. Цей район називають «*Індійським Руром*». Центрами металургії є *Джамшедпур*, *Бокаро*, *Бхїлаї*, важкого машинобудування – *Ранчі*.

Провідними в індійському машинобудуванні стали виробництва автомобілів, комплектувальних та запасних частин до них, тракторів, енергетичного устаткування, а останнім часом високотехнологічної продукції електроніки. Найбільший центр машинобудування – *Бангалор*. Тут виробляють верстати, літаки, зброю, засоби зв'язку. Це також центр електронної промисловості й космічних досліджень.

Обсяги виробництв тканин, одягу, взуття, в яких працюють декілька десятків мільйонів людей, залишаються традиційно великими. Застосування аутсорсингу відкрило для цих підприємств, що використовують дешеву робочу силу, доступ до ринків усього світу.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. У цьому секторі Індії зайнято 30 % економічно активного населення. У торгівлі та побутовому обслуговуванні переважають дрібні підприємства. Але в діяльності, що вимагає високої кваліфікації працівників, країна має можливість використовувати високоосвічену робочу силу, яка добре володіє англійською мовою, а це дає змогу ефективно впроваджувати сучасні інформаційні технології. То ж індійські підприємці можуть активно модернізувати промисловість і сільське господарство, фінансово-банківську справу та зовнішньоекономічну діяльність, а вчені – вести дослідження в галузі атомної енергетики, електроніки та програмного забезпечення, освоєння космосу, медицини тощо. *Калката* – великий торгово-фінансовий центр Індії. Світовими містами в Індії є *Мумбай* і *Нью-Делі*.

Індія має густу мережу комунікацій, і транспорт виконує великі обсяги роботи. Провідну роль відіграють *залізниці* (перше місце в світі за обсягами пасажирських і четверте – вантажних перевезень). Низька технічна швидкість потягів (60 або й 30 км/год) – стримуючий чинник розвитку всієї економіки. Мережа *автомобільних доріг* теж густа (особливо у східній частині країни), але більшість доріг – ґрунтові. Суходільних зв'язків з іншими регіонами Азії практично немає. Тому в зовнішньоекономічних перевезеннях стратегічно важливими є *морський* та *авіаційний транспорт*. Найбільші морські порти Індії – *Мумбай*, *Колката*, *Ченнай*, *Вішакхапатнам*. Найбільші міжнародні аеропорти – *Мумбай*, *Делі*, *Колката*.

Мал. 112. Мумбай — світове місто, головний економічний центр Індії

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. Основними статтями експорту

є високотехнологічні товари, вироби коштовного каміння, сільсько-господарські продукти. Основні статті імпорту – нафта і нафтопродукти, золото і срібло, машини та устаткування.

Активно розвивається туризм. Майже три десятки пам'яток Індії – у списку світової спадщини ЮНЕСКО, зокрема форт Агри, печерні храми в Аджанті, мавзолей Тадж-Махал в Агрі, печерні храми в Еллорі, святилища у Махабаліпурамі та ін. Для України Індія – третій зовнішньоторговельний партнер в Азії (після Китаю і Туреччини). Україна імпортує чай, високотехнологічні товари, одяг, ліки; експортує – машини та устаткування, продукцію сільського господарства.

ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА. Індія має велику територію і значні природні, етнічні та господарські відмінності.

Індо-Гангська низовина – найважливіша частина Індії. Тут зародилися релігії буддизму та індуїзму, сталися найважливіші події індійської історії, звідси пішла і назва країни. Теплий клімат, родючі алювіальні ґрунти і багато вологи сприяли виникненню розвиненого рослинництва і високої густоти населення. Міста на берегах священного Гангу живуть за рахунок паломників, які непинним потоком йдуть сюди з усіх кінців країни. Невелике поселення Бодх-Гая (штат Біхар) – священний центр буддистів усього світу. Найбільші міста – *Колката* і *Делі*.

Захід – найбільше розвинена частина Індії. Ще в доколоніальні часи там стикувалися важливі торгові шляхи, процвітали мореплавання, портові міста, торгівля, нагромаджувалися капітали. Цей район є головним постачальником бавовни в країні. Важливу роль відіграло відкриття на шельфі родовищ нафти. Захід є головною промисловою зоною Індії. (більше як третина вартості продукції фабрично-заводського сектору). Традиційним виробництвом є бавовняне (майже 1/2 національного виробництва). *Мумбай* претендує на роль головного економічного центру країни. З-поміж наукових установ там працює атомний дослідний центр, місто – відомий у світі центр кіноіндустрії.

Південь – головний район плантаційних культур. Район *Бангалора* називають «Силіконове плоскогір'я». Це – осередок обчислювальних центрів і космічних досліджень.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте економіко-географічне розміщення Індії.
2. У чому полягають особливості індійської системи розселення?
3. Якими є особливості розвитку економіки країни?
4. На вирощуванні яких культур спеціалізується рослинництво Індії? Які з них забезпечують експорт країни?
5. Які мінеральні ресурси видобувають в Індії?
6. Які виробництва вторинного сектору визначають міжнародну спеціалізацію країни?
7. У чому полягають особливості розвитку індійського третинного сектору?
8. Які види транспорту набули розвитку в країні?
9. Якими є особливості просторової організації господарства Індії?

РОЗДІЛ III

ОКЕАНІЯ

Тема 1. Австралія

Тема 2. Мікронезія, Меланезія, Полінезія

Вивчаючи розділ, ви:

- **дістанете уявлення** про сучасну політичну карту Океанії, її субрегіони та країни, що входять до їх складу, розташування військових баз інших держав, зв'язки України з країнами Океанії;
- **дізнаєтеся** про особливості розміщення населення в Океанії, розвиток економіки країн Мікронезії, Меланезії й Полінезії;
- **навчитися** знаходити і систематизувати необхідну інформацію для характеристики країн Океанії, пояснювати особливості їх міжнародної спеціалізації, обґрунтувати рівень їх економічного розвитку;
- **розвиватимете вміння** оцінювати природні умови і ресурси для розвитку економіки країн Океанії, порівнювати спеціалізацію сільського господарства та загалом економічний розвиток Австралії з іншими країнами Океанії;
- **набуватимете компетентностей** у соціальних науках, інформаційно-цифрової, підприємливості, екологічної грамотності, обізнаності у сфері культури народів Океанії.

§ 29. АВСТРАЛІЙСЬКИЙ СОЮЗ

Географічне положення

Охоплює увесь материк Австралія, острів Тасманія та численні дрібні острови в Тихому та Індійському океанах.

Державний лад

Парламентська демократія у складі Співдружності націй. Федерація.

Австралійський Союз

7,7 млн км²

25 млн осіб

Канберра

Природні умови і ресурси

Клімат на більшій частині – сухий тропічний (вологий на сході); на півночі – субекваторіальний перемінно вологий.

Рельєф переважає рівнинний; на сході – Великий Вододільний хребет.

Річки – Муррей, Дарлінг.

Мінеральні ресурси: вугілля, природний газ, боксити, залізні, поліметалічні, мідні, нікелеві, уранові, марганцеві, срібні руди, золото, алмази.

Економіка

Індустріально-аграрна країна. Перші в Океанії за величиною ВВП (\$ 1,4 трлн) і 13-та в світі.

Третинний сектор

70 % ВВП країни: наукові й технічні послуги, фінансова сфера, туризм, транспорт

Вторинний сектор

Чорна металургія, машинобудування, хімічна, виробництво продуктів харчування, тканин, одягу, взуття

Первинний сектор

Видобувна – галузь міжнародної спеціалізації. Інтенсивне с/г з переважанням тваринництва (вівчарство).

Населення

За його кількістю – 52-ге місце у світі. У містах проживає 85 %. Найбільші міста – Сідней, Мельбурн, Брисбен.

МІСЦЕ У СВІТІ ТА РЕГІОНІ. Австралійський Союз – країна в Південній півкулі, територія якої охоплює материк Австралію, острів Тасманію та численні дрібні острови Тихого й Індійського океанів. Це – найбільша за площею території країна в Океанії та шоста – в світі. Вона виходить до двох океанів, її найближчі сусіди – винятково острівні країни. Водночас Австралія розташована на значних відстанях від решти економічно розвинених країн.

Австралія – багата і розвинена держава, нині її економіка – 13-та серед найбільших економік. Країна має другий за величиною в світі індекс людського розвитку і належить до провідних у світі за якістю життя, охорони здоров'я, освіти, захистом економічної свободи, громадянських і політичних прав. Австралія є другою найбагатшою країною світу у розрахунку багатства на одного дорослого після Швейцарії. Вона входить до «Великої двадцятки», є членом Співдружності Націй.

ПРИРОДНІ УМОВИ І РЕСУРСИ. Австралія – найбільш рівнинний і

Таблиця 29

Австралія в регіоні та світі

Показники	Значення	Місце в Океанії	Місце у світі
Площа території	7,7 млн км ²	1	6
Населення	25 млн осіб	1	52
ВВП	1,4 трлн дол. США	1	13
ВВП на душу населення	56,1 тис. дол. США	1	10
Індекс розвитку людського потенціалу	0,939	1	2

Мал. 113. Великий Бар'єрний риф — природна перлина Австралії

найпосушливіший материк на планеті. Третину континенту займають пустелі та напівпустелі. У західній частині Австралії розташоване *Західноавстралійське плоскогір'я*. У східній — *Великий Вододільний хребет*; г. *Косцюшко* (2228 м) є найвищою точкою країни. Територія Австралії лежить у чотирьох географічних поясах – від субекваторіального (на півночі) до помірного (на півдні о. Тасманія). Її ландшафти змінюються від лісів різних широт до тропічних пустель. Найкращі умови для життя і господарського освоєння території склалися на схід від Великого Вододільного хребта, де найвищий рівень зволоження. З просуванням на захід, у глиб континенту, рослинний покрив стає біднішим, знижується родючість ґрунтів, ліси змінюються чагарниками та сухостеповою рослинністю. Там поширені пасовища для овець та великої рогатої худоби. Центральні райони материка зайняті спекотними напівпустелями та пустелями.

Австралія має недостатні запаси внутрішніх вод. Типовими є *крики* – струмки та річки, що періодично пересихають. Найбільшими річками є *Муррей* (*Murray*) та його притока *Дарлінг*. У середній частині Австралії розташоване *озеро Ейр*. В океані вздовж північно-східного узбережжя Австралії простягається *Великий Бар'єрний риф* – найдовше у світі пасмо коралових рифів.

Австралія багата на мінеральні ресурси. Вона належить до провідних країн світу за запасами бокситів (родовища в основному на півночі), залізної руди (північний захід), вугілля (схід), поліметалів, марганцю, міді, нікелю, срібла, золота, алмазів, урану. Нещодавно було розвідано значні запаси природного газу і нафти (у центрально-східній частині та на шельфі). За прогнозами, до 2020 р. Австралія може перетворитись на світового лідера з видобутку природного газу.

Мал. 114. Представники корінного населення Австралії

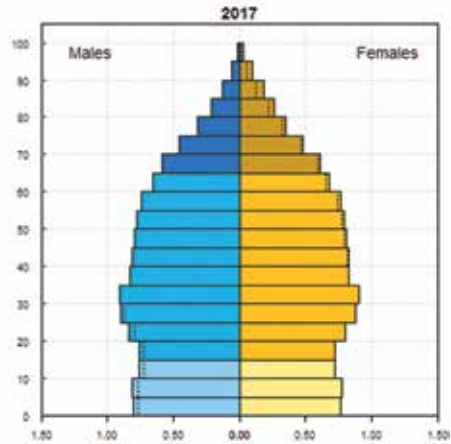
НАСЕЛЕННЯ. До приходу європейців материк населяли корінні австралійці, які належали до більш як 250 мовних груп. Проте внаслідок принесених європейцями хвороб, збройних сутичок та політики асиміляції чисельність аборигенного населення суттєво зменшилась у перші 150 років колонізації, тож зараз становить близько 3 % усіх мешканців. Першими з європейців берегів Австралії дісталися голландські мореплавці у 1606 р., проте колонізацію розпочала лише

наприкінці XVIII ст. Велика Британія. Поступово британці заселили усе південно-східне узбережжя і почали просуватися на захід. Населення стабільно зростало впродовж наступних століть за рахунок численних хвиль імміграції.

Нині більшість населення Австралії є нащадками іммігрантів, які прибули здебільшого з Великої Британії та Ірландії. Австралія входить у десятку найбільших мігрантських країн, іммігранти становлять 26 % її населення. Добровільна імміграція з Великої Британії набула значних розмірів лише в 1820-ті, коли в Австралії почало швидко розвиватися вівчарство. Значна хвиля іммігрантів прибула під час «золотої лихоманки» в середині XIX ст. Найбільшими етнічними групами нині є британці та ірландці, шотландці, китайці, німці, італійці, греки. Офіційна мова – англійська (діалект, відомий як австралійська англійська).

Найпоширенішою релігійною спільнотою є християни (52 % населення). Серед нехристиянських віросповідань найбільше послідовників буддизму та ісламу – по 2,5 %.

За кількістю населення Австралія посідає 52-ге місце, а за його щільністю (3 осіб/1 км²) – одне з останніх у світі. Населення сконцентроване на південно-східному узбережжі – там проживає майже 80 % мешканців країни. Рівень урбанізації дуже високий – 90 %. Найбільші міста – на

Мал. 115. Статеві-вікова піраміда

Мал. 116. Пам'ятник «Життя з чемодану», присвячений мігрантам до Австралії

Мал. 117. Канберра — столиця Австралії, місто, спеціально спроектоване для виконання столичних функцій

Мал. 118. Сідней — економічна столиця Австралії

східному і південно-східному узбережжі країни, зокрема столиця *Канберра*. Найбільші міста та їх агломерації – *Сідней* (5 млн осіб), *Мельбурн*, *Брисбен*, *Перт*, *Аделаїда*.

УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА. Українська діаспора в Австралії налічує 38 тис. осіб. Масова еміграція до Австралії почалася у ХХ ст. Нині в усіх австралійських штатах є українські громади, що об'єднані в *Союз українських організацій Австралії*. Місцями розселення українців є штати *Новий Південний Уельс*, *Вікторія*, *Південна Австралія*, околиці найбільших промислових центрів – *Мельбурну*, *Сіднея* та *Аделаїди*. Там діють українські літературні клуби, ансамблі бандуристів, хори, танцювальні колективи, товариства підприємців.

Мал. 119. Пам'ятник Голодомору в Українському Православному Центрі в Канберрі

В Австралії виходять друком газета «Вільна думка» й український часопис, працюють дві українські радіостанції, телеканал «Перший Україне». Є українські суботні школи, в яких діти вивчають українознавчі предмети, серед них і географію України. Українці відзначають історичні дати, організують концерти, театральні вистави, літературні вечори, спортивні змагання тощо. Проте «золотим віком» української спільноти в Австралії було ХХ ст., а нинішнє покоління, народжене в цій країні, має вже інші інтереси.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Користуючись політичною картою, назвіть країни, що є найближчими сусідами Австралії. До яких регіонів світу вони належать?
2. Чому за всіма показниками Австралія посідає перші місця в регіоні? Яким є місце Австралії в світі?
3. Якою є форма державного правління та державного устрою в Австралії?
4. За щільністю населення Австралія — одна з найменш густозаселених країн світу. Чим це обумовлено?
5. Покажіть на карті, де сконцентровано населення Австралії. Назвіть найбільші міста.

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

Дізнайтеся, коли відбувалася масова еміграція українців в Австралію і чому саме з Німеччини; хто були перші переселенці українського походження; яку роль у зв'язках з Україною відіграв поет Дмитро Павличко (https://en.wikipedia.org/wiki/Ukrainian_Australians).

§ 30. АВСТРАЛІЙСЬКИЙ СОЮЗ (Продовження)

- Пригадайте, які природні умови характерні для Австралії. Які з них є сприятливими, а які – несприятливими для розвитку її економіки

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. Становлення економіки Австралії відбувалося в умовах британської колонізації, що обумовило її аграрно-сировинну орієнтацію виробництва.

Упродовж тривалого часу економіка Австралії розвивалася екстенсивно. Цьому сприяли великі простори й багатство природних ресурсів. Найбільше значення для освоєння країни в минулому мала природна рослинність: пасовища разом із сінокосами займають понад 50 % території країни, (за їхньою площею Австралії немає рівних у світі). Пасовищне вівчарство, а далі й скотарство були першими напрямками господарської спеціалізації країни. Сприятливі агрокліматичні умови і доволі родючі ґрунти на південному сході й південному заході материка обумовили зернову спеціалізацію сільського господарства. Індустріальний розвиток країни відбувся завдяки освоєнню різноманітних мінеральних ресурсів, розвіданих і легкодоступних, у близьких до узбережжя районах. Господарське освоєння території відбувалося в умовах невеликої людності, надзвичайно низької щільності населення.

Австралія – високорозвинена індустріально-аграрна держава з ринковою економікою і високими стандартами життя. Її господарство істотно залежить від видобування та експорту мінеральної сировини. Особливо швидкими темпами розвивається третинний сектор.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. Третинний сектор домінує в австралійській економіці: на нього випадає 70 % ВВП країни і 79 % зайнятих. Наукові технічні послуги надають австралійські компанії, пов'язані з інформаційними технологіями. Австралія є батьківщиною компаній, що розробляють програмне забезпечення з геологічними базами даних для планування видобування і гірничих розроб корисних копалин. Більшість шахт в усьому світі використовують австралійські технології та обладнання. Експорт таких ІТ-гірничовидобувних послуг щорічно приносить Австралії мільярди доларів США. Наукові центри – *Канберра, Сідней, Брисбен*. Розвинутою є фінансова сфера: чотири найбільші австралійські банки належать до 50 найбільш безпечних банків світу.

Рекорди світу

В Австралії було створено перший у світі великомасштабний дистанційний операційний центр з експлуатації та логістики копалень, шахт, портів, залізниць. Австралійські шахти є лідерами на світовому ринку із застосування програмного забезпечення для видобутку корисних копалин.

Рекорди світу

Австралія входить до першої п'ятірки країн світу з найбільшими запасами та видобутком 22 копалин: перше місце – за виробництвом опалів (95 % світового), літію, цирконію, бокситів (29%); друге – глинозему (9% світового), золота, залізної руди, титану, свинцю і цинку (12 %), третє – алмазів, марганцю і урану (11 % світового), четверте – нікелю (9 %), срібла (6 %), вугілля, п'яте – міді, кобальту (2015 р.)

Мал. 120. Золоте узбережжя –
всесвітньо відомі австралійські пляжі

гровими лісами. Всесвітньо відомі *Сіднейський оперний театр* та *місто Голд-Кост* із його кіно- й музичною індустрією, яке називають «австралійським Голлівудом». У численних приморських курортних містах є прекрасні пляжі й можливості для серфінгу. Культура корінних мешканців та унікальна австралійська дика природа – ще одна важлива туристична «візитівка» країни.

Австралія має добре розвинену **транспортну систему**. Країна сильно залежить від розвитку, **автомобільного транспорту** внаслідок великої площі території та низької щільності населення. В Австралії товари, які транспортують залізницями, везуть автопоїздами. Відстань, що її долає автомобіль в Австралії, є однією з найбільших у світі, більшою, ніж у США й Канаді. Австралійські автошляхи – це і швидкісні автомагістралі, і ґрунтові дороги. Найбільш розгалужену мережу автошляхів має *штат Вікторія*. Австралія має один із найвищих у світі показник автомобілезабезпеченості – кожна австралійська сім'я має автомобіль.

Залізничний транспорт для перевезень пасажирів має приміську мережу у великих містах (*Мельбурн, Сідней, Перт, Аделаїда, Брисбен*). Залізниці обслуговують також гірничовидобувну промисловість країни, транспортуючи копалини, що йдуть на експорт, у порти Австралії.

Морський транспорт здійснює вантажні перевезення. Найбільші порти – *Брисбен, Кернс, Мельбурн, Сідней, Перт*. **Повітряний транспорт** обслуговує понад 300 аеропортів, найбільші серед них, що обслуговують пасажирські перевезення, – *Аделаїда, Сідней, Мельбурн*.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. «Обличчя» Австралії в міжнародному поділі праці визначає видобувна промисловість, яка дає понад 30 % всієї промислової продукції країни і 75 % продукції якої йде на експорт. Австралія входить до п'ятірки найбільших виробників мінеральної сировини у світі. Найбільшого розвитку набули вугільна, залізородна, марганцево-, золото-, нікеле- і титановидобувна, бокситова, вольфрамова, міднорудна, олов'яна, свинцево-цинкова,

Мал. 121. Місто Маунт-Іса — центр
видобувної промисловості (Квінсленд)

уранова і гірничохімічна промисловість. Видобувають також алмази, коштовне каміння, нафту, будівельну сировину, циркон, тантал. Австралійську мінеральну сировину експортують більш ніж у 100 країн світу, першочергово – до країн Азії.

Найбільшим виробництвом є вугілля. Вугілля видобувають у кожному штаті Австралії, найбільше — у *Квінсленді*, *Новому Південному Уельсі* та *Вікторії*. Більше половини його експортують у Східну Азію. У країні вугілля використовують для виробництва електроенергії (ТЕС забезпечують 85 % виробництва електроенергії). Другим за значенням є видобування бокситів для виробництва глинозему й виплавки алюмінію. Австралія є третім у світі за величиною виробником скрапленого газу, і прогнозують, що може стати світовим лідером. Великі центри видобувної галузі – шахтарські міста *Калгурлі* (видобування золота), *Маунт-Іса*, *Маунт-Морган*.

Австралійське видобувне виробництво є високотехнологічним, а країна – провідним світовим виробником програмного забезпечення ведення гірничих робіт.

Сільське господарство – галузь міжнародної спеціалізації Австралії, 60 % виробленої продукції якого йде на експорт. Первинна продукція для експорту і внутрішнього споживання — це худоба й телята, пшениця, молоко, фрукти, горіхи, овочі, вовна, ячмінь, м'ясо птиці, баранина, цукор із цукрової тростини. Австралійський Союз – країна великих землеволодінь. Зрошення в країні є важливою й поширеною практикою, тому що значні території мають невелику кількість опадів.

У сільському господарстві переважає **тваринництво**. Австралія є світовим лідером за поголів'ям овець та настригом вовни. Хоча овець розводять повсюдно, третина поголів'я зосереджена в *Новому Південному Уельсі*. Нині у вівчарстві шириться м'ясний напрям (виробництво баранини). На півночі країни поширене розведення великої рогатої худоби, яке має м'ясний і молочний напрями. Більшість виробленої там яловичини йде на експорт, також експортують телят (здебільшого в країни Азії для відгодівлі). Розвивається свинарство.

Рекорди світу

Австралійська шахта «Аргайл» – друга за величиною алмазна шахта у світі, в якій у 2014 р. видобули 12,6 млн каратів на суму понад 500 млн дол. США. Відомо тим, що там видобувають найцінніші у світі рожеві й червоні алмази.

Мал. 122. Супер-Піта – найбільший золоторудний кар'єр в Каргурлі в Західній Австралії

Мал. 123. Вівчарство – провідна галузь тваринництва Австралії

Рекорди світу

Австралія є світовим лідером у сфері органічного сільського господарства, маючи більш як 17 млн га сертифікованих угідь, що становить майже 40 % світових. У 1928 р. було започатковано практику органічного рільництва у Західній Австралії та Вікторії. Нині воно стає поширене по всій країні. Загальним трендом є заміщення штучних добрив органічними у вигляді компосту.

ни, манго, ананаси), горіхи й овочі, а також картоплю. На зрошуваних землях вирощують бавовник. У країні добре розвинене виноградарство.

Риболовство й аквакультура забезпечують мільярди надходження в економіку країни. Основні морепродукти – тунець, омари, креветки, інші моллюски. Уздовж берегової лінії, особливо в районі Великого Бар'єрного рифу, ведуть промисел морських водоростей, культивують вирощування перлів.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Провідними виробництвами обробної промисловості Австралії є чорна металургія, машинобудування, хімічна, виробництво продуктів харчування, тканин, одягу, взуття. Промисловість Австралії розміщена вкрай нерівномірно: більша її частина, як і населення, зосереджена на сході країни (найбільші центри – *Сідней, Мельбурн, Брисбен, Аделаїда*).

Основу **електроенергетики** становлять ТЕС, які працюють на власному вугіллі й виробляють 85 % всієї електроенергії. Швидкими темпами розвивається виробництво електроенергії на основі відновлюваних джерел. **Металургія** базується на власній різноманітній сировині. Чорна металургія виплавляє чавун, виробляє сталь і прокат, кольорова – виплавляє алюміній та інші метали. **Машинобудування** нині спеціалізується на виробництві обладнання, електротехніки, суден, катамаранів, потягів. Австралійське автомобілебудування спеціалізується на виробництві автобусів, вантажних автомобілів, позашляховиків. Найбільші центри – *Брисбен, Мельбурн*. Також є виробництво кузовів і двигунів (*Елізабет, Порт-Мельбурн*).

Мал. 124. Позашляховики виробництва австралійської компанії «Томсаг» («Томка») Фото Дзевидбрим

Рослинництво спеціалізується на вирощуванні зернових, олійних і зернобобових культур, що їх використовують як продукти харчування й корми для худоби. Найбільше вирощують пшениці. Також культивують ячмінь, сорго, бавовник, рапс, овес, люпин. Цукрову тростину культивують у тропічній Австралії. Країна вирощує різноманітні тропічні фрукти (апельсини, банани,

Хімічна промисловість Австралії зорієнтована на використання продуктів нафтоперероблення. Її продукція – фарби, хімікати, шини та ін.

Виробництво продуктів харчування і напоїв є одним з найбільших в Австралії. Виробляють м'ясо і м'ясну, молочну продукцію, напої, цукор, борошно, масло та ін. Країна є одним з найбільших виробників яловичини та другим світовим її експортером після Бразилії. Розвинені плодочеконсервне, виноробне виробництва та перероблення море-

продуктів. Ще донедавна Австралія мала розвинені **виробництва тканин, одягу, взуття**. Але нині більшість виробів австралійських компаній виготовляють в Азії. Австралійська текстильна промисловість відома виробництвом високоякісної мериносової вовни, яке зорієнтоване на експорт. У країні добре розвинено **ювелірне, деревообробне і целюлозно-паперове виробництва**.

ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. У зовнішній торгівлі Австралія має основних партнерів в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (*Японія, США, Нова Зеландія, Південна Корея*), з якими прагне створити широку зону вільної торгівлі, а також серед країн ЄС.

Понад 35 % експорту Австралії становлять мінеральні ресурси. Країна є найбільшим у світі експортером вугілля, скрапленого газу, свинцю, алмазів, рутилу, цинку і цирконію, залізної руди, другим за обсягом – урану; третім – за експортом золота й алюмінію. Основний покупець австралійських мінеральних ресурсів – *Японія*. Австралія великий експортер сільськогосподарської продукції, особливо пшениці, яловичини, баранини, вовни.

Натомість економіка Австралії на 80 % залежить від імпорту нафти і нафтопродуктів. У країну також ввозять автомобілі, промислове обладнання, ліки, споживчі товари та з *Китаю, ЄС, США, Японії, Таїланду*.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть, під впливом яких історичних, природно-ресурсних і соціально-економічних чинників сформувалося господарство Австралії.
 2. З якими технологічними напрямками пов'язані наукові й технічні послуги, що їх надають австралійські компанії?
 3. Які чинники забезпечують розвиток туризму в Австралії?
 4. Які види транспорту набули розвитку в Австралії? Чому особливу роль у перевезеннях відіграє автомобільний транспорт?
 5. Охарактеризуйте видобувну промисловість Австралії. За видобутком яких копалин вона є провідною у світі?
 6. Яку спеціалізацію має австралійське тваринництво? Як це позначилося на розвитку відповідних виробництв вторинного сектору?
 7. Якою є спеціалізація рослинництва? Яким галузям обробної промисловості вона дала поштовх до розвитку?
 8. Назвіть галузі спеціалізації обробної промисловості Австралії. Які чинники зумовили їх розвиток?
-
- 9*. Прокоментуйте образний вислів географів: «Господарство Австралії, що колись їхало на вівці, пересіло на рудну вагонетку».

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Національні парки Австралії як об'єкти міжнародного туризму.
2. Розвиток Західної Австралії у контексті зростання глобального попиту на природні ресурси.
3. Канберра – політико-адміністративний центр країни.

§ 31. МІКРОНЕЗІЯ, МЕЛАНЕЗІЯ, ПОЛІНЕЗІЯ

- Пригадайте з курсу географії материків і океанів, де розташовані Мікронезія, Меланезія, Полінезія.
- Яку господарську діяльність провадять жителі островів Океанії?

Океанія об'єднує численні острівні території, розкидані у просторах Тихого океану. Розрізняють три історико-географічні субрегіони Океанії – Меланезію, Мікронезію та Полінезію. Кожний з них має природні, соціально-економічні та культурні особливості.

МЕЛАНЕЗІЯ. Меланезія охоплює простір на північний схід від Австралії, від острова Нова Гвінея на заході до островів Фіджі на сході площею 940 тис. км². На **політичній карті** Меланезії – чотири незалежні держави: *Вануату*, *Папуа-Нова Гвінея*, *Соломонові Острови* та *Фіджі*, заморська територія Франції – *Нова Каледонія*. Усі держави є молодими і здобули незалежність на хвилі деколонізації у ХХ ст. Острови мають здебільшого вулканічне походження, *Нова Гвінея* – материкове. Більша частина Меланезії розташована між екватором та Південним тропіком, тому клімат вологий і жаркий. На островах, густа мережа коротких, але доволі повно-

новодних річок. В екваторіальній частині Меланезії поширені вічно-зелені вологі тропічні ліси. Південніше переважають мусонні ліси та савани. Меланезія має кращі запаси мінеральних ресурсів порівняно з іншими частинами Океанії. Так, у *Папуа-Новій Гвінеї* є поклади золота, міді, нікелевих, кобальтових і молібденових руд, невеликі поклади нафти і газу. У *Вануату* є незначні запаси золота і марганцю, на *Фіджі* – поклади олова, міді, цинку, коштовних металів, залізистих пісковиків, а в Новій Каледонії сконцентровано 25 % світових запасів нікелю.

Населення регіону становить 6,5 млн осіб. Корінні мешканці належать до негроїдної раси. Переважна більшість спілкується мовами австронезійської та папуаської мовних сімей. Культурно меланезійці найбільше споріднені з мешканцями островів Південно-Східної Азії. Демографічна ситуація має позитивну динаміку. Найшвидше зростає населення Соломонових Островів (20 ‰) та Вануату (19,5 ‰).

Світ у просторі й часі

Держави Меланезії

Держави Меланезії мають незрілі політичні інститути. Так, Фіджі зазнала чотирьох державних переворотів (двох у 1987, у 1997 та 2006 рр.). Етнічні зіткнення на Соломонових островах (1998–2003 рр.) змусили державу звертатися по іноземну допомогу для врегулювання ситуації. Папуа-Нова Гвінея пройшла через конституційну кризу у 2011–2012 рр. Вануату, поряд із сучасними формами врядування, зберігає інститут вождів, які, попри відсутність формальних владних повноважень, на місцевому рівні користуються не меншим авторитетом, ніж офіційна влада.

Мал. 128. Острови Вануату

Усі країни мають від'ємне сальдо міграцій, лише Нова Каледонія має додатний механічний приріст – 900 осіб на рік. У віковій структурі населення переважають люди працездатного віку, у Вануату – діти до 15 років.

Наявність мінеральних ресурсів, сприятливі агрокліматичні умови для розвитку сільського господарства, а також запаси риби та морепродуктів у акваторіях прилеглих морів та океану дають змогу країнам Меланезії брати активну участь у міжнародному поділі праці. Важливим ресурсом для розвитку є також рекреаційний потенціал мальовничих островів, оточених кораловими рифами. Водночас економічне зростання субрегіону стримують невеликий розмір держав, обмеженість енергетичних ресурсів, архаїчні форми ведення сільського господарства і низький рівень технологічної оснащеності.

У структурі господарства переважають первинний і третинний сектори, промисловість розвинена слабо – виробництво окремих видів харчових продуктів, одягу та взуття. Головною сферою зайнятості населення є **сільське господарство** з переважанням натуральних форм. Експортне значення має виробництво пальмової олії та кокосової койри. Традиційним промислом є **рибальство**. Країни Меланезії мають потенціал для розвитку видобувної промисловості. У *Папуа-Новій Гвінеї* ведеться незначний видобуток міді, золота і нікелю. Золото також видобувають на *Фіджі* та *Соломонових Островах*, значні запаси і видобуток нікелю є на о. Нова Каледонія. Додатковим джерелом надходжень є **традиційні ремесла**: виробництво ткацтва, виготовлення ритуальних масок, амулетів, прикрас із морських мушель відображають давні мистецькі традиції та користуються попитом у туристів. **Туризм** є найбільш динамічною сферою. Коштом іноземних інвесторів будуються сучасні курортні комплекси з можливостями пляжного відпочинку, дайвінгу, вітрильного спорту тощо.

Найбільш розвинену економіку в регіоні має *Нова Каледонія*. Завдяки унікальним запасам нікелевих руд ця територія є п'ятим у світі їх постачальником. Як заморське володіння, вона отримує фінансову і технічну допомогу Франції. Друга за рівнем розвитку у регіоні економіка належить *Фіджі*. Економіка цієї країни також має вузьку спеціалізацію – провідним джерелом надходжень є туризм. Найбільшою за абсолютним розміром економікою Меланезії є *Папуа-Нова Гвінея*. Окрім видобувної промисловості, країна виробляє на експорт — каву, чай, копру. Незначний за розмірами вторинний сектор виробництва цукру, каучуку, цементу, одягу, паперу, сірників, морозива, м'ясних консервів, соків, меблів та фарб. Господарство *Со-*

Таблиця 30
Соціально-економічні показники
країн Меланезії
(дані за останній доступний рік)

Країна	ВВП (млн дол. США)	ВВП на душу населення, дол. США (ПКС)	Індекс розвитку людського потенціалу
Вануату	837	2 700	0.597
Папуа- Нова Гвінея	23 617	3 803	0.516
Соломонові Острови	1 273	2 145	0.515
Фіджі	5 054	9 857	0.736

ломонових Островів тримається на виробництві копри та пальмової олії, рибальстві й туризмі. Є незначний видобуток золота. Подібну структуру економіки має і **Вануату**. Сільське господарство країни спеціалізується на випуску копри, какао і яловичини. Країна експортує деревину. Важливими джерелами надходжень є рибальство, туризм, а також офшорна банківська діяльність.

МІКРОНЕЗІЯ. Цей субрегіон простягається на північ від Меланезії. Він охоплює близько 2100 островів із сумарною площею суходолу 2,7 тис. км² й акваторією океану у 7,4 млн км². Серед найбільших архіпелагів — *Каролінські, Маріанські, Маршаллові острови, архіпелаг Гілберта, також острови Науру та Гуам*. Більшість островів є невеликими за розмірами, вулканічного та коралового походження. В основному атоли. Субрегіон розташований між екватором і Північним тропіком, тому для нього характерні цілорічні високі температури повітря зі зменшенням зволоженості у північному напрямку. Найбільш посушливий період триває з грудня по червень. Острови коралового походження практично позбавлені запасів прісних вод. Невелика висота над рівнем моря не дає змоги сформувати достатню товщу порід для накопичення в них води для струмків. Водотоки є в основному на вулканічних островах. Джерелом питної рідини на заселених атолах є або злегка солонувата вода, що міститься у «лінзах» — скупченнях дощової води у верхньому шарі пористих порід над солонішою морською водою, що насичує нижчі породи, а також сік кокосових горіхів (так звана кокосова вода).

Надра мікронезійських островів бідніші на **корисні копалини**. Головним мінеральним багатством є фосфорити, що утворюються на давніших коралових островах, де впродовж багатьох років акумулювалися шари пташиного посліду (гуано), насиченого фосфором. Три так звані великі фосфоритні острови — *Науру, Банаба (Республіка Кірибаті) та Макатеа (Французька Полінезія)*. Більшість цих покладів було вичерпано вже у ХХ ст. На **політичній карті** Мікронезії вирізняються п'ять суверенних держав — *Кірибаті, Маршаллові Острови, Науру, Палау та Федеративні Штати Мікронезії*, а також дві залежні території США — *Північні Ма-*

Таблиця 31 *ріанські Острови та Гуам.*
Соціально-економічні показники держав Мікронезії

Держава	ВВП (млн дол. США)	ВВП на душу населення, дол. США (ПКС)	Індекс розвитку людського потенціалу
Кірибаті	186	1 958	0,588
Маршаллові Острови	199	3 436	0,738
Науру	182	11 995	0,721
Палау	321	16 472	0,788
Федеративні Штати Мікронезії	329	3 392	0,638

Усі суверенні держави здобули незалежність у другій половині ХХ ст. Кірибаті раніше була колонією Великої Британії, Науру — Великої Британії, Австралії та Нової Зеландії, тоді як Маршаллові Острови, Палау та Федеративні Штати Мікронезії належали США.

Населення Мікронезії охоплює багато етнічних спільнот, що формує осо-

блиту мікронезійську культуру, яка є сплавом меланезійської та філіппінської. Є невеликі громади мешканців європейського та азійського походження, які переселилися сюди за часів колонізації. Демографічна ситуація суттєво різниться між країнами: населення швидко зростає на Маршаллових Островах та в Кірибаті (понад 11%). Натомість у Науру та Палау кількість населення майже не збільшується.

Можливості для економічного розвитку держав і територій Мікронезії доволі обмежені. Доступними для активного використання є природні багатства, переважно біологічні ресурси океану. Більшість держав заробляють тим, що продають іншим країнам право на промисловий вилов риби в акваторіях своїх виняткових економічних зон. На островах поширені прості форми натурального сільського господарства, зокрема вирощування бананів, батату, кокосової пальми. На окремих островах розводять свійську птицю. Зберігаються традиційні промисли – ткацтво, виробництво прикрас і ритуальних предметів тощо. Головною туристичною принадою Мікронезії є можливості дайвінгу та огляду коралових рифів і затонулих кораблів часів Другої світової війни. Район є популярним серед шанувальників вітрильного спорту. Найкраще туризм розвинений у *Палау*, куди щороку приїздять тисячі туристів, переважно з Японії, Тайваню та США. Найбільш різноманітною є економіка *Маршаллових Островів*. Вона охоплює як традиційні види сільського господарства і ремесел, так і сучасні види економічної діяльності третинного сектору і окремих виробництв харчових продуктів, одягу, взуття. Мікронезія має особливо тісні політичні та економічні зв'язки із США, острови напряму залежать від різних форм допомоги американського уряду. Крім того, значна кількість громадян цих країн працює на основній території США, і переказані членам родини заробітки становлять значний обсяг доходів їх населення. Найбіднішою державою у регіоні є *Кірибаті*, найрозвиненішою – Палау. Найвищий рівень життя мають *Гуам* та *Північні Маріанські Острови*.

ПОЛІНЕЗІЯ. Цей субрегіон Океанії об'єднує острівні території у межах «Полінезійського трикутника»: *Гаваї, Нова Зеландія та острів Пасхи*. Площа суходолу Полінезії становить лише 26 тис. км² (без урахування Нової Зеландії), проте за охопленням океанічних просторів вона більша за Мікро- та Меланезію разом узяті. Більшість архіпелагів — це вулканічні острови, довкола яких утворилися коралові рифи, формуючи групи атолів. Виняток становлять острови *Нової Зеландії* та *Норфолк*, що є частинами давнього затопленого суходолу. Більшість островів розташована у тропічних та екваторіальних широтах, тому клімат жаркий вологий та сезонно вологий. Більша частина Нової Зеландії лежить у межах помірнього кліматичного поясу.

Полінезія є ареалом поширення полінезійської культури. Головними її ознаками є спільність мов, що належать до полінезійської підгрупи австронезійської мовної сім'ї, спільні риси релігійних вірувань, побуту і суспільного розвитку. Розрізняють два підтипи полінезійської культури. Народи *Західної Полінезії* (*Тонга, Ніуе, Самоа, Тувалу*) проживали порівняно великими спільнотами і мали сформовані інститути сім'ї, судочинства, грошовий обіг, торговельні відносини тощо. У *Східній Поліне-*

Мал. 126. Нова Зеландія

Таблиця 32
Залежні території у Полінезії

Територія	Статус
Американське (Східне) Самоа	Територія США
Острів Пасхи	Провінція (спеціальна територія) Чилі
Французька Полінезія	Заморська територія Франції
Гаваї	Штат США
Острів Норфолк	Нематерикова самоврядна територія Австралії
Острови Піткern	Заморська територія Великої Британії
Токелау	Заморська територія Нової Зеландії
Уолліс-і-Футуна	Заморська спільнота Франції

зії (острови Кука, Таїті, Туамоту, Маркізькі острови, Гаваї, острів Пасхи) населення було більше пристосоване до життя невеликими групами на дрібних атолах і мало дещо примітивнішу соціальну організацію. Усі полінезійські народи мають спільні мистецькі традиції, зокрема ткацтво, різьбярство, виготовлення прикрас.

Нині у Полінезії сформувалися чотири незалежні держави: *Нова Зеландія, Тонга, Самоа, Тувалу*. *Острови Кука* і *Ніуе* — це самоврядні території у вільній асоціації з Новою Зеландією. Решта територій є залежними.

Демографічна ситуація у країнах Полінезії характеризується позитивною динамікою. Природний приріст населення становить 5—8‰. Нова Зеландія має суттєво вищі за решту країн стандарти і очікувану тривалість життя. Найбільшими за кількістю населення у субрегіоні Нова Зеландія (4,9 млн осіб) та Гаваї (1,4 млн осіб). Характер відтворення населення обумовлює високу частку людей працездатного віку, проте у більшості країн і територій

через брак землі та виробничих ресурсів можливості використання працересурсного потенціалу обмежені. Тому багато молодих людей шукають роботу у розвинених країнах, передовсім США, Австралії та Новій Зеландії, і підтримують своїх родичів грошовими переказами.

У *Новій Зеландії* сформувалося сучасне технологічно оснащене господарство. Вона спеціалізується на сільському господарстві, продукція якого становить левову частку новозеландського експорту. На зовнішні ринки (переважно Великої Британії, США, Австралії, Китаю та Японії) постачаються м'ясо, вовна, молоко і молочні продукти, фрукти, деревина і риба. Головну роль відіграє третинний сектор, зокрема банківська справа, туризм та обслуговування населення. Розвинені виробництва й вторинного сектору, зокрема виробництво харчових продуктів, машинобудування, деревооброблення та нафтохімія. Головним осередком промисловості та районом, де сконцентровано ділову активність, є *місто Окленд* та його околиці.

Решта країн Полінезії відзначається відсталим економічним розвитком. Значну частку надходжень становлять міжнародна фінансова допомога та перекази громадян, що працюють за кордоном. В окремих випадках

Таблиця 33

Соціально-економічні показники держав та самоврядних територій Полінезії

Держава/ територія	ВВП, (млн дол. США)	ВВП на душу населен- ня, (ПКС), дол. США	Індекс розвитку людського потенціалу
Ніуе	10	5 800	0.794
Нова Зеландія	215 000	44 069	0.915
Острови Кука	311	15 002	0.829
Самоа	876	5 368	0.704
Тонга	439	7 344	0.721
Тувалу	32	3 566	0,711

джерелом доходів є туризм. Проте він здебільшого розвинений на залежних територіях (Гаваї, Французька Полінезія, острів Пасхи). Цікавими прикладами участі у міжнародному поділі праці є експорт Островами Кука поштових марок, Островами Піткерн – екологічно найчистішого у світі меду.

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ.

Країн Океанії мають низку екологічних проблем. Це – підняття рівня води Світового океану, забруднення океанічних вод сміттям і скорочення біологічних ресурсів, виснаження покладів мінеральної сировини, брак прісної води.

Окрему серйозну проблему становить використання передовими світовими державами регіону для розміщення військових баз. Зокрема, США мають низку військово-повітряних та військово-морських баз на островах *Гуам, Уейк, атолі Кваджалейн*, Франція – на *Таїті*. Військова присутність має ще й негативні екологічні наслідки. Так, упродовж ХХ ст. США, Велика Британія та Франція проводили в Океанії ядерні випробування, зокрема на території Маршаллових Островів, Французької Полінезії та Кірибати. Це призвело до їх радіаційного забруднення.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- Охарактеризуйте особливості економіко-географічного розміщення Океанії.
- Порівняйте природно-ресурсний потенціал країн Меланезії, Мікронезії та Полінезії. Як це позначається на їх економічному розвитку?
- Які держави і території входять до складу Мікронезії. Покажіть їх на карті?
- Назвіть основні чинники, що визначають місце країн Мікронезії у міжнародному поділі праці.
- Які види господарської діяльності визначають міжнародну спеціалізацію країн Полінезії?
- Яке значення для регіону мають кустарні промисли і ремесла?

7*. Чи має Україна зовнішні економічні зв'язки з країнами Океанії? Які перспективи їх розвитку?

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ (ЗА ВИБОРОМ УЧНІВ)

- Нова Зеландія – високорозвинена країна зі сприятливими умовами для ведення бізнесу.
- Країни Океанії – регіон екзотичного туризму.

РОЗДІЛ IV

АМЕРИКА

Тема 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АМЕРИКИ

Тема 2. КРАЇНИ АМЕРИКИ

Вивчаючи розділ, ви:

- **дістанете уявлення** про відмінності розвитку політико-географічних та суспільно-географічних процесів в економічно розвинених країнах Америки та країнах, що розвиваються;
- **дізнаєтеся** про міжнародні організації НАФТА й Меркосур, урбанізаційні процеси, особливості участі країн регіону в міжнародному поділі праці, про зв'язки України з країнами Америки;
- **навчитися** визначати забезпеченість країн видами природних ресурсів та роль американських ТНК в економіці регіону, класифікувати країни за рівнем розвитку третинного сектору економіки, оцінювати вплив інтеграційних процесів у регіоні на економічний розвиток країн;
- **розвиватимете вміння** характеризувати особливості населення країн, порівнювати рівні урбанізації, оцінювати вплив природних та історичних чинників на їх спеціалізацію, робити висновки про причини нерівномірності економічного розвитку субрегіонів Америки;
- **набуватимете компетентностей** у соціальних науках, інформаційно-цифровій, громадянській, підприємливості, екологічній грамотності, обізнаності у сфері американської культури та ментальності народів Америки.

§ 32. СУБРЕГІОНИ АМЕРИКИ ТА ЇХ ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

- Пригадайте, якими є особливості природних умов (рельєфу, клімату, внутрішніх вод, природних зон) Північної та Південної Америки.
- З іменами яких мандрівників пов'язано відкриття й дослідження теренів Америки? Чому Америку називають Новим Світом?

ГЕОГРАФІЧНЕ РОЗМІЩЕННЯ ТА СКЛАД РЕГІОНУ. Ви вже знаєте, що Америку як частину світу утворюють два материки – Північна і Південна Америка. Вони сполучені між собою *Панамським перешийком*, разом

Таблиця 34 їхні території простягаються з пів-

ночі на південь через усю Західну

Субрегіон	Країни і залежні території
Північна Америка	США, Канада, Бермудські Острови
Латинська Америка і Кариби: Центральна Америка	Мексика, Панама, Гватемала, Гондурас, Коста-Рика, Нікарагуа, Сальвадор
Карибський басейн	Аруба, Багамські Острови, Віргінські Острови, Гаїті, Домініканська Республіка, Кайманові Острови, Куба, Пуерто-Рико, Ямайка та ін.
Південна Америка	Аргентина, Болівія, Бразилія, Венесуела, Еквадор, Колумбія, Парагвай, Перу, Суринам, Уругвай, Чилі, Французька Гвіана

ночі на південь через усю Західну півкулю. Від інших частин світу Америку відокремлено просторами *Атлантичного, Тихого та Північного Льодовитого океанів*. У країні як суспільно-географічному регіоні світу розрізняють кілька субрегіонів, що охоплюють низку країн і залежних територій (табл. 34).

ПОЛІТИЧНА КАРТА. Основні політико-географічні реалії країн Америки склалися після відкриття цієї частини світу європейцями. Але життя людей там існувало задовго до того, як біля берегів континенту з'явилися каравели Христофора Колумба. Після його подорожей, як відомо, почалася колонізація Америки європейськими країнами – Іспанією, Португалією, Великою Британією, Францією та ін. Процес звільнення американських країн був тривалим – вони здобували незалежність від початку XIX ст.

Проте й нині на політичній карті Америки існують залежні території. Так, *Аруба* – невеликий острів у Карибському басейні є суб'єктом федерації у складі *Нідерландів*; *Бермудські Острови* й *Кайманові Острови* у Карибському басейні – заморські території *Великої Британії*; *Американські Віргінські острови* й *Пуерто-Рико* контролюють *США*; *Французька Гвіана* є заморським де-

* Тут і далі регіони, субрегіони та їх склад подано згідно з геосхемою ООН.

Світ у просторі й часі

Англо- й Латинська Америка

Існує поділ Америки за культурними та геополітичними, зокрема мовними, ознаками на Англо-Америку (або Північну Америку) й Латинську. Англо-Америка – це США і Канада. Латинську Америку утворюють країни Південної та Центральної Америки і Карибського басейну. У добу колонізації її освоювали в основному вихідці з Іспанії, Португалії та інших країн Південної Європи, мови яких походять від латинської – звідси й назва.

партаментом Франції. *Мальвінські/Фолклендські острови*, що лежать у південній частині Атлантичного океану, є заморською територією *Великої Британії*, але водночас на них претендує й *Аргентина*, тому їх уважають спірною територією.

За формою правління більшість країн Америки є республіками (президентськими), монархій (конституційних) значно менше: *Канада, Багамські Острови, Ямайка*. За територіальним устроєм більшість країн – унітарні, федераціями є найбільші за площею країни Америки – *Канада, США, Мексика, Венесуела, Бразилія, Аргентина, Гренада, Ямайка*.

МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ. Країни Америки є учасниками багатьох міжнародних організацій. *Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА)* – інтеграційне об'єднання до якого входять *Канада, США та Мексика*. Його учасниками є лише три, але великі за територією та економічним потенціалом країни, які мають різні рівні економічного розвитку – високорозвинені країни та країна, що розвивається. НАФТА є однією з найбільших у світі регіональних зон вільної торгівлі (14 % світового експорту та 19 % імпорту).

Подорож у слово

Назва **НАФТА** походить від англ. NAFTA – North American Free Trade Agreement – Північноамериканська угода про вільну торгівлю.

НАФТА

Меркосур

Мал. 129. Емблеми міжнародних організацій

Подорож у слово

Назва **Меркосур** походить від ісп. Mercosur – Mercado Común del Cono Sur – Об'єднаний ринок країн Південного конуса (так називають південну частину Південної Америки, яка формою нагадує перевернутий конус).

скорочення торгового дефіциту своєї країни, припинення нелегальної імміграції до США та ін. У результаті відносини між США та іншими учасниками, особливо Мексикою, погіршилися.

Меркосур — торговельний союз держав Південної Америки: *Аргентини, Бразилії, Парагваю, Уругваю* (членство *Венесуели* призупинене). Асоційованими учасниками є *Чилі, Болівія, Перу, Колумбія, Еквадор, Суринам*. Це об'єднання охоплює майже 60 % території Латинської Америки. Метою союзу є сприяння вільній торгівлі, рухові товарів, валюти і людей. Згодом Меркосур перейшов на вищий інтеграційний рівень – торгівля, мита, технічні стандарти, податки і грошово-кредитна політика щодо торгівлі, промислова, транспортна, технологічна, енергетична і сільськогосподарська політика тощо.

Ви знаєте, що **НАТО (Організація Північноатлантичного договору)** – це військово-політичний союз держав Північної Америки та Європи. Його мета – створення системи колективної безпеки в Північній Атлантиці та Західній Європі. Нині в НАТО – 29 членів країн Америки – це США і Канада. *Колумбія* стала першою та єдиною латиноамериканською країною, що співпрацює з НАТО. Сукупні військові витрати всіх членів НАТО становлять близько 60 % від загальної суми у світі. На США припадає понад 7 % витрат альянсу на оборону.

ПРИРОДНІ УМОВИ І РЕСУРСИ. На величезних просторах Америки сформувався різноманітні природні умови.

Північна Америка – найбільш північний субрегіон Америки. Вона лежить у субтропічному, помірному і субарктичному кліматичних поясах. На заході простягаються *Кордильєри*, молоді високі гори. Вони розширюються, формуючи пасма *Скелястих гір* і *Сьєра-Неваду*. Між пасмами гір розташовані *Великий Басейн* і *пустеля Долина Смерті*. На сході Північної Америки височіють старі *гори Аппалачі*. Прибережні низовини, що тягнуться вздовж Атлантичного океану, та неозорі *Великі рівнини* у внутрішній частині, добре освоєно. На Північну Америку припадає 17 % площ розораних сільськогосподарських земель світу, великі площі пасовищ, 30 % площі лісів. Річки мають потужний гідропотенціал. За багатством мінеральних ресурсів Північна Америка поступається тільки Азії. Розвідано поклади вугілля, що становлять 30 % світових запасів, нафти й природного газу – по 25 % від світових (за видобутком природного газу *США* посідають перше місце в світі, вугілля – друге, нафти – третє, а *Канада* за видобутком усіх видів палива входить до першої десятки). Є великі поклади залізних руд, руд кольорових металів, срібла, золота (*США* і *Канада* входять до першої п'ятірки), урану та ін.

Центральна Америка – це перехийок південної частини Північної Америки, що звужується на південь, який омивають води *Карибського моря*, *Мексиканської затоки* і *Тихого океану*. Гірські хребти *Кордильєрів* простягаються з Північної Америки в Центральну. У міжгірних родючих долинах, на прибережних рівнинах та *Мексиканському нагір'ї* люди з прадавніх часів жили землеробством і скотарством. Там нині

Мал. 130. Гора Мак-Кінлі в Кордильєрах – найвища вершина Північної Америки, Аляска, США

Мал. 131. Ландшафт Мексиканського нагір'я, Мексика

зосереджено більшу частину населення субрегіону. Центральна Америка є зоною сейсмічної активності. Субрегіон лежить у тропічних широтах, де формується спекотний тропічний клімат. За покладами мінеральних ресурсів з-поміж невеликих за площею країн вирізняється *Мексика*, яка володіє багатими покладами нафти і природного газу, а за видобутком мідних, свинцево-цинкових руд, золота, срібла, сірки вона входить до першої десятки країн світу.

Карибський басейн – це острови, острівці й рифи (більш як 700) в Атлантичному океані між Північною та Південною Америкою, зосереджені в акваторії Карибського моря. Багато островів мають вулканічне походження, а деякі утворено кораловими рифами (*Багамські*). На сході від них розташоване найглибше місце Атлантичного океану – *глибоководний жолоб Пуерто-Рико*. Теплий тропічний клімат (температури повітря і води в морі цілорічно становлять $+20 \dots +30 \text{ }^\circ\text{C}$), поширення коралових рифів, багатих на різноманітні види риб і черепах, сприяють розвиткові пляжного туризму. Стихійним лихом субрегіону є урагани – потужні тропічні циклони, що утворюються з червня по листопад. На островах поширені тропічні ліси, а там, де сухіше, – савани. Численні бухти островів є зручними гаванями. Через Карибське море до Панамського каналу пролягають важливі морські транспортні магістралі. Острови бідні на мінеральні ресурси, виняток становлять багаті поклади бокситів на *Ямайці*, нікелю – на *Кубі*, золота – в *Домініканській Республіці*. Нафту й природний газ має *Куба*.

У **Південній Америці** так само, як і в Північній та Центральній, на заході здіймається гігантська стіна високих гір – *Андів*, що тягнуться від Панамського перешийка, розширюючись у центральній частині у вигляді високогірних плато і далі знову звужуючись до *мису Горн*. Тихоокеанське узбережжя і прилеглі хребти Анд – зона сейсмічної активності, тому країни, розташовані там, потерпають від землетрусів і виверження вулканів. На схід від Андів лежать величезні рівнини – *Амазонська й Ла-Платська низовини* та *Бразильське й Гвіанське плоскогір'я*. Там розкинулися басейни великих річок – *Амазонки, Ориноко, Парани*. Південна Америка простягається від тропічного на півночі до помірного поясів на півдні і має дуже різноманітні агрокліматичні умови. Водночас у зоні малокомфортного екваторіального й субекваторіального клімату поширена непрохідна

Мал. 132. Багамські Острови, Карибський басейн

Мал. 133. Амазонія, Бразилія

сельва (глибинну *Амазонію* називають «зеленим пеклом») і *Пантанал* – найбільший у світі тропічний заболочений район.

Природні ресурси Південної Америки великі. Там тече найбільш багатоводна річка світу – *Амазонка*, розташований найбільший у світі *водоспад Ігуасу* і найвищий *водоспад Анхель* (висота 979 м, Венесуела). Серед потужних ГЕС – один з найбільших у світі *енергокомплексів Ітайпу* (на кордоні *Бразилії* та *Парагваю*). Важливим ресурсом Південної Америки є ліси – 30 % лісових ресурсів світу, в яких зростають цінні породи дерев (червоне дерево махаоні, бальса, гевея, дерево какао, хінне та ін. Основними мінеральними ресурсами Південної Америки є рудні – золото, срібло (1/3 світових запасів), мідні (2/5), залізні й олов'яні (по 1/4), свинцево-цинкові (1/6 світових запасів) руди. Великі басейни високоякісних залізних руд є в *Бразилії, Венесуелі, Перу, Чилі*; бокситів – у *Венесуелі, Гайані, Суринамі, Французькій Гвіані, Бразилії*. В Андах зосереджено поклади мідних і олов'яних руд – у *Чилі* (світовий лідер), *Перу* (на третьому місці у світі); свинцево-цинкових – у *Перу* (друге місце в світі), *Болівії, Бразилії, Аргентині, Чилі*; золота – у *Перу, Бразилії*; срібла – у *Перу* (перше місце у світі), *Чилі* (друге місце). Є багаті родовища нафти і природного газу у *Венесуелі, Еквадорі, Аргентині. Колумбія* – світовий лідер з видобутку смарагдів. Запаси селітри в *Чилі* оцінюють у 98 % світових.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які субрегіони розрізняють у складі Америки? Покажіть їх на карті.
2. На основі яких чинників розрізняють Англо- і Латинську Америку? Наведіть приклади країн, які належать до кожної з них.
3. Наведіть приклади республік і монархій із країн Америки. Який територіальний устрій вони мають?
4. У чому полягають особливості сучасної політичної карти Америки?
5. Які міжнародні організації створено в регіоні? Яка мета їхньої діяльності?
6. Які із субрегіонів Америки мають найхолодніший; найбільш спекотний; найвологіший клімат?
7. Користуючись картою, назвіть країни Америки, що розташовані у так званому рудному поясі Андів-Кордильєрів. На які рудні копалини вони багаті?

8*. Оцініть вплив інтеграційних процесів у регіоні на економічний розвиток країн, що розвиваються.

ПОПРАЦЮЙТЕ В ГРУПІ

Користуючись картою, схарактеризуйте особливості географічного розташування субрегіонів Америки:

група 1 – Північної Америки;

група 2 – Центральної Америки;

група 3 – Карибського басейну;

група 4 – Південної Америки.

§ 33. НАСЕЛЕННЯ ТА ЙОГО РОЗМІЩЕННЯ

- Пригадайте, які народи є корінними мешканцями Америки.
- Що за явище — «відплив мізків»

ЗАСЕЛЕННЯ АМЕРИКИ. Пращури корінних народів Америки дісталися її теренів 30 – 25 тис. років тому через перешийок між Азією та Північною Америкою, що існував на місці нинішньої *Берингової протоки*. Основою господарства переселенців було полювання і збиральництво. Згодом зародилося землеробство.

З розвитком осілого життя, на початку нової ери, прадавні американці вже вмели вирощувати картоплю, боби, перець, кабачки, гарбузи, томати, тютюн, потім почали культивувати бавовник і кукурудзу. Вони одомашнили лам, альпак, свиней, індиків; навчилися виготовляти тканини й випалювати кераміку, почали будувати дороги, зрошувальні канали і греблі, розвивати ремесла. Вони навчилися видобувати золото, срібло, мідь та освоїли складну техніку їх оброблення. Великого значення набули наукові знання й мистецтво. Основною політико-адміністративною одиницею були міста-держави або їх об'єднання.

У X – XV ст. утворилися нові політичні й культурні центри – царство ацтеків з центром у *місті Теночтітлан* (тепер *Мехіко*), держава інків з великими центрами *Куско* та *Мачу-Пікчу*, держава майя зі *столицею Чичен-Іца*. Вражаючі пам'ятки їхньої культури, що є об'єктами зацікавленості туристів, включено до Світової спадщини ЮНЕСКО. До XVI ст. окремі народи доколумбової Америки освоїли величезні простори континенту та досягли значних успіхів у астрономії, математиці, географії, медицині, образотворчому мистецтві й літературі. Завдячуючи їм, у практику світового землеробства увійшли кукурудза, картопля, помідори, баклажани, боби, какао, ананас, соняшник, арахіс, ваніль. Вони відкрили каучук, володіли технікою будівництва, знали ковальську справу, ткацтво та інші ремесла. Попри на значне відставання культурного розвитку у часі від культурного процесу народів Європи й Азії, багато досягнень індіанців суттєво вплинули на культуру й мистецтво світу.

Наприкінці XV ст. внаслідок великих географічних відкриттів, як ви вже знаєте, Америку «відкрили» для себе європейські держави. Відтоді на її теренах почалися колоніальні захоплення, що супроводжувалися пограбуванням і винищенням корінного населення. Щоб зміцнити панування на захоплених землях, колонізатори в Центральній та Південній Америці насаджували свої релігії (здебільшого католицизм) і мови. Цей колоніальний період тривав у Північній Америці до кінця XVIII ст. (проголошення незалежності США); протягом XIX ст. виникли і національні латиноа-

Мал. 134. Піраміда Ель-Кастильйо в Чичен-Іца, Мексика

американські держави. У різні історичні часи різні мотиви спонукали людей прямувати до берегів Америки. На зорі освоєння це були першопрохідці: одні зі зброєю в руках заради загарбання нових земель і багатств, послані волею можновладців (Х. Колумб, Кабот, Кортес, Пісарро та ін.), інші – зі Словом Божим, аби збудувати нове життя. У наступні століття модель переселення змінилася мало. Одні йшли заради примноження своїх багатств, інші – в надії подолання злиднів. Щоправда, додалося ще одне явище; работоргівля – потрібна була безправна робоча сила на плантаціях Нового Світу.

СУЧАСНЕ НАСЕЛЕННЯ. Кількість населення усіх субрегіонів Америки становить близько одного мільярда осіб. Його структура і особливості розселення склалися протягом останніх століть, після відкриття Америки. Основними є низка таких закономірностей.

1. Народи і країни, що сформувалися за цей час, є народами і країнами іммігрантів. У Північній Америці іммігранти і їхні нащадки становлять понад 95 %, а в Південній Америці – понад 80 % населення.

Іммігранти в Новому Світі формують демографічну ситуацію та етнічну основу націй.

2. Сучасна етнічна структура населення відображає різноманітні види взаємодії між корінними індіанськими народами, європейцями-колоністами, рабами, вивезеними з Африки, та вихідцями з країн Азії. Тобто, в Америці зосереджені народи різних рас, і виникає феномен формування націй з поліетнічною структурою.

3. З історією колонізації пов'язані витоки англійської, іспанської та французької мов, якими говорять більшість північно- і південноамериканців, а їхні суспільства і держави зазвичай відображають європейські традиції.

4. Понад 80 % населення є християнами і сповідують здебільшого католицизм, який протягом історії насильно насаджувався в іспанських та португальських колоніях.

5. Протягом усієї історії в заселенні Америки переважали урбаністичні форми розселення, і нині міське населення становить у середньому 80 %.

Серед країн і народів континенту історично склалися два світи, що відмінні в мовах, якими говорять їхні мешканці, формуванні етносів, суспільній їх організації, зрештою, рівнями життя сформованих суспільств. Це — *Англо-Америка* і *Латинська Америка*.

Світ у просторі й часі

Наука у доколумбовій Америці

Цивілізація майя, що була поширена на півдні Мексики і в Гватемалі, за глибокої давнини досягла значних успіхів у розвитку знань. Вони розробили систему письма і винайшли нуль, їхні системи літочислення були найточнішими з усіх, створених стародавніми цивілізаціями. Майя збудували величезні піраміди і храми ще за 400 років до н. е.

Світ у просторі й часі

Корінне населення Америки

За перші 150 років після подорожі Х. Колумба корінне населення Америки зменшилось приблизно на 80 % (від близько 50 млн осіб у 1492 р. до 8 млн у 1650 р.). Основні причини – спалахи захворювань, привезених зі Старого Світу, до яких у індіанців не було імунітету, вбивства та примусова праця.

ПІВНІЧНА АМЕРИКА (АНГЛО-АМЕРИКА). У субрегіоні проживають 359 млн осіб, це становить 4,7 % населення світу (2017 р.). Змішування різних народів і рас призвело до формування строкатого етнічного складу північноамериканських націй. Населення формувалося переважно вихідцями з Європи (Великої Британії, Шотландії, Ірландії, Німеччини, Скандинавських країн, Франції та ін.). У США і Канаді європейці становлять 80 % населення, частка афро-американців – понад 10 % населення. Азію представлена вихідцями з Індії, Китаю, Японії, мусульманських країн та ін. Корінне населення субрегіону – нащадки різноманітних індіанських племен, ескімоси та інуїти, – нині є рівноправними громадянами демократичних суспільств. Активна імміграція до Північної Америки, здебільшого економічна, триває й досі – це один із проявів глобалізації. Уряди країн вітають приплив малокваліфікованої робочої сили (з країн Латинської Америки чи бідніших регіонів Азії) та високоосвічених спеціалістів для високотехнологічних виробництв чи обслуговування. Для країн Європи та Азії (насамперед Індії й Китаю) – це загроза «відпливу мізків».

Домінуючими мовами є англійська, іспанська і французька. Водночас із державною мовою ніхто не перешкоджає вживанню й інших. Наприклад, у США, де державною є англійська, у Нью-Йорку живуть декілька мільйонів пуерто-риканців (більше ніж у самому Пуерто-Рико), які спілкуються іспанською, вільно володіючи англійською. У Канаді державна мова також англійська, але провінція Квебек – франкомовна, з широким застосуванням французької мови (у школах, університетах, мас-медіа). Найбільш поширеною релігією в субрегіоні є християнство, його сповідують понад 75 % населення. У країнах Північної Америки створено сприятливі умови для активного суспільного життя національних меншин, що проявляється в діяльності діаспор. Серед діаспор найбільш численними і згуртованими є спільнота нащадків переселенців з Ірландії – понад 40 млн осіб, що на порядок перевершує кількість населення самої Ірландії; гебрейська, китайська, українська громади.

Найбільш густонаселеною країною є США. Рівень урбанізації в субрегіоні високий – понад 80 %. Найбільші міста – Нью-Йорк (8,5 млн осіб), Лос-Анджелес (4 млн), Торонто (2,8 млн), Чикаго (2,7 млн), Х'юстон (2,3 млн осіб). Близькість міст на кордоні США і Канади, США і Мексики привела до утворення міжнародних мегалополісів (Детройт – Віндзор, Сан-Дієго – Тіхуана, мегарегіон Великих озер).

ЦЕНТРАЛЬНА АМЕРИКА. Кількість населення субрегіону становить 173 млн осіб, більшість його проживає в Мексиці (124 млн). Центральна Америка дуже строката етнічно, в різних країнах домінують різні групи. Так, найбільша частка метисів у структурі населення – у Сальвадорі й Гондурасі (80 %); європейців – у Коста-Риці (понад 70 %), а в Белізі й Гондурасі їх лише по 5 %. Найбільша частка індіанців – у Гватемалі (понад 38 %), тоді як у Сальвадорі їх лише 1 %. Найбільше африканців (32 %) зосереджено в Белізі. Імміграція привела сюди також арабів, гебреїв, китайців. Офіційними мовами у більшості країн є іспанська.

Високий показник урбанізації мають Мексика й Панама – понад 77 %. У той час, коли більшість мегалополісів розташовані у США, в

Мал. 135. Нью-Йорк – найбільше місто Північної Америки, США

Мал. 136. Великий Мехіко – найбільша столична агломерація Америки, Мексика

Мексиці утворилася найбільша столична агломерація Америки – *Великий Мехіко* з населенням понад 27 млн осіб. Значне зростання кількості населення спостерігається в містах поблизу кордону Мексики і США, утворюючи транснаціональні спільноти з глибокою економічною і демографічною взаємодією. Наприклад, у *Сан-Дієго* (США) – *Тіхуана* (Мексика) кількість населення перевищила 5 млн осіб – це найбільша межова агломерація, розділена державним кордоном. Тіхуана приймає іммігрантів з усієї Латинської Америки, частин Європи й Азії. Концентрація населення на півночі Мексики тісно пов'язана з економічним ефектом від угоди про вільну торгівлю (НАФТА).

КАРИБСЬКИЙ БАСЕЙН. Карибські спільноти населення регіону – 44 млн осіб сильно відрізняються від інших у цьому регіоні розмірами й культурою. Більшість острівних країн мають населення менше одного мільйона осіб.

Населення Карибів — це так само багатонаціональна суміш із нащадків індіанських племен, рабів із Західної Африки, найманих працівників з Азії. Пізніше до них додалися іммігранти з Європи (*Великої Британії, Італії, Франції, Іспанії, Нідерландів*). Нині індіанці становлять більшість у *Тринідаді й Тобаго*, африканці – на *Ямаїці, Гаїті* (понад 90 %), європейці – на *Кубі*

Мал. 137. Густонаселена Тіхуана на кордоні між Мексикою (праворуч) і США – ділянка міжнародного кордону, яка найчастіше в світі перетинається (близько 250 млн переходів щороку)

Мал. 138. Гавана – найбільше місто Карибського басейну, Куба

Мал. 139. Індіанка з дитиною, Перу

(понад 60 %). Представники змішаних рас (мулати-креоли, метиси) численні в *Домініканській Республіці*. Розмовляє населення Карибського басейну здебільшого іспанською, англійською (*Ямайка*), французькою (*Гаїті*), голландською, гаїтянською мовами.

Найбільшими містами субрегіону є *Гавана* – столиця Куби і *Санто-Домінго* – столиця *Домініканської Республіки*.

ПІВДЕННА АМЕРИКА. У цьому субрегіоні Америки проживає найбільша кількість населення – 420 млн осіб. Найбільш густонаселеною країною є *Бразилія*, в якій зосереджено більше половини населення Південної Америки. За нею йдуть *Колумбія*, *Аргентина*, *Венесуела*, *Перу*. Мешканці сконцентровані поблизу західного і східного узбереж материка, натомість внутрішні райони й крайні південні – малозаселені.

Етнічний склад, як і скрізь в Америці, дуже строкатий. Вихідці з Європи є повсюдно, але різко переважають в *Аргентині* (97 %), *Чилі* та *Уругваї* (по 88 %). У глибинних районах і нині переважають індіанські народи, яких налічують 40 млн осіб. Частка афро-американців велика в населенні *Бразилії*. Білих нащадків іспанців і португальців, які народилися вже в Америці, називають креолами. «Креольськими» країнами є *Аргентина*, *Уругвай*, *Чилі*. Згодом до цієї групи почали відносити і нащадків італійців, німців, слов'ян та інших європейців. У *Бразилії* державною є португальська мова, майже у всіх інших країнах – іспанська. У Південній Америці склався виражений іспано-португальський ареал, в межах якого без труднощів прижилися романомовні іммігранти. Там проживають також понад 400 тис. осіб українського походження, найбільше – в *Аргентині* (250 тис.) та *Бразилії*.

Країни Південної Америки мають високий рівень урбанізації – понад 80 %. Найбільшими міськими агломераціями є *Сан-Паулу* (31 млн осіб) та *Ріо-де-Жанейро* (понад 13 млн) у *Бразилії*, *Буенос-Айрес* (майже 14 млн) в *Аргентині*.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Перелічіть основні закономірності, що простежуються у формуванні структури й розселення мешканців Америки.
 2. Чим обумовлена строкатість етнічного складу американських націй?
 3. Порівняйте рівень урбанізації Північної Америки й Центральної Америки.
 4. У чому полягають особливості розміщення населення Південної Америки?
 5. Якими мовами розмовляє населення Південної Америки? Чому цей субрегіон відносять до Латинської Америки?
- 6*. Оцініть рівень розвитку корінних народів доколумбової Америки. Порівняйте його з розвитком цивілізацій Сходу.

§ 34. ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСТВА

- Пригадайте, до якого типу країн за рівнем розвитку належать країни Америки.

ФОРМУВАННЯ ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНУ. Америка – регіон світу, сучасні країни і народи якого сформувалися після відкриття та колонізації її європейцями. В епоху активного заселення й освоєння Америка була сировинною базою надходження в країни Європи сировини та продуктів сільського господарства. Після завоювання незалежності в країнах Північної та Південної Америки сформувалося всебічно розвинене господарство. Різні субрегіони мають різні рівні розвитку: лідерами є економічно розвинені країни Англо-Америци, які входять до когорти країн «центру», країни Латинської Америки мають пересічні економічні показники, характерні для «напівпериферії» або «периферії».

Економіка Америки формувалася в умовах, принципово відмінних від Європи. Усі держави регіону – це колишні колонії, що утворилися внаслідок «імпорту» соціально-економічних укладів з країн, метрополій. З часом у них сформувалися власні моделі економічної, соціальної та політичної організації. Так, колонії **Центральної й Південної Америки та Карибського басейну** утворені вихідцями з південної, католицької Європи, що значно довше зберігала феодальний уклад, у своєму економічному розвитку спиралася на монополні неофеодальні моделі плантаційного господарства. Існувала відносно нечисленна група великих землевласників, і домінуюча група безземельних селян-креолів та привезених з Африки рабів. Більшість сільськогосподарської продукції (цукрова тростина, тютюн, бавовник, кава та ін.) постачалися на зовнішні ринки, переважно у Європу, натомість внутрішній ринок був обмежений.

Перші колонії у **Північній Америці** створювали громади протестантів, які хотіли самостійно організовувати своє життя без станових, релігійних та інших бар'єрів, притаманних Старому Світові. У їх середовищі були поширені дрібне землеволодіння, рівні соціальні можливості, прагнення до політичної самоорганізації за принципом «знизу догори». Відповідно, значно більше значення мали дрібні й середні землевласники і матеріально не залежні підприємці. Тому монополії не мали там такого тотального контролю над суспільством. Сформувався набагато потужніший внутрішній ринок, а наявність капіталу і приватної ініціативи сприяли швидкій індустріалізації Північної Америки після здобуття країнами незалежності.

Так сформувався поділ Америки на капіталістичну індустріальну на півночі та неофеодальну економічно консервативну аграрну плантаційну на півдні. В умовах мінімального втручання держави в економіку у **США** почали розвиватися великі торгові, а згодом і промислові компанії, що стали основним локомотивом нагромадження капіталу, створення робочих місць і лобістами економічної політики уряду. Поступово корпорації почали шукати можливості інвестувати надлишок капіталу за межами країни. На початку ХХ ст. ТНК США стали основною рушійною силою формування національних економік та міжнародного поділу праці в Америці. Значний дисбаланс у розвитку Північної та Латинської Америки

Соціально-економічний розвиток країн Америки
(доходи за рівнем ВВП на 1 особу, дол. США, 2016 р.)

Розвинені країни («Велика сімка»)					
США	56 850	Канада	43 880		
Країни, що розвиваються					
Високий					
Багамські Острови	26 490	Тринідад і Тобаго	16 240	Чилі	13 540
Пуерто-Рико	19 430	Уругвай	15 230		
Середньо-високий					
Панама	12 140	Куба ²	6570		
Аргентина	11 970	Домініканська Республіка	6390		
Бразилія	8840	Ямайка	4630		
Суринам	6990	Парагвай	4060		
Середньо-низький					
Сальвадор	3920	Болівія	3070	Нікарагуа	2100
Гватемала	3790	Гондурас	2150		
Низький					
Гаїті	780				

¹ Останні дані за 2013 р.

сприяв формуванню центр-периферійної моделі, де США виступали ядром концентрації капіталу та рушієм зростання, а країни Латинської Америки – джерелом ресурсів, а пізніше – дешевої робочої сили.

Нині країни Америки суттєво різняться як за загальним рівнем свого економічного розвитку, так і за структурою та міжнародною спеціалізацією господарств. Країни Північної Америки – *США* і *Канада* – належать до типу економічно розвинених і входять до «Великої сімки» передових економік світу. Всі держави Центральної та Південної Америки і Карибського басейну – це країни, що розвиваються, з різним рівнем доходів (табл. 34).

Останнім часом в Америці відбувається поступова зміна характеру міжнародного поділу праці. Поступово знижується роль США і Канади як індустріальних лідерів і посилюється їх значення як «мозкових центрів» економічного життя. Водночас у країнах Латинської Америки відбувається індустріалізація; розширення спеціалізації за рахунок міжнародної виробничої кооперації; триває переорієнтація на інвестиційний капітал з Європи (понад 53 % проти 20 % зі США, 2016 р.), Китаю та Японії.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. Розвиток цього сектору є найбільш важливим напрямом для більшості країн регіону. Його частка в структурі ВВП — близько 60 %, але його спеціалізація в різних країнах Америки суттєво різниться. Так, уже понад сто років провідним регіональним і світовим центром інвестицій, фінансових та ділових послуг є *США*; їх компанії забезпечували трансрегіональні транспортні сполучення, розвивали енергетичну та

Таблиця 35

Країни-лідери Америки за обсягом туристичних відвідувань, 2016 р.

Місце	Країна	Кількість відвідувань, млн осіб
1	США	76
2	Мексика	35
3	Канада	20
4	Бразилія	7
5	Домініканська Республіка	6

телекомунікаційну інфраструктуру. У рейтингу найбільших ТНК світу у першій десятці — чотири зі США; *Walmart, Berkshire Hathaway, Apple* та *Exxon Mobile* (2017 р.). На відміну від США, *Канада* відіграє значно скромнішу роль на міжнародному ринку капіталу. Водночас вона відома високим рівнем надання ділових послуг і комфортними умовами для ведення бізнесу.

Швидкими темпами розвиваються **сфера гостинності та туризм**. Відомими туристичними напрямками в субрегіоні є низка країн (табл. 35). Основні їх туристичні ресурси – пляжі океанічних узбереж (*Мексика, Бразилія*), особлива природа та курорти островів Карибського басейну (*Домініканська Республіка, Куба, Багамські Острови*), історико-культурна спадщина, зокрема й корінних народів (*Мексика, Чилі, Перу*). Пригодницьким видом туризму є подорожі у глибинні райони Амазонії, високогір'я Анд та ін. Всесвітню популярність здобули танцювальні традиції країн Латинської Америки. Об'єктами справжнього туристичного паломництва стали карнавали самби у *Ріо-де-Жанейро (Бразилія)*, сальси у *Сантьяго-де-Куба (Куба)*, фестивалі танго у *Буенос-Айресі (Аргентина)*.

Країни Латинської Америки долучаються до світового ринку капіталу. Найбільшими ТНК там є нафтогазові гіганти *Petrobras (Бразилія), Petex (Мексика), PDVSA (Венесуела)*. За обсягом виручки ці компанії випереджають канадські ТНК. Для окремих невеликих країн Центральної Америки та Карибського басейну основою економіки виступає **офшорна банківська діяльність**. Зокрема, до так званих податкових гаваней належать *Кайманові Острови, Панама, Багамські Острови, Британські Віргінські острови, Коста-Рика* та ін.

Мережа світових міст, що є центрами надання міжнародних ділових послуг і забезпечують бізнесові, культурні та політичні комунікації на глобальному рівні, охоплює як північ, так і південь Америки – *Нью-Йорк, Сан-Паулу, Чикаго, Мехіко, Торонто, Лос-Анджелес, Вашингтон, Буенос-Айрес, Сан-Франциско*.

Важливою складовою третинного сектору є **транспорт**. За його розвитком *США* і *Канада* суттєво випереджають країни Латинської Америки. Щільність розвитку наземного транспорту співвідноситься з густотою розселення. Трансрегіональне значення мають *Трансамазонське й Панамериканське шосе* – система **автомобільних шляхів**, що у меридіональному напрямі пронизують обидва Американські континенти вздовж Тихоокеанського узбережжя. Мережа **залізниць** так само суттєво щільніша у Північній Америці. У країнах Латинської Америки вони сполучають переважно столичні міста (або порти) з розташованими в глибині континенту районами розроблення корисних копалин та заготівлі деревини. Найдовші

Рекорди світу

Панамериканське шосе – один із найбільш масштабних у світі інфраструктурних проєктів, що створює цілісний наземний коридор для сполучення усіх країн Північної та Південної Америки. Будівництво розпочалося ще в 1923 р. Шосе охоплює дві частини – північну (від Канади до Панами) та південну (сполучає Суринам, Гайану, Венесуелу, Колумбію, Еквадор, Перу, Чилі й Аргентину). Ці частини розіграні смугою важкопрохідних тропічних лісів у заболоченій дельті р. Аtrato, у прикордонні Панами й Колумбії.

Рекорди світу

Панамський канал – одна з найбільш масштабних інженерних споруд людства. Роботи почалися у 1879 р., а офіційне відкриття відбулося лише в 1920 р. Будівництво тривало в надзвичайно складних кліматичних та геологічних умовах. Відкриття шляху через Панамський перешийок відкривало нові можливості судноплавства. Так, морський шлях із Нью-Йорка до Сан-Франциско скорочувався з 22,5 до 9,5 тис. км. Значення каналу таке велике, що параметри судна, яке може ним пройти, стали міжнародним стандартом у суднобудуванні, відомим як Панамакс.

Мал. 140. Прохід суховантажного судна крізь шлюзи Панамського каналу

розвитку, то країни Центральної та Південної Америки нині переживають піднесення обробної промисловості.

Промисловість Америки розміщено нерівномірно. Так, у Північній Америці розрізняють три великі промислові райони. *Пріозерний район*

мережі мають *США, Канада, Бразилія*. Бразилія – лідер Америки за протяжністю електрифікованих залізниць. Водночас є країни з надзвичайно низьким рівнем покриття залізницями. Міжнародні сполучення здійснюють переважно *авіаційним* та *морським транспортом*. За кількістю міжнародних аеропортів беззаперечно лідерство належить *США* (понад 100); по кілька десятків мають *Мексика, Бразилія* і *Канада*. Головними повітряними хабами у регіоні є *Хартсфілд-Джексон (Атланта), Лос-Анджелес, О'Хара (Чикаго)* й *Даллас-Форт-Ворт* у США; *Торонто-Пірсон (Торонто)* та *Ванкувер* у Канаді; *Сан-Паулу* у Бразилії; *Мехіко* у Мексиці. Найбільшими морськими портами Америки, що обслуговують контейнерні перевезення, є *Лос-Анджелес, Нью-Йорк* і *Саванна* у США; за загальним тоннажем лідирують *Південно-Луїзіанський порт, Х'юстон* та *Нью-Йорк*. Важливе регіональне значення мають також *порти Ванкувер* (Тихоокеанське узбережжя Канади), *Сантус* у Бразилії, *Колон* на вході у Панамський канал (Панама).

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Розвиток вторинного сектору економіки є визначальним для багатьох країн Америки. Безперечним лідером як за обсягами, так і за рівнем технологізації промислового виробництва є *США*. Із значним відривом далі йдуть *Канада, Бразилія, Мексика* й *Аргентина*. Якщо США і Канада першими пройшли етап індустріалізації і вже наприкінці ХХ ст. перейшли до постіндустріального етапу

об'єднує промислові агломерації довкола міст Чикаго, Детройті, Клівленда, Мілуокі у США і Торонто й Оттави в Канаді та спеціалізується на чорній металургії, металообробленню, машинобудуванні. **Приатлантичний район** повністю розташований у межах США й охоплює територію його семи штатів на східному узбережжі з головними центрами у Нью-Йорку, Філадельфії та Балтиморі. Район переживає реіндустріалізацію – старі виробництва (металургія, суднобудування, текстильне) втрачають позиції, натомість розвиваються сучасні напрями хімії, високотехнологічного машинобудування, харчової промисловості тощо. Основою спеціалізації **Примексиканського району (Галф)** у США є нафтоперероблення і хімія органічного синтезу, медицина та біотехнології, аерокосмічна промисловість. Найбільші центри – Х'юстон, Новий Орлеан, Батон-Руж. Продовженням Примексиканського району є прикордонні зі США території Мексики. Наприкінці ХХ ст. там активно розвивалися так звані **макіладори** – величезні підприємства працевістких напрямів (виробництва тканин, одягу, продуктів харчування, окремі машинобудівні). Майже вся їх продукція орієнтується на експорт до США. Щоправда, із посиленням позицій Китаю у ролі «світової фабрики», макіладори переживають кризовий період від початку 2000-х р. Міграція швейного та текстильного виробництв із США поширилася також на країни Центральної Америки – Гондурас, Гватемалу, Нікарагуа.

Мал. 141. Макіладори – поширена форма організації виробництва вздовж кордону Мексики і США

Нині формуються нові промислові райони в країнах Латинської Америки. Так, автомобілебудівні кластери виникли у штаті Пуебла в Мексиці, навколо міста Кордова в Аргентині. Довкола Сан-Паулу у Бразилії концентруються підприємства аерокосмічної, автомобілебудівної, нафтохімічної та металургійної промисловості.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Для всіх країн Америки важливим лишається первинний сектор господарства. **Видобувна промисловість** лежить в основі індустріальної могутності передових країн регіону – США і Канади. Вона також відіграла ключову роль для розвитку переробної промисловості нових індустріальних країн Південної Америки, в яких видобуток корисних копалин та їх подальший експорт становлять основу їх національного доходу. Найбільш важливим у регіоні є видобування нафти і природного газу на шельфі та в передгірських прогінах Кордильєрів і Андів. Активне її видобування здійснюють США, Канада, Мексика, Венесуела, Колумбія, Еквадор, Аргентина (Техаський, Аляскінський, Каліфорнійський, Мексиканської затоки, Західноканадський, Центральноамериканський басейни). Залізну руду і марганець видобувають у районах Канадського, Бразильського та Гвіанського щитів. Геосинклінальний пояс на заході Америки відзначається багатством руд кольорових металів – цинку, свин-

цю, срібла, міді, золота, нікелю та ін. Чилі має унікальні запаси і є одним зі світових лідерів з видобутку мідних руд. Значні розроблення нікелевих руд ведуть Канада, Бразилія, Гватемала і Куба. Бразилія, Ямайка, Суринам і Венесуела входять до десятки світових лідерів з видобутку бокситів.

Продукція сільського господарства становить значну частину експортної спеціалізації для більшості країн Америки. Так, Бразилія є світовим лідером за обсягом експорту яловичини. Потужний вуглевидобуток мають США (Аппалацький басейн) і Канада (Західний басейн), до десятки лідерів входять США, Канада, Уругвай, Парагвай та Мексика. США, Бразилія та Канада належать до світових лідерів з виробництва та експорту свинини. До десятки провідних експортерів пшениці входять Канада, США, Аргентина і Мексика; кукурудзи – США, Бразилія, Аргентина і Мексика; сої – Бразилія, США, Аргентина. Унікальні мікрокліматичні умови у гірських долинах Аргентини і Чилі сприяли поширенню виноградарства, що заклало там міцні виноробні традиції.

Високі показники сільськогосподарського виробництва, з одного боку, обумовлені сприятливими агрокліматичними умовами великих за площею країн, що мають невисоку щільність населення. Це створює передумови для розвитку екстенсивних форм як рослинництва, так і тваринництва за незначних витрат на виробництво. З іншого боку, впровадження новітніх технологій, що підвищують продуктивність сільського господарства, дають додатковий ефект.

Для низки країн Латинської Америки, не охоплених хвилею індустріалізації, сільське господарство лишається життєво важливою складовою експортно орієнтованої економіки. Зокрема, це стосується країн Центральної Америки – Коста-Рики, Нікарагуа, Гондурасу, Сальвадору, Гватемали. У першій половині ХХ ст. основою їх експорту були тропічні фрукти, за що вони отримали назву «бананові республіки». Нині сільське господарство цих країн спеціалізується також на вирощуванні цукрової тростини, кави і спецій. Значний вплив на вузьку спеціалізацію їх сільського господарства здійснює глобалізація — високий попит на світовому ринку і дешева праця обумовлюють активність ТНК, що опікуються вирощуванням та постачанням типових для цих країн тропічних культур на світові ринки.

Не менш важливою сферою для низки країн Америки є лісове господарство. Регіон покривають як північний, так і екваторіальний лісові пояси. Левова частка лісозаготівлі у межах північного лісового поясу ведеться у Канаді й частково США. Заготівля та експорт цінних тропічних порід (червоне дерево, каучуконоси) ведеться у Центральній Америці та басейні Амазонки. Для більшості країн регіону, у прибережних районах, важливою галуззю є рибальство. Риба і морепродукти часто входять до традиційного раціону місцевого населення, а також йдуть на експорт.

ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ АМЕРИКИ. Україна підтримує економічні, політичні й культурні зв'язки з низкою країн Америки. Найбільш інтенсивне економічне співробітництво склалося з економічно розвиненими країнами – США і Канадою. Ці країни виступають і головними зовнішньополітичними партнерами України. Важливою є співпраця з

Бразилією у космічній сфері – Україна бере участь у спільному проєкті із запуску літальних апаратів з ракетоносіями українського виробництва з бразильського космодрому Алкантара.

У країнах Америки проживає численна українська діаспора. Найбільші громади етнічних українців мешкають у *США* та *Канаді*. Наприкінці XIX ст. відбулася еміграція до *Бразилії* та *Аргентини*. Невелика громада переселенців з України оселилася також у *Парагваї*.

Таблиця 36

Чисельність української діаспори у країнах Америки

Країна	Кількість мешканців українського походження, тис. осіб
Канада	1 250
США	976
Бразилія	до 500
Аргентина	250–300
Парагвай	5–8

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- Охарактеризуйте історико-географічні передумови формування економіки в Америці.
 - Яку спеціалізацію має третинний сектор у країнах Америки?
 - Обґрунтуйте напрямки розвитку транспортної мережі в Америці.
 - Покажіть на карті країни, в яких видобувна промисловість відіграє важливу роль?
 - Де в Америці сформувалися великі промислові райони? Покажіть їх на карті. Якою є їх спеціалізація?
 - Назвіть причини нерівномірності економічного розвитку Північної, Центральної та Південної Америки.
 - Поміркуйте, яку роль в економіці країн регіону відіграють ТНК.
- 8*. Проаналізуйте, як вплинули природні та історичні чинники, а також глобалізація, на спеціалізацію сільського господарства Америки.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 5

Складання картосхеми типології країн Америки за рівнем їх економічного розвитку

- Пригадайте, які розрізняють основні типи та підтипи країн за рівнем їх економічного розвитку згідно з класифікацією ООН (див. § 2).
- На контурній карті (політичній) позначте кордони найбільших держав Америки та підпишіть їхні назви. Зафарбуйте контури держав кольором відповідно до належності країни до того чи іншого підтипу.
- Зробіть висновок про те, як розподілилися держави відповідного рівня економічного розвитку між субрегіонами Америки. У якому з них зосереджено економічно найбільш розвинені країни? Поміркуйте, чому

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

- «Бананові республіки»: типові ознаки та сучасний розвиток.
- Панамериканське шосе – дорога через три Америки.
- Туризм як чинник розвитку країн Карибського басейну.

§ 35. США

Сполучені Штати Америки

Географічне положення
Розташовані в центральній частині Північної Америки, мають вихід до Тихого, Атлантичного та Північного Льодовитого океанів.

Державний лад
Президентська республіка.
Територіальний устрій
Федерація, складається з 50 штатів: 48 – основна материкова частина країни, штат Аляска та острівний штат Гавайї.

Населення
Треті за його кількістю у світі.
Міське населення – 81 %.
Найбільші міста Нью-Йорк, Лос-Анджелес, Чикаго.

Економіка
Постіндустріальна країна; перша в світі за величиною ВВП (\$19,4 трлн) (2017).

Третинний сектор
Ділові послуги, фінансова, науково-дослідницька сфери, транспорт, туризм.

Вторинний сектор
Обробна промисловість найрозвиненіша у світі.

Первинний сектор
Потужна видобувна промисловість; високопродуктивне с/г, в якому домінує тваринництво.

9,8 млн. км²
327 млн осіб
Вашингтон

Природні умови і ресурси
Клімат помірний і субтропічний; на Алясці – субарктичний.
Рельєф: гори і плато займають половину території (Кордильєри, Аппалачі).
Внутрішні води: річки – Міссісіпі, Міссурі, Огайо; система Великих озер.
Мінеральні ресурси — кам'яне вугілля, нафта, природний газ, уран, срібло, золото, залізни, свинцеві, мідні руди.

МІСЦЕ В РЕГІОНІ ТА СВІТІ. Сполучені Штати Америки (США) розташовані в центральній частині Північної Америки, між Канадою і Мексикою. Їх територія охоплює 50 штатів, з яких 48 розташовані в межах основної материкової частини, а два відокремлені – *Аляска* (відмежована від основної частини територією Канади) і *Гавайї* (розташовані на однойменному архіпелазі у Тихому океані). Також США контролюють острівні території

Таблиця 37 рії: Пуерто-Рико й Американські Віргінські Острови у Карибському морі, Американське (Східне) Самоа, Гуам і Північні Маріанські острови у Тихому океані.

США у регіоні та світі

Показники	Значення	Місце в Америці	Місце у світі
Площа території	9,8 млн км ²	2	4
Населення	327 млн осіб	1	3
ВВП	19,4 трлн дол. США	1	1
ВВП на душу населення	59,5 тис. дол. США	1	11
Індекс розвитку людського потенціалу	0,920	2	10

США є головним осередком глобального економічного зростання, володіють найбільшим у світі науково-технічним потенціалом, відіграють провідну роль у міжнародному політичному житті. США — порівняно молода держава, що проголосила незалежність

від Великої Британії у 1776 р. Від моменту свого заснування країна лямала звичні для Європи стереотипи щодо державотворення. Так, на колоніальних теренах американці побудували ефективну економіку, що швидко почала випереджати європейські метрополії. Сполучені Штати вперше в сучасній історії запровадили дієву модель демократичного управління за принципом «влада для громадян», а не «громадяни для влади», створили першу багатоетнічну, але політично згуртовану націю.

ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ. Природні умови на більшості території сприятливі для її освоєння людиною, хоча вплив кліматичних особливостей і рельєфу обумовлює низьку щільність заселення та освоєння гірських і пустельних районів, а також Аляски. Південний схід США потерпає від частих ураганів і торнадо, тоді як Тихоокеанське узбережжя перебуває у зоні підвищеної сейсмічної небезпеки.

Природно-ресурсний потенціал дає змогу розвивати усі сучасні напрями економіки. США володіють потужною мінерально-сировинною базою. На території країни сконцентровано одні з найбільших у світі запаси кам'яного вугілля (*Аппалацький басейн*), близько 30 % світових запасів срібла, 20 % свинцю, понад 10 % заліза. Стратегічне значення мають поклади нафти і природного газу (*Техаський, Аляскінський, Каліфорнійський басейни та басейн Мексиканської затоки*), урану, міді, золота та інших руд кольорових металів (*рудний пояс Кордильєрів*).

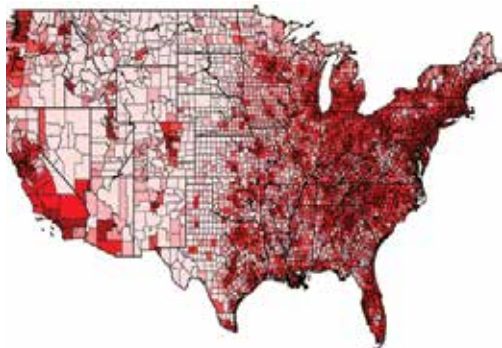
НАСЕЛЕННЯ. Розселення населення США є нерівномірним. Найвища його щільність – на Атлантичному й Тихоокеанському узбережжях та поблизу Великих озер. Центральні та західні райони заселено дуже мало. Це пов'язано з рельєфом та посушливим кліматом. Частка міського населення становить майже 81 %. Саме у цій країні сформувалися основні тренди сучасної урбанізації. Хоча США вже втратили статус країни найвищих у світі будівель, поступившись ОАЕ, Китаю, Саудівській Аравії та Південній Кореї, нагромадження хмарочосів сформувало стійкий образ типового американського міста. Водночас особливістю міст у США є поєднання висотної забудови у ділових центрах (даунтаунах) із одно- та двоповерховою на периферії у «спальних» районах. Багато американців вважають життя у багатоповерхівках некомфортним і надають перевагу невеликим замиським будинкам. Платою за зручності замиського життя є необхідність долати до 100 км у щоденних подорожах на роботу і додому.

Найбільшими міськими агломераціями з населенням понад 5 млн осіб

Рекорди світу

Мешканці США становлять лише 4,3 % населення планети, водночас ця держава споживає 33,4 % усіх матеріальних благ світу, що є найвищим показником для однієї країни.

Мал. 142. Розміщення населення США

Подорож у слово

Нью-Йорк, заснований у 1614р. голландцями на о. Манхеттен, що у гирлі р. Гудзон, спершу дістав назву *Новий Амстердам*. Після захоплення англійцями місто назвали Нью-Йорком на честь короля Якова II, герцога йоркського. Завдяки вигідному розташуванню у природній гавані воно поступово перетворилося на провідний торговельний порт. Нині це — найбільше місто США, головний економічний і культурний центр країни, населення якого становить 8,4 млн осіб (в агломерації — понад 20 млн).

Мал. 143. Острів Манхеттен – історичне ядро Нью-Йорка, забудований хмарочосами

Мал. 144. Статеві-вікова піраміда населення США (2017)

змішане расове коріння. Расові та етнічні відносини є давнім джерелом соціальної напруженості у США.

Українська діаспора у США є однією з найчисленніших у світі (близько 976 тис. осіб). Масові переселення українців до США відбувалися впродовж

є *Нью-Йорк, Лос-Анджелес, Чикаго, Даллас, Х'юстон*. Низка міських агломерацій злились у суцільні урбанізовані ареали – мегалополиси. Найбільшими з них є **Приозерний** (*Чипітмс: Чикаго– Піттсбург*), **Приатлантичний**, (*БосВаш: Бостон – Вашингтонський коридор*), **Каліфорнійський** (*СанСан: Сан-Дієго – Сан-Франциско*).

Демографічна ситуація у США доволі збалансована. Природний приріст населення постійно скорочується впродовж кількох останніх десятиліть, проте досі має додатне значення (близько 4,3 ‰). За рахунок припливу мігрантів річне зростання кількості населення становить близько 7 ‰. США традиційно є країною, що приймає мігрантів. Навіть нині, попри постійні спроби уряду обмежити приплив іноземців, щороку прибуває близько 1 млн людей, які отримують офіційний дозвіл на проживання. Через помітний розрив у рівні життя і можливостях працевлаштування між США та прикордонними районами Мексики до південних штатів спрямовано великі потоки нелегальних трудових мігрантів.

Населення США має надзвичайно строкатий расовий та етнічний склад. Так сталося внаслідок великомасштабної імміграції з різних країн та континентів. Понад 70 % мешканців мають європейське коріння і належать до категорії білих американців. Нащадки вихідців з Африки становлять майже 13 % мешканців країни. Активізувався приплив іммігрантів з країн Азії. Майже 8 % громадян США мають

трьох перших хвиль еміграції – під впливом економічних, військових і політичних чинників. На відміну від Канади, українські емігранти у США значно швидше розчинилися у культурному середовищі країни. Так, із них та їхніх нащадків українською мовою у побуті користуються лише 143 тисячі. Українська діаспора у США проживає доволі компактно: майже половина – у *штатах Пенсільванія, Нью-Йорк та Нью-Джерсі*. Великі громади українців проживають у *штатах Каліфорнія, Іллінойс, Вашингтон*.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. США досягли безпрецедентного у світовій історії успіху в економічній царині. Від моменту проголошення незалежності країна стрімко розвивалася, випереджаючи держави Старого Світу. Головними чинниками, завдяки яким економіка набула такого розвитку, по-перше, стала **свобода підприємницької діяльності**, не обмежена надмірним податковим тиском та бюрократичним регулюванням з боку держави. Велике значення мала **потужна природно-ресурсна база**, що дала змогу впродовж XIX ст. наростити промисловий потенціал і вести високопродуктивне сільське господарство. В умовах вільної конкуренції США стали осередком **нагромадження капіталу**, що використовувався як інвестиційний ресурс для ще більшого зростання. Після Другої світової війни американська **економіка лишилася практично неушкодженою** (на відміну від європейських держав), і країна зайняла позицію світового лідера. Упродовж XX ст. США активно розвивали міжнародну торговельну та інвестиційну діяльність, ставши локомотивом світового економічного прогресу. Якщо у XIX ст. країна притягувала до себе капітал, то у XX ст. вона перетворилася на **осередок концентрації технологій**. Американська економіка стала найбільш інноваційною і технологічно оснащеною у світі. На початку XXI ст., із розвитком технологій зв'язку, почали розвиватися міжнародна біржова та фінансова діяльність, і США стали ядром міжнародних фінансових і фондових ринків, визначаючи основні світові тренди.

Важливим чинником є **забезпеченість трудовими ресурсами**, зокрема найвищої кваліфікації, в результаті сприятливої демографічної ситуації та припливу трудових мігрантів. До США стікається як дешева робоча сила, необхідна на виробництві, так і найкращі та найбільш підготовлені кадри в усіх сферах економіки (саме для США характерний не відплив, а приплив «мізків» з усього світу). У країні

Світ у просторі й часі

Видатні українці США

Чимало українських емігрантів та їхніх нащадків досягли успіху в політиці, науці, бізнесі, спорті, кіноіндустрії, військовій справі. Білл (Володимир) Титла – відомий аніматор, який працював над мультиплікаційними фільмами студії Уолта Діснея («Білосніжка і сім гномів», «Пінокіо» та ін.). Українські корені має співзасновник корпорації Apple («Еппл»), один із батьків комп'ютерної революції Стів Возняк.

Світ у просторі й часі

Американський долар

Долар США – основна резервна і найпоширеніша валюта у світі (в ній обчислюють до 60 % світових фінансових операцій). Це пояснюється панівною роллю американської економіки і політичної системи як найбільшої та однієї з найрозвиненіших і найстабільніших у світі. Величезна кількість доларів США перебуває в обігу по всій планеті.

Мал. 145. Секторальна структура економіки США, % ВВП

працюють передові університети, в яких готують фахівців найвищого рівня.

Особливістю економіки США є значне переважання імпорту над експортом, що компенсується «експортом» американського долара як найбільш уживаної міжнародної розрахункової грошової одиниці. Великий вплив на розвиток американської економіки мають великі ТНК, діяльність яких часто виходить далеко за межі країни.

США були серед перших країн світу, що здійснили перехід до постіндустріальної стадії розвитку. Третинний сектор їхньої економіки продукує майже 80 % ВВП і дає роботу понад 79 % зайнятих (мал. 145).

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Покажіть на карті складові частини території США: основну материкову та дві відокремлені. Охарактеризуйте їх розташування.
 2. У чому полягають особливості розселення населення США? Поміркуйте, які тематичні карти допоможуть пояснити його розміщення.
 3. Проаналізуйте статево-вікову піраміду США (мал. 144). Якими є особливості статевої та вікової структури населення країни?
 4. Спробуйте спрогнозувати вплив демографічних процесів на працересурсний потенціал країни в найближчі десятиліття.
 5. США – економічно й політично найпотужніша країна світу. Доведіть або спростуйте це.
 6. Проаналізуйте секторальну структуру економіки США (мал. 145). Що вказує на постіндустріальний розвиток країни?
-
- 7*. Назвіть чинники, завдяки яким економіка США набула безпрецедентно успішного розвитку. Поміркуйте, чи могли б вони «спрацювати» в Україні у реформуванні нашої економіки. Відповідь обґрунтуйте.

ПОПРАЦЬОУЄ В ГРУПІ

Користуючись фізичною та тематичними картами Північної Америки, охарактеризуйте природні умови США.

група 1 – клімат;

група 3 – внутрішні води;

група 2 – рельєф;

група 4 – рослинний покрив і ґрунти.

Зазначте, як їхні особливості позначаються на розміщенні населення й розвитку господарства.

§ 36. США (Продовження)

- Пригадайте, якою є секторальна структура економіки США. Який відсоток ВВП країни продукує третинний сектор?
- Що таке технополіси?

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. У США розвинено практично всі напрями невиноробничої сфери. Чільне місце за економічним значенням належить **фінансовій та біржовій діяльності**. США є країною з найвищою у світі концентрацією міжнародного капіталу, тож саме там сформувалися кілька географічних кластерів фірм міжнародного значення, що визначають глобальні фінансові та інвестиційні потоки. Осередками їхньої діяльності є світові міста *Нью-Йорк, Чикаго, Лос-Анджелес, Сан-Франциско, Вашингтон*. *Нью-Йоркська фондова біржа (NYSE)* – найбільший у світі ринок, де здійснюється торгівля цінними паперами (акціями, облігаціями тощо). Чотири американські банки, серед яких і *JPMorgan Chase (Джей Пі Морган Чейз)* – найбільший у США і другий у світі за розмірами активів, входять до 15 найбільших у світі. У США зосереджено численні компанії, що надають найрізноманітніші **ділові послуги** – консалтингові, аудиторські, рекламні та ін.

США – світовий лідер у **сфері науково-дослідних і дослідницько-конструкторських робіт**. Цьому сприяє висока концентрація фінансових ресурсів, найсучасніше оснащення лабораторій та дослідницьких центрів, а також найкращі перспективи професійного розвитку і кар'єрні можливості для науковців, конструкторів, інженерів. У країні сформувалося близько 170 технопарків найрізноманітнішої спеціалізації – від технологій збагачення урану і сучасних напрямів хімії органічного синтезу до мікробіології, інженерії, мережевих і комп'ютерних технологій. Відомим на весь світ кластером технопарків є **Кремнієва долина** – район зосередження науково-дослідних центрів і виробничих потужностей, на яких виготовляють тестові зразки для випробовування нових технологій. Там розташовано головні офіси таких всесвітньовідомих корпорацій, як *Intel (Інтел)* – найбільшого в світі виробника мікропроцесорів і флеш-пам'яті; *Facebook (Фейсбук)* – найбільшої в світі соціальної мережі; *NVIDIA (Н-Відія)* – одного з найбільших розробників графічних процесорів і штучного інтелекту (роботів); *Adobe Systems (Едоубі Системс)* – розробника програмного забезпечення; *Hewlett Packard (Х'юлетт Паккард)* – виробника серверів, систем зберігання даних, мережевого обладнання та хмарних сервісів. Подібними за масштабами і значенням є **науково-дослідний парк НАСА, Стенфордський**, а також **технопарк «Шосе 128»** в околицях *Бостона*, що сформувався довкола наукових осередків *Гарвардського університету* та *Массачусетського технологічного інституту*.

У сфері **продукування технологій** всесвітньовідомою є **корпорація Microsoft (Майкрософт)** – найбільший у світі розробник комп'ютерного програмного забезпечення. *International Business Machines (ІВМ)* надає інтернет-послуги, забезпечуючи роботу серверів і консультування у різних сферах від комп'ютерів до нанотехнологій. ІВМ також відома інно-

Мал. 146. Штаб-квартира компанії «Гугл»

Мал. 147. Лабораторія реактивного руху НАСА у Каліфорнійському технологічному інституті – одному з провідних центрів космічних технологій

Рекорди світу

Facebook – найбільша в світі соціальна мережа: у 2017 р. кількість її користувачів у всьому світі досягла 2 млрд осіб, в Україні – 10 млн. Компанії також належать сервіси Instagram, WhatsApp. Її засновником і керівником є Марк Цукерберг.

Рекорди світу

США – світовий лідер із технологічних інновацій. Останніми роками чотири ТНК США (Microsoft, Intel, Johnson & Johnson, Google) входять до 50 найбільших компаній світу за обсягами фінансування науково-дослідних і дослідницько-конструкторських робіт.

ваційними винаходами – банкомат (АТМ), персональний комп'ютер, дискета, твердий магнітний диск (вінчестер), картка з магнітною смужкою, реляційна база даних, мова програмування SQL, штрих-код товарів та ін. Google (Гугл) спеціалізується на послугах, пов'язаних з Інтернетом: рекламі, хмарних обчисленнях. Компанія є розробником однієї з найбільших у світі пошукових систем, яка аналізує та зберігає мільярди веб-сторінок, щоб користувачі могли знайти потрібну їм інформацію за допомоги ключових слів. Онлайн-сервіси від Apple охоплюють iTunes iStore, iOS App Store, Mac App Store, Apple Music, iCloud.

За кількістю зайнятих найбільшою сферою третинного сектору є освіта (у США розташовано провідні університети світу) та охорона здоров'я. На другому місці – оптова та роздрібна торгівля, що є основною сферою діяльності для дрібного та середнього підприємництва. Надзвичайно зросла роль онлайн-торгівлі, що дедалі більше витручає традиційні магазини.

Динамічно розвивається туристична сфера. За кількістю іноземних відвідувачів США поступаються лише Франції. Країна має одні з найвищих у світі стандарти розвитку готельної індустрії та сервісу. Вона забезпечена туристичними й рекреаційними ресурсами, щоб зацікавити відвідувачів. З природних об'єктів всесвітню славу мають Ніагарський водоспад, національні парки Еллоустонський, Йосеміті та Еверлейдс, Долина Смерті – одне з найспекотніших місць у світі, Ма-

монттова печера – найдовша у світі система карстових порожнин та ін. У Кордильєрах та Аппалачах створено сотні гірськолижних курортів і курортів на мінеральних водах. Надзвичайно привабливими для турист-

тів є океанські узбережжя Флориди та Каліфорнії, що мають прекрасні умови для пляжного відпочинку і занять серфінгом. Справжнім туристичним раєм вважаються Гавайї, де відвідувачі можуть зануритися в атмосферу полінезійської традиційної культури, побачити діючий вулкан Кілауеа та тропічну флору тихоокеанських островів. Не менш багатою є й історико-культурна спадщина США: унікальні музеї культури корінних народів Америки, історії афроамериканців та їхньої боротьби за свої громадянські права, архітектурні пам'ятки колоніальної доби тощо. США приваблюють відвідувачів з усього світу інтенсивним культурним життям. Так, провідними центрами музичних і театральних подій, мистецьких виставок, літературних заходів є Нью-Йорк та Лос-Анджелес. Діти з усього світу мріють потрапити у парки розваг «Діснейленд», «Юніверсал», «Сікс Флегс» та ін. Важливими складовими третинного сектору США є звукозаписувальна та кіноіндустрія. Окрім великих прибутків, ці сфери визначають глобальні тренди у розвитку масової культури: Голлівуд став серцем світового кінематографу, а американські музичні жанри (джаз, соул, рок-н-рол, реп) задають стандарти сучасної музики.

США мають надзвичайно потужну транспортну систему. В умовах великої протяжності території ефективні транспортні сполучення є необхідною умовою економічного розвитку країни. Тривалий час малоосвоені простори та природні бар'єри Кордильєрів ускладнювали контакти між Тихоокеанським й Атлантичним узбережжями, проте у ХХ ст. було прокладено достатньо густу мережу шляхів найвищої якості. Першочергове значення в країні має **автомобільний транспорт**. Автошляхи мають меридіональне й широтне спрямування, частина з них є швидкісними

Рекорди світу

США – світовий лідер із медичних інновацій. Від 1966 р. її дослідники отримали більше Нобелівських премій з медицини, ніж із решти країн світу. Сполучені Штати більше витрачають на охорону здоров'я на душу населення та більше у відсотках від свого ВВП (понад 15 %), ніж будь-яка країна світу.

Мал. 148. Парк розваг «Діснейленд» у м. Анахайм, штат Каліфорнія

Рекорди світу

Американська національна система стратегічних автошляхів (**highways – хайвеї**) протяжністю майже 92 тис. км – найбільша у світі. Вона обслуговує великі аеропорти, порти, залізничні вантажні термінали і станції, термінали трубопроводів тощо.

Рекорди світу

Серед найбільших авіакомпаній світу, що здійснюють перевезення пасажирів, три – у США (світовий лідер – American Airlines). Із 30 найбільших аеропортів світу 12 розташовані у США, зокрема найбільший міжнародний аеропорт планети Хартсфілд-Джексон з річним пасажиропотоком майже 52 млн осіб (2017).

Мал. 149. Порт Південної Луїзіани – найбільший у Західній півкулі, штат Луїзіана

(Атланта), Лос-Анджелес, О'Хара (Чикаго), Даллас. **Залізничний транспорт** має чільне значення для перевезень великотоннажних вантажів суходолом, а також відіграє допоміжну роль у пасажироперевезеннях. США мають найбільшу у світі мережу залізниць, але один із найнижчих у світі рівнів їх електрифікації та, порівняно з Європою, незначне поширення високошвидкісних потягів. **Морський транспорт** має визначальне значення для міжнародних вантажоперевезень. У США діє понад 150 торгових портів. Найбільшими серед них за загальним тоннажем є порти Південної Луїзіани, Х'юстон, Нью-Йорк, Бомонт та Лонг-Біч. Найбільший контейнерний порт – Лос-Анджелес. **Внутрішній водний транспорт розвинений** у східній частині США. Водні сполучення охоплюють басейн р. Міссісіпі та її приток, що каналами (через Іллінойський водний шлях) сполучені з системою Великих озер. Функціонує широка мережа **трубопроводів** – прокладено сотні тисяч кілометрів нафто- і газогонів. Найщільніша їх мережа – на півдні та у центральних районах країни, що сполучають райони нафто- і газовидобутку з промисловими районами. Свого часу саме промисловість обумовила стрімке економічне зростання та створила підґрунтя для технологічного прогресу. Природно-ресурсна база США дає змогу розвивати практично усі її напрями. Зокрема, країна не відчуває браку енергоносіїв, бо **електроенергетика** продукує мільярди кВт-год електроенергії на рік. Провідну роль відіграють ТЕС, що працюють на природному газі та вугіллі (62 % усієї електроенергії). Близько 20 % електроенергії генерують АЕС і 17 % виробляють за рахунок відновлюваних джерел – переважно ГЕС та ВЕС.

Енергетична та сировинна база, надлишок капіталу і трудових ресурсів сприяли формуванню у США найпотужнішої в світі переробної промисловості. Проте, починаючи від кінця ХХ ст., у країні розпочався процес деіндустріалізації. Згорання охопило низку традиційних виробництв металургії, машинобудування, тканин, одягу, взуття. Основною причиною було посилення конкуренції з боку країн дешевої робочої сили, куди багато американських компаній перенесли свої потужності. Але, попри тенденцію до скорочення, розмір економіки США такий великий, що їхня переробна промисловість досі є однією з найпотужніших у світі. За величиною валового доходу найважливішими її напрями є нафтоперероблення, хімічна, електронна, аерокосмічна, автомобілебу-

ми автострадами. Автотранспорт забезпечує понад 86 % пасажирських перевезень, решту 14 % – авіаційний і залізничний.

Авіаційний транспорт обслуговує пасажирські перевезення на великі відстані. Сучасні аеропорти, яких у країні понад 5 тис., працюють навіть у порівняно невеликих містах. Головними повітряними воротами країни є міжнародні аеропорти-хаби: *Хартсфілд-Джексон*

дівна, металургійна промисловість, виробництво телекомунікаційного обладнання, текстилю, одягу й харчових продуктів. Але місце США в міжнародному поділі праці визначають здебільшого наукомісткі та високотехнологічні виробництва – хімічне, фармацевтичне, аерокосмічне, автомобілебудування, електроніка та електротехніка.

Розміщення виробництва загалом спадається з географією розселення. Найвища його концентрація – на Атлантичному узбережжі (*Приатлантичний осередок переробної промисловості*), узбережжі Мексиканської затоки (*Примексиканський*), біля Великих озер (*Приозерний*).

Нафтопереробна та нафтохімічна промисловість тяжіють до місць видобутку вуглеводнів. Великим центром є *Х'юстон*. Сучасні *хіміко-фармацевтичні виробництва* (новітніх видів полімерів, синтетичних волокон, ліків) наближено до наукових центрів.

Автомобілебудування визначало спеціалізацію країни впродовж ХХ ст. Найбільшими автовиробниками були компанії *Ford Motor (Форд Мотор)*, *General Motors (Дженерал Моторз)* і *Chrysler (Крайслер)*. Нині у США працюють майже 3 тис. автомобілебудівних підприємств, проте країна є лише другим світовим виробником після Китаю. Автомобілебудівною столицею США, серед яких і *Tesla (Тесла)* – виробник електромобілів, є *Детройт*.

США – світовий лідер у сфері **літакобудування**. Американські компанії *Boeing (Боїнг)*, *Cessna (Сесса)* та інші виробляють більшість цивільних і військових літаків світу на заводах, розміщених по всій території США. Найбільшими центрами **аерокосмічного виробництва** є *Лос-Анжелес, Сіетл, Даллас, Атланта*.

Виробництво електроніки та електротехніки (комп'ютерів, засобів зв'язку, приладів та ін.) розвинено у багатьох штатах. Найбільші центри – *Лос-Анжелес, Сан-Хосе, Даллас, Міннеаполіс, Сент-Пол*. Так, всесвітньовідома *корпорація Microsoft* виробляє побутову електроніку, персональні комп'ютери з сенсорними екранами, ігрові приставки Xbox; *IBM* – комп'ютерне обладнання. Всесвітню славу має продукція *Apple* – смартфон iPhone, планшетний комп'ютер iPad, портативний мультимедійний програвач iPod, смарт-годинник Apple Watch та ін.

Основним районом поширення **чорної металургії** є Приозер'я з центрами у *Піттсбурзі, Клівленді, Чикаго*. Її значення суттєво зменшилося.

Мал. 150. Компанія Tesla розгортає мережу станцій для підзарядження електромобілів у Європі

Мал. 151. Ракета «Фалкон 9» виробництва компанії СпейсХ, штат Каліфорнія

Розвинута кольорова металургія: витопа міді зосереджено у гірських *штатах Юта й Аризона*; алюмінію – поблизу портів у *штатах Нью-Йорк, Південна Кароліна, Техас, Вашингтон*. Основним районом поширення виробництв тканин, одягу, взуття цих видів діяльності є *Аппалацький Півмонт. Соса-Кола (Кока-Кола)* – найвідоміша компанія з виробництва безалкогольних напоїв у світі.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Попри статус провідної постіндустріальної країни світу, у США набули значного розвитку виробництва первинного сектору економіки.

Потужною є **гірничо-видобувна промисловість**. Країна посідає одне з чільних місць у світі за вартістю видобутої мінеральної сировини і водночас є найбільшим її імпортером. Основну роль відіграє видобуток **нафти і природного газу** (в *Техаському, Аляскинському, Каліфорнійському басейнах*, на *узбережжі та шельфі Мексиканської затоки*). США є одним із світових лідерів за видобутком **вугілля**, більшість покладів якого зосереджено в *Аппалацькому басейні*. **Залізні руди** видобувають поблизу *озера Верхне, мідні – у гірських районах Нью-Мексико, Аризони та Юти*. США – четвертий у світі виробник **золота**, поклади якого розвідано у половині штатів, але нині майже увесь видобуток ведеться у *штаті Невада*.

США є одним із найбільших світових виробників та експортерів сільськогосподарської продукції. Сільськогосподарські землі у США пере-

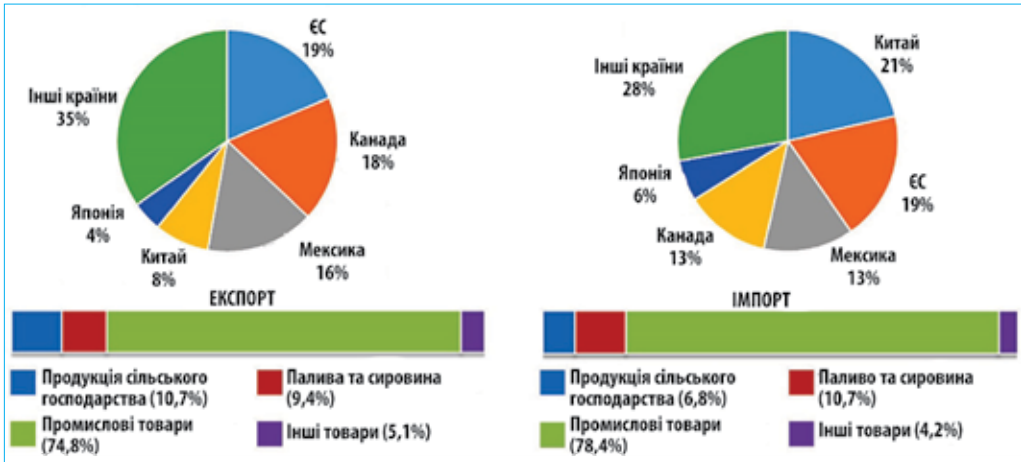

Мал. 152. Вирощування пшениці, штат Айдахо

Мал. 153. Пасовищне скотарство, штат Вайомінг

бувають у приватній власності, виробництво здійснюють фермерські господарства. Особливістю американського аграрного виробництва є його висока спеціалізація та продуктивність, що їх досягають за рахунок механізації та застосування передових технологій. Географію сільськогосподарського виробництва визначають агрокліматичні умови, а також близькість або віддаленість споживача. На території США розрізняють низку спеціалізованих сільськогосподарських регіонів: **пшеничний пояс**, що простягається від *Техасу* на півдні до *Монтани* на півночі; **кукурудзяний пояс** (*Індіана, Іллінойс, Айова* і прилеглі території сусідніх штатів); славу **картопляного штату** має *Айдахо*. Головними культурами на півдні країни є бавовник і соя. У субтропічному кліматі *Каліфорнії* та у *Флориді* вирощують фрукти, зокрема цитрусові, ефіроолійні культури, поширені виноградарство, бджіль-

Мал. 154. Структура та спрямування торгівлі товарами США

ництво. У гірських районах і на міжгірних плато західних штатів поширено *пасовищне скотарство*. Високоурбанізовані райони країни спеціалізуються на тваринництві молочно-м'ясного спрямування та вирощуванні овочів.

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. США, як глобальна економіка, мають чи не найбільш розгалужену систему зовнішніх економічних зв'язків порівняно з іншими країнами світу. США – друга за величиною торгова держава в світі: за сумарним обсягом товарного експорту вона поступається лише Китаю. Сполучені Штати – чи не єдина високорозвинена країна в світі, що може дозволити дисбаланс зовнішньої торгівлі – значне переважання імпорту над експортом. Водночас країна має додатне сальдо зовнішньої торгівлі послугами, експорт яких у півтора рази перевищує імпорт. США є найбільшим у світі зовнішнім інвестором – за обсягом закордонних інвестицій країна випереджає Китай більш ніж удвічі. Зовнішні інвестиції США спрямовують здебільшого до країн Європи (59 %).

Головними статтями товарного експорту є нафтопродукти, автомобілі, електроніка та системи автоматичного оброблення даних, добрива, кукурудза, соя, фрукти та ін. Статтями товарного імпорту є сира нафта, обладнання й устаткування, комп'ютери та електроніка, офісне устаткування, автомобілі, сільськогосподарська продукція, споживчі товари.

Зовнішньоекономічні зв'язки між Україною та США мають великий потенціал для розвитку. На США припадає лише 1,2 % українського експорту і 4,3 % імпорту. Прямі іноземні інвестиції зі США становили 15 % іноземних активів в Україні (2017 р.). Покращення двосторонніх економічних відносин можливе за умов успішного реформування української економіки та поліпшення правового середовища ведення бізнесу. Водночас США є важливим зовнішньополітичним партнером України, який надає фінансову, консультативну й технічну допомогу для системних змін в українській економіці та суспільно-політичній сфері. Уряд США спонсорує програми магістерської освіти в американських вищих навчальних

зкладах для українських студентів, а також шкільні програми обміну учнями. США надають політичну підтримку та матеріально-технічну допомогу Україні у протистоянні російській агресії.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які види діяльності, що належать до третинного сектору економіки, визначають міжнародну спеціалізацію США?
 2. Покажіть на карті найбільші фінансові центри США. Які чинники визначають їхній статус світових міст?
 3. Наведіть приклади американських технопарків і відомих ТНК, що там зосереджено. Які високотехнологічні послуги та продукти вони виробляють?
 4. Які ресурси забезпечують розвиток туризму у США?
 5. Які види транспорту формують транспортну систему США? Покажіть на карті аеропорти-хаби та найбільші порти країни.
 6. Назвіть промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію США. Покажіть на карті великі промислові райони країни.
 7. За мал. 154 охарактеризуйте структуру експорту та імпорту товарів США. Яким у перспективі може бути співробітництво України зі США?
- 8*. За словами українського географа-країнознавця Віктора Юрківського, США процвітають «не тому, що багато виробляють, а тому, що багато споживають». Як ви розумієте цей вислів?

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

Інтернет було «винайдено» у США, і нині він став невід'ємною частиною життя в усіх країнах світу. Використовуючи інтернет-ресурси, дізнайтеся, коли і хто висловив ідею Всесвітньої комп'ютерної мережі, відколи у світі закріпився термін «Інтернет», скільки зараз є його користувачів. Як Інтернет використовуєте ви?

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ (ЗА ВИБОРОМ)

1. *Форми територіальної організації новітніх видів промислового виробництва у США.*
2. *Економічна взаємодія вздовж державного кордону між Мексикою та США.*

§ 37. КАНАДА

КАНАДА

Географічне положення
На півночі Північної Америки, омивається водами трьох океанів.

Державний лад
Парламентська демократія у складі Співдружності націй. Територіальний устрій Федерація (10 провінцій, 3 території).

Природні умови і ресурси
Рельєф: рівнинний на сході та у центрі країни, гірський (Кордильєри) на заході. Клімат: помірний, субарктичний, арктичний. Річки – Маккензі, Юкон, Святого Лаврентія. Ресурси: руди чорних і кольорових металів, нафта, природний газ; лісові; гідроенергетичні.

Первинний сектор
Видобувна промисловість; лісове господарство та лісозаготівля; рибальство. С/г: рослинництво (пшениця, ячмінь); тваринництво (розведення великої рогатої худоби, свиначство, птахівництво).

10 млн км²

33,5 млн осіб

Оттава

Економіка
Постіндустріальна країна; друге місце в Америці за величиною ВВП (\$1,7 трлн) і 10-е в світі.

Третинний сектор
Банківські та ділові послуги, освіта, охорона здоров'я.

Вторинний сектор
Автомобіле-, літакобудування, нафтоперероблення і нафтохімія, чорна і кольорова металургія.

Населення
38-ме місце в світі за його кількістю. Міське населення – 81 %. Найбільші міста – Торонто, Монреаль, Оттава.

МІСЦЕ У СВІТІ ТА РЕГІОНІ. Канада – найбільша за розміром території держава Америки, що займає 41 % площі Північноамериканського континенту і друга у світі після Росії. Суходільний кордон країна має лише зі США. Рельєф країни здебільшого рівнинний. На заході простягаються пасма *Кордильєрів – Берегові хребти*, Скелясті гори та гори Маккензі.

Далі на схід поверхня стає рівнинною, на півострові Лабрадор рельєф височинний. Канада багата на внутрішні води. Близько 14 % її території займають острови *Канадського Арктичного архіпелагу*, більша частина яких розташована за полярним колом.

Попри величезні простори країни, комфортні помірні природно-кліматичні умови для життя є лише на порівняно вузькій смужці на півдні, вздовж канадсько-американського кордону. Натомість, на більшій частині території формується субарктичний і арктичний клімат. Саме

Канада у регіоні та світі

Показники	Значення	Місце в Америці	Місце у світі
Площа території	10 млн км ²	1	2
Населення	37 млн осіб	6	38
ВВП	1,7 трлн дол. США	2	10
ВВП на душу населення (ПКС)	48,1 тис. дол. США	2	22
Індекс розвитку людського потенціалу	0,920	1	10

тому, посідаючи друге місце в світі за величиною території, за кількістю населення Канада поступається значно меншим за площею країнам.

Великі простори обумовили багатство її природних ресурсів. На Канаду припадає близько 30 % світової площі лісів (тайга). Прибережні акваторії океанів багаті на промислові види риби. Країна володіє значними запасами вугілля, нафти і природного газу (*Канадський басейн*), залізної руди та руд кольорових металів (свинцево-цинкових, нікелевих, алюмінієвих, золота, урану та ін.).

Великі запаси природних ресурсів дали змогу Канаді за свою коротку історію незалежності впевнено інтегруватися у світове господарство у ролі великого експортера сировини і закласти основу для швидкої індустріалізації, а згодом і для переходу до постіндустріальної стадії розвитку. Нині це одна з провідних держав світу, член «Великої сімки», що входить до десятки найбільших світових експортерів та імпортерів, країна з одним найвищих рівнів життя населення.

За формою державного правління Канада є парламентською демократією у складі Співдружності націй. Формально главою держави є королева Великої Британії *Єлизавета II*, а її уповноваженим представником – генерал-губернатор. Фактичні ж повноваження виконавчої влади належать уряду на чолі з прем'єр-міністром, що його формує двопалатний парламент. Канада – федеративна держава, у складі якої є провінції та адміністративні території (мал. 155).

НАСЕЛЕННЯ. За кількістю населення величезна за площею Канада сумірна з такими країнами, як Польща або Марокко. Для її демографічної ситуації характерні збалансовані народжуваність і смертність. Природний приріст становить 3 – 4 ‰, додатковий (до 6 ‰ на рік) забезпечує імміграція. Проте останніми роками уряд прагне скоротити приплив іноземців, обмежуючи трудові міграції найбільш затребуваними для країни видами професій.

Так само, як і у США, канадське суспільство є «плавильним казаном»

народів і рас. Близько 76 % населення мають європейське коріння (переважають англійці, шотландці, французи, ірландці, німці). Афро-канадці становлять лише 3 %, натомість понад 10 % мешканців є вихідцями з країн Азії. Частка корінних народів Америки – індіанців та інуїтів, які живуть за полярним колом, невелика – понад 4 %. У Канаді функціонують дві державні мови – англійська та французька. Англомовного населення більше – 78 %. Франкомовні ж канадці проживають переважно у провінції *Квебек* і мають сильне відчуття власної ідентичності – так званий **квебекський сепаратизм**.

Світ у просторі й часі

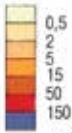
Становище корінних народів

Індіанці зазнали значних утрат у колоніальних війнах між Великою Британією та Францією. Але найбільш руйнівні наслідки мало викоренення традиційної культури (вірувань, ритуалів, кочового способу життя). У 2008 р. уряд Канади приніс вибачення за таку політику, що за стандартами ООН прирівнюється до геноциду. Нащадкам постраждалих було сплачено компенсацію (2 млрд канадських доларів). Нині уряд забезпечує усі громадянські права та популяризує традиційну культуру корінних мешканців.

РОБОТА З КАРТОЮ

Щільність населення
Кількість осіб на км²

1. Назвіть найбільші за площею провінції і території Канади. Де вони розташовані?
2. Назвіть провінції з найбільшою щільністю населення. Де вони розташовані? Чи є вони і найбільшими за площею?
3. У яких провінціях і територіях найменша щільність населення? Чому?

Доволі великою є спільнота **канадців українського походження** – понад 1,3 млн осіб (3,6 % населення країни). Багато з них зберігають культурну ідентичність і говорять українською мовою. Канадська українська діаспора – друга за величиною після Росії. Масові переміщення українців до Канади відбувалися під час чотирьох хвиль еміграції починаючи з XIX ст., і тривають дотепер. Канадський уряд заохочував переселенців з українських земель влаштовувати колонії у степових районах Альберти, Саскачевану і Манітоби, щоби пришвидшити їх сільськогосподарське освоєння. Згодом українські переселенці осідали здебільшого в індустріальних районах Онтаріо та Квебеку. Нині найбільше наших земляків проживає у провінціях *Онтаріо, Альберта, Британська Колумбія, Манітоба, Саскачеван*. У Канаді діють неурядові організації українців культурного, освітнього та соціально-політичного спрямування є школи, в яких навчання ведеться водночас і англійською, і українською мовами.

Населення Канади розміщене вкрай нерівномірно (мал. 155). На тлі загального тяжіння на південь сформувалися кілька густо заселених районів. Найбільшим з них є мегалополіс у провінції Онтаріо – так званий *коридор Квебек – Уіндзор* (понад 18 млн осіб), що є продовженням Приозерного мегалополісу США. Найбільші його ядра – *світові міста Торонто і Монреаль та агломерація Оттава – Гатіно*.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. За рівнем соціально-економічного розвитку Канада належить до провідних розвинених постіндустріальних держав світу. У XX ст. країна успішно здійснила індустріалізацію з пріоритетним розвитком сучасних виробництв вторинного сектору та розвинула потужний третинний сектор, приді-

Світ у просторі і часі

Видатні українські канадці

Українські емігранти беруть активну участь у суспільно-політичному житті Канади. Так, у 1990 р. по 1995 р. найвищу посаду генерал-губернатора обіймав нащадок українських емігрантів з Буковини Рей (Роман) Гнатишин. Етнічні українці очолювали уряди провінцій Саскачеван (Рой Романів) та Альберта (Ед Стельмах).

тор економіки припадає 70% ВВП та понад 79% зайнятого населення. Найбільшими його складниками є роздрібна торгівля та ділові послуги, зокрема фінансові.

Провідними центрами банківської діяльності є *Торонто*, *Монреаль* і *Ванкувер*. Канадська банківська система вважається однією з найбільш надійних у світі. Як і США, Канада є експортером вищої освіти, її університети користуються популярністю серед іноземних студентів. Країна активно розвиває різні форми дистанційного, зокрема онлайн навчання. Пріоритетним напрямом є розвиток науково-дослідної та конструкторської діяльності. Суми витрат на неї становлять десятки мільярдів канадських доларів щороку. Канада має 13 нобелівських лауреатів у сфері фізики, хімії та медицини. Канадські ТНК активно інвестують у новітні технології. У Ванкувері сформувався великий центр з виробництва програмного забезпечення та різних видів ІТ-послуг. Канада має один з найвищих у світі рівнів інтернет-охоплення населення (94%). Надзвичайно динамічно розвивається туризм. У країні розташовані 17 об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО, зокрема історичні квартали *Старого Квебека*, *Провінційний парк Динозавр*, стародавнє місце полювання на бізонів *Хед-Смет-Ін-Баффало-Джампта* ін. Найбільше туристів приймають *Торонто*, *Ніагара-Фоллс*, *Монреаль*, *Ванкувер*.

Розвиток транспорту є запорукою ефективності усієї канадської економіки, зважаючи на розмір території, великі відстані між провідними економічними центрами та віддаленість місць видобутку копалин від місць перероблення сировини й портів, через які їх експортують. Транспортна система Канади охоплює мережу залізниць, автомобільних шляхів, 10 міжнародних і сотні внутрішніх аеропортів, близько 300 морських портів на узбережжях трьох океанів. Важливу роль відіграють водні сполучення у системі Великих озер. Головні «повітряні ворота» Канади – аеропорт *Торонто – Пірсон*. Най-

Мал. 155. Діловий центр Торонто – економічної столиці Канади

Рекорди світу

більший контейнерний морський порт – *Ванкувер*. Порт *Монреаль* розташований у глибині країни на відстані 1600 км від гирла р. Святого Лаврентія

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Чинниками, що сприяли розвитку промисловості у Канаді, є власна сировинна база і сусідство зі США, які є великим ринком для канадської промислової продукції та джерелом інвестицій. Канаду називають «енергетичною наддержавою» за її потужні природні енергоресурси. Вона посідає шосте місце у світі за **виробництвом електроенергії**, 63 % якої генерують ГЕС, близько 19 % – ТЕС, 17 % – АЕС. Дешева електроенергія дає змогу розвивати енергоємні виробництва (зокрема кольорову металургію). Велику частину електроенергії експортують до США.

У розміщенні промисловості Канади є цікава особливість: виробництва, що переробляють сировину і працюють здебільшого на експорт (кольорова металургія, деревообробне, целюлозно-паперове), розташовані у невеликих населених пунктах, тоді як більш складні, що більше орієнтуються на внутрішній ринок, сконцентровані у великих містах. Майже 50 % обсягу продукції промисловості виробляють у *провінції Онтаріо*, 25 % – у *Квебеку*. Найвища концентрація виробництва – на півдні, у районі між озерами Гурон, Ері й Онтаріо та вздовж р. Святого Лаврентія. Там оптимально поєдналися чинники близькості сировини, великого споживчого ринку, високої концентрації трудових ресурсів, наявності науково-дослідних і освітніх центрів та зручні транспортні сполучення з американським та світовими ринками. Найбільші промислові центри – *Торонто*, *Монреаль*, *Гамільтон*, *Лондон*, *Оттава*. Цей район має багатопрофільну спеціалізацію з домінуванням металургії, машинобудування і металооброблення. Великими промисловими центрами є *Калгарі*, *Едмонтон*, *Ванкувер*.

Промислову спеціалізацією Канади в міжнародному поділі праці визначає **машинобудування**. Серед провідних його виробництв – **автомобілебудування**. Хоча країна не має власних автомобільних брендів, там працюють потужні збиральні підприємства іноземних виробників, переважно із США та Японії. Частина вироблених автомобілів йде на внутрішній ринок Канади, але більшість спрямована на ринок США. Велике значення має **аерокосмічна промисловість**. Канадські компанії беруть участь у міжнародних проектах з виробництва обладнання для космічних апаратів та літаків. *Компанія Bombardier. (Бомбард'є)* – відомий виробник пасажирських літаків, що конкурують зі світовими лідерами – компаніями Боїнг та Аеробус. Канада має сильні традиції **суднобудування**: випускають цивільні та військові судна, зокрема криголами, пороми, субмарини та ін. Провідні центри – *Ванкувер*, *Галіфакс*.

Провінційний парк Динозавр – одне з найбільших у світі скупчень викопних решток динозаврів: там знайдено 50 їх видів; понад 500 екземплярів передано в музеї по всьому світу.

Рекорди світу

Трансканадське шосе завдовжки 8030 км – головна автомагістраль країни, що пронизує усі десять її провінцій і сполучає узбережжя Тихого й Атлантичного океанів, є найдовшою в світі швидкісною автострадою.

Виробництвом міжнародної спеціалізації є **нафтопереробка** – хімія органічного синтезу, виробництво гуми, пластмас, фармацевтичне (центри – *Калгарі, Едмонтон, Ванкувер*). Значні поклади руд чорних і кольорових металів сприяли формуванню потужної **металургії**. Осередок **чорної металургії** виник у *Приозер'ї*. Сталеливарною столицею країни є *Гамільтон*, низку підприємств зосереджено в *Торонто, Монреалі*. Канада посідає третє місце в світі за **виробництвом алюмінію**, яке тяжіє до дешевої гідроенергії у провінціях Квебек та Британська Колумбія (сировину імпортують з країн Карибського басейну). Великі простори тайги обумовили розвиток **деревопереробної та целюлозно-паперової промисловості** (великим центром є *Ванкувер*). **Виробництво харчових продуктів** розвивається у більшості великих міст. Приморські провінції Нью-Брансвік, Острів Принца Едварда, Нова Шотландія спеціалізуються на перероблені риби й морепродуктів, степові провінції Альберта, Саскачеван, Манітоба – на переробленні м'яса, зернових і технічних культур.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Для багатьох провінцій Канади первинний сектор економіки є основним джерелом надходжень. Маючи багату мінерально-сировинну базу і високий рівень технологічної оснащеності, що дає змогу освоювати ресурси в суворих кліматичних умовах півночі, Канада сформувала потужну **гірничовидобувну промисловість**. Розробляють залізни, мідні, свинцево-цинкові, нікелеві, молібденові, кобальтові руди, титан, золото, срібло, платину (*провінції Квебек, Онтаріо, Манітоба, Альберта, Британська Колумбія, Північно-Західні території, Юкон*). Нафту і природний газ видобувають переважно у *провінції Альберта*. З нерудної сировини експортне значення має видобуток азбесту і калійних солей.

Канада посідає третє місце в світі (після Росії та Бразилії) за запасами промислової деревини. **Лісове господарство та лісозаготівля** стали невід'ємною частиною канадської економіки. Канада – найбільший світовий постачальник газетного паперу, за експортом пиломатеріалів поступається лише США. У багатьох невеликих населених пунктах лісозаготівля є головним джерелом надходжень для громад. У прибережних районах країни добре розвинене **рибальство**. Обсяг промислового вилову риби обчислюють сотнями тисяч тонн або мільярдами доларів у вартісному еквіваленті. Особливо важливу роль рибальство відіграє в економіці приатлантичних провінцій, де воно є традиційним видом зайнятості населення і частиною культури регіону.

На **сільське господарство** припадає 1,8 % ВВП Канади і близько 2 % зайнятого населення. Воно належить до експортних виробництв: країна посідає третє місце в світі (після США й Австралії) за експортом пшениці, шосте – за експортом ячменю, є великим виробником та експортером м'яса. У Канаді розрізняють два типи сільського господарства. Малозаселені степові *провінції Манітоба, Саскачеван* і частково *Альберта* є продовженням «пшеничного поясу» США. Там вирощують зернові й олійні культури і на їх кормовій базі, а також використовуючи пасовища, розводять велику рогату худобу. Значна частина виробленої продукції йде на експорт. Другий тип сформувався у густозаселених *провінціях Онтаріо, Квебек і Британська Колумбія*. Йому властива більш широка спеціалізація з пе-

реванням тваринництва молочно-м'ясного спрямування та вирощування овочів і фруктів, воно орієнтоване на місцеві ринки великих міст.

ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. Провідну роль відіграє торгівля товарами. Канада має негативне сальдо зовнішньої торгівлі. Її особливістю на тлі більшості високорозвинених держав світу є велика частка мінеральної сировини у структурі експорту. Основні статті *експорту* — автомобілі, промислове устаткування, літаки, телекомунікаційне обладнання, хімікати, пластик, добрива, целюлоза та папір, деревина, нафта і природний газ, електроенергія, алюміній та інші кольорові метали. *Імпорт*: автомобілі й комплектувальні, хімікати, нафтопродукти, споживчі товари та ін. Якщо і експорт, і імпорт охоплюють одні й ті самі групи товарів, то це свідчить про високий рівень інтеграції канадських виробництв у міжнародні технологічні ланцюги, а також про ємність канадського споживчого ринку, що прагне максимально розширювати асортимент продукції. На *торгівлю послугами* припадає лише 17 % всього експорту країни і 19 % імпорту. Переважно це ділові та фінансові послуги і туризм. Найтісніші інвестиційні зв'язки країна має зі США, країнами ЄС, Японією та Китаєм.

Канада – важливий економічний та політичний партнер *України*. Вона була серед перших, хто визнали незалежність України у 1991 р. Значною мірою двосторонні зв'язки обумовлені роллю української діаспори. З 2017 р. вступила в дію угода про вільну торгівлю між Україною та Канадою, що позитивно позначилося на товарообігу. Канада інвестує в економіку України. Активну участь у реалізації програм гуманітарного співробітництва бере Конгрес українців Канади.

Мал. 158. Лісозаготівля є міжнародною спеціалізацією Канади

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте місце Канади в Америці та світі.
 2. Як міграційні процеси позначаються на кількості, етнічному складі та культурному житті населення Канади?
 3. Населення Канади сконцентровано на півдні країни. Чому?
 4. Які особливості третинного сектору канадської економіки вказують на те, що це високорозвинена постіндустріальна країна?
 5. Які виробництва вторинного сектору визначають міжнародну спеціалізацію Канади?
 6. Покажіть на карті світові міста та найбільші промислові центри країни. Як спеціалізація первинного сектору економіки Канади пов'язана з особливостями її природних умов і ресурсів?
- 8*. Уявіть, що ви – український урядовець. Як би ви використали потенціал української діаспори у реформуванні нашої економіки?

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Обчисліть середню густоту населення Канади. Порівняйте її з густотою населення США, Німеччини, Японії та України.

§ 38. БРАЗИЛІЯ

Федеративна Республіка Бразилія

 Географічне положення
Розташована в Південній Америці, в її східній і центральній частинах, має широкий вихід до Атлантичного океану.

 Державний лад
Президентська республіка.
Федерація.

 Природні умови і ресурси
Клімат: переважно субекваторіальний та екваторіальний.
Рельєф: рівнинний (низовинний і плоскогірний).
Річки – Амазонка, Парана.
Мінеральні ресурси – залізна руда, олов'яні, алюмінієві, нікелеві та руди інших кольорових металів.
Лісові. Гідроенергетичні.

 Економіка
Індустріально-аграрна країна; перша в Латинській Америці за величиною ВВП (\$ 2,2 трлн) і восьма у світі.

 Третинний сектор
Фінансова сфера, науково-дослідницька діяльність, транспорт, туризм.

 Вторинний сектор
Електроенергетика, чорна і кольорова металургія, хімічна, автомобіле-, судно-, приладобудування, аерокосмічна, електротехніка, виробництво продуктів харчування.

 Населення
Шоста за його кількістю в світі.
Міське населення – 84 %.
Найбільші міста – Сан-Паулу, Ріо-де-Жанейро, Белу-Оризонті.

 Первинний сектор
Видобувна промисловість.
Інтенсивне с/г: домінує тваринництво (розведення великої рогатої худоби, птахівництва); рослинництво (кава, какао, кукурудза, соя, фрукти, горіхи).

МІСЦЕ У РЕГІОНІ ТА СВІТІ. Бразилія – найбільша за площею і кількістю населення держава Південної Америки. Країна охоплює майже половину материка – вона така велика, що межує майже з усіма його державами. Її береги омиває Атлантичний океан (берегова лінія — 7,5 тис. км).

Таблиця 39

Бразилія в Латинській Америці та світі

Показники	Значення	Місце в суб-регіоні	Місце в світі
Площа території	8,5 млн км ²	1	5
Населення	208 млн осіб	1	6
ВВП	2,2 трлн дол. США	1	8
ВВП на душу населення	10,5 тис. дол. США	1	68
Індекс розвитку людського потенціалу	0,754	1	79

До приходу європейців Бразилію населяли численні племена корінних мешканців. У 1500 р. бразильських берегів дістався португальський мореплавець *Педру Алвареш Кабрал*, який оголосив відкриті землі колонією Португалії. Нині Бразилія – найбільш розвинена і найбагатша країна всієї Латинської Америки. Вона є одним із засновників ООН, МЕРКОСУР. Є припущення, що Бразилія стане новою глобальною наддержавою. Розташування в басейні Амазонки з її безкраїм екваторіальним лісом,

багатоманіття екосистем і величезні ресурси – це унікальний природний спадок, що робить Бразилію предметом значних глобальних інтересів.

Природа величезної країни різноманітна: на півночі це *Амазонія* – царина вологого екваторіального лісу, у центрі й на сході – *Бразильське плоскогір'я* з саванами і рідколіссями. Ліси Амазонії – джерело цінної сировини: деревини, соку гевеї, з якого отримують натуральний каучук, горіхів, лікарських рослин. Інше багатство – вода. У світі немає місця з густішою річковою мережею, ніж басейн великої Амазонки!

Бразилія володіє величезними лісовими, земельними, водними й гідроенергетичними ресурсами. Із її надр видобувають понад 50 видів різноманітних корисних копалин. *Бразильське плоскогір'я* – основний видобувний район, де залягають руди чорних і кольорових металів (нікелеві, алюмінієві, поліметалічні, ніобієві, танталові, берилієві, золото), а також нерудні копалини – апатити, фосфорити, кам'яне вугілля, алмази.

НАСЕЛЕННЯ. Населення в Бразилії розміщене вкрай нерівномірно – воно сконцентроване уздовж узбережжя Атлантичного океану: у приокеанській смужі завширшки близько 300 км зосереджено 90 % усіх мешканців і стільки ж промислового та сільськогосподарського потенціалу. Більшість населення живе в містах (84 %). Найбільш густонаселеним є південно-східний регіон країни. Саме там розташовані найбільші міські агломерації – *Сан-Паулу* (21 млн осіб), *Ріо-де-Жанейро* (12), *Белу-Оризонті* (5 млн осіб). Великим містом є також *Бразилія* (майже 4 млн осіб) – столиця Бразилії, збудована у географічному центрі країни. Світовими містами є *Сан-Паулу* – найбільше промислове місто не тільки країни, а й усієї Південної Америки, та *Ріо-де-Жанейро* – місто-символ Бразилії.

Населення молоде – більше половини всіх бразильців молодші 20 років. Формування бразильської нації є результатом змішування представників трьох рас: монголоїдної (місцеве індіанське населення), європеїдної і негроїдної. Проте більшість – нащадки португальських іммігрантів, від перших колоністів (починаючи з XVI ст.) до іммігрантів останнього часу (XXI ст.). Значною є частка чорного населення, що походить від африканських рабів, яких завозили до країни з XVI ст. Воно значною мірою змішалася з португальським, приводячи до змішаного сучасного населення. Мільйони людей у Бразилії мають коріння в масових хвилях європейської імміграції. Нині етнічний склад населення такий: європеїдного похо-

Мал. 159. Статуя Христа Спасителя в Ріо-де-Жанейро – один з найвідоміших пам'ятників у світі

Рекорди світу

Бразильський футбол

Бразилія знаменита на весь світ футболом, який є найпопулярнішим видом спорту в країні, та своїми гравцями (Роналдо, Пеле, Ромаріо, Зіко, Карлос Альберто, Кака, Рональдінйо та ін.). Бразильська національна збірна ставала чемпіоном світу рекордні п'ять разів.

дження (білі) – 48 %, змішані – 42,5 %, 8 % – африканці, 1 % – азійці, менше 0,5 % – індіанці. У Бразилії проживає 300 тис. українців. Більшість бразильців розмовляє португальською мовою, що є державною. Це — єдина країна в Америці, де португальська мова є офіційною. За **релігійним складом** більшість бразильців – католики (65 %), 22 % – протестанти, решта – прихильники інших релігій або атеїсти. Культура Бразилії насамперед походить від культури Португалії: колоністи та іммігранти принесли не тільки португальську мову, а й католицьку віру, колоніальний архітектурний стиль та багато традицій, які ще мають значний вплив на сучасне життя.

СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ. В історії розвитку господарства Бразилії спостерігалися спершу «цукрова» і «золота» лихоманки, потім у XIX ст. – «кавовий» і «каучуковий» бум. Згодом розпочався «промисловий» бум – швидкий розвиток вторинного сектору економіки: металургії, машинобудування, хімічної промисловості. Нині Бразилія – економічний лідер серед країн Латинської Америки й восьма за розміром економіка світу. Цьому сприяють багаті ресурси, сприятливі природні умови, велика кількість працездатного населення.

Створюючи сучасну промисловість і розвиваючи сільське господарство, Бразилія перетворилася на індустріально-аграрну державу. Проте після швидкого економічного зростання нині країна потерпає від політичних корупційних скандалів і загальнонаціональних протестів та переживає економічні спади. Особливостями структури економіки країни, що розвивається, є достатньо великі частки вторинного і первинного секторів: на третинний сектор припадає 73 % ВВП, на вторинний – 21 %, на первинний – 6 %.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Нова ера бразильської **видобувної промисловості** розпочалася з видобування залізної руди, яке стало виробництвом її міжнародної спеціалізації. За її видобутком країна посідає друге місце в світі (після Австралії). У штаті *Мінас-Жерайс*, назва якого перекладається як «Головні копальні», видобувають близько 75 % залізної руди Бразилії. Розробляють також родовища нікелю, олова, хромітів, бокситів, міді, свинцю, вольфраму, цинку, золота та інших руд. На шельфі уздовж Атлантичного узбережжя відкрито поклади нафти.

Бразилія – країна розвиненого **сільського господарства**, яке є однією з основ її економіки. Високий рівень механізації та освоєння нових лукопасовищних угідь забезпечують найвищі темпи його зростання порівняно з іншими виробництвами економіки. Розвиткові **рослинництва** сприяють екваторіальний і субтропічний клімат та родючі ґрунти. Для власних потреб вирощують кукурудзу, пшеницю, квасолю, овочі, фрукти та ін. Водночас багато рослин культивують спеціально для продажу в інші країни. Якщо раніше головною експортною культурою була цукрова тростина, то нині є кава, соя, кукурудза, какао, банани, апельсини, горіхи кеш'ю, сизаль. Головним «кавовим» осередком Бразилії є *Південно-східний регіон*, де клімат ідеально підходить для вирощування кавового дерева. Бразилія забезпечує третину всієї кави світу, що робить країну найбільшим її виробником останні 150 років. Кавою, здебільша сорту арабіка (що до-

Кавові плантації

Плоди

Кава в зернах на експорт

Мал. 160. Бразилія – найбільший виробник і споживач кави у світі

мінусе як у Бразилії, так і в світі – 85 % виробництва) й меншою мірою – робустою, зайняті величезні плантації. Какао також є експортною культурою, проте його виробництво поступово знижується. Бразилія – один з найбільших «хлібних кошиків» планети: виробництво зернових і зернобобових щорічно досягає безпрецедентних обсягів у мільйонах тонн. За зборами кукурудзи і сої країна входить до трійки світових лідерів після США і Китаю. Основний район їх вирощування – південь країни з його більш сприятливим кліматом і родючими ґрунтами. На зрошуваних землях вирощують рис. Бразилія – третій за величиною виробник фруктів у світі після Китаю та Індії. Обсяг її фруктово-ягідного виробництва вражає – це десятки мільйонів тонн на мільярди доларів США. Величезним є й асортимент: банани, ананаси, апельсини, мандарини, лимони, ківі, манго, інжир, хурма, нектарини. Також збирають врожаї яблук, груш, персиків, слив, малини, полуниці, винограду. У південно-східних районах зосереджено бразильське виробництво овочів – помідорів, огірків, цибулі, часнику, моркви. Культивують кавуни й дині. Багатий і набір горіхів: кеш'ю, кокосові, бразильські, грецькі. Бразилія також спеціалізується на вирощуванні сизалю й забезпечує більше половини його світового експорту. Тисячі господарств вирощують квіти й декоративні рослини. У *північному регіоні* країни, що простягається в межах Амазонії з її вологим екваторіальним лісом, поширені плантації каучуконосних дерев.

У *тваринництві* розвиненим є пасовищне скотарство. Бразилія має найбільше в світі поголів'я великої рогатої худоби (десятки мільйонів голів), а бразильська яловичина завоювала ринки в Європі, Азії, Америці. Експортну спрямованість має й птахівництво. Розвиненим є морське й річкове **рибальство**.

Половину території Бразилії вкрито лісами, тому набуло розвитку **лісове господарство**. Найбільший у світі екваторіальний ліс, розташований у басейні Амазонки, забезпечує країні експорт деревини, вона також входить до десятки світових виробників целюлози.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Бразилія має найрозвиненішу обробну промисловість у Латинській Америці. Країна виробляє різноманітну промислову продукцію. Її міжнародну спеціалізацію визначають виробництва тканин і взуття, хімічної продукції, пиломатеріалів, сталі, літаків, автомобілів, обладнання. Бразильські і транснаціональні компанії активно інвестують у нове обладнання й технології.

На розвиткові **електроенергетики** позначилася висока забезпеченість країни гідроресурсами. За виробництвом електроенергії на **ГЕС** Бразилія – один із світових лідерів. Ці електростанції генерують майже 60 % усієї електроенергії в країні. Одну з найбільших у світі ГЕС «Ітайпу» споруджено на р. Парана на кордоні між Бразилією й Парагваєм. **ТЕС** виробляють понад 25 % електроенергії, великою є частка виробленої електроенергії за рахунок відновлюваних джерел (більш як 16 %).

Багаті поклади залізної руди, марганцю й вапняків забезпечили розвиток **чорної металургії**. Нині країна стала одним із провідних виробників і експортерів сталі в світі. *Штат Мінас-Жерайс*, в якому зосереджене видобування залізної руди і виробництво майже 50 % усієї сталі, називають «залізним серцем Бразилії». Сталеплавильні комплекси у *Белу-Оризонті*, Порту-Алегрі та *Волта-Редонда* – найбільші в Латинській Америці. Бразилія розвиває **кольорову металургію**, особливо виробництво алюмінію.

Серед **машинобудівних виробництв** набули значного розвитку автомобіле-, судно- та авіабудування. Бразилія є сьомою в світі за розвитком **автомобілебудування**. У країні працює більшість світових виробників легкових автомобілів, найбільші потужності мають *Фольксваген*, *Форд*, *Фіат*, *Рено*, *Дженерал Моторз*. Розвиваються й бразильські компанії: *Troller (Тролле)* виробник позашляховиків (центр – *Белу-Оризонті*); *Marcopolo (Маркополо)* – виробляє половину всіх автобусів у країні, а також експортує їх у понад 60 країн світу (*Кашиас-ду-Сул*). У країні виробляють також невеликі трактори, вантажівки, військові автомобілі, двигуни, автозапчастини (*Кашиас-ду-Сул*, *Сан-Паулу*). У **суднобудуванні** бразильські компанії випускають як великі морські судна, так і невеликі річкові. Серед них – риболовецькі, патрульні, науково-дослідницькі й навіть підводні човни (центр – *Форталеза*). Набула розвитку **аерокосмічна промисловість**: Бразилія має найсучаснішу в Латинській Америці космічну програму зі значними ресурсами для запуску літальних апаратів у космос та виробництва супутників. Вона – єдина країна в Південній півкулі, що має міжнародну космічну станцію. Бразильська компанія *Embraer (Імбраєр)* є третьою в світі за виробництвом літаків після європейської *Аеробус* і американської *Боїнг* (центри – *Сан-Жозе-дус-Кампус*, *Сан-Паулу*). Прискореними темпами розвиваються **електронне, електротехнічне, приладобудівне виробництва**.

Мал. 163. Автобус виробництва бразильської компанії «Маркополо»

Бразильські компанії виробляють електродвигуни, генератори, трансформатори (центр – *Ярагуа-ду-Сул*); комп'ютери й телекомунікаційне обладнання (*Сан-Паулу*). *Манаус* спеціалізується на виробництві телевізорів та безлічі інших товарів радіоелектроніки. Бразилія – єдина латиноамериканська країна, що розвиває індустрію **мікроелектроніки**: її компанії виробляють чипи, смарт-карти, додатки для автома-

тичної ідентифікації тварин, ліків, транспортних засобів, людей тощо (центр – *Порту-Алегрі*).

Добре розвиненими є **целюлозно-паперове виробництво**. Бразилія входить до першої десятки найбільших світових виробників **хімічної продукції**. Виробляють синтетичні волокна, мінеральні добрива, пестициди, фарби, лаки, фармацевтичні препарати, різноманітні миючі засоби, косметику (центр – *Сальвадор*). У Бразилії широко використовують газоголь – спирт, що його одержують із цукрової тростини: ним успішно замінили бензин. Тепер цим дешевим паливом заправляють більше половини всіх автомобілів у країні.

Мал. 164. Центр запуску Алкантара в Бразильського космічного агентства

Виробництво тканин (вовняних і бавовняних) вважається найстарішим промисловим виробництвом Бразилії. Нині країна посідає друге місце в світі за виробництвом джинсових і третє – трикотажних тканин. Найбільші центри – *Ріо-де-Жанейро*, *Сан-Паулу*. Бразилія – один із провідних світових виробників одягу і взуття (*Форталеза*). Високого рівня розвитку набуло **виробництво продуктів харчування і напоїв**. Країна не має рівних у світі з виробництва розчинної кави. Крім того, що кава йде на експорт, країна сама є найбільшим у світі її споживачем. Вона також найбільший виробник і експортер апельсинового соку.

Особливістю розміщення основних **промислових районів** Бразилії є їх концентрація в південно-східному й південному регіонах країни та великих містах. Найбільш промислово розвиненими є штати *Ріо-де-Жанейро*, *Сан-Паулу*, *Ріу-Гранді-ду-Сул*, *Пернамбуку*. *Сан-Паулу* – найбільший промисловий мегалополіс не тільки Бразилії, а й усієї Південної півкулі. Водночас розвиток транспортної мережі, електроенергетики і зв'язку сприяють деконцентрації промисловості та індустріальному розвитку та інших регіонів.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. Бразилія має потужну промислову складову, але нині в її економіці домінує третинний сектор. У сфері **фінансових послуг** великими центрами є *Сан-Паулу* (один із найбільших у світі), *Бразилія*, *Ріо-де-Жанейро*. Розвиткові **науково-дослідницької діяльності** сприяють відомі університети, лабораторії, наявність кваліфікованих працівників та підтримка держави, яка вкладає великі кошти в науку й технології. Бразилія бере участь у космічних дослідженнях, вона єдина в Південній півкулі має міжнародну космічну станцію й розробляє літальні апарати. Країна – піонер у розвідці нафти на великих глибинах. Бразилію глобальним гравцем у галузі мікроелектроніки. *Ресіфі*, *Флоріанополіс* – центри розроблення програмного забезпечення. *Сан-Паулу* – один із найбільших наукових центрів у Латинській Америці.

Розвиток **транспортної мережі**, в Бразилії розпочинався ще в минулому столітті. Тоді було створено систему автошляхів, які проклали на-

Світ у просторі і часі

Країна Сан-Паулу

Сан-Паулу – найбільш густонаселене і найбагатше місто Бразилії. Там мешкає 60 % усіх мільйонерів країни (30 тис.!). Його образно називають «фінансовим капіталом Бразилії», тому що там розташовані штаб-квартири більш як половини всіх ТНК, банків і фінансових установ. Воно здійснює вплив на міжнародну торгівлю, фінанси, мистецтво, розваги. Якби Сан-Паулу був країною, то за ВВП він посідав би 47-ме місце в світі, тобто вище за Єгипет, приблизно дорівнюючи ВВП Нової Зеландії, Ізраїлю або України.

Мал. 165. Сан-Паулу – найбільший промисловий, фінансовий і науковий центр Бразилії

новий сік), а також папір, автомобілі, обладнання. Бразилія має найбільш завантажені морські порти в Латинській Америці. Портами є майже всі великі міста уздовж Атлантичного узбережжя. Найбільші – *Сантус* поблизу Сан-Паулу, *Паранагуа*, *Ріо-де-Жанейро*. **Річковий транспорт** – найбільш дешевий і чистий, але в Бразилії його використовують найменш, незважаючи на протяжну й розгалужену річкову систему. Водночас є регіони, що майже повністю залежать від нього, наприклад Амазонія, де відстані великі, а залізниць чи автошляхів не існує. Бразилія має близько 50 тис. км водних річкових шляхів, якими транспортують машини, зерно, марганцеву руду. Найбільші річкові порти – *Манаус* на річці Ріу-Негру та *Сантарем* – на Амазонці. Найбільшим транспортним вузлом є *Сан-Паулу*, в якому перетинаються різні види транспорту і транспортні магістралі.

Туризм стає дедалі важливішою сферою економіки. За кількістю міжнародних туристів Бразилія – лідер Південної Америки і друга в Латинській після Мексики. Туристичні напрями охоплюють численні історичні, культурні, гастрономічні об'єкти. Але найбільш популярними є природні: поєднання екотуризму з пригодницькими маршрутами. У рейтингу найбільш популярних місць і атракцій – екваторіальні ліси Амазонії, водно-болотні угіддя Пантаналу, океанічні пляжі в Санта-Катарина, статуя Христа на вершині вулкану Корковадо та карнавал у Ріо-де-Жанейро.

віть через важкодоступну Амазонію. Нині **автомобільний транспорт** відіграє основну роль як у вантажних, так і в пасажирських перевезеннях. **Повітряний транспорт** забезпечує перевезення пасажирів і вантажів на великі відстані. У Бразилії налічують близько 4 тис. аеропортів і аеродромів. За цим показником країна, друга в світі після США. Найбільшим аеропортом-хабом є *Гуарульяс у Сан-Паулу*, який концентрує більшість міжнародних рейсів і має сполучення з усіма великими містами світу. Великими міжнародними аеропортами є також *Ріо-де-Жанейро* та Бразилія. Країна має розгалужену мережу **залізниць** – десяту за величиною в світі. Вони забезпечують здебільшого вантажні перевезення, пасажирських ліній мало. Бразилія – велика морська держава. **Морський транспорт** обслуговує міжнародну торгівлю країни: майже 75 % її товарів транспортують морем (цукор, соєві боби, кава, кукурудза, пшениця, сіль, цитрусові, апельсини).

ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. Ще донедавна основу експорту Бразилії становила мінеральна сировина, а основними товарами були цукор, каучук, золото. Нині 84 % становлять готові вироби й напівфабрикати: літаки, автомобілі, електротехніка, сталь, тканини, взуття. Бразилія входить до трійки світових лідерів за величиною експорту сільськогосподарської продукції. Вона тримає світову першість за експортом сої, кави, апельсинового соку (80 % світового), цукру (25 %), горіхів, динь, великої рогатої худоби та яловичини. Велика частка експорту припадає й на папір і целюлозу, фрукти. На зовнішні ринки постачає також залізну руду. Основними партнерами по експорту є Китай, ЄС, США, Аргентина, Японія. Основними статтями бразильського імпорту є хімічні продукти (23 %), зокрема добрива, машини, електричне та транспортне обладнання, нафта, автозапчастини, електроніка. Україна розвиває з Бразилією політичні, економічні й культурно-гуманітарні зв'язки. Наша країна експортує до Бразилії добрива, чорні метали, енергетичні матеріали. Натомість Україна імпортує м'ясо, тютюн, каву, залізну руду, феросплави.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Оцініть місце Бразилії в світі й Латинській Америці.
 2. Як природні умови і забезпеченість ресурсами позначилися на розвитку економіки Бразилії?
 3. Як розміщено населення в країні? Покажіть на карті найбільші міста.
 4. Які види діяльності розвинено в третинному секторі економіки країни?
 5. Які види транспорту обслуговують пасажирські й вантажні перевезення в Бразилії?
 6. Охарактеризуйте спеціалізацію бразильського рослинництва. З виробництва яких культур країна є світовим лідером?
 7. Які виробництва вторинного сектору визначають міжнародну спеціалізацію країни?
 8. Охарактеризуйте зовнішні економічні зв'язки Бразилії.
-
- 9*. Порівняйте секторальну структуру економіки США, Канади та Бразилії. У чому полягають її особливості у країні, що розвивається.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 6

Порівняльна характеристика машинобудування США, Канади та Бразилії

1. З'ясуйте, які машинобудівні виробництва набули розвитку у США, Канаді та Бразилії. Які з них є виробництвами міжнародної спеціалізації кожної країни?
2. Установіть, чи мають країни подібні риси структури, розвитку й розміщення машинобудування.
3. У чому полягають основні відмінності машинобудівних виробництв у країнах?

РОЗДІЛ V

АФРИКА

Тема 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АФРИКИ

Тема 2. КРАЇНИ АФРИКИ

Вивчаючи розділ, ви:

- **дістанете уявлення** про сучасну політичну карту Африки, райони збройних конфліктів і проявів тероризму, нерівномірність економічного розвитку субрегіонів, зв'язки України з країнами Африки та перспективи їх розширення;
- **дізнаєтеся** про райони видобування мінеральних ресурсів, особливості економіки та міжнародну спеціалізацію африканських країн, їх світові міста й туристичні райони;
- **навчитеся** розрізняти форми державного правління, територіального устрою африканських країн, їх типи за рівнем економічного розвитку, характеризувати демографічні та урбанізаційні процеси, складники третинного, вторинного і первинного секторів економіки, складати комплексну економіко-географічну характеристику країни;
- **розвиватимете вміння** оцінювати роль міжнародних організацій в регіоні, обчислювати ресурсозабезпеченість, робити висновки про причини нерівномірності економічного розвитку країн, читати тематичні карти, користуватися інтернет-джерелами для пошуку необхідної інформації;
- **набуватимете компетентностей** у природничих і соціальних науках, інформаційно-цифрової, ініціативності й підприємливості, соціальної та громадянської, обізнаності у сфері культури, екологічної грамотності, уміння організувати й оцінювати свою навчально-пізнавальну діяльність.

§ 39. СУБРЕГІОНИ АФРИКИ ТА ЇХ ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

- Пригадайте, які природні зони сформувалися в Африці.
- Які глобальні проблеми людства проявилися у країнах Африки?

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ ТА СКЛАД РЕГІОНУ. Африка – другий за кількістю населення (після Азії) і третій за площею території (після Азії та Америки) регіон світу. Єдине суходільне сполучення вона має з Азією у місці *Сінайського півострова*, що з'єднує її з *Аравійським півостровом*. Найближчим сусідом є й Європа, їх розділяє вузька *Гібралтарська протока* та *Середземне море*. Майже посередині Африку оперізує екватор, що має визначальний вплив на формування її природних умов.

Серед країн приморськими є майже два їх десятки, а острівними – 10. Зокрема, *Мадагаскар* – найбільша в світі держава з тих, що займають один острів. Водночас у жодному іншому регіоні світу немає такої кількості країн, що позбавлені виходу до моря. Більшість із них належать до найбідніших у світі. Окремі африканські країни за розмірами зіставні з європейськими, але більшість значно перевершує їх.

На основі спільних історичних, соціально-економічних, культурних і природних характеристик у межах Африки розрізняють кілька субрегіонів, які охоплюють суверенні держави та низку залежних територій і невизнаних державних утворень (табл. 39).

СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА КАРТА.

Перші держави – *Стародавній Єгипет*, *Ефіопське царство* – виникли на території Африки ще в VI – V тис. до н. е. У минулому на її теренах налічували до 10 тис. різних державних утворень і автономних

Таблиця 39
Регіональний склад Африки

Субрегіон	Країни і залежні території
Північна Африка	Алжир, Єгипет, Лівія, Марокко, Туніс, Судан та ін.
Західна Африка	Бенін, Гана, Гвінея, Кот-д'Івуар, Лівія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне та ін.
Східна Африка	Ефіопія, Кенія, Мадагаскар, Мозамбік, Південний Судан, Сейшельські Острови, Руанда, Сомалі, Танзанія, Замбія, Зімбабве та ін.
Центральна Африка	Ангола, Камерун, Демократична Республіка Конго (ДР Конго), Республіка Конго, Екваторіальна Гвінея, Габон, Центральноафриканська Республіка (ЦАР), Чад та ін.
Південна Африка	Намібія, Південно-Африканська Республіка (Південна Африка), Ботсвана, Лесото, Свазіленд, Мадагаскар та ін.

Рекорди світу

Найбільша країна Африки – Алжир, площа її території становить 2,4 млн км², що майже в 4 рази перевершує розміри України. Найменшою материковою державою є Гамбія (10,7 тис. км²), яка менша за нашу Закарпатську область.

Світ у просторі й часі

Канари

Відомий туристичний об'єкт Канарські острови, що лежать в Атлантичному океані поблизу північно-західного узбережжя Африки, за 100 км від Марокко, політично не належать до Африки. Це одна з 17 автономних спільнот Іспанії, її найбільш південний регіон.

племен зі своїми мовами, звичаями і культурою. Активна колонізація материка європейцями почалася в XIX ст. Цей процес набув такого розмаху, що отримав назву «перегони за Африку». Тоді увесь регіон було розділено між кількома великими європейськими державами – Францією, Великою Британією, Португалією, Німеччиною, Бельгією, Іспанією, Італією. Незалежними залишалися лише *Ефіопія* й *Ліберія*.

Процес звільнення африканських країн розпочався після Першої світової війни. У 1922 р. з-під протекторату Великої Британії вийшов *Єгипет*. Подальший поштовх для отримання суверенітету країнам дало завершення Другої світової війни. 1960 рік в історії став «роком Африки», коли колоніальної залежності позбулися 17 країн.

Світ у просторі й часі

Сомаліленд та інші

На території однієї держави Сомалі існує кілька самопроголошених державних утворень і автономій: Сомаліленд оголосив про незалежність у 1991 р.; Пунтленд автономний з 1998 р.; Галмудуг виник у 2006 р.; Нортленд існував у 2008 – 2009 рр. Сомаліленд виступає за повну незалежність, а інші утворення готові ввійти до складу Сомалі на правах суб'єктів федерації. ООН визнає їх усі як автономні території Сомалі.

в Індійському океані – заморські регіони Франції). Також існує кілька самопроголошених і невизнаних державних утворень. Так, невирішеною залишається проблема *Західної Сахари* – 1000-кілометрового району вздовж узбережжя Атлантичного океану в Північній Африці, що колись був зоною впливу Іспанії. Після того, як іспанці її покинули в 1975 р., територію захопила сусідня держава *Марокко*. Натомість місцевий рух за незалежність виступив проти окупації та оголосив про створення Сахарської Арабської Демократичної Республіки, що призвело до тривалої (16-літньої) громадянської війни. Нині це спірна територія.

На жаль, колоніальне минуле континенту дається взнаки не тільки там. Штучні державні кордони, однобока, накинута за часів колоніалізму, спеціалізація господарства, залежність від іноземного капіталу і зовнішнього ринку – ніяк не повний перелік проблем, що їх намагаються розв'язувати африканські країни. Часто їм заважає нестабільність, корупція, насилля й авторитаризм. У багатьох країнах відбуваються державні перевороти, в результаті яких до влади приходять військові диктатури. Для політичної вигоди роздмухуються етнічні й релігійні суперечки, що породжують криваві збройні конфлікти. Тому в Африці постійно виникають «гарячі точки». Найбільш тривалим конфліктом (від 1956 р.) є громадянські війни в *Судані*, в основі яких лежить міжетнічна ворожнеча між арабомовною ісламською Північчю країни і населенням Півдня, яке дотримується традиційних вірувань або християнства. У війнах вже загинуло близько 2 млн мирних жителів, а понад 4 млн внаслідок періодич-

Світ у просторі й часі

«Гарячі точки» Африки

У 1960 – 1980 рр. в Африці сталося більш як 70 переворотів і 13 президентських убивств. Численні прикордонні й територіальні суперечки вирішувалися в результаті збройних конфліктів. Трагічною подією став геноцид у Руанді в 1994 р., в результаті якого було вбито 800 тис. осіб. Найбільш руйнівною була Друга війна в Конго (1998–2008 рр.), внаслідок якої загинули близько 5,5 млн осіб.

Мал. 167. Численні конфлікти, що мають місце в країнах Африки, нерідко переростають у збройні протистояння і війни

них посух, голоду, порушення прав людини були змушені покинути домівки й рятуватися втечею в сусідні країни. Наслідком протистояння стало відокремлення *Південного Судану* і проголошення його суверенною державою у 2011 р. Проте і нині відносини між країнами, які мають територіальні й економічні суперечки (значні запаси нафти на спірних прикордонних територіях), залишаються вкрай напруженими, а збройні конфлікти готові перерости в чергову громадянську війну. Ризик спалаху громадянської війни існує в *Центральноафриканській Республіці*, в якій міжнародне співтовариство не змогло відновити порядок і покласти край нестабільності, спричиненій поваленням президента ще в 2013 р. У *Демократичній Республіці Конго* зберігається напруженість, пов'язана з існуванням різних озброєних груп і повсюдною корупцією; у *Нігерії* та сусідніх *Чаді, Нігері, Камеруні* – між представниками різних течій ісламу, що ведуть терористичну діяльність. *Ліберія* на межі ХХ – ХХІ ст. пережила державний переворот, період військової диктатури та дві громадянські війни, що принесли тисячі жертв і мали катастрофічні наслідки для економіки країни. У *Малі* повстання туарегів і переворот призвели до створення екстремістських угруповань. На жаль, цей перелік конфліктів ніяк не остаточний.

Водночас глобальні проблеми бідності, голоду й охорони здоров'я, що характерні для Африки, останніми роками помітно скоротилися завдяки поширенню освіти та економічному прогресу.

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ КРАЇН. Більшість африканських держав здавна мають авторитарне правління й відповідно найгірший у світі індекс демократії (демократичні рухи в них поширюються від кінця ХХ ст.). Нині за формою правління майже всі держави Африки – республіки (парламентські та президентські). Монархій лише три – *Марокко, Лесото* і *Свазіленд*.

Більшість африканських країн унітарні, федеративний устрій мають *Нігерія, Ефіопія, Сомалі, Судан, Південний Судан, Союз Коморських Островів*.

За рівнем економічного розвитку країни Африки належать до типу країн, що розвиваються. Лише одна – *Південно-Африканська Республіка* є економічно розвиненою.

ПРИРОДНІ УМОВИ І РЕСУРСИ. Африка має велику протяжність із півночі на південь та із заходу на схід. Завдячуючи розташуванню обабіч екватора і своїй компактній формі, 75 % її поверхні лежить між тропіками – в екваторіальному, субекваторіальному і тропічному поясах. Тому там сформувався найспекотніший клімат на Землі. Обабіч тропіків виникли величезні посушливі зони: *Сахара* – найбільша в світі пустеля, що займає більшу територію, ніж уся континентальна частина США, та *напівпустеля Калахарі*, яка поширилася внаслідок опустелювання. На південь від Сахари лежить *Сахель* – напівпосушлива перехідна зона між пустелею й саванами, площі яких в Африці величезні. На просторах саван у великій кількості зосереджені найбільші дикі тварини суходолу, так звана велика п'ятірка: слони, буйволи, леви, носороги, леопарди.

Особливістю рельєфу Африки є те, що переважають високі рівнини – височини, плато, плоскогір'я. Зокрема, дивовижно високою є Східна Африка. Там проходить гігантська система *Східноафриканських розломів* земної кори, уздовж яких утворилися вулканічні гори та бувають землетруси. Найвищі точки материка – *г. Кіліманджаро* (5 895 м) і *г. Кенія* (5199 м) розташовані на височинній (понад 5 000 м) рівнині – *Східноафриканському плоскогір'ю*. Гори займають невелику частину території (*Ефіопське нагір'я, Рувензори, Атлас, Драконові, Капські*).

Мал. 168. Оазис у Сахарі – найбільший пустелі світу, Єгипет

Мал. 169. Савана – поширений африканський ландшафт, Танзанія

Африки течуть одні з найдовших і найповноводніших річок світу – *Ніл, Конго, Нігер*. Її озера *Вікторія, Танганьїка, Ньяса* входять до десятки найбільших і найглибших у світі. Центральна й Західна Африка вкриті екваторіальними лісами: *басейн Конго* – другий за величиною район таких лісів у світі після Амазонії. Їх більша частина належить до природоохоронного Всесвітнього фонду дикої природи.

Земельні ресурси Африки величезні. Але якість африканських ґрунтів різна. Окремі їх види дуже швидко виснажуються і втрачають природну родючість, засолюються, а за неправильного обробітку піддаються швидкій ерозії. Це вкрай негативне явище набуло в Африці катастрофічного характеру.

Ліси займають близько 10 % від загальної площі континенту. Через хижацьке неконтрольоване вирубування майже 90 % первинних неторканих лісів знищено. Знеліснення в Африці вдвічі вище його середнього

рівня у світі: щороку континент втрачає тисячі гектарів лісу, а 19 % їх є деградованими.

Африки багата на різноманітні **мінеральні ресурси**. На неї припадає близько 70 % світових корисних копалин всіх відомих видів. Регіон посідає перше місце в світі за запасами платини (майже 70 % світових), кобальту (60 %), алмазів (56 %). Значними є поклади нафти, марганцю, хромітів, фосфоритів, золота, урану.

Родовища нафти й природного газу відкрито як на материку, так і на морському шельфі. Провідними країнами з їх видобування є *Нігерія, Ангола, Алжир, Лівія, Єгипет*. За видобутком вугілля *ПАР* входить до першої десятки світових виробників. Так само *ПАР* є виробником світового рівня залізної руди та марганцю (разом із *Габоном* і *Ганою*). Важливе значення мають різноманітні руди кольорових металів, особливо з огляду на те, що в інших регіонах світу вони вичерпуються. Світовими лідерами з видобутку платини є *ПАР* (перше місце в світі) й *Зімбабве* (третє). *Гвінея* володіє більш як 20 % світових запасів бокситів і посідає третє місце в світі за їх видобуванням.

Так званий мідний пояс простягнувся в *Демократичній Республіці Конго* й *Замбії*, а олов'яний – також у *ДР Конго* і *Руанді*; ці країни є найбільшими світовими їх виробниками. Лідери з видобування золота в світі й Африці – *Гана, ПАР, Малі, Буркіна-Фасо, Гвінея*. Майже всю першу десятку світових лідерів з видобутку алмазів становлять країни Африки – *Ботсвана* (друге місце в світі після Росії), *Демократична Республіка Конго, Ангола, ПАР, Зімбабве, Намібія, Сьєрра-Леоне*. До першої десятки світових виробників урану належать *Нігер, Намібія, ПАР*. Також в Африці є значні поклади цинкових руд, титану, ванадію, нікелю, вісмуту, літію, берилію, танталу, ніобію, вольфраму, коштовних і напівкоштовних каменів. Африканська мінеральна сировина має високу якість, і в багатьох випадках її видобувають відкритим способом.

Мал. 170. Видобування платини, Зімбабве

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Користуючись картою, назвіть островні та внутрішньоконтинентальні країни Африки. Наведіть приклади країн, що мають вихід до морів і океанів. Як такі особливості розташування впливають на розвиток господарства країни?
 2. Які субрегіони розрізняють в Африці? Покажіть їх на карті.
 3. Які форми державного устрою (форми правління і територіального устрою) переважають у країнах Африки? Наведіть приклади африканських монархій, республік, федерацій.
 4. Де в Африці виникли райони збройних конфліктів? Що є їх причинами і які це має наслідки?
 5. За запасами яких ресурсів країни Африки входять до першої десятки світових лідерів?
 6. Яке значення мають ресурси регіону для розвитку економіки країн Африки?
-
- 7*. Поміркуйте, чому Африка всяяна «гарячими точками». Якими є причини спалахування конфліктів?

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Порівняйте площу території найбільшої країни Африки та України. Обчисліть, у скільки разів одна країна більша за іншу.

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

Чи знаєте ви, яка з країн Африки першою визнала незалежність України в 1991 р.? Дізнайтеся, хто вперше назвав її терени «Левові гори»; колонією якої держави вона була в минулому; коли здобула незалежність; який рівень економічного розвитку має сьогодні (https://en.wikipedia.org/wiki/Sierra_Leone).

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ (ЗА ВИБОРОМ)

1. Кордони на політичній карті Африки: особливості делімітації та демаркації.
2. Ангола: успішний розвиток після війни.

§ 40. НАСЕЛЕННЯ ТА ЙОГО РОЗМІЩЕННЯ

- Пригадайте, в якому з уже вивчених регіонів світу найвища густина населення.
- Як поширення конфліктів і війн в Африці позначатиметься на міграціях її населення?

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ. Кількість населення Африки становить близько 1,3 млрд осіб – це 17 % від загальної кількості земель (2018 р.). За останні півстоліття воно зросло більш як у 3,5 разу: від 366,5 млн осіб у 1970 р. до 1288 млн у 2018 р. Це справжній демографічний вибух! Населення Африки почало зростати швидкими темпами від середини ХХ ст. і, за оцінками ООН, до 2050 р. його кількість може сягнути 2,5 млрд осіб і становити близько 26 % від загальної кількості людей на Землі!

Регіон утримує світову першість за рівнем народжуваності й смертності: з перших 20 країн світу з найвищими показниками народжуваності 19 розташовані в Африці (максимальний показник у *Нігері* й *Анголі* – понад 44 ‰); із 20 країн з найвищими показниками смертності половина – африканські (найгірша ситуація в *Лесото*, *Чаді* – понад 13 ‰) (2017). Високий рівень народжуваності обумовлений віковими традиціями ранніх шлюбів і багатодітності, бажанням батьків мати якомога більше дітей з огляду як на дуже високу дитячу смертність, так і на одночасно засіб забезпечення власного господарства більшою кількістю робочих рук. Позначаються також і релігійне бачення, соціально-економічна відсталість. Водночас смертність, навпаки, суттєво знизилась і збільшилася загальна тривалість життя з підвищенням рівня охорони здоров'я в останні десятиліття. У поєднанні з високою народжуваністю це стало головними причинами демографічного вибуху на континенті.

І хоча загалом смертність продовжує залишатися високою, Африка має рекордний у світі річний природний приріст населення – 2,5 % (або 25 осіб на 1000 жителів). Екстремальний приріст у регіоні забезпечують *Східна*, *Центральна* та *Західна Африка*, в яких кількість мешканців у майбутньому може збільшитися п'ятикратно. Населення там продовжує перебувати в другій фазі демографічного переходу, що веде до швидкого збільшення його кількості.

Демографічний вибух в Африці загрожує знищити розвиток інфраструктури і погіршити економічний розвиток. Демографічну політику, спрямовану на зменшення темпів росту населення та сприяння планування сім'ї, проводять лише в деяких країнах (зокрема в *Кенії*, *Замбії*, *Тунісі*, *Єгипті*, *Марокко*, *Алжирі*, деяких інших).

Африка – «колыска людства»

Африку називають прабатьківщиною людства, тому що саме звідти, як уважають учені, походять найдавніші *Homo sapiens* – загальні предки людей. У 1974 р. в Ефіопії було знайдено скелет людиноподібної істоти, яка жила приблизно 3,2 млн років тому. Згодом у Танзанії знайшли найдавніші відбитки ніг людини. Ці відкриття стали незаперечним доказом того, що людство зародилося в Північно-Східній Африці.

СТАТЕВО-ВІКОВИЙ СКЛАД і ТРУДОВІ РЕСУРСИ. Швидкі темпи зростання кількості населення Африки обумовили його найменший середній вік – 19 років, тоді як у світі цей показник – 34. У багатьох африканських державах половина населення не старші 25 років. Очікувана тривалість життя у країнах Африки найнижча в світі – 50 – 60 років.

Рекорди світу

Найбільша за кількістю населення країна Африки – Нігерія, в ній проживає 196 млн осіб (2018). Найвищі темпи його зростання – в Південному Судані – 38 % (2017).

Трудові ресурси регіону загалом мають низький освітній і кваліфікаційний рівень. Більше 65 % економічно активного населення Африки зайнято у сільському господарстві. Водночас в умовах демографічного вибуху кількість економічно активного населення досягає сотень мільйонів осіб, зайняти яких у сус-

Рекорди світу

Наймолодше населення на планеті мають Нігер – його середній вік становить лише 15 років, у Малі, Уганді, Анголі – близько 16 (2017)!

пільному виробництві африканські країни не в змозі, тому безробіття в Африці охоплює третину працездатних людей. Останніми роками різко зросла міграція з африканських країн (650 млн осіб щороку).

СИСТЕМА РОЗСЕЛЕННЯ. Ще донедавна середня щільність населення в Африці була однією з найменших на планеті, нині ж вона становить 43 особи/км². Тепер за цим показником регіон на другому місці в світі (після Азії – 146 осіб/км²), випередивши Європу (34 особи/км²). Територіальні відмінності щільності населення показано в табл. 40. На розміщення населення, як відомо, впливають природні умови: найменша щільність у пустелях, сухих саванах, екваторіальних лісах. Густо заселеними є райони із сприятливими умовами землеробства: долина Нілу, Середземноморське узбережжя *Північної Африки*, північне узбережжя Гвінейської затоки, нагір'я Ефіопії, район Великих озер та промислові райони. Найвищі показники щільності населення мають країни *Східної Африки* – *Маврикій, Руанда, Бурунді* (понад 430 осіб/км²), найменші – *Намібія, Мавританія, Лівія* (3 – 4 особи/км²).

Африка – сільський регіон. За рівнем урбанізації, що в середньому становить 40 %, вона відчутно відстає від інших регіонів світу. Сільське населення переважає у більшості африканських країн. Найменш урба-

Таблиця 40

Територіальні відмінності показників населення (2018)

Субрегіон	Кількість населення, млн осіб	Середній вік, роки	Щільність (густота) населення, осіб/км ²	Рівень урбанізації (міське), %
Північна Африка	238	25	31	50
Західна Африка	382	18	63	47
Східна Африка	433	18	65	27
Центральна Африка	168	17	26	42
Південна Африка	66	26	25	60

нізованими лишаються країни *Східної Африки* – *Бурунді, Уганда*, в яких більш як 80 % населення мешкає у селах. Водночас, зі ХХ ст. рівень урбанізації у багатьох африканських країнах зростає, особливо на південь від Сахари. Якщо в 1957 р. міськими були лише 15 % жителів Африки, то в 2000 р. цей показник зріс до 37 %, а до 2030 р. прогнозують, що він становитиме більш як 45 %. Такі високі темпи зростання міського населення вказують на «міський вибух». Нині високого рівня урбанізації досягли країни *Північної Африки* – *Лівія* (80 %), *Алжир* (понад 70 %).

Найбільшим містом Африки є *Каїр* – столиця Єгипту: на території цього мегалополісу проживає понад 20 млн осіб. До гурту великих мегалополісів світу входять також *Лагос* – столиця *Нігерії* та *Кіншаса* – столиця *ДР Конго* (по 16 млн осіб). Ці африканські міста більші за Париж і Лондон!

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД. Етнічний склад населення Африки надзвичайно строкатий. Етнографи налічують у регіоні до 3 тис. різних етнічних груп. Окремі з них, насамперед у Північній Африці, сформувалися у великі нації, але більшість перебувають на рівні племен і народностей. В одній тільки *Нігерії* існує більш як 370 племен!

Рекорди світу

Найвищу щільність населення серед країн Африки має острівний *Маврикій* – 625 осіб/км².

Рекорди світу

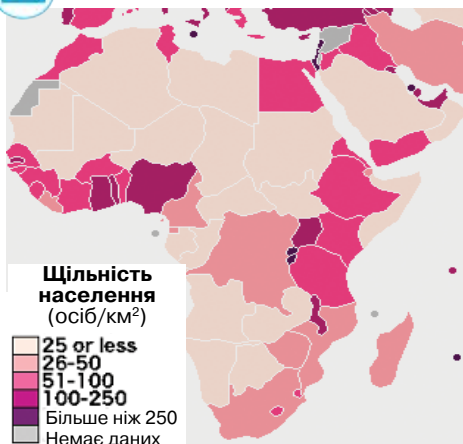
Найбільш урбанізованою в Африці є спірна територія Західна Сахара – майже 95 % (2018).

Мал. 171. Лагос – великий мегалополіс світу, Нігерії

РОБОТА З КАРТОЮ

1. Оцініть, як розміщено населення на території Африки.
2. У яких регіонах Африки виникли осередки з найбільшою щільністю населення?
3. Де поширено території з найменшою щільністю населення? Як це пов'язано з природними умовами?
4. Поміркуйте, чому найвищі показники щільності населення мають країни Східної Африки.

Мал. 172. Щільність населення Африки (2017)

Мал. 173. Бербери – корінний народ Північної Африки

Мал. 174. Дівчата-ефіопки – представниці перехідної раси, Східна Африка

Населення Африки належить до усіх основних рас. Північна Африка населена народами європеїдної раси (25 % у загальній кількості мешканців субрегіону). Формування алжирської, марокканської, туніської, єгипетської, суданської націй – результат взаємодії давніх місцевих етносів з європейським і арабським світом. Західну частину субрегіону з давніх-давен населяють бербери, тоді як у східну ще до н. е. прийшли араби з Південно-Західної Азії та поширили мусульманську культуру. Ці народи сформували єдине населення і злилися в арабське суспільство. Відтоді арабізація та ісламізація визначили культурні особливості цього субрегіону. Сахара слугує географічним кордоном між арабською Північною Африкою й регіонами далі на південь зі здебільшого негроїдним населенням.

У *Східній Африці* в результаті саморозвитку місцевих народів та їхньої взаємодії з арабами й народами зони Сахелю сформувалися ефіопська та сомалійська нації, які мають перехідні риси європеїдної та негроїдної рас. На південь від Сахари налічують понад 800 етносів, але переважають там народи *негроїдної раси* (50 % від загальної кількості населення субрегіону).

Корінні народи є нечисленними: пігмеї, які живуть в екваторіальних лісах *Центральної Африки*, та бушмени і готтентоти – жителі *Південної Африки*. Населення *Мадагаскару* – мальгаші – це представники переважно *монголоїдної раси*. Білі африканці – нащадки колоністів, які належать до європеїдної раси, залишаються важливою меншістю в багатьох африканських державах. Найбільша їх частка – в *ПАР*. Голландська і британська діаспори нині є найбільшими групами європейського походження в Африці. Європейська колонізація також привела на континент значні групи азійців, особливо з Індії – так само британської колонії (в *ПАР, Кенії, Танзанії* та ін.). Невеликі, але економічно важливі громади ліванців і китайців зосереджено у прибережних містах Західної і Східної Африки.

Африканські народи розмовляють численними мовами, що належать до різних мовних сімей. Найбільш поширеною в регіоні є арабська у різних діалектах (в основному в Північній Африці). Мовами банту розмовляють більш як 30 % африканців у країнах на південь від Сахари. Суахілі, що

Мал. 175. Пігмеї – представники негроїдної раси, Центральна Африка

Мал. 176. Бушмени – представники негроїдної раси, Південна Африка

належить до мов банту, – рідна для народів здебільшого Східної Африки. Від колоніальних часів значну роль у спілкуванні відіграють європейські мови: англійська, португальська та французька, під впливом яких утворилися мови змішаного типу, наприклад африкаанс – одна з офіційних мов ПАР, Намібії та ін. Вона виникла на основі давніх голландських діалектів, якими розмовляли бури – нащадки голландських колоністів.

У релігійному складі населення Африки найбільше мусульман (45 %). Іслам домінує в Північній Африці та швидко поширює вплив на населення країн, розташованих на південь від Сахари. Разом із християнством ці дві релігії охоплюють 85 % населення регіону. Решту 15 % становлять представники традиційних африканських вірувань (фетишизм, поклоніння духам), індуїзму, буддизму та ін. Є невелика кількість атеїстів.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Доведіть, що демографічна ситуація в Африці є демографічним вибухом.
2. За якими демографічними показниками Африка утримує світову першість?
3. Чому африканське населення є наймолодшим у світі?
4. Поясніть, чому ситуацію з урбанізацією в Африці називають «міським вибухом».
5. Як проявилися урбанізаційні процеси в країнах Африки? Які з них мають найвищий її рівень?
6. У чому полягають етнічні особливості африканського населення?
- 7*. Населення Північної Африки і його культура більш тісно пов'язані з Європою й Південно-Західною Азією, ніж з іншими субрегіонами Африки. Поміркуйте, чому.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Скористайтеся інтернет-ресурсом «Світові лічильники» (<http://www.worldometers.info/world-population/#region>) і встановіть, якою є кількість населення Африки на цей момент. Враховуючи темпи його росту на рівні 2,5 %, обчисліть:

- а) на скільки змінюється кількість населення щороку;
- б) якою буде його кількість через 20 років.

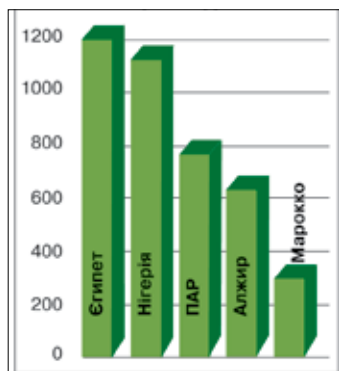

§ 41. ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСТВА

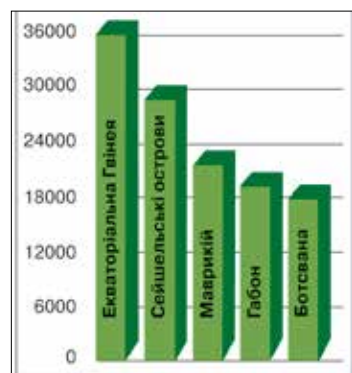

- Пригадайте, на які мінеральні ресурси багаті надра Африки.
- На яких виробництвах і видах діяльності спеціалізуються африканські країни?

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. Незважаючи на багатство природних ресурсів, Африка є найбільш бідним і найменш розвиненим регіоном світу. Соціально-економічну відсталість країни регіону успадкували від колоніального минулого. Із завоюванням незалежності вони намагаються її подолати. Проте високий приріст населення, що у більшості з них випереджає приріст ВВП, не сприяє економічному розвитку. Сумарний ВВП усіх країн регіону становить менше 3 % світового (2016). Їх роль у світовому господарстві невелика, винятком є лише кілька економік (мал. 177). ВВП на душу населення за останні півстоліття збільшився на 4 %, проте він залишається найнижчим у світі.

Мал. 177. Найбільші економіки Африки за ВВП (ПКС), млрд дол. США (за даними МВФ), 2017

Мал. 178. Найбагатші країни Африки за їх ВВП (ПКС) на душу населення, дол. США (за даними МВФ), 2017

В Африці зосереджено найбільшу кількість бідних країн: із 25 найбільш бідних у світі 20 – африканські. Водночас окремі країни перебувають на протилежних полюсах: з одного боку найбільш бідні в світі – *ЦАР, ДР Конго, Бурунді* та інші, які мають ВВП (ПКС) на душу населення від 680 до 860 дол. США, з іншого – країни, що досягли помітних успіхів в економічному розвитку, – *Екваторіальна Гвінея, Сейшельські Острови, Маурікій*, де на одну особу припадає більше 20 тис. дол. США (мал. 178).

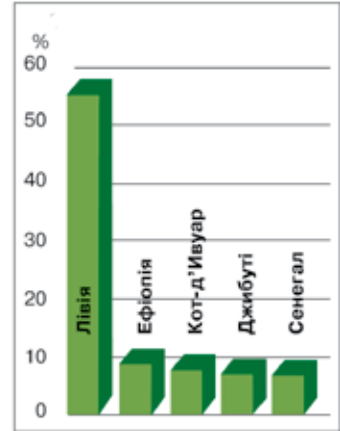
Останніми роками Африка демонструє найвищі в світі темпи економічного зростання – 3,4 % на рік (мал. 179), а *Лівія* є світовим лідером за реальними темпами зростання ВВП – понад 55 %! Водночас, регіон посідає останнє місце в світі за рівнем індустріалізації, врожайністю сільськогосподарських культур, розвитком транспортної мережі. Економічному розвитку багатьох країн перешкоджають: корупційні уряди, що часто вдаються до грубих порушень прав людини; політичне, етнічне й релігійне протистояння та громадянські війни; соціальна нестабільність (бідність, неграмотність, недоїдання, дефіцит водопостачання, погані санітарні умови і здоров'я, які стосуються значної частини африканців).

Усі держави Африки належать до великої групи країн, що розвиваються, проте для них характерне значне розшарування. Так, є чимало відсталих аграрних країн, в яких сільськогосподарське виробництво залишається провідним в економіці. Його частка в структурі їх ВВП дуже висока – понад 60 % (Сомалі, Камерун, Еритрея та ін.), ще вищою є частка зайнятих в аграрному секторі – понад 70 % (Нігер, Судан, Малі, Ефіопія). Проте більшість країн є аграрно-індустріальними. Насамперед, це країни Північної Африки: частка сільськогосподарства у структурі їх ВВП не перевищує 20 %, а промисловості коливається в межах 20–30 %. Вторинний сектор економіки країн Африки розвинений недостатньо. Найбільше значення мають виробництва первинного оброблення сировини, як мінеральної, так і сільськогосподарської, та лісового господарства. Водночас стрімко розвивається третинний сектор. У ПАР, наприклад, його частка становить понад 70 %, в Нігерії – 60 %.

Роль Африки у міжнародному поділі праці протягом віків змінювалася мало. Регіон був і залишається аграрно-сировинною периферією світового господарства, постачальником продукції тропічного рослинництва та мінеральної сировини на світовий ринок.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Розвиток первинного сектору в країнах Африки часто має монокультурний напрям, тобто вузьку спеціалізацію на виробництві одного-двох видів сільськогосподарських культур чи мінеральної сировини, призначених для експорту. Товарами монокультурної спеціалізації для окремих країн є какао, кава, чай, арахіс, бавовник, нафта, боксити, залізні руди, мідь, уран, алмази тощо.

Виробництвом, що визначає місце Африки у світовому господарстві, є **сільське господарство**, зокрема тропічне й субтропічне **рослинництво**. У багатьох країнах існує різке розмежування між високотоварними виробництвами, що працюють на експорт, і примітивними натуральними, що забезпечують потреби місцевого населення. Відповідно сільськогосподарські культури розмежовані на експортні (какао, кава, чай, арахіс, оливки, олійна пальма, бавовник, сизаль, цукрова тростина, апельсини, мандарини, лимони, банани, ананаси, ваніль, кунжут, кеш'ю та ін.) та

Мал. 179. Країни Африки за темпами росту ВВП, %, 2017

Рекорди світу

Найбагатша країна Африки – **Екваторіальна Гвінея**. Вона має найвищий показник ВВП на душу населення за ПКС – 36 017 дол. США, посідаючи 35-те місце в світі. Це рівень європейських країн та більше ніж у Чехії, Португалії чи Росії! (2017). Шалені прибутки країна отримує від продажу нафти. Проте це не означає, що населення стало заможним, а економіка стабільною та ефективною. Як і в багатьох інших африканських країнах, багатства розділено серед правлячої верхівки, тоді, як основна частина населення живе у злиднях. Корупція в країні набула небачених масштабів!

Таблиця 41 **Виробництво сільськогосподарської продукції в країнах Африки** для внутрішнього ринку (пшениця, кукурудза, рис, просо, сорго, квасоля, горох, маніок, ямс, батат та ін.).

Продукція	Частка світового виробництва, %	Основні країни-виробники
Какао	60	Кот-д'Івуар (30 % від світового), Гана, Камерун, Нігерія
Кава	50	Ефіопія, Уганда, Кот-д'Івуар
Фініки	50	Єгипет, Алжир, Судан
Кокоси	30	Нігерія, ДР Конго, Бенін
Горіхи кеш'ю	30	Мозамбик, Кенія, Танзанія
Арахіс	25	Нігерія, Судан, Сенегал
Сизаль	40	Танзанія, Кенія
Бавовник	17	Буркіна-Фасо, Малі, Бенін
Ваніль	45	Мадагаскар (найбільший світовий виробник)

кукурудза, рис, просо, сорго, квасоля, горох, маніок, ямс, батат та ін.).

Особливо значною є роль Африки у світовому виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції (табл. 41).

Більшість фермерів у країнах Африки використовують кепські землі й отримують низькі врожаї. Вони змушені знищувати ліси для збільшення сільськогосподарських угідь, а це призводить до деградації навколишнього середовища й зміни клімату. Негативно впливають і плантації культур, що поширені в Африці. Наприклад, бавовник сильно знижує родючість ґрунтів.

Тваринництво в Африці має екстенсивний характер і низьку продуктивність. Поширено розведення зебу (вид домашньої великої рогатої худоби), буйволів, віслюків. У Сахарі та саванах розповсюджені кочові способи випасання верблюдів, кіз, овець, великої рогатої худоби з сезонними міграціями тварин і людей

у пошуках пасовищ і води. Екваторіальні ліси з їхні жарким і вологим кліматом та шкідливими комахами не сприятливі для тваринництва, там розводять тільки птицю. Скотарство відіграє помітну роль у сільському господарстві *ПАР, Ефіопії, Сомалі, Судану*.

Тривалі посухи, що трапляються в Сахелі, призводять до голоду і масової загибелі людей. Тому розвиток сільського господарства життєво важливий для Африки. Прискорити його можуть залучення інвестицій, запровадження сучасних технологій вирощування і зберігання продукції, зрошування земель.

Видобувна промисловість Африки – одна з найпотужніших у світі. Для багатьох африканських країн видобування, первинне оброблення та експорт мінеральної сировини є основою економіки і ключем до її зростання. Регіон утримує передові позиції у світі з видобутку мідних, залізних, марганцевих, поліметалічних руд, кобальту, бокситів, золота, алмазів, урану, фосфоритів. Світове значення має **Північноафриканський (Сахарський) гірничодобувний район**, де видобувають нафту, природний газ, срібло, фосфорити. Він охоплює *Західну Сахару, Марокко, Алжир, Туніс, Лівію та Єгипет*. На *узбережжі Гвінейської затоки* видобувають нафту, золото, марганець, боксити, уран, фосфорити (*Гана, Нігерія, Камерун, Екваторіальна Гвінея, Габон*). Сформувався потужний «*мідний пояс*» із основни-

ми родовищами мідних руд у ДР Конго та Замбії, що входять до першої десятки світових виробників міді. **Вітватерсранд** – один із найбільших у світі багатопрофільних гірничих районів, що виник на території ПАР на базі видобування різноманітної сировини (заліза, марганцю, кам'яного вугілля, алмазів, золота, платини, хромітів, нікелевих руд, графіту, урану, фосфоритів).

Лісове господарство постачає на світовий ринок деревину, заготовлюючи яку ведуть у прибережних країнах Західної та Центральної Африки – *Кот-д'Івуарі, Камеруні, Габоні, ЦАР, Анголі* та ін. У більшості випадків лісове господарство задовольняє місцеві потреби, насамперед у паливі. Вирубання лісів, наступ пустель, збіднення флори і фауни набули в Африці загрозливих масштабів.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Африка добре забезпечена мінеральними, геотермальними, сонячними та гідроресурсами для електроенергетики. Проте через недостатність розвитку цей потенціал використовується мало. **Чорна і кольорова металургія** розвиваються в ПАР на базі перероблення різноманітної рудної сировини *Вітватерсранду* (великий промисловий центр – *Преторія*). ДР Конго та Замбія спеціалізуються на виплавці міді, кобальту, цинку, свинцю (центри – *Ндоли, Лубумбаші, Лікасі*). **Машинобудування** представлено складальними заводами в *Алжирі* (центр – *Алжир*), *Марокко (Касабланка), Нігерії (Лагос)*. У **хімічній промисловості** світове значення мають нафтоперероблення в *Алжирі й Лівії* та виробництво мінеральних добрив у *Марокко*. **Текстильне виробництво Єгипту** (центр – *Махалла-ель-Кубра*) задовольняє потреби більшості країн Африки у тканинах. У *Кенії* створено конкурентноспроможне **виробництво молочних продуктів**.

На економічній карті Африки є лише окремі осередки промислового виробництва. Більшість підприємств розміщено у столицях та великих містах на узбережжях. Це сприяє формуванню портово-промислових комплексів, найбільшими з яких є *Александрія* (Єгипет), *Касабланка* (Марокко), *Форкадос – Порт-Харкорт* (Нігерія), *Дурбан – Річардс-Бей* (ПАР). Там розміщуються нафтопереробні, металообробні, складальні машинобудівні підприємства, текстильні та швейні фабрики, виробництва харчових продуктів. Найбільші промислові центри і райони утворилися у країнах Північної Африки, на узбережжі у їхніх столицях – *Каїрі, Рабаті, Алжирі, Тунісі, Триполі*. Найбільш потужні промислові центри у ПАР – *Йоганнесбург і Кейптаун* – мають різноманітну виробничу спеціалізацію.

Нові центри промисловості створюються у межах вже індустріально освоєних територій. У перспективі саме промислові ареали старого освоєння будуть виконувати роль «магнітів», що притягують нові підприємства. **ТРЕТИННИЙ СЕКТОР.** Африка – периферійний регіон розвитку видів діяльності третинного сектору. Проте деякі з них (банківські послуги, телекомунікаційна інфраструктура) мають рекордне зростання, зокрема й завдяки технологічним інноваціям. Світовими містами в Африці є *Йоганнесбург, Кейптаун, Каїр, Дакар, Лагос, Найробі*.

Низький рівень соціально-економічного розвитку, складні природні умови, міжетнічні конфлікти стримують розвиток **туризму** в багатьох

країнах. Водночас *ПАР, Єгипет, Туніс, Марокко, Зімбабве* демонструють приклади вдалого входження на світовий туристичний ринок. Нині туризм є важливою частиною економіки також *Кенії, Танзанії, Сейшельських Островів*.

Такі сфери, як **освіта й охорона здоров'я**, потребують розвитку. Більш як 30 % дорослого населення Африки не мають середньої освіти. Регіон є осередком поширення небезпечних хвороб (гепатиту, ВІЛ/ СНІДу, гарячки Ебола та ін.).

Всі види сучасного **транспорт**у в Африці розвинено недостатньо. Їх розвиток гальмують як природні, так і політико-економічні чинники: великі площі пустель та екваторіального лісу, політичне подрібнення території та економічна слабкість кожної держави зокрема. Найщільнішу мережу **автошляхів** мають Південна, Західна та Східна Африка. Довжина **залізниць** невелика. Міждержавну роль відіграють залізниці Південної Африки. **Річковий транспорт** має лише місцеве значення. Перешкодою для нього є сезонний характер живлення річок та численні пороги й водоспади на них. На *річках Конго, Ніл і Нігер* є комбіновані водно-залізничні транспортні системи в обхід порогів. Африканські країни мають вихід до океанів, і їхні зв'язки із зовнішнім світом здійснює **морський транспорт**. Серед портів великими є *Касабланка, Дакар, Кейптаун, Дурбан, Момбаса, Порт-Саїд, Александрія, Лагос, Дар-ес-Салам*. Більшу частину вантажів в Африку і з Африки перевозять іноземні судна. Величезний морський флот *Ліберії* фактично належить судновласникам США, Греції та інших європейських країн, які використовують «дешевий» ліберійський прапор. Багато африканських держав мають **авіаційний транспорт**, але пасажирів обслуговують також здебільшого іноземні літаки. Аеропорти міжнародного значення – *Касабланка, Дакар, Триполі, Кіншаса, Каїр, Найробі, Йоганнесбург*.

Отже, характерними рисами господарства більшості країн Африки є: 1) технологічна відсталість; 3) однобокий аграрно-сировинний розвиток, який часто має монокультурний характер; 2) панування в експорті мінеральної та сільськогосподарської сировини, а в імпорті – готової промислової продукції та продовольства; 4) залежність від зовнішнього ринку; 5) мало розвинена транспортна система; 6) надмірна роль іноземного капіталу у провідних виробництвах економіки.

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СУБРЕГІОНІВ. Субрегіони Африки розвинено нерівномірно. Вищий рівень соціально-економічного розвитку та більш розгалужену структуру господарства мають Північна й Південна Африка, тоді як Східна, Центральна й Західна Африка – це найбільш відстала частина світового господарства, де головним виробництвом продовжує бути сільське господарство (табл. 42). Найбільш розвинена в економічному аспекті країна – *ПАР*.

ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. Зовнішньоекономічні зв'язки країн Африки охоплюють міжнародну торгівлю, валютно-фінансові відносини з іншими країнами, міжнародний рух капіталів, торгівлю послугами, науково-технічне співробітництво. **Експорт** країн Африки, що базується на мінеральній сировині (нафта і нафтопродукти становлять більш як 40 %

Економічні показники субрегіонів Африки (2016)

Субрегіон	Частка у структурі ВВП Африки, %	ВВП на душу населення*	Виробництва і види діяльності міжнародної спеціалізації за секторами
Північна Африка	32,7	1,7	Первинний: с/г – цитрусові, фініки, бавовник; рибне господарство; видобувна – нафта, природний газ, фосфорити. Вторинний: виробництво нафтохімічної та хімічної продукції (зокрема добрив), електротехніки, тканин, одягу, продуктів харчування. Третинний: туризм, транспорт (Суецький канал)
Західна Африка	26,5	0,9	Первинний: с/г – кава, какао, фрукти, бавовник, арахіс; рибне господарство; лісове господарство та лісозаготівля; видобувна – нафта, природний газ, залізна руда, марганець, боксити, золото, алмази, уран, рутил, фосфорити. Вторинний: чорна і кольорова (виробництво алюмінію) металургія, виробництво нафтопродуктів, каучуку
Східна Африка	15	0,5	Первинний: с/г – кава, чай, овочі, фрукти, бавовник, арахіс, кунжут, горіхи кеш'ю, ваніль, квіти; рибне господарство; видобувна – золото, платина, олов'яні, мідні руди, хроміти, дорогоцінне каміння, нафта. Вторинний: електроенергетика, кольорова металургія (мідь, кобальт, нікель, феросплави), нафтоперероблення, виробництво тканин, одягу, м'яса, цукру
Центральна Африка	10,5	0,8	Первинний: с/г – кава, какао, бавовник, сизаль; рибне господарство; лісове господарство та лісозаготівля; видобувна – нафта, алмази, золото, марганець, уран. Вторинний: кольорова металургія (алюміній, мідь, кобальт), виробництво нафтопродуктів, пиломатеріалів, цукру, рибних продуктів.
Південна Африка	15,3	2,9	Первинний: с/г – вівчарство; рибне господарство; видобувна – алмази, золото, платина, уран. Вторинний: кольорова металургія (мідь, нікель, цинк, свинець), машинобудування, виробництво хімічної продукції, тканин, одягу, взуття, яловичини

від загального обсягу) і продукції тропічного рослинництва, залежить від коливання цін на зовнішньому ринку. Це збільшує чутливість регіону до зовнішніх потрясінь і диктує необхідність його розгалуження. Так, значно розширився експорт готових виробів: рафінованих кольорових металів, оброблених алмазів, шоколаду, тканин і готового одягу. Зростає торгівля

послугами, здебільшого фінансовими, та подорожами, що підкреслює потужні можливості регіону у сфері туризму.

Основними статтями імпорту є готові вироби, найперше гірничовидобувне устаткування, електрообладнання, транспортні засоби, ліки, продукти харчування тощо. Головними торговельними партнерами Африки є Китай, Індія, країни ЄС, США. Розширюються торговельні зв'язки й з Україною.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. У чому полягають особливості економіки країн Африки?
 2. Поясніть, що таке монокультурний напрям виробництв первинного сектору.
 3. Які сільськогосподарські культури в країнах Африки є експортними, а які вирощують для внутрішнього ринку? У чому полягає різниця їх культивування?
 4. Які видобувні виробництва належать до міжнародної спеціалізації країн Африки? Покажіть на карті основні гірничовидобувні райони регіону.
 5. Охарактеризуйте розвиток вторинного сектору економіки країн Африки. Де виникли найбільші промислові центри?
 6. Який рівень розвитку має третинний сектор економіки? Покажіть на карті країни, в яких розвинено туризм.
-
7. Користуючись табл. 42, оцініть економічний розвиток субрегіонів Африки. Порівняйте їхню міжнародну спеціалізацію.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 7

Райони видобування нафти, руд кольорових металів, центри їх перероблення, транспортні магістралі та порти в Африці

1. Позначте на контурній карті Африки основні райони видобування нафти, залізних, мідних та алюмінієвих руд та центрів їх перероблення (збагачення).

2. Позначте на контурній карті основні транспортні магістралі та порти експортування сировини.

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ (ЗА ВИБОРОМ)

Ангола: успішний розвиток після війни.

Вплив колоніального минулого на сучасну міжнародну спеціалізацію та просторову структуру господарства країн Тропічної Африки.

§ 42. ЄГИПЕТ

Географічне положення

Трансконтинентальна країна у Північній Африці, на її північному сході та Сінайському півострові Азії.

Державний лад

Президентська республіка.
Унітарний устрій.

Природні умови і ресурси

Клімат – тропічний континентальний.

Рельєф – переважно рівнинний.

Річки – Ніл.

Мінеральні ресурси: нафта, природний газ, фосфорити, залізні руди, марганець.

1 млн км²

97 млу осіб

Каїр

Населення

3-є місце за його кількістю в Африці.

Міське населення – 43 %.

Найбільші міста – Каїр, Александрія, Гіза.

Економіка

Аграрно-індустріальна країна.

Перша в Африці за величиною ВВП (\$ 1,2 трлн) і 21-ша в світі.

Третинний сектор

Транспорт: автомобільний, морський.
Туризм.

Вторинний сектор

Чорна і кольорова металургія, виробництво нафтохімічне, текстильне, харчових продуктів.

Первинний сектор

Видобування нафти і газу.

С/г: рослинництво на зрошуваних землях (бавовник, рис, пшениця, сорго, просо, кукурудза, бобові, овочі, оливки, цитрусові, цукрова тростина, в оазисах – фінікова пальма).

МІСЦЕ В РЕГІОНІ І СВІТІ. Єгипет відіграє важливу роль у геополітиці, яку пов'язують з його стратегічним положенням трансконтинентальної країни, що володіє «політико-економічним мостом» між країнами Африки та Азії – *Суецьким каналом*, який сполучає Середземне море з Червоним і далі з Індійським океаном.

Природне багатство щорічного розливу Нілу в поєднанні з напівізоляцією, що її забезпечували пустелі на сході й заході, сприяли виникненню 10 тис. років тому в його дельті однієї з найдавніших держав світу – Єгипту. Стародавній Єгипет – країна-стрічка, що займала територію уздовж нижньої течії Нілу, була колыскою цивілізацій Середземномор'я. Саме там зародилися сільське господарство, урбанізація, організована релігія та уряд. Єгиптяни першими винайшли писемність, чорнило й папір, 365 календарних днів і 24-годинний день. Багата єгипетська культура є невід'ємною частиною національної ідентичності держави, яка зазнавала різноманітних іноземних впливів, зокрема грецького, перського, римського,

Таблиця 43

Єгипет в регіоні та світі

Показники	Значення	Місце в Африці	Місце в світі
Площа території	1 млн км ²	11	29
Населення	97 млн осіб	3	13
ВВП (ПКС)	237 млрд дол. США	1	21
ВВП на душу населення (за ПКС)	12 671 дол. США (2018, МВФ)	8	100
Індекс розвитку людського потенціалу	0,691	4	111

арабського, османського і нубійського. Всесвітньовідомі пам'ятки, такі як Некрополь Гізи і його Великий Сфінкс, руїни Мемфіса, Фіви, Карнак і Долина царів відображають величну історичну спадщину й донині залишаються в центрі уваги наукових і туристичних зацікавлень.

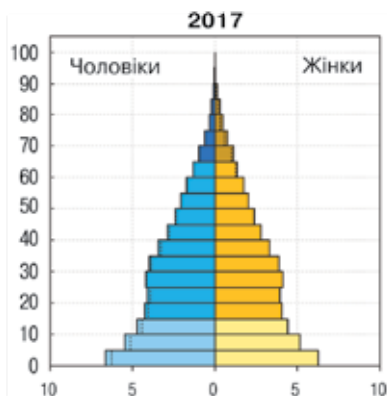
Єгипет, який був колонією Великої Британії, здобув незалежність у 1952 р. Водночас протягом ХХ ст. країна пережила соціальну й релігійну ворожнечу, політичну нестабільність та кілька збройних конфліктів з Ізраїлем через територіальну суперечку в *секторі Газа*. Нині держава як і раніше має проблеми, пов'язані з тероризмом і політичними заворушеннями.

Мал. 180. Долина Нілу поблизу Луксора, до якої впритул підступає пустеля

99 % населення використовує лише близько 5 % загальної площі країни. У Єгипті час від часу трапляються засухи, піщані бурі, навесні дмуть гарячі місцеві вітри – хамсини.

Єгипет розташовано в межах субтропічного і тропічного агрокліматичних поясів, сприятливих для вирощування теплолюбних культур із тривалим періодом вегетації – бавовнику, кукурудзи, рису, цитрусових, фінікової пальми. Як і в усій Північній Африці, вода є дефіцитним ресурсом. Найважливішим її джерелом є *річка Ніл* (у межах Єгипту – 1600 км). Надра країни багаті на нафту, природний газ, залізні та свинцево-цинкові руди, марганець, фосфорити. Є також родовища урану, нерудних копалин.

Мал. 181. Статеві-вікова піраміда Єгипту

Приблизно 94 % території Єгипту – це пустелі (*Сахара, Лівійська, Нубійська*) – кам'янисті, рінякові, глинисті й піщані низовини та плато з розкиданими оазисами. Дельта і долина Нілу з наносними родючими ґрунтами займають лише 4 % площі країни. Єгипет має надзвичайно спекотний, сонячний і сухий клімат: на півночі – субтропічний, на решті території – пустельний тропічний. Тому населені пункти зосереджено уздовж вузької долини Нілу, тобто

НАСЕЛЕННЯ. Єгипет – третя за кількістю населення країна Африки після Нігерії та Ефіопії. І кількість єгиптян стабільно збільшується. Очікувана тривалість їхнього життя становить 73 роки. Етнічний склад населення однорідний: 91 % – єгиптяни-араби, решта – турки, греки, нубійці, бербери та ін. В Єгипті достатньо велика кількість біженців – сирійців (понад 117 тис. осіб), суданців. Офіційною мовою в країні є арабська. Головні релігії: іслам (переважно мусульмани-суніти) – 90 %, християнство – 10 %.

Щільність населення в країні – 92 особи/км². По території воно розміщене вкрай нерівномірно: 99 % зосереджено у вузькій долині Нілу, його дельті й поблизу Суецького каналу. На решті пустельної території – менше 1 особи/км². Єгиптян переділяють на міських жителів і фелаків – фермерів, які проживають у селах. Рівень урбанізації низький – 43 %. Найбільші міста – *Каїр* (20 млн осіб), *Александрія* (5 млн), *Гіза* (4 млн осіб).

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. Єгипет – аграрно-індустріальна країна, уряд якої впроваджує ринкові реформи для залучення іноземного капіталу. Приватний сектор охоплює більшу частину сільськогосподарського виробництва, дрібні підприємства, що пов'язані з торгівлею та сферою обслуговування, невеликі ремісничі майстерні, які виготовляють тканини, продукти харчування, меблі, шкіряну галантерею і металовироби. У власності держави залишаються великі промислові підприємства, на яких виробляють понад 65 % усієї промислової продукції та зайнято майже половину працівників.

У секторальній структурі ВВП Єгипту домінує третинний сектор (50 %), на вторинний припадає 30 %, первинний – 20 %. Економіка спеціалізується на сільському господарстві, видобуванні нафти і природного газу, туризмі.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. Дедалі більшого розвитку в країні набувають **фінансові послуги**. Створюється сприятливий клімат для надходження інвестицій. Відкрито вільні економічні зони у *Порт-Саїді* та *Аль-Амрії* поблизу Александрії, де здійснюються операції з оптової торгівлі та зберігання вантажів. Швидко розвиваються **інформаційні технології** та **аутсорсинг**.

Туризм – основне джерело надходження валюти в державну скарбницю. Ця сфера має широку урядову підтримку. Держава розвиває інфраструктуру в туристичних зонах, прокладає сучасні автомагістралі, вдосконалює залізничне сполучення з комфортабельними швидкісними потягами й морський транспорт. Тому туристична індустрія розвивається дуже швидко. З кожним роком туристів прибуває дедалі більше. Окрім історичних пам'яток, більш як на 3 тис. км простяглися пляжі на *Середземному* і *Червоному морях*. Відомими курортами є *Хургада*, *Шарм-ель-Шейх*, *Луксор*.

Мал. 182. Каїр – столиця Єгипту, найбільше місто Африки

Мал. 183. Місто-мільйонер Гіза і піраміди на його околицях

Мал. 184. Суецький канал

Рівнинний характер рельєфу Єгипту і концентрація населення лише в долині й дельті Нілу дали змогу відносно легко вирішити питання **транспортного сполучення**. Транспортні мережі зосереджені в *Каїрі* та сліднують за поселеннями уздовж Нілу. У Єгипті працює найстаріша в Африці **залізниця**, що охоплює долину Нілу, узбережжя морів і *Синай*. Залізницею перевозять пасажирів і мільйони тонн вантажів. Велику частину вантажних перевезень здійснює **автомобільний транспорт**, використовуючи мережу трансафриканських автомобільних шляхів, що починаються в *Каїрі*, міжнародну прибережну, що сполучає Єгипет з Азією, та уздовж Нілу. Цікаво, що тверде покриття мають лише близько 30 % автошляхів, проте в сухому теплом кліматі можна без особливих витрат підтримувати дорожню мережу. **Трубопроводами** транспортують єгипетську нафту, нафтопродукти і природний газ. **Авіаційний транспорт** обслуговує як міжнародні, так і внутрішні перевезення. Міжнародними аеропортами є *Каїр* і *Луксор*. Важливим є і **річковий транспорт**, що використовує *річку Ніл* та основні канали загальною протяжністю 3500 км. Єгипет має достатньо протяжну берегову лінію, проте там практично немає зручних місць для морських портів. Окремі гавані є на узбережжі Червоного моря, але його дно рясніє кораловими рифами, що сильно утруднюють **морську навігацію**. Великими портами є *Александрія*, *Порт-Саїд* та *Суец*. Порт-Саїд і Суец сполучені між собою **Суецьким каналом**, що є одним із основних водних шляхів міжнародної торгівлі й судноплавства. Проведення робіт із розширення і поглиблення каналу зробило його доступним для супертанкерів.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Серед промислових виробництв розвинені **чорна і кольорова металургія**, але необхідного для їх функціонування власного коксівного вугілля країна не має, тому змушена його імпортувати. **Машинобудування** спеціалізується на виробництві суден та їх ремонті, автомобілебудуванні, випуску мопедів, велосипедів і транспортного обладнання. Головні центри – *Каїр*, *Александрія*.

Важливе місце посідають **нафтоперероблення і виробництва неорганічної хімії**, що продукують азотні й фосфатні добрива. Розвиток коксохімії забезпечує виробництво кислот та азотних добрив. Виробляють також каустичну соду, фармацевтичні вироби, хімічні волокна (*Суец*, *Асуан*). Важливе значення має **цементна промисловість (Александрія)**.

У країні сформувалося потужне **виробництво текстилю** – бавовняних, шовкових, вовняних тканин; **одягу та взуття**. У виробництві харчових продуктів переробляють сільськогосподарську сировину. Велике значення мають ремесла: гончарство, килимарство, оброблення шкір, ткацтво, ювелірна справа, виробництво сувенірів.

Перша і найбільша в Єгипті ТНК – *група Orascom (Ораском)* здійснюється проектування та будівництво.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Важливе місце в економіці країни посідає **видобувне виробництво**, що охоплює видобування нафти, природного газу, залізних і хромітових руд, хімічної (фосфоритів) і цементної сировини.

Сільське господарство у своєму користуванні має тільки 4 % земельних площ країни. До будівництва Асуанської греблі Ніл щороку затоплював долину, покриваючи ґрунт родючим мулом (так званий дар Нілу). Це давало Єгипту постійні врожаї протягом багатьох років. Нині **рослинництво** базується на цілорічному зрошуванні. Головний сільськогосподарський район – *дельта Нілу*, де збирають два-три врожаї на рік. Більшість посівних площ зайняті зерновими культурами: рисом, пшеницею, сорго, просом, кукурудзою. Вирощують також зернобобові, овочі, маслини, цитрусові та цукрову тростину. В оазисах культивують фінікову пальму. Проте власними продуктами харчування країна забезпечує себе тільки на 40 %. Найважливіша технічна культура – бавовник. Довговолоконистий бавовник, вирощений у Єгипті, вважається найякіснішим у світі.

Тваринництво в Єгипті є провідним у пустельних районах, але розвинене слабо, оскільки дається взнаки нестача пасовищ і кормів. Воно має екстенсивний характер розвитку і є низькопродуктивним. Єгиптяни розводять велику рогату худобу, буйволів, кіз (третє місце в світі), овець, верблюдів, віслюків. Розвинено бджільництво.

ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. У минулому найважливішою статтею експорту Єгипту була бавовна, потім – нафта, яка зберігає провідну роль і нині. Країна також експортує природний газ, одяг, бавовняні тканини, нафтохімічну й медичну продукцію, цитрусові, рис, овочі, а останнім часом – цемент, сталь і кераміку. Італія і США – провідні експортні ринки для єгипетських товарів і послуг.

Імпорт країни охоплює ліки, пшеницю, кукурудзу, продукти харчування, автомобілі й автозапчастини, обладнання. Основні постачальники – США, Німеччина, Китай. Єгипет традиційно підтримує торговельні зв'язки з *Україною*. Його частка становить більш як 33 % українського експорту до країн Африки.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. За політичною картою світу охарактеризуйте економіко- та політико-географічне положення Єгипту. Назвіть його сусідів.
2. Оцініть забезпеченість Єгипту мінеральними ресурсами. Які виробництва розвиваються на їх базі?
3. Які чинники вплинули на розміщення населення в Єгипті?
4. Порівняйте розвиток третинного сектору економіки Єгипту і європейських країн «Великої сімки». У чому полягають відмінності?
5. Які виробництва вторинного сектору визначають спеціалізацію Єгипту?
6. Як спеціалізація рослинництва Єгипту позначилася на розвитку виробництва харчових продуктів?

7*. Користуючись опорною схемою на початку параграфа, складіть комплексну економіко-географічну характеристику Єгипту.

§ 43. ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Географічне положення
Розташована в Південній Африці, на її крайньому півдні, омивається Індійським та Атлантичним океанами.

Державний лад
Парламентська республіка.
Унітарний устрій.

Природні умови
Клімат: тропічний і субтропічний.
Рельєф: рівнинний, гори Драконові, Капські.
Річки: Оранжева, Лімпопо.
Мінеральні ресурси: вугілля, руди чорних і кольорових металів, золото, алмази, фосфорити.

Населення
5-тє місце за його кількістю в Африці.
Міське населення – 65 %.
Найбільші міста – Кейптаун, Йоганнесбург, Преторія.

56 млн осіб

Преторія (адміністративна);
Блумфонтейн (Мангаунг) (судова)
Кейптаун (законодавча)

Економіка
Індустріально-аграрна країна.
Третя в Африці за величиною ВВП (\$ 757 млрд) і 31-ша в світі.

Третинний сектор
Транспорт.
Туризм.

Вторинний сектор
Чорна і кольорова металургія, машинобудування, хімічна, харчова і текстильна промисловість.

Первинний сектор
Видобувна.
С/Г: рослинництво (кукурудза, пшениця, сорго, овочі, цитрусові, арахіс, виноград, цукрова тростина), тваринництво (розведення великої рогатої худоби, птахівництво, вівчарство).
Рибне господарство.

МІСЦЕ В РЕГІОНІ ТА СВІТІ. Серед країн Африки, розташованих на південь від Сахари, Південно-Африканська Республіка, або Південна Африка, – єдина в регіоні достатньо розвинена держава. За багатьма показниками соціально-економічного розвитку їй належить одне з чільних місць в Африці. На частку ПАР, яка займає лише 5 % території Африки, припадає 40 % продукції вторинного сектору її економіки. У цілому

Таблиця 44

ПАР в Африці та світі

Показники	Значення	Місце у Африці	Місце у світі
Площа території	1,221 млн км ²	8	24
Населення	56 млн осіб (2016)	5	25
ВВП	326,5 млрд дол. США	1	31
ВВП на душу населення (за ПКС)	13,6 тис. дол. США (МВФ)	6	90
Індекс розвитку людського потенціалу	0,666	4	119

соціально-економічна ситуація в країні нестійка. Лише 15 % населення має високі статки, тоді як половина населення живе у неймовірних злиднях, що породжує напруженість у суспільстві. Болюча проблема – масове поширення СНІДу.

До 1994 р. ПАР була федерацією, нині це – унітарна держава, територію якої переділено на 9 провінцій.

ПАР має протяжну берегову лінію. У країні представлено різноманітні природні зони, від сухої *пустелі Наміб* до субтропіків на сході та узбережжі Індій-

ського океану. На сході розташовані *Драконові гори*, що переходять у великі внутрішні плато – *Велд*. Там поширені савани, південніше – субтропічні ліси і чагарники. Внутрішні райони займає *савана Калахарі*.

НАСЕЛЕННЯ. Кількість населення країни стабільно збільшується. Для ПАР характерні високі показники природного руху населення: природний приріст становить 3 ‰.

Щільність населення країни – 45 осіб/км². Рівень урбанізації – 65 %. Найбільші міста – *Йоганнесбург, Кейптаун, Дурбан, Преторія, Порт-Елізабет*.

Через поєднання різних культур та різноманіття етнічних груп ПАР називають «країною веселки». В етнічній структурі переважає чорношкіре населення – 80 % (народи банту, зулу, коса, свазі, тсонга, тсвана, ндебеле), 10 % припадає на біле населення, 8 % – вихідців з Азії, помітною є частка індусів – 2 %. Після Індії та Болівії ПАР – третя країна у світі за кількістю державних мов – їх 11.

Таким же строкатим є і релігійний склад населення. Головними є християнство – 80 %, мусульманство – 1,5 %.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. У цьому секторі, в якому створюється 65 % ВВП, працює більшість економічно активного населення. Одним із найкращих досягнень південноафриканської економіки є розвиток високотехнологічної **банківської сфери**, яка робить країну фінансовим лідером в Африці.

ПАР має розвинену **транспортну систему**: залізниці, автомобільні шляхи, перші на континенті трубопроводи. Зовнішні міжнародні економічні зв'язки забезпечують авіаційний і морський транспорт, більшість кораблів якого плаває під прапорами інших країн. Географічне положення дає змогу країні контролювати морські транспортні шляхи навколо Африки. Найбільші морські порти – *Дурбан, Кейптаун, Порт-Елізабет* лідирують в Африці за обсягами перевезень вантажів. У країні діють сотні аеропортів (11-те місце у світі). Розвинуто залізничний транспорт.

ПАР – одна з найбільш привабливих для розвитку **туризму** й відвідування країн Африки. Її геотуристичний розвиток має такі особливості: біля південного узбережжя країни зливаються води двох океанів; неповторний рослинний і тваринний світ; африканський колорит і європейський вплив сформува-

Мал. 185.

Статеві-вікова піраміда ПАР (2017 р.)

Мал. 186. Дурбан – найбільший порт Африки

Мал. 187. Perana Z-One – символ південноафриканського машинобудування

металургія, машинобудування, хімічне, нафтопереробне, цементне.

Важливе місце в господарстві посідає **чорна металургія**. Основну частину чавуну і сталі виготовляють на металургійних комбінатах *корпорації «ІСКОР»* у містах *Преторія, Ньюкасл*. Експортне значення має виробництво ферохрому і феромарганцю. У **кольоровій металургії** працюють заводи з виплавки міді, первинного алюмінію (*Ричардс-Бей*), цинку (*Спрінгс*) та найбільшим у світі центром з виплавки золота у місті *Джермістон*.

На підприємствах важкого **машинобудування** виготовляють гірниче обладнання та для електростанцій, технологічне устаткування для хімічної та нафтохімічної промисловості. ПАР традиційно є лідером в **автомобілебудуванні** Африки. Підприємства виготовляють автомобілі закордонних брендів: *BMW, Chrysler, General Motors, Fiat Automobiles, Ford Motor Company, Nissan, Toyota* та *Volkswagen*. Розвивається виробництво двигунів, локомотивів, вагонів.

Найбільшим виробником **хімічної продукції** у країні є *компанія «АЕКІ»*, заводи якої розташовано поблизу *Йоганнесбурга, Кейптауна, Дурбана*; вони продукують мінеральні добрива, пластмаси, синтетичні смоли, фармацевтичні препарати тощо. Нафтопереробні підприємства працюють на імпортованій нафті (*Дурбан, Кейптаун*).

Виробництво тканин спеціалізується на випуску бавовняних, вовняних і синтетичних тканин, ковдр і трикотажу. Експортним є **виробництво харчових продуктів** – консервованих овочів і фруктів, варення, джемів, тростинного цукру, рибних консервів. ПАР є центром виноробства, яке започаткували французькі та німецькі переселенці ще у XVII ст. Крім високоякісних вин, виготовляють також якісні фруктові соки.

Мал. 188. Йоганнесбург – економічна столиця ПАР

ли унікальний культурний простір. Єдина проблема – значна віддаленість від головних споживчих туристичних ринків. Попри на, це до країни приїждять мільйони туристів, які щороку привносять в економіку мільярди євро. *Кейптаун*, природні національні парки є одними з найбільш популярних міжнародних туристичних напрямів не тільки в ПАР, а й в усій Африці.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Провідні виробництва вторинного сектору –

металургія, машинобудування, хімічне, нафтопереробне, цементне.

Важливе місце в господарстві посідає **чорна металургія**. Основну частину чавуну і сталі виготовляють на металургійних комбінатах *корпорації «ІСКОР»* у містах *Преторія, Ньюкасл*. Експортне значення має виробництво ферохрому і феромарганцю. У **кольоровій металургії** працюють заводи з виплавки міді, первинного алюмінію (*Ричардс-Бей*), цинку (*Спрінгс*) та найбільшим у світі центром з виплавки золота у місті *Джермістон*.

На підприємствах важкого **машинобудування** виготовляють гірниче обладнання та для електростанцій, технологічне устаткування для хімічної та нафтохімічної промисловості. ПАР традиційно є лідером в **автомобілебудуванні** Африки. Підприємства виготовляють автомобілі закордонних брендів: *BMW, Chrysler, General Motors, Fiat Automobiles, Ford Motor Company, Nissan, Toyota* та *Volkswagen*. Розвивається виробництво двигунів, локомотивів, вагонів.

Найбільшим виробником **хімічної продукції** у країні є *компанія «АЕКІ»*, заводи якої розташовано поблизу *Йоганнесбурга, Кейптауна, Дурбана*; вони продукують мінеральні добрива, пластмаси, синтетичні смоли, фармацевтичні препарати тощо. Нафтопереробні підприємства працюють на імпортованій нафті (*Дурбан, Кейптаун*).

Виробництво тканин спеціалізується на випуску бавовняних, вовняних і синтетичних тканин, ковдр і трикотажу. Експортним є **виробництво харчових продуктів** – консервованих овочів і фруктів, варення, джемів, тростинного цукру, рибних консервів. ПАР є центром виноробства, яке започаткували французькі та німецькі переселенці ще у XVII ст. Крім високоякісних вин, виготовляють також якісні фруктові соки.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Провідне виробництво первинного сектору – **видобувне**: у країні видобувають понад 40 видів мінеральної сировини.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Провідні виробництва вторинного сектору – металургія, машинобудування, хімічне, нафтопереробне, цементне.

ПАР – один з найбільших світових виробників платини, золота, хрому, урану, вугілля, свинцю, цирконію. У країні у великих масштабах видобувають також залізні, мідні, кобальтові й поліметалічні руди, азбест, слюду, фосфорити, флюорит. ПАР повністю задовольняє власні потреби у багатьох видах мінеральної сировини і є великим її експортером. За вуглевидобутком країна на п'ятому місці у світі та на третьому – за обсягом його експорту до країн Європи та Азії.

Сільське господарство переділено на дві протилежні за рівнем розвитку, значенням і виробничою структурою частини. З одного боку, сучасні сільськогосподарські ферми, які належать білому населенню і спеціалізуються на вирощуванні зернових культур, серед яких переважає пшениця і кукурудза (9-те місце у світі за валовими зборами), соняшнику (8-ме місце), цукрової тростини (13-те місце у світі), картоплі, бавовнику, субтропічних фруктів і винограду. З іншого – традиційні африканські господарства, де переважає вирощування сорго. Фермери зайняті скотарством: яловичина, баранина, м'ясо птиці, молокопродукти, вовна продаються як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. За поголів'ям великої рогатої худоби ПАР замикає другий десяток світових виробників, а за поголів'ям овець входить до першої десятки.

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. Головні товари експорту ПАР є золото, алмази, платина, інші метали і мінеральна сировина, яка її постачають до 80 країн світу, машини та обладнання, сільськогосподарська продукція. Головними торговельними партнерами ПАР є Китай, США, Німеччина.

На зовнішньому ринку країна купує машини й обладнання, нафтопродукти, хімікати, транспортні засоби, верстати, продукти харчування.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. За політичною картою світу охарактеризуйте економіко-географічне положення ПАР.
2. Оцініть природні умови ПАР та її забезпеченість мінеральними ресурсами.
3. Порівняйте щільність населення та особливості урбанізації ПАР та України.
4. Порівняйте розвиток третинного сектору економіки ПАР і Канади. У чому полягають відмінності?
5. Які виробництва вторинного сектору визначають спеціалізацію ПАР?
6. Як спеціалізація тваринництва і рослинництва ПАР позначилася на розвитку виробництв харчових продуктів?

7*. Користуючись опорною схемою на початку параграфа, складіть комплексну економіко-географічну характеристику ПАР.

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ (ЗА ВИБОРОМ)

1. Південна Африка серед країн Африки.
2. Південна Африка: одна держава – три столиці.

§ 44. МІСЦЕ УКРАЇНИ НА СУЧАСНІЙ ГЕОПОЛІТИЧНІЙ КАРТІ СВІТУ

- Пригадайте, що називають геополітикою.
- Яке значення має для країни її географічне положення?

ГЕОПОЛІТИЧНА СТРУКТУРА СУЧАСНОГО СВІТУ. Сучасна геополітична карта світу, що відображає геополітичні регіони, склалася у другій половині ХХ ст. Основними елементами регіонів є незалежні держави, поєднання яких виникли в умовах сусідства у тому чи тому географічному просторі; спільності історичних процесів; культурної, релігійної та мовної близькості. Зв'язки і взаємодія між ними є ситуативними, залежно від того, як складається розподіл геополітичних сил. У геополітиці – це здатність держави захистити або реалізувати свої національні інтереси. Розрізняють геополітичну силу держави кількох видів: економічна, мілітарна, «м'яка сила», «розумна сила» (мал. 189).

Подорож у слово

Геополітична карта світу – це множина геополітичних регіонів, кожний з яких є територіально-політичною системою, в якій під дією цивілізаційних, історико-культурних, економіко- та політико-географічних передумов сформувалися стійкі соціокультурні, політичні та економічні зв'язки.

Подорож у слово

Геополітична сила – у значенні «те, що змушує, спонукає чинити так або інак».

Нині водночас із державами активно діють і нові «дійові особи»: ТНК, банки, міжнародні економічні, фінансові, мафіозні організації, а акти примусу відбуваються здебільшого не військовою силою. Геополітична структура світу ускладнюється, на політичній сцені виникли нові центри сили і змінилося співвідношення «ваги» геополітичних регіонів. Глобалізація робить господарство світу одноріднішим, але водночас увиразнюються цивілізаційні й культурні відмінності, активізуються

ГЕОПОЛІТИЧНА СИЛА ДЕРЖАВИ

Мал. 189. Види геополітичних сил держави

сепаратистські рухи. У перебігу змін типів міжнародних систем (однополярна → багатополярна → двополярна) після розпаду СРСР домінують США. Проте нині назріває становлення багатополярної системи і формування нових співвідношень сили на геополітичній карті світу.

У XXI ст. склалися різні геополітичні регіони. **Регіони сили**, в яких зосереджено держави – «центри сили світу», економічна й політична вага як провідних країн регіону, так і регіону в цілому визначає баланс сил та вектори розвитку світової системи. Серед них є сталі субрегіони сили – *Західна Європа*, в якій провідна роль належить *Німеччині, Франції та Великій Британії*; *Англо-Америка* з найбільш потужним світовим центром сили – *США*; в *Південній півкулі* – *Австралія*. Субрегіонами зростаючої сили є *Східна Азія* з *Китаєм*, розвиток господарства якого динамічно зростає, та сталою економікою *Японії*; *Південна Азія*, в якій великий потенціал має *Індія*. Субрегіон сили, позиції якого послаблюються, – *Росія*.

Стикові геополітичні регіони (їх ще називають «регіонами-воротами», «буферними зонами» тощо). Це території, що розташовані на стику цивілізацій та потужних центрів сили великих імперій, здебільша, на перетині головних світових торгових шляхів: *Балто-Чорноморський субрегіон* – країни Центральної Європи, до яких належить і *Україна*; країни *Середнього Сходу* – «світове перехрестя», де вирізняються регіональним лідерством *Туреччина, Іран та Саудівська Аравія* – релігійно-політичний центр мусульманського світу; *Середземноморський (Південна Європа та Північна Африка)*; *Центральна Америка та Карибський басейн*, де центром сили є *Мексика*, господарство якої через НАФТА інтегроване з Англо-Америкою.

Маргінальні геополітичні регіони, що охоплюють *Африку на південь від Сахари*, де як регіональний центр сили вирізняється *ПАР*; *Південно-Східна Азія*, помітну роль в якій відіграють *Сінгапур, Індонезія, Малайзія*; *Центральна Азія*; *Південна Америка* з центрами сили *Бразилією, Аргентиною*.

МІСЦЕ УКРАЇНИ НА ГЕОПОЛІТИЧНІЙ КАРТІ СВІТУ. На сучасній геополітичній карті світу *Україна* є однією з провідних держав стикового геополітичного регіону Центральної Європи. Особливість геополітичного положення території, на якій формувалася, зростала й утвердилася *Україна* як держава, в тому, що вона лежить на стику геополітичних осей *Євразії*. Протягом всієї історії це був відкритий геопростір, в якому відбувалися переміщення народів, їх взаємодія і протистояння. Меридіональна вісь європейської частини материка сполучає країни басейнів Чорного і Балтійського морів, там проходив важливий торговий шлях «із варяг у греки», водночас це і поле стратегічних протистоянь країн заходу і сходу Європи, на якому розгорталися криваві війни. У широтному ж напрямку саме через південні степи цього геопростору відбувалися комунікації Європи і Центральної Азії (і вихід на мережу доріг Великого шовкового шляху, і навала монгольської орди тощо). Розташування в центрі Європи мало і має для країн і народів як позитивні, так і негативні наслідки – залежно від того, які процеси переважають у регіоні – співпраці чи протистояння. Водночас благодатні терени родючих земель від *Карпат* до

рівнин по Дніпру вже декілька тисячоліть мають постійну людність: активну життєдіяльність там вели народи ще трипільської культури, згодом племена антів та інших слов'ян заклали основи Київської Русі, далі степові народи Причорномор'я й півдня Східної Європи, особливо скіфи, хазари та інші, долучилися до розвитку цього простору.

Із формуванням світового господарства території центральної частини Європи, особливо України, неодноразово опинялися на стику інтересів великих держав та блоків. Протягом нової та новітньої історії Україна була затиснутою в політичному трикутнику між Росією (Російська імперія, СРСР), країнами Європи (*Німеччина, Австро-Угорщина, Польща*) та мусульманським світом (*Османська імперія*), а на межі ХХ – ХХІ ст. – між Росією, ЄС та країнами мусульманського світу. Після здобуття незалежності й здійснення перших життєво важливих кроків створення нової держави стратегічно важливим і болісним вибором української нації постала геополітична проблема визначення національних інтересів і позиціонування держави на геополітичній карті світу.

Народ України – європейці, рідна земля яких «...від Сяну до Дону...» стала колыскою їхньої держави. Народ талановитий і роботящий, про що свідчать приклади світової практики, здатний до освоєння і творення культури і сучасної наукової думки. **Культура** і **мова** українського народу має етнічні та лінгвістичні корені, що пов'язані із зародженням і розвитком європейської цивілізації. **Територія** України – понад 9/10 геопростору в сучасних кордонах держави – це ареал розселення української етнічної нації. Родючі ґрунти, сприятливий клімат, надра з різноманітними мінеральними ресурсами – це природно-ресурсні передумови розвитку територіально-господарського комплексу на території, що має вигідне економіко- та політико-географічне положення.

Попри складні перипетії буремної історії України, її народ зберіг і свою самобутню національну культуру, і багату, виразну українську мову, й усвідомлення національної ідентичності. У сучасну добу вистражданої незалежності суверенна Україна продовжує формувати коло своїх національних інтересів (передумови для цього є і склалися вони віками), а отже і стратегічних геополітичних інтересів держави. Їх визначають потреби збереження її суверенітету і забезпечення територіального верховенства, поступального соціально-економічного і політичного розвитку. Пріоритетність цих геополітичних інтересів зумовлено низкою чинників: а) незавершеністю формування політичної системи молодшої держави; б) наявністю глибокої демографічної кризи, негативними тенденціями розвитку та регіональними диспропорціями її економіки; в) недостатньою соціально-культурною пов'язаністю та різновекторністю їх регіонально-політичних орієнтацій, регіонів.

Нині для широких верств населення України стало зрозумілим, що: 1) радянська ідентичність і національна ідентичність суверенної України – не сумісні; 2) непростий перебіг внутрішніх протистоянь, пов'язаних із визначенням політичного вибору народу держави («Помаранчева» революція, «Революція гідності»), зміцнив основи єдності української нації; 3) на початку ХХІ ст. Україна зробила вибір на користь світових демократичних цінностей, обравши шлях посилення співпраці з ЄС.

Проголошення незалежної України створило нову територіально-політичну ситуацію в Центрально-Східній Європі. Україна, її основні політичні сили, одразу заявили про визнання непорушності кордонів та відсутність територіальних претензій до своїх сусідів і розпочали розбудову дружніх партнерських відносин країнами світу. У світовій практиці міжнародних відносин загально визнаним є те, що новоутворена держава постає в територіальних межах, які мала на день проголошення своєї незалежності. Акт визнання іншими суверенними державами нової держави, яка стає суб'єктом міжнародного права, означає і визнання її кордонів. Міжнародне право суворо засуджує загарбання чужих земель або зазіхання на території іншої держави. Держава, проти якої вчинено агресію, дістає міжнародну підтримку і право на оборону своєї території.

ВЕКТОРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИКИ. Особливо важливими геополітичними векторами України є відносини з Росією – на сході, країнами ЄС – на заході, причорноморськими країнами та країнами мусульманського світу – на півдні.

Східний геополітичний вектор – на сході центральною в геополітиці для України була, є та буде Росія. Особливість сусідства двох держав полягає і в протяжності спільного кордону, і в «прозорості» геопростору вглиб як на захід, так і на схід від лінії розмежування. З одного боку, маємо потенційні можливості співробітництва, з іншого – існує небезпека виникнення протистоянь, що вже виявилось в останні роки. Територіальний феномен масштабу геопростору Росії доповнюється такими геополітичними елементами сили, як економічний і військовий потенціал (включаючи ядерну зброю), цілеспрямоване застосування «м'якої» та «розумної» сил (включаючи державну ідеологію, закорінену в національну ментальність російського народу). Від проголошення незалежності українці зрозуміли й побачили, що саме з Росії виходять основні загрози державній самостійності й цілісності України (а в перші роки незалежності основним у воєнній доктрині держави було положення про відсутність зовнішніх ворогів!). Ідея української державності завжди йшла врозріз із імперською міфологією російської історії та політики («три братські слов'янські народи» тощо). На початку ХХІ ст., водночас із тотальним ідеологічним та економічним тиском на суверенну державу, системного характеру набув геополітичний тиск на Україну в зовнішньополітичній та економічній сферах, а згодом з використанням прямих силових провокацій (анексія АР Крим, підтримка сепаратистів на Донбасі та ін.). Геополітичний вузол суперечностей між Україною та Росією дедалі більше затягується, і потрібно шукати виходи із становища, що склалося. Для України це можливість поступового виходу з поля впливу Росії (політичного, економічного, культурно-інформаційного) й активізація розбудови економіки; реалізація можливостей процесів глобалізації – всебічне розширення політичних, економічних та культурних зв'язків з державами і народами світу. Для Росії це – визнання України як рівноправного державного партнера.

Західний геополітичний вектор пов'язаний з геополітичною метою України – всебічним розвитком відносин з Європою, особливо з країна-

ми-сусідами. Ідея Європи як «м'якої сили» зародилася в ХХ ст. Засобами її впливу є культурний приклад європейської цивілізації, соціальні стандарти та демократичні процеси. Європейська інтеграція передбачає створення системи стабільності як в ЄС, так і в сусідніх країнах регіону способом «експорту демократії» та долучення до простору економічного й соціального добробуту. Доступ до європейських ринків, зокрема й до ринку праці, надається периферійним країнам регіону як винагорода за подолання внутрішніх негараздів і впровадження демократичних норм, що відповідають європейським стандартам. У ЄС розроблено схему співпраці з країнами по периметру своїх кордонів, в якій глибина взаємодії з господарствами країн Європи варіює від надання сприятливих торгових режимів до перспектив набуття членства в ЄС. Використовуючи перспективи долучення до європейського простору як стимул, ЄС прагне поширювати контроль над політичними і правовими системами своїх сусідів. Привабливість участі в інтеграційних процесах одного з провідних регіонів сили сучасного світу сприяла постійному розширенню інтеграції від 6 країн у рік започаткування ЄС (1957 р.) до 28 (2013 р.).

Південний геополітичний вектор України пов'язаний з перспективами розвитку відносин із країнами Причорномор'я і Кавказу, першочергово з Туреччиною, найближчим заморським сусідом і важливим зовнішньоекономічним партнером в Азії, та з країнами мусульманського світу на Середньому Сході, у Центральній Азії та Північній Африці.

Глобальний вимір України ще тільки формується. Сучасні тенденції глобалізації та розвитку інформаційного суспільства створюють сприятливі умови для України. Українське суспільство і держава мають усі передумови для успішного розвитку і долучення до політичного, економічного і соціально-культурного життя світу як рівноправного суб'єкта відносин. Це і талановитість українського народу, його культура, що має глибокі цивілізаційні корені, ресурсні та геопросторові можливості землі його буття тощо. Водночас для того, щоб скористатися можливостями сучасного динамічного світу. Україна має бути відкритою до сприйняття його реалій.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як ви розумієте поняття «геополітична карта світу»?
 2. Які розрізняють види геополітичної сили держави? У чому вони полягають?
 3. Назвіть геополітичні регіони, що склалися на геополітичній карті світу в ХХІ ст. До якого з них належить Україна?
 4. Охарактеризуйте особливості геополітичного положення України.
 5. У чому полягають геополітичні інтереси України? Які чинники їх зумовили?
 6. Охарактеризуйте основні вектори сучасної української геополітики.
-
- 9*. Спробуйте спрогнозувати сценарії геополітичного майбутнього України.

§ 45. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ

- Пригадайте, які ТНК працюють в Україні.
- У чому полягає концепція сталого розвитку?

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ. Становлення світового господарства як цілісної системи економік суверенних держав і недержавних утворень (ТНК, регіональних інтеграційних систем, міжнародних економічних організацій, світових міст тощо) відбувається за умов розвинутої торгівлі й руху капіталу, розгалуженого міжнародного поділу і кооперації праці, сформованих систем глобальної інфраструктури (телекомунікації, транспорт, зв'язок). Нині світосистемі притаманна глобальна економічна єдність, сформована в умовах науково-технічної та інформаційно-технологічної революції. Ці революційні перетворення внесли кардинальні зміни в технологію та організацію сучасного виробництва, для якого характерна широка інтелектуалізація (так звана економіка знань), що супроводжується його електронізацією, роботизацією, комп'ютеризацією, розвитком біотехнологій тощо. У ХХІ ст. формується постіндустріальне суспільство, в господарській діяльності якого більшого значення набуває інформаційно-технологічна діяльність і діяльність міжнародної фінансової сфери. Постіндустріальна економіка передбачає наступність і зв'язок з попередньою стадією розвитку світової цивілізації і водночас є якісно новим щаблем розвитку суспільства.

Визначальною рисою постіндустріального господарства є володіння знаннями, яке споконвіку було важливим для розвитку суспільства. У часи інформаційно-технологічної революції формується економіка знань, інтелектуальний капітал стає в один ряд з іншими базовими чинниками функціонування економіки – природними ресурсами, працею, капіталом, мистецтвом управління. У сучасній світосистемі встановили зв'язок і взаємовплив між господарством окремих країн і світовим як якісно новою системою. У господарській діяльності окремих країн визначальними чинниками є ті, що формуються під впливом світогосподарських процесів. Глобальне господарство, що склалося, охоплює такі складові:

- міжнародну технологічну сферу;
- систему міжнародного виробництва, в якій поєднано господарства окремих країн і господарські системи ТНК;
- міжнародну валютно-фінансову систему;
- світовий ринок і всесвітні економічні відносини.

МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНА СФЕРА. Науково-технологічна сфера – основний творець технологічних підвалин інформаційного

Подорож у слово

Постіндустріальний розвиток

світового господарства і суспільства полягає у всебічному вдосконаленні технологій, зрушеннях у структурі господарства, посиленні ролі третинного сектору, революційних змінах в інформаційно-комунікаційних технологіях, зрештою, зростанні значення мережевих структур у суспільних комунікаціях та організації господарства.

поля планети. А міжнародні науково-технічні відносини найбільш концентровано виявляються у формуванні світового ринку технологій, патентів, ліцензій, ноу-хау, інжинірингових та інформаційних послуг. У сучасних умовах різко посилюється значення наукомістких компонентів економічного розвитку. Прогнозують, що надалі в інформаційно-технологічній сфері буде зайнято 20 % економічно активного населення планети. Нині такий показник мають США, яким належать провідні позиції в цій сфері. За ними йдуть Японія, Німеччина, Франція, Велика Британія, Росія, зростає значення Китаю та Індії.

Попри складну економічну та політичну ситуацію, що склалася нині для України, її науково-технологічна сфера зберігає свій потенціал. У країні діє більш як 600 закладів вищої освіти, в яких навчається понад 1,6 млн студентів. Наукові дослідження провадять у 200 науково-дослідних інститутах. Українські науковці щорічно досліджують сотні наукових тем, беруть участь у міжнародних конференціях і конгресах, стажуваннях і спільних дослідженнях у наукових установах за кордоном. Вагомий творчий доробок мають українські наукові школи планетарного значення – електрозварювання і виробництва надчистих металів, матеріалознавства (зокрема композиційних, порошкових, надтвердих матеріалів і напівпровідників), космічних технологій і ракетобудування, кібернетики і створення програмного забезпечення, медицини та біотехнологій, сільськогосподарських наук та ін. На жаль, світові тенденції міграції на глобальному ринку кваліфікованої робочої сили не оминули й Україну – економіка держави потерпає від «відтоку мізків».

У перспективі позиція України у світовій економіці знань виглядає цілком стабільною. Рейтинг тієї чи тієї держави в ній визначається за поєднанням показників сприятливості державної політики, якості науково-освітньої системи, ефективності інноваційної діяльності та розвиненістю інформаційно-комунікаційної інфраструктури. Так само, як і в інших пострадянських країнах, в Україні надзвичайно низькі показники економічного сприяння держави та інституційного режиму і, водночас, достатньо високий рівень освіти, особливо охоплення населення вищою освітою (рівень інноваційності економіки, інформаційних комунікацій та технологій – достатній). Отже, для України нагальним є реформування усіх секторів господарства. Важливо розуміти, що майбутнє держави твориться в аудиторіях та наукових лабораторіях її університетів.

ГЛОБАЛЬНІ СИСТЕМИ ВИРОБНИЦТВА ТА ПОСЛУГ. Системи вторинного і третинного секторів формуються на основі взаємодії процесів постіндустріальної економіки. У ній під впливом глобалізації поєднуються національні і інтернаціональні форми господарювання. Найяскравіше формування світових систем виробництва та послуг виявляється в діяльності ТНК і ТНБ (транснаціональних банків), спільних підприємств, підприємницької діяльності у межах вільних економічних зон тощо. У світі є понад 70 тис. ТНК, обсяг продажу товарів чи послуг яких перевищує обсяг їх світового експорту.

ТНК – це ядро світової економіки. У світі діють і корпорації-гіганти (перші 60 у рейтингу мають щорічні прибутки більш як 100 млрд дол.

США кожна, 500 – понад 20 млрд), і міні-ТНК з прибутками порівняно невеликими (такими є і найбільші корпорації України). Мережі їхніх виробничих потужностей і збуту розкидані по всьому світу або мають міжнародний характер. Це формує економічну основу глобалізації та єдину систему світової економіки.

Глобалізація розпочалася відтоді, як було відкрито всі материки планети (300 – 400 років тому). Після створення єдиного світового ринку (кінець XIX ст.) почало формуватися світове господарство, а в другій половині XX ст. воно склалося як система. Сучасна інформаційно-технологічна революція надає цій системі (світосистемі) нової якості.

Ядро світової економіки має сформовану функціональну і територіальну структуру, яким властиві такі закономірності:

- у функціональній структурі (за секторами): у всіх секторах світової економіки сформувалися сотні потужних ТНК. У первинному домінують ТНК енергетики (особливо нафтогазового комплексу) та гірничодобувної промисловості. Багато країн мають великі корпорації агробізнесу та харчової промисловості. У вторинному секторі провідними є ТНК електронного та високотехнологічного машинобудування, транспортного машинобудування, гірничо-металургійні та хімічні комплекси. У третинному домінують ТНК фінансово-банківської системи, ТНК транспорту і телекомунікацій поширили свої мережі на весь світ, зростає роль великого бізнесу у наданні послуг, особливо в торгівлі (світові мережі супермаркетів) і туризмі (світові «готельні ланцюги»).

Таблиця 45

Найбільші ТНК світу*

		Первинний сектор		Вторинний сектор			Третинний сектор		
		Видобувна промисловість і суміжні виробництва	Сільське господарство і агробізнес	Металургія і хімія	Транспортне машинобудування	Електроніка і високі технології	Транспорт і зв'язок	Фінанси і банківська система	Оптова і роздрібна торгівля, туризм
СНГ	Росія	Δ						I	
Європа	Велика Британія	●	I	I	Δ	I	Δ	Δ	I
	Франція	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	●	Δ
	Німеччина	●	I	●	●	Δ	Δ	●	Δ
	Італія	Δ	I	I	I	I	I	Δ	Δ
	Нідерланди	Δ	Δ	I	I	I	I	Δ	Δ
	Швейцарія	I	Δ	I		I		Δ	I
Азія	Китай	■	Δ	●	●	●	●	■	Δ
	Японія	●	I	●	●	●	Δ	●	Δ
	Індія	Δ		I	I		I	I	
	Південна Корея	Δ		Δ	Δ	Δ		Δ	
	США	■	■	■	●	■	●	■	■
Америка	Канада	Δ	I	I	I	I	I	Δ	I
	Бразилія	Δ	Δ	I				Δ	
	Австралія	Δ	Δ				I	I	

* Систематизовано за даними Fortune, 2016.

I – 1; Δ – 2-4; ● – 5-9; ■ – 10 і більше.

У територіальній структурі: а) у всіх секторах домінують ТНК США; б) у Європі діють великі корпоративні структури як у великих (*Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія*), так і в малих країнах (*Нідерланди, Швейцарія*), окремі великі ТНК мають *Іспанія, Швеція, Норвегія, Люксембург*; в) в Азії – до ТНК *Японії*, які давно працюють у всіх секторах економіки, додалися ТНК *Китаю* (теж у всіх сегментах), заявили про себе корпорації *Індії, КНДР, Сінгапуру, Тайваню, Саудівської Аравії*; г) серед постсоціалістичних країн тільки Росія має потужні ТНК у нафтогазовому комплексі.

В Україні теж з'явилися потужні господарські угруповання, які за характером організації роботи є транснаціональними. Найбільшими є *Метінвест, Мегаполіс-Україна, Арселор-Міттал, Мотор Січ, Нібулон, Каргіл-Україна, АТБ-маркет, Укртатнафта, Кернел, WOG*. У виробництві харчових продуктів і напоїв працюють низка ТНК – швейцарська *Нестле Україна*, американські *Монделіс Україна* і *Кока-Кола*, французькі *Лакталіс, Бель, Данон*.

З огляду на інформаційно-технологічну революцію, постіндустріальне суспільство та глобалізацію виникла необхідність у сталому (збалансованому) розвитку в організації господарства країн і регіонів. Ви вже знаєте, що концепцію збалансованого розвитку на системній комплексній основі розроблено і в Україні.

МІЖНАРОДНА ВАЛЮТНО-ФІНАНСОВА СИСТЕМА. Ця сфера діяльності нагадує кровообіг і водночас нервову систему світового господарства. Її функціонування забезпечується мережею міжнародних фінансових центрів, що оперують фінансовими ресурсами у світовому масштабі, та світовою комунікаційною мережею, яка об'єднує її в одне ціле. Основна її функція – створення сприятливих умов для розвитку міжнародних економічних відносин, суспільного поділу праці та поточного забезпечення життєдіяльності людей. Процеси у сфері міжнародних валютно-фінансових відносин, що визначають перебіг економічного життя світу, розвиваються циклічно, суперечливо, супроводжуються глибокими кризовими явищами. Якщо у виробництвах вторинного сектору світової економіки сучасні революційні прориви породжено інформаційно-технологічною революцією, то у третинному новітні процеси виразно проявилися в діяльності фінансової системи. Посилилася роль ТНБ, розвивається спільний ринок ЄС, Центрально-Східна Європа перейшла до ринкового господарства, в багатьох країнах Азії (*Японія, Китай, КНДР, Сінгапур, Малайзія* й ін.) та Америки (*Мексика, Бразилія*) економіка стала більш відкритою (вільні економічні зони, спільні підприємства тощо). Глобальна мережа інтернет-торгівлі й розрахунків перетворила світовий ринок цінних паперів (робота фондових бірж) і ринок валют на єдиний фінансовий простір. Нині, коли сформувалася світова фінансова система як єдність світових ринків валюти, цінних паперів, кредитів, страхування тощо, держави (навіть з дуже потужними економіками) безсилі поодиноці діяти у глобальному середовищі.

У країнах Європи, Східної Азії та Північної Америки по декілька провідних національних фінансових ТНК є водночас і найбільшими бан-

Таблиця 45

**Зовнішня торгівля
послугами в Україні (2017)**

Послуги	Експорт, %	Імпорт, %
Транспортні	54,7	22,2
Телекомунікаційні, інформаційні	16,4	7,7
Фінансові	0,7	7,8
Державні	0,0	19,3
Ділові	8,6	15,1
Туризм	2,3	14,5
Страховання	0,4	2,3
Різне	16,9	11,1
Загалом експорт = 9351 млн дол. США імпорт = 5144 млн дол. США		

ківськими мережами світу, що формують основу світової фінансової системи. Для України життєво важливою є можливість приєднання до світової фінансово-банківської системи і залучення іноземного капіталу до розвитку національної економіки. Важливо, що робота національної фінансової системи вже знайшла підтримку низки світових ТНБ, за якими стоять капітали в сотні мільярдів доларів США.

УКРАЇНА НА СВІТОВИХ РИНКАХ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ. На світових ринках товарів і послуг Україна виглядає поки що скромно – 0,4 % світового експорту і 0,5 % світового імпорту (2015).

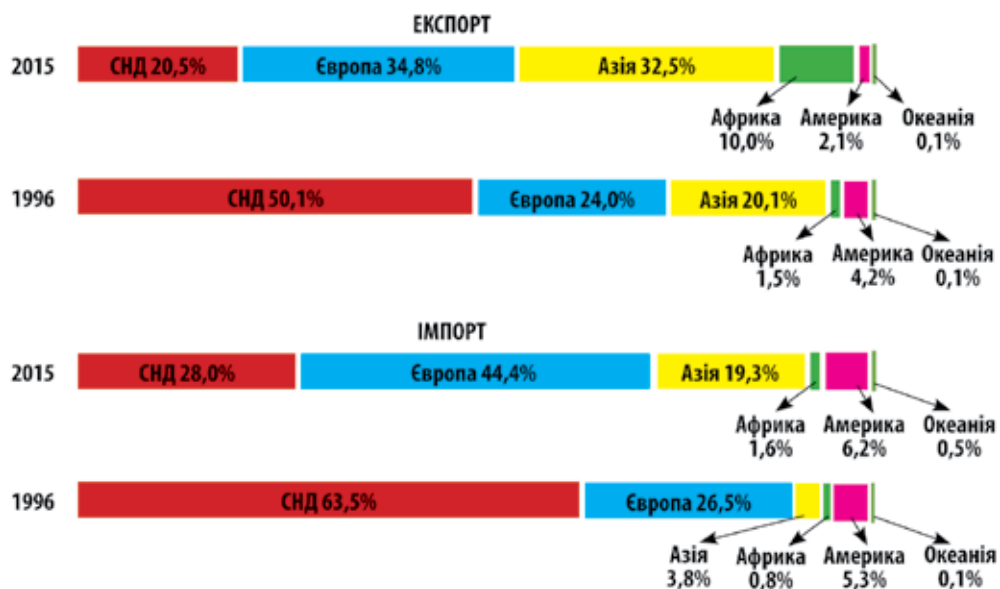
За останні чверть століття структура зовнішньоекономічної діяльності держави докорінно змінилася. Якщо в перші роки незалежності більше половини продажів у зовнішній торгівлі припадало на гірничо-металургійну продукцію, то на початку ХХІ ст. 75 % надходжень припадало на сільськогосподарську, метали й металовироби. 3-тя позиція — машини, устаткування, транспортні засоби. Слід визнати, що реалізація цієї продукції на зовнішніх ринках менша за потенційні можливості машинобудування держави. В імпорті провідне місце належить закупівлі машин, устаткування, транспортних засобів (понад чверть затрат), нафти, газу і нафтопродуктів, продукції хімії.

Ще важливіші зміни відбулися і відбуваються в географії зовнішньої торгівлі. Якщо в 1990-ті роки зовнішня торгівля України повністю орі-

Таблиця 46

**Зовнішня торгівля товарами
в Україні (2016)**

Групи товарів	Експорт		Імпорт	
	млн \$	%	млн \$	%
Всього	33 571	100	38 875	100
Продовольчі товари та сільськогосподарська сировина	15 753	45,4	3862	9,6
Мінеральна продукція	2390	7,1	8064	20,0
Продукція хімічної промисловості й пов'язаних галузей	1833	5,5	8294	20,5
Деревина та вироби з неї	1511	4,5	1033	2,6
Промислові вироби	463	1,4	1957	4,8
Метали та металічні вироби	8099	24,1	2190	5,4
Машини, устаткування, транспортні засоби	2748	8,2	10 353	25,6
Різне	1274	3,8	4611	11,5

Мал.. 190. Структура зовнішньої торгівлі товарами України та її спрямування

ентувалася на ринки країн СНД (50 % експорту і майже 65 % імпорту), передусім *Росії*, то нині географія зовнішньоекономічних зв'язків суттєво розширилася та охоплює країни Європи, Азії, Африки та Австралію.

У зовнішній торгівлі послугами різко переважають транспортні (особливо трубопровідного транспорту), швидкими темпами розвиваються туристичні. Головними партнерами України за експортом є *Росія* і *країни ЄС*, за імпортом – *країни Європи* й *Азії*.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть визначальні риси постіндустріального господарства.
 2. Яке значення має науково-технологічна сфера для розвитку сучасної економіки? Оцініть розвиток цієї сфери в Україні.
 3. У чому виявляється формування світових систем виробництва та послуг?
 4. Наведіть приклади ТНК, що працюють в Україні. Яку продукцію вони виробляють?
 5. Охарактеризуйте структуру експорту товарів і послуг України. Які країни є основними торговельними партнерами України?
-
- 6*. Дізнайтеся, які банки із залученням іноземного капіталу, яких країн працюють в Україні.
 - 7* Запропонуйте можливі способи оптимізації зовнішньоекономічної діяльності України в контексті її сталого розвитку.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
§ 1. Що і як вивчає курс «Географія: регіони і країни».	3
§ 2. Сучасна політична карта світу	7
РОЗДІЛ I. ЄВРОПА.	12
Тема 1. Загальна характеристика Європи.	13
§ 3. Субрегіони Європи та їхні політико-географічні особливості.	13
§ 4. Інтеграційні процеси та міжнародні організації	19
§ 5. Природні умови і ресурси	24
§ 6. Населення та його розміщення.	29
§ 7. Особливості господарства. Первинний сектор економіки	36
§ 8. Вторинний сектор економіки	42
§ 9. Третинний сектор економіки	48
Тема 2. Країни Європи	54
§ 10. Німеччина	54
§ 11. Німеччина (<i>продовження</i>).	57
§ 12. Франція.	63
§ 13. Велика Британія.	70
§ 14. Італія.	77
§ 15. Польща	84
§ 16. Білорусь.	90
§ 17. Росія	96
§ 18. Росія (<i>продовження</i>)	102
РОЗДІЛ II. АЗІЯ	108
Тема 1. Загальна характеристика Азії	109
§ 19. Економіко-географічне положення Азії	109
§ 20. Політико-географічні особливості субрегіонів	114
§ 21. Природні умови і ресурси	119
§ 22. Населення та його розміщення	123
§ 23. Особливості господарства	127
Тема 2. Країни Азії.	132
§ 24. Японія.	132
§ 25. Японія (<i>продовження</i>)	137
§ 26. Китай	141
§ 27. Китай (<i>продовження</i>)	145
§ 28. Індія	149

РОЗДІЛ III. ОКЕАНІЯ	154
Тема 1. Австралія	
§ 29. Австралійський Союз.	155
§ 30. Австралійський Союз (<i>продовження</i>).	159
Тема 2. Мікронезія, Меланезія, Полінезія	166
§ 31. Мікронезія, Меланезія, Полінезія	164
РОЗДІЛ IV. АМЕРИКА	170
Тема 1. Загальна характеристика Америки	171
§ 32. Субрегіони Америки та їх політико-географічні особливості	171
§ 33. Населення та його розміщення	176
§ 34. Особливості господарства	181
Тема 2. Країни Америки	188
§ 35. США	188
§ 36. США (<i>продовження</i>)	193
§ 37. Канада	201
§ 38. Бразилія	208
Розділ V. АФРИКА	216
Тема 1. Загальна характеристика Африки	217
§ 39. Субрегіони Африки та їх політико-географічні особливості.	217
§ 40. Населення та його розміщення	223
§ 41. Особливості господарства	228
Тема 2. Країни Африки	235
§ 42. Єгипет	235
§ 43. Південно-Африканська Республіка	240
Розділ VI. УКРАЇНА В МІЖНАРОДНОМУ ПРОСТОРИ	
Тема 1. Україна в геополітичному вимірі	244
§ 44. Місце України на сучасній геополітичній карті світу	244
Тема 2. Україна в системі глобальних економічних відносин	249
§ 45. Міжнародні економічні зв'язки України	249

Навчальне видання

**Бойко Валентина Михайлівна
Брайчевський Юліан Сергійович
Яценко Борис Павлович**

**«Географія (рівень стандарту)»
підручник для 10 класу закладів загальної
середньої освіти**

Художнє оформлення обкладинки та форзаців *Т. В. Бусела*
Розробка дизайну й художнє оформлення
верстки *Т. В. Бусела, В. І. Перекреста*
Комп'ютерна верстка *І. А. Білокін*
*Ілюстративний матеріал до підручника надано авторами
з доступних інформаційних джерел.*

Підп. до друку 02.08.2018. Формат 70х100/16 Гарнітура
Тип Таймс. Папір офсет. Друк офсет. Ум. друк. арк. 20,64.
Ум. фарбовідб. 83,21. Обл-вид. арк. 21,8.
Зам. № . Тираж 131 468 прим.

ТОВ «Видавництво «Перун»
02800, Київська обл., м. Ірпінь, вул. Київська, 73-а.
Свідоцтво про внесення до державного реєстру:
серія ДК № 5996 від 07.02.2018.

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО.

Видруковано в Україні. Printed in Ukraine.